

Erdem

ISSN:1010-867-X

Atatürk Kültür Merkezi Dergisi Sayı 60 2011

© Atatürk Kültür Merkezi

Erdem

ISSN:1010-867-X

Atatürk Kültür Merkezi Dergisi Sayı 60 2011

Journal of Atatürk Culture Center Issue 60 2011

Nisan, Ağustos ve Aralık Aylarında Yayımlanan Uluslararası Hakemli Dergi
International Peer Reviewed Journal Published in April, August and December

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH
YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK KÜLTÜR MERKEZİ

ATATÜRK SUPREME COUNCIL
FOR CULTURE, LANGUAGE AND HISTORY
ATATÜRK CULTURE CENTER

TÜBİTAK / ULAKBİM, SBVT (Sosyal Bilimler Veri Tabanı)
tarafından dizinlenmektedir.

Erdem

Atatürk Kültür Merkezi Dergisi

Yıl / Year: Ağustos 2011
Sayı / Issue: 60

Kurucusu / Founder **Ord. Prof. Dr. Aydın Sayılı** (1913-1993)

Sahibi / Owner on behalf of Atatürk Culture Center Atatürk Kültür Merkezi
adına Başkan
Prof. Dr. Osman Horata

Editörler / Editors **Doç. Dr. Recep Boztemur** (ODTÜ)
Uzm. Suzan Gür (AKM Uzmanı)
Uzm. Alim Yanık (AKM Uzmanı)

Yazı İşleri Müdürü / Journal Administrator **İmran Baba**

Yayın Kurulu / Editorial Board **Prof. Dr. Hakkı Acun** (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Ali Fuat Bilkan (TOBB ETÜ)
Prof. Dr. Nihat Boydaş (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Nurettin Demir (Başkent Üni.)
Prof. Dr. Melek Dosay-Gökdoğan (Ankara Üni.)
Prof. Dr. Önder Göçgün (Pamukkale Üni.)
Prof. Dr. Recep Kılıç (Ankara Üni.)

Danışma Kurulu / Advisory Board **Doç. Dr. Feriha Akpınarlı** (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Şerif Aktaş (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet Ali Bayhan (Atatürk Üni.)
Prof. Dr. Yaşar Çoruhlu (Mimar Sinan Üni.)
Prof. Dr. Remzi Demir (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Bekir Deniz (Akdeniz Üniversitesi)
Prof. Dr. Nevin Güngör Ergan (Hacettepe Üni.)
Prof. Dr. Muhsin Macit (Anadolu Üniversitesi)
Prof. Dr. Selçuk Mülayim (Marmara Üni.)
Prof. Dr. Ahmet Yaşar Ocak (Hacettepe Üni.)
Prof. Dr. Mehmet Öz (Hacettepe Üni.)
Prof. Dr. Mustafa Özkan (İstanbul Üni.)
Prof. Dr. Nihat Öztoprak (Marmara Üni.)
Prof. Dr. İsmail Öztürk (Dokuz Eylül Üni.)
Prof. Dr. Kazım Yetiş (İstanbul Üni.)

Yönetim Yeri / Managing Office Ziyabey Caddesi No: 19
06520 Balgat-Ankara, TURKEY
Telefonlar / Telephones +90 312. 284 34 25 - 45

elmek erdemdergisi@gmail.com
web / web www.akmb.gov.tr

Sürelî Yayın Dört Ayda Bir Çıkar

Abone İşleri / Subscription Mehmet Alkan
+90 312. 284 34 41
Belgegeçer (Faks): +90 312. 284 34 23

Posta Çek Numarası 212938

ISSN 1010-867-X

Kapak Tasarımı / Cover Design **Grafiker** Ltd. Şti.

Sayfa Tasarımı / Page Design **Grafiker** Ltd. Şti.
1. cadde 1396. sokak No: 6
06520 (oğuzlar mahallesi) Balgat-Ankara
tel +90 312. 284 16 39 Pbx
faks +90 312. 284 37 27
elmek grafiker@grafiker.com.tr
web www.grafiker.com.tr

Baskı Yeri ve Tarihi / Press House and Date **Grafiker** Ofset
Kazım Karabekir Caddesi
Ali Kabakçı İşhanı 85/3
İskitler-ANKARA / +90 312. 384 00 18
Ankara, 16 Mayıs 2011 / Ankara, 16 May 2011

Not: Makalelerdeki görüşlerin sorumluluğu yazarına aittir. Yazıların yayın hakkı merkezimize devredilmiş sayılır. Bu devir sanal ortamda yayımlanmayı da kapsar.

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

- Mithat Aydın** Misyonerlik Kıskaçında Nesturiler:
Katolik, Ortodoks ve Protestan Misyonerlerin
Nesturiler Arasındaki Faaliyetleri ve
Bunun Siyasi Sonuçları 1-30
*The Nesturians in the Trap of Missionary Activities:
The Catholic, Orthodox and Protestant Missionary Activities
among the Nesturians, and Their Political Consequences*
- Özcan Bayrak** Osmanlıdaki Kültürel Değişim Sürecinin
Ahmet Mithat Efendi'nin Jöntürk Romanında
İrdelenmesi 31-50
*The Examination of Cultural Change in the Ottoman
Empire through the Jöntürk Novel of Ahmet Mithat Efendi*
- Ahmet Demir** Bir Şairin Kaleminden 'Ben'e, Sanata ve
Yaşama Dair Notlar: İlhan Berk'in Düz Yazıları 51-76
*The Notes regarding the "self", "art" and "life" from
the Pencil of a Poet: The Proses of İlhan Berk*
- Belkıs Altunış Gürsoy** Siyasetname Hüviyetinde Bir Esaretname 77-142
Prison Notes under the Guise of Travel Notes
- Alsu Kamalieva** Musa Celil'in "Moabit Defterleri"
Üzerine Bir İnceleme 143-154
An Analysis on the "Notes of Moabit" by Musa Celil
- Saadettin Koç** Türklerde Kadın ve Hüseyin Nihal Atsız'ın
Tarihî Romanlarında Kadın Motifi 155-186
*Woman in Turkish History and the Woman Motif in
Hüseyin Nihal Atsız's Historical Novels*
- Zeynel Özlü** Saray-ı Hümâyûn Dişçileri İle İlgili Bazı Notlar 187-204
Notes on the Dentists of the Imperial Palace

Nermin Yazıcı	Edebiyat Tarihi Bağlamında Türk Çocuk Edebiyatı Tarihi Yazımında Karşılaşılan Sorunlar	205-226
	<i>Problems Confronted in the Historiography of Turkish Children Literature in the Context of Literature History</i>	
Oktay Yivli	Sevdican Oyununda Kadın Tipleri	227-236
	<i>The Types of Women in the Play "Sevdican"</i>	
Atatürk Kültür Merkezi Başk.	Düzeltilme ve Özur	237-238
Ömer Çakır /	Merkezimizden Haberler	239-243
	<i>Erdem Yayın İlkeleri / Publication Policy</i>	244

Misyonerlik Kiskacında Nesturiler: Katolik, Ortodoks ve Protestan Misyonerlerin Nesturiler Arasındaki Faaliyetleri ve Bunun Siyasi Sonuçları

Mithat AYDIN*

ÖZ

Bu çalışma, Türkiye, İran ve Irak arasında yaşayan Nesturiler arasındaki misyonerlik cereyanının 19. yüzyıldaki seyrini ele almaktadır. Bu itibarla Nesturi toplumundaki Katolik, Ortodoks ve Protestan misyoner faaliyetlerinin başlaması, gelişmesi ve sonuçları daha ziyade arşiv belgeleri ışığında ortaya konulmaya çalışılmıştır. 11. yüzyılda Nesturiler arasında Katolik misyonerler tarafından başlatılan misyoner faaliyetlerinin 19. yüzyılın ikinci yarısında Ortodoks ve Protestan misyoner teşkilatlarının da devreye girmesiyle altın çağını yaşadığı görülmüştür. Bu çerçevede, 19. yüzyıl boyunca Nesturiler, Ortadoğu'da misyoner teşkilatlarının hedef kitlelerinden biri ve önemli bir rekabet nedeni olarak önemini muhafaza etmişlerdir. Belirtilmelidir ki, misyoner faaliyetleri, diğer Osmanlı tebaa halkları arasında olduğu gibi, Nesturiler arasında da dinî olmaktan çok, siyasî yönüyle Osmanlı devlet adamlarının gündemini meşgul eden bir mesele olarak öne çıkmıştır. Bu bakımdan, içeride tahripkâr ve ayrılıkçı etkileri, dışarıda Osmanlı aleyhtarı çalışmaları nedeniyle, Ermeniler arasında olduğu gibi, Nesturiler arasındaki misyoner faaliyetleri de Osmanlı yöneticileri tarafından endişeyle takip edilmiş ve kontrol altına alınmak istenmiştir. Ancak, bu tür girişimler, zaman zaman Osmanlı devletinin misyonerlerin tabi oldukları devletlerle diplomatik bir kriz yaşamasına neden olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Nesturi Kilisesi, Cantebury Başpiskoposluğu, Lancasterian Sistem, Çölemerik, Mar Şimon, W.Henry Browne.

ABSTRACT

The Nesturians in the Trap of Missionary Activities: The Catholic, Orthodox and Protestan Missionary Activities among the Nesturians, and Their Political Consequences

This study examines the missionary movements among the Nesturian community of the Ottoman Empire in the 19th century. The study, therefore, analyzes the development and consequences of Catholic, Orthodox and Protestant missionary activities in the light of the Ottoman archival documents. Missionary activities among the Nesturians started by the

* Doç.Dr., Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Sosyal Bilgiler Eğitimi Anabilim Dalı, DENİZLİ, e-posta: maydin@pamukkale.edu.tr

Catholic missionaries in the 11th century, and reached its golden age especially in the late 19th century with the activities of Orthodox and Protestant missionary organizations. In this framework, the Nesturians became the mass target of missionary activities in the Ottoman Middle East throughout the 19th century and they kept their importance as a competition ground among the missionary groups throughout that century. It should be stated that missionary activities among the Nesturians had more political aspects rather than religious, as it was the case among other ethnic and religious groups living in the Ottoman Empire. In this respect, because of the destructive and separatist effects within the empire and the anti-Ottoman influences outside, missionary activities among the Nesturians were anxiously monitored and tried to be controlled by the Ottoman administration. Unsurprisingly from time to time, such type of endeavors caused some diplomatic crises between the Great States and the Ottoman State.

Key Words: The Nesturian Church, Canterbury Archbishop, Lancastrian System, Çölemerik, Mar Shimon, W. Henry Browne.

A. Giriş

Nesturiler, misyonerlik faaliyetlerinin yoğunluk kazandığı 19. yüzyıl sonlarında ağırlıklı olarak İran ile Osmanlı toprakları arasında, güneyde Musul'a kadar olan bölgede yaşamaktaydılar. Anadolu'da yoğun olarak buldukları bölge ise Çölemerik (Hakkari) ve civarıdır. Etnik ve kültürel kimlikleri tartışılmakla beraber Nesturileri,¹ Nestorius'un² görüşlerini benimsemiş ve ölümünden sonra ayrı bir kilise olarak ortaya çıkmış, çeşitli etnik ve kültürel gruptan insanların oluşturduğu bir Hristiyan mezhep mensupları olarak tanımlamak gerekir. İsimlerini aldıkları Maraşlı Nestorius, İstanbul Patrikliği görevinde (428-431) bulunmuş, Hristiyanlığa getirmiş olduğu yorum ile yeni bir akımın temsilcisi olmuştur. Nestorius'un, Efes Konsili (431)'nde aforoz edilip Libya ve Mısır'a sürülmesinden sonra fi-

1 Bazı araştırmacılar, Nesturileri "Doğu Süryanileri" olarak tanımlamaktadırlar. Ancak, Nesturilerin etnik ve kültürel sınırlarını çizmek oldukça zordur. Çünkü, Nesturi, Keldani ve Süryani kiliselerinin tarihi son derece iç içe girmiş ve tarih boyunca bu üç mezhep mensupları arasında sürekli geçişler meydana gelmiştir.

2 Nestorius, Antakya İlahiyat Okulu'nda öğrenim görmüştür. 428'de İmparator Theodosius tarafından İstanbul Patrikliği'ne atanmıştır. 431'de toplanan Efes Konsili'nde Hz. İsa'nın hem Tanrı, hem de insan olarak iki doğasının bulunduğuna dair Diofizit yaklaşımı nedeniyle kilise tarafından aforoz edilmiştir. Ona göre Hz. İsa saf bir insan olarak dünyaya gelmiş, ancak 30 yaşında vaftiz olurken Tanrı kelamı üzerine inmiştir. Bu nedenle Hz. Meryem Tanrı anası değildir. Tanrı doğmamış ve doğurulmamıştır. Hz. Meryem bir beşer olduğuna göre Tanrının bir beşerden dünyaya geldiğini iddia etmek küfürdür. Dolayısıyla Hz. Meryem insan anasıdır. Tanrı doğmadığına göre onun haça gerilip acı çekmesi, sonra da tekrar dirilmesi mümkün değildir. İsa-Masih'teki tanrısal güç çarmıha gerilirken insanlığından ayrılmıştır. Dolayısıyla da çarmıha gerilen saf bir insandır. Mehmet Çelik, *Süryani Tarihi (1)*, Birinci Baskı, Ayraç Yayınevi, Tarih Dizisi-1, Ankara 1996, s.150-151.

kirleri Kuzey Afrika'da, kendisinden sonra da Asya kıtasında geniş bir yayılma sahası kazanmıştır. Bunun sonucu olarak yukarıda belirtilen bölgelerin dışında Çin, Hindistan ve güney Arabistan'da Nesturi cemaatleri teşekkül etmiştir.³ Asya'da Türkler ve Moğollar arasındaki ilk Hristiyanlık cereyanının da Nesturi papazlarınca gerçekleştirildiği ileri sürülmektedir.⁴

Nesturi Patrikliğinin bağımsız olarak örgütlenmesi ancak Nestorius'un ölümünden sonra, 457 yılında olmuştur. Patrikliğin ilk merkezi Nizip (Nisibis) olup daha sonra birçok kez yer değiştirmiştir. Bununla beraber patriklik merkezi hep Güneydoğu Anadolu ve Irak'ta kalmıştır. 1551'de Nesturi kilisesinin parçalanması üzerine el-Koş'ta, Musul'da (1552'de) ve Diyarbakır'da (1681'de) üç ayrı patrikhane kurulmuştur. Bu patrikhanelerden el-Koş'taki 1804, Musul'daki 1700, Diyarbakır'daki ise 1830 yılına kadar varlığını devam ettirmiştir. Diğer taraftan 1779'da Koçanis (Kotschannes)'te kurulan patrikhane 1915 yılına kadar devam etmiştir.⁵

İdari olarak Nesturiler Osmanlı hâkimiyetine kadar farklı devletlerin yönetiminde kalmışlardır: Doğu Roma, Sasani, Emevi, Abbasi, Selçuklu, İlhanlı, Timur. 15. yüzyıl sonlarından itibaren Safevilerin tarih sahnesine çıkması ve doğuda Osmanlı hâkimiyetinin genişlemesiyle Nesturi coğrafyası, söz konusu iki devletin rekabet alanı haline gelmiştir.

20. yüzyıl başında Osmanlı toprakları ile İran'daki Nesturi nüfusunun yaklaşık 120.000 olduğu tahmin edilmektedir. Bu nüfusun 40.000'i Urmiye civarında, 80.000'i ise dağlık alanlarda bulunmaktaydı.⁶ Osmanlı idaresindeki Nesturiler hükümete senelik vergi vermekteydiler. (Her Nesturi için belirlenen vergi miktarı senelik 50 para idi). Ancak Çölemerik'in doğu ve güneyindeki Tayyar ve Tahub aşiretleri ile Aşuda'da bulunanların vergi vermedikleri anlaşılmaktadır.⁷ Lisanları Arapça olup adet ve geleneklerine bağlı idiler. Osmanlı belgelerinden anlaşıldığına göre Musul'a yakın yerlerde

3 Bakınız: B.Nikitine (1993), "Nesturiler", *İslam Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, c.9, s.208

4 Ünver Günay-Harun Güngör (1997), *Başlangıçtan Günümüze Türklerin Dini Tarihi*, Ocak Yayınları, Ankara, s.141.

5 Yavuz Ercan (2001), *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler-Kuruluştan Tanzimat'a kadar Sosyal, Ekonomik ve Hukuki Durumları*, Turhan Kitabevi Yayınları, Türk Kültürü Dizisi: Araştırmalar, İncelemeler, Ankara, s. 110-111.

6 Joseph L. Grabill (1971), *Protestant Diplomacy and the Near East- Missionary Influence on American Policy, 1810-1927*, Mineapolis, s.139. Osmanlı belgelerinde İran ve Osmanlı topraklarındaki Nesturi nüfusu tahmini olarak 80.000 gösterilmiştir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye 4. Şube Müdüriyeti, (DH.EUM.4 Şb)*, 23/113.

7 Bahsi geçen Nesturiler, kendilerine vergi tahsili konusunda hükümet yetkililerinin baskı uygulamaları durumunda ise hemen yabancı konsoloslar nezdinde şikâyetle bulunmuşlardır. BOA, DH.EUM.4 Şb, 23/113.

Müslüman adetlere meyilli idiler. Dağınık buldukları yerlerde Ermeni kilisesine devam etmekteydiler.⁸

B. Katolik Misyonerler Nesturiler Arasında

Katolik misyoner faaliyetlerinin bireysel olarak 11. yüzyıl başında Filistin'e yerleşmiş olan bazı Fransız papazlarınca yürütüldüğü bilinmektedir. Ancak Katolikliğin "doğu"da tesisi için başvurulmuş en büyük girişim, 11. yüzyılın sonundaki Haçlı seferleri olmuştur. İstenilen hedefe silah gücüyle ulaşılamaması, misyoner faaliyetlerini daha önemli hale getirmiştir. Nitekim Katolikliğin gerçek manada "doğu" toplumları üzerine nüfuz etmesi teşkilatlı misyoner tarikatları/cemiyetleri yoluyla olmuştur. Bunlardan ilk ve en büyük olanlardan Fransisken ve Dominiken tarikatları 13. yüzyıl başında kurulmuştur.⁹ Bu tarikat mensuplarının faal misyoner çalışmalarına sonraki yüzyıllarda başka Katolik tarikatlar da katılmıştır. Daha ziyade Fransız menşeli Katolik tarikatlar, özellikle 15. yüzyıl ikinci yarısından sonra mensubu oldukları devletlerinin himayesinde ve kapitülasyonlardan sonuna kadar yararlanarak Asya'da Anadolu, Suriye-Filistin, Mısır, Mezopotamya coğrafyasına sahip olan Osmanlı devletinin pek çok yerine dağılmışlardır.¹⁰ Örneğin, XIV. Lui (1643-1715)'nin korumasında Fransisken ve Cizvit misyonerleri daha 17. yüzyılın ikinci yarısında İstanbul, İzmir, Adalar, Halep, Kıbrıs, Mısır, Irak, Suriye ve Filistin'e yerleşmiş durumdaydılar.¹¹

Fransız Katoliklere İtalyan ve Avusturya misyonerlerinin katılmasıyla Osmanlı topraklarındaki Katolikleştirme süreci hızlanmıştır. Başta Ermeniler arasında olmak üzere ortaya çıkan Katolik cemaatler, 19. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı devleti tarafından tanınmaya başlanmıştır. Bu bakımdan Nesturiler arasındaki Katolik propagandası sonucunda bir Nesturi Katolik cemaati teşekkül etmiştir ki, buna Keldaniler denilmiştir. Keldaniler 1843 yılında Osmanlı hükümeti tarafından ayrı bir dinî cemaat olarak tanınmıştır.¹²

8 BOA, *DH.EUM.4 Şb.*, 23/113.

9 Nurettin Polvan (1952), *Türkiye'de Yabancı Öğretim*, c.I, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, s.49.

10 19. yüzyıl ortalarına gelindiğinde eski tarikatlarla beraber Fransız Katolik misyoner teşkilatlarının sayısı 50'e ulaşmıştır. Bunlardan 35'ten fazlası değişik tarih ve bölgelerde Osmanlı topraklarında faaliyette bulunmuştur. Bu teşkilatların adları ve kuruluş tarihleri için bkz: Şamil Mutlu (2005), *Osmanlı Devleti'nde Misyoner Okulları*, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul, s.237-238.

11 Ahmet Refik (1340), "Türkiye'de Katolik Propagandası", *Türk Tarihi Encümeni Mecmuası (TTEM)*, No:82, Matbaa-i Amire, İstanbul, s.257.

12 Polvan, *age.*, s.53; Osmanlı döneminde Keldaniler; Diyarbakır, Mardin, Musul, Siirt, Maraş, Urfa, Bitlis, Van, Hakkari, Halep, Zaho, Süleymaniye, Kerkük, Gevaş, Beytüşşebap, Akra, El-Koş, Cizre, Midyat, Savur, Teklet, Zibar, ve Bağdat'ta yaşamışlardır. Kadir Albayrak (1997), *Keldaniler ve Nasturiler*, Vadi Yayınları, 1.Basım, [Baskı yeri ve yılı verilmemiştir], s.117.

Anadolu'da Katolik misyoner faaliyetleri daha ziyade Cizvit misyonerleri eliyle yürütülmüştür. Ermeniler üzerindeki etkilerinin yanı sıra, özellikle Van-Hakkari bölgesindeki Nesturiler arasındaki çalışmalarının önemli bir düzeye ulaşmış olduğu anlaşılmaktadır. Nesturi olaylarının Anadolu'da büyük karışıklıklara neden olduğu dönemlerde bile Katolik Cizvit misyonerlerinin köy köy gezerek taraftar kazandıkları, hatta Nesturileri Osmanlı yönetimine karşı kışkırttıkları görülmüştür. Örneğin 4. Ordu-yı Hümayun müşirliği tarafından faaliyetleri takip edilen Cizvit misyoneri Pardoplas hakkında 5 Temmuz 1315 (17 Temmuz 1899) tarihli şifre telgrafta şunlar söylenmektedir:

“Geçen seneler Van'da Fransa konsolos vekâletinde (vekilliğinde) bulunan Pardoplas namında bir Cizvit papas her sene birçok zamanını Nesturilerin buldukları mahallerde geçirüb fikr ve merâmide epeyce bir cem'iyeti havi olan mezkûr Nesturileri siyasi bir himaye altında bulundurmak olduğundan geçen sene bu babda Bâb-ı Âli ve makam-ı ser'askerî ile muhâbere cereyan etmiş ise de merkûmun mahall-i ma'rûzadan gerü aldirmek ve harekât-ı müfsidetkâranesini men' etmek mümkün olamamış ve kendisi müfsid ve şerir bir adam olub. ...”¹³

Önemli ölçüde Nesturi nüfusa sahip Irak'taki Musul civarında da Dominiken misyonerlerin etkinliği dikkat çekmektedir. Burada Fransız konsolosunun korumasında bulunan muazzam yapılar, Katolik etkinin bölgede ulaşılmış olduğu gücü ortaya koymaktadır. Musul'u ziyaret eden Anglikan Piskoposu, bu yapıları gördüğünde, bunu Roma Kilisesi'nin (Batı'dakinin tamamlayıcısı olarak) “Doğu”da bir Babilonya kilise imparatorluğu kurmak isteğinin bir işareti olarak değerlendirmiştir. Bu sırada Katolik Nesturi patriği kendini Babilonya patriği olarak adlandırmaktaydı.¹⁴ Musul'da misyoner faaliyetlerin hız kazandığı 1880/1890'lı yıllarda Fransız hükümetinin bölgeye ayrı bir ilgi gösterdiği gözden kaçmamaktadır. Musul valisinin bildirdiğine göre Fransa tarafından iki sene zarfında Musul'a dört defa özel memur gönderilmiştir. Bu memurların gönderiliş nedeninin bir “sır” olduğunu belirten Musul valisi, Bağdat ve Basra vilayetinde Şii aşiretlerin mezheplerini terk ettiklerine, Musul vilayeti dahilinde Katolik mezhebinin “aheste aheste tezâyüd ettiğine”, bu çerçevede “50 sene zarfında” Süryanilerin bir kısmının, Keldanilerin ise tamamının Katolikliği kabul ettiğine ve “her Keldani patriğinin” Anadolu'da da Nesturileri Katolik yapmak istediğine dikkat çekmiştir.¹⁵

Osmanlı toprakları dışında İran da (özellikle Urmiye'de yoğunlaşan)

13 BOA, *Yıldız Tasnifi Perakende Evrakı Askeri Maruzat (Y.PRK.ASK.)*, 153/36, 9 Ra. 1317, s.1.

14 Caleb Frank Gates (1940), *Not to Me Only*, Princeton University Press, Princeton, Oxford University Press, London, s.57

15 BOA, *İrade Dahiliye (İ.DH.)*, 100258, 27 L. 1309, s.2.

Nesturi nüfus arasında da önemli bir Katolik nüfus teşekkül etmişti. Ancak burada da Katolik çaba, Protestan misyonerlerin 1830'larda bölgeye gelişiyle büyük bir darbe yemiştir. Katolik-Protestan rekabeti Papa'nın 1840'ta bölgeye Fransız Lazaristleri göndermesiyle yeni bir safhaya girmiştir. Bu rekabette Katolik kilise, katı ve tavizsiz bir tavır almıştır. Kilise liderleri, üyelerine Protestanlığa meyletmeleri durumunda "sizi aforoz eder, tırnaklarınızı söker, köy köy gezerek sizi bulur ve gerekirse öldürürüz" şeklinde tehditler savurmaktan geri kalmamışlardır.¹⁶

Böylece misyoner çalışmaların Osmanlı topraklarında doruğa çıktığı 19. yüzyılda gerek Osmanlı topraklarındaki, gerekse İran'daki Nesturi nüfus arasında Katolik inanç büyük ölçüde Fransız misyonerlerce tesis edilmiştir. Ortaya çıkan tablo, Nesturi toplumunun misyoner çalışmalarının hedef kitlelerinden biri olduğunu göstermiştir. Bunu, 19 ve 20. yüzyılın Rus Ortodoks misyonerleri ile İngiliz ve Amerikan Protestan misyonerlerinin Nesturiler üzerindeki rekabeti açıkça ortaya koymaktadır. Bu rekabetin Nesturiler açısından sosyal, dinsel ve siyasal etraflı sonuçlar doğurduğu muhakkaktır.

Bu bakımdan, Katolik misyoner faaliyetleri, ulusal bağımsızlık hareketlerin ortaya çıktığı 19. yüzyıldan çok önce Nesturilere Fransa'nın himayesinde Osmanlı yönetiminden "kurtulmak" yönünde ayrılıkçı fikirler telkin etmiştir. Ahmed Refik'e göre Fransız misyonerler Fransa'nın Türkiye'deki eli kolu idi. Onların Türkiye'de Katolik propagandası yapmaları Osmanlı İmparatorluğu'nun fethi için müslihane bir usûldü. Vandal'ın deyimiyle "Fransız ordusunun keşşâfları" olan Fransız misyonerler, Fransa'nın şevket ve satvet efsaneleriyle şark Hristiyanlarının kafalarını doldurup kalplerine Türklerden kurtuluş emellerini vermekteydiler. Nitekim, bu emellerle beslenen patrikler, XIV. Lui'ye kadar istihnameler yazmışlardır. Örneğin, Antakya Rum Patriği 'bir gün olub da halâsımızı Allah'dan ve zat-ı haşmetânelerinden bekliyoruz' diye yazarken, Halep Ermeni patriği de uzun methiyelerden sonra, 'Ermenistan Fransızların en kudretli bir kralı tarafından kurtarılacaktır' diye yazmıştır.¹⁷

Görüldüğü gibi misyoner faaliyetleri, Osmanlı topraklarını misyonerlerin şahsında büyük devletlerin dinî/siyasî rekabet ve yayılma sahası haline getirmiştir. Bu çerçevede Osmanlı topraklarındaki Ortodoksuluk propagandası Rus çıkarlarına, Protestanlık büyük ölçüde İngiliz ve ABD çıkarlarına hizmet

16 Grabill, *age.*, s.137

17 A.Refik, *agm.*, s.259 (Vandal'ın Sefareti, s.8 ve Fransa Hariciye Hazine-i Evrakı, İstanbul, c.8'e atfen).

ederken, Katoliklik Fransız menfaatlerine hizmet etmiştir. Nesturilerin bu bakımdan tam anlamıyla misyonerlerin kıskaçında bulunduğu söylenebilir. Aşağıda Rus Ortodoks papaz ve memurlarının Nesturiler arasındaki çalışmaları ve etkileri ele alınmaya çalışılacaktır.

C. Nesturiler Arasında Ortodoks Misyoner Faaliyetler

Rusya, Çar Petro'nun işaret ettiği "sıcak ve açık denizlere inme" hedefine yönelik olarak 17. yüzyıldan itibaren Osmanlı devletinin Slav ve Ortodoks halklarıyla yakından ilgilenmiş ve himaye siyaseti gütmüştür. Rus siyasetinin 19. yüzyıl başlarından itibaren Balkanlarda Sırp, Yunan, Bulgar ve Karadağlıların bağımsızlık çabalarına kuvvet verdiği bilinmektedir. Bununla beraber, Osmanlı devletinin Asya topraklarındaki Ortodoks (Rum) unsura Rus ilgisinin Balkan uluslarından geri kaldığı söylenemez. Nitekim Rusya Kırım Savaşı'na (1853-1855) Kudüs'teki Ortodoksların savunucusu sıfatıyla girmiştir. Bununla beraber Rus emperyalizmi, 19. yüzyılda Slav ve Ortodoks Rum unsurların¹⁸ dışında; Ermeni, Süryani ve Nesturi gibi etnik ve mezhebî farklılık gösteren Gayrimüslim unsurlara büyük önem atfetmiştir. Bu unsurları kendi tarafına çekmek için onların siyasi meselelerine müdahil olmuş ve "kendileştirme"nin aracı olarak Ortodoks misyoner çalışmalarını desteklenmiştir.

Rusların İran Nesturileriyle ilk teması 1820'lerde İran'daki savaş sırasında Urmiye'yi işgaliyle başlamıştır.¹⁹ Osmanlı Nesturileri ile kurulan ilk temas ise Kırım Savaşı yıllarına tesadüf etmektedir.²⁰ Bu ilk Rus-Nesturi temasından sonra tarafların çıkarları uzlaştığı için bir yakınlaşma da beraberinde gelmiştir. Zira; Nesturiler kendi sorunlarının çözümünde bir dış güç olarak Rusya'nın yardımına ihtiyaç duymuş, Ruslar da bölgedeki emperyal çıkarları açısından Nesturileri bir araç olarak görmüşlerdir.

Böylece 19. yüzyılın ilk yarısında siyasi ortamın hazırladığı Rus-Nesturi yakınlaşması, yüzyılın son çeyreğinde Rus Ortodoks misyonerlerin Nesturiler arasında çalışmaya başlamasıyla ciddi bir gelişme göstermiştir. Rus misyonerlerin Osmanlı Nesturileri arasında 1876 yılından itibaren görünmeye başladıkları Musul Valiliği'nin 10 Mayıs 1308 (22 Mayıs 1892)

18 Ruslar, Kırım Savaşı'ndan sonraki yıllarda, özellikle İslahat fermanının getirmiş olduğu serbest ortamda Beyrut, Kudüs, Suriye ve Filistin'de Ortodoks nüfus için büyük yatırımlara girişmişlerdir. Çok sayıda okul, kilise, hastane ve başka hayır kurumları inşa etmişlerdir. 20.yüzyıl başında bu bölgede mevcudiyetleri kabul edilen Rus okul, hastane ve kilise sayısı 110'dur. Ancak burada Rus okullarının birçoğunun Rus idaresine girmiş olan Rum cemaat okulu olduğunu gözden uzak tutmamak gerekir. Bkz: Mutlu, *age.*, s.78-94.

19 Grabill, *age.*, s.138.

20 Yonca Anzerlioğlu (2000), *Nasturiler*, Tamga Yayıncılık, Matbaacılık, Eğitim, Danışmanlık, Ltd. Şti., Ankara, s.58.

tarihli yazısından²¹ anlaşılmaktadır. Bu yazıda Rus memur ve papazlarının 15 seneden beri “hafi ve tebdil suretinde bir takım akçeler sarfıyla onları Ortodoksluk mezhebine teşvik etmekte oldukları ve hatta Nesturilerden Rusya mekteplerinde öğrenci dahi bulunduğu” bilgisi verilmiş, verilen bilginin bizzat valinin araştırma ve tahkikatının sonucu olduğu belirtilmiştir. Nesturilerin bu tarihlerde Rusya’ya siyaseten temayülü İngiliz konsolosların yazışmalarına da yansımıştır.²² Ayrıca, burada valinin (Mar Şimon’un görüşüne atfen), Nesturi nüfusun birkaç sene içinde umûmen Katolik ya da Ortodoks mezhebine dâhil olacağına dikkat çekerek müdahale edilmesi isteğinde bulunması kayda değerdir.

Benzer ikaz ve müdahale isteği, sonraki yıllarda farklı vilayetler tarafından gönderilen raporlarda tekrarlanmıştır. Örneğin 1890’larda Çölemerik/Hakkari yöresindeki Rus Ortodoks papazların Ortodoksları faaliyetlerinden endişeyle bahsedilmiştir. Buna dair Van vilayetinin 21 Kanun-ı Sani 1328 (3 Şubat 1913) tarihli tahriratında “Çölemerik’te son yıllarda az çok icrâ olunan Ortodoks telkinâtı tesirâtının men’-i tevessü’ ve izalesine ihtimam olunmak” üzere “esaslı ve ciddi” bazı ıslahatların uygulanması elzem görülmüştür.²³ Gerçekten de bu tarihlerde bazı Nesturi aşiretleri Rusya taraftarı durumuna gelmişlerdi. Bu aşiretlerden Tayyar aşiretinin reisi Melik Toma 1894 ve 1896 yılları arasında tam beş kez Rusya’ya gidip, orada eğitim görmüştür. Kendisi Rusya’da iken yerine bıraktığı Melik İsmail de Rusya’nın Van konsolosu ile sürekli münasebet halinde bulunmuştur.²⁴

Rus misyonerlerin çabasının, Osmanlı Nesturileri üzerindeki etkisini ve hangi sayıda bir Ortodoks Nesturi cemaatini teşekkül ettirmiş olduğunu tespit etmek güçtür. Ancak, Rus misyonerliğinin asıl başarısını İran Nesturileri arasında kazanmış olduğunu belirtmek mümkündür. 1880’lerin sonlarında İran’da Urmiye civarındaki Nesturilerden önemli bir kısmının Ortodoksluğa girmiş olduğu ve burada hatırı sayılır bir Ortodoks cemaatin ortaya çıkarılmış olduğu Osmanlı belgelerinden anlaşılmaktadır.²⁵ İran’daki Rus Ortodoks başarısı İngiliz Protestan misyonerler tarafından kaygıyla

21 BOA, *İ.DH.*, 10258, 27 L. 1309, s.2.

22 2 Şubat 1880 tarihli “gizli” notu düştüğü yazısında İngiliz Van konsolosu, Nesturilerin “uzun zamandan beri İngiltere’den yardım beklentisi içinde olmalarına” rağmen, buna cevap bulaamadıklarını; bu nedenle Rusya’ya yönelindiklerini, Bulgaristan’ın bağımsızlığının da Ruslar tarafından temin edildiğine inandıklarını yazmıştır. Bilâl Şimşir (1989), *British Documents on Ottoman Armenians (1856-1880)*, c.I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, s.666-667.

23 BOA, *DH. İD.*, 116/57, 15 Ra, 1331, s.2,3.

24 Bayram Kodaman (1987), *Sultan II. Abdülhamid Devri Doğu Anadolu Politikası*, Türk Kültürünün Araştırma Enstitüsü Yayınları: 67, Ankara, s.100.

25 Bakınız: BOA, *Y.PRK.ASK.*, 153/36, 9 Ra. 1317, s.1; *DH. İD.*, 116/57, 2,3.

takip edilmiştir. Bu süreçte İngiliz misyonerler, Rus papaz ve memurlarının Osmanlı Nesturileri arasındaki çalışmalarını etkisizleştirmeye çalışmışlardır. Bunun için İngiliz misyonerler, Nesturilerin Ortodoksluğa meyiletmemesi için pek çok Nesturi aşiretini ziyaret etmişlerdir.²⁶

Neticede, Rus misyoner faaliyetleri, Birinci Dünya Savaşı öncesinde Rusya lehine Nesturilerin Osmanlı devleti ile bağıını koparma noktasına getirmişti. Hatta Van valisinin yukarıda bahsi geçen 21 Kanun-ı Sani 1328 (3 Şubat 1913) tarihli telgrafnamesiyle Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen Çölemerik kaymakamlığının bir raporuna göre²⁷ Çölemerik'teki Nesturilerin "üç seneden beri " Osmanlı hükümetini tanımadıkları ve vergi vermedikleri belirtilmiştir. Nesturilerinin Ruslar ile yakınlaşması I.Dünya Savaşı yıllarında Osmanlı devletine karşı işbirliğine dönüşmüştür. (1917 Bolşevik İhtilali'ne kadar yer aldıkları) savaş sırasında Ruslar, Osmanlı devletinin Doğu Anadolu'daki topraklarını işgale giriştikleri sırada Ermeniler gibi Nesturilerden de destek görmüşlerdir. Nesturiler vermiş oldukları destekle bölgede yıllardan beri Kürtlerle/Müslümanlarla yaptıkları hâkimiyet mücadelesini ve hatta çatışmayı lehlerine çevireceklerini hesap etmişlerdir. Savaş alenen Osmanlı devletine olan Nesturi bağlılığını yok etme derecesine indirmiştir. 1915'te savaşın devam ettiği sırada resmen Rusların yanında yer aldıklarını ilan eden Nesturiler, vatandaş oldukları Osmanlı devletine karşı isyan etmişlerdir. Bununla beraber, Rusya'nın yanında yer alan Nesturiler İran'a göç etmek zorunda kalmışlardır. Göç esnasında İtilaf devletleri cenahında yer alan Amerikan misyonerlerinin de yardımını görmüşlerdir.²⁸

D. Protestan Misyonerlerin Nesturiler arasındaki Çalışmaları ve Etkileri

I. Nesturiler Arasında Amerikan Misyoner Faaliyetleri

1800'den önce Amerika'da Nesturiler hakkında hiçbir şey bilinmiyordu. Osmanlı topraklarında görev yapan İngiliz tüccar ve diplomatların 1820'lerdeki yayınları, Nesturileri ilk olarak Protestan dünyasına tanıtmıştır. Bu İngiliz diplomatlardan biri British East Indian Company adına Bağdat'ta görev yapan Claude James Rich'tir. C.J. Rich'in 1820'de kaleme aldığı kitabın, Nesturilerin Hz.İsa ve havarilerin konuşmuş oldukları dile yakın bir

26 BOA, *DH. İD.*, 123/4, 5 M. 1329, s.14. (Musul vilayetinin 22 Ağustos 1327 tarihli yazısı). Birinci Dünya Savaşı yıllarında Rus propagandası sonucu İran'da Urmiye ve Salmas'ta Nesturi ve Keldaniler arasındaki Ortodoks nüfusun 15.000'e ulaştığı yukarıda bahsi geçen 29 Z.1337 tarihli belgeden anlaşılmaktadır. Bu belgede aynı zamanda Nesturi ve Keldani papazlarından 50'sinin Ortodoksluk mezhebine geçmiş olduğu ve bunların Rus hükümetinden 5 liraya kadar maaş oldukları belirtilmiştir. BOA, *DH.EUM.4 Şb.*, 23/113.

27 BOA, *DH. İD.*, 116/57, 15 Ra, 1331, s.2.

28 1915 Nesturi isyanı ve savaş sırasında Rus-Nesturi dayanışması hakkında bakınız: Anzerlioğlu, *age.*, s.65-75

dili (Aramice) konuştuklarından bahsetmesi Protestan misyonerlerde büyük bir heyecan yaratmıştır.²⁹ Yine, İngiltere'nin İstanbul büyükelçiliğindeki bir papazın Nesturiler hakkında 1820'lerde ABD'de yayımlanan notları³⁰ ayrı bir ilgi konusu olmuştur.

Osmanlı ve İran topraklarındaki Nesturi nüfus arasındaki Protestan misyoner çalışmaları, gerçek anlamda ABD'de Boston'da Presbiteryen ve Congregationalist kilise üyelerince kurulan American Board of Commissioners for Foreign Missions (ABCFM) adlı misyoner teşkilatı tarafından başlatılmıştır. 1810 yılında kurulan ABCFM, kuruluşundan on yıl sonra üyelerini Osmanlı topraklarına gönderme kararı almıştır. Bu karar üzerine Levi Parson ve Pliny Fisk adında iki misyoner Osmanlı topraklarına gönderilmiştir. Bu misyonerlerin Filistin bölgesindeki fizibilite çalışmaları, Osmanlı topraklarının misyoner faaliyetleri için bereketli bir saha olduğunu ortaya koymuş ve gelecekteki büyük çaplı misyoner faaliyetlerinin zeminini hazırlamıştır. Bu ilk çalışmaların sonucu olarak özellikle Anadolu'da Ermeni nüfusun önemini fark eden ABCFM, 1830 Martında Eli Smith ve H.G.Otis Dwight'i bir araştırma gezisi yapmak üzere Anadolu'ya göndermiştir. Söz konusu misyonerlerin İstanbul'da Ermeni patriği ile yaptıkları görüşmeden sonra Anadolu'ya geçerek başlattıkları gezi, İzmit, Ankara, Tosya, Merzifon, Amasya, Tokat, Erzincan, Erzurum, Kars, Arpaçay güzergâhını takip ederek Gürcistan, Nahcivan ve Erivan'a, oradan da Urmiye'ye uzamıştır. Trabzon limanından İstanbul'a dönen Simith ve Dwight, Malta üzerinden Amerika'ya dönerek 1831 Temmuzunda gezilerini tamamlamışlardır.³¹

Bu geziyle ABCFM, Ermeniler ve Ortodoks Hristiyanlar gibi, Nesturileri de yakından tanımış ve onlar hakkında kapsamlı bilgiler toplamıştır. Yuakarıda bahsi geçen Simith ve Dwight'in gezi notlarının toplandığı "Missionary Researches in Armenia Including A Journey Through Asia Minor, and into Georgia and Persia, with A Visit to the Nestorian and Chaldean Christian of Oormiah and Salmas" adlı kitabın³² XX. bölümü Nesturiler hakkındadır. Burada Nesturilere dair şu konulara yer verilmiştir: Nesturilerin kökeni, İran'a yerleşmeleri, Selevkiye ve Ctesiphon Patrikliği'nin ortaya çıkışı ve sahası, Nesturilerin Katolik kilisesine bağlanmaları, Kürt dağlarındaki Mar

29 Selahattin Satılmış, "Nesturiler ve Misyonerlik: Protestan Misyonerlerin Osmanlı Nesturileri Üzerine Faaliyetleri (1820-1914)", (XV. Türk Tarih Kongresi'ne sunulan tebliğ), s.2.

30 Grabill, *age.*, s.135.

31 Eli Smith and H.G.O. Dwight (1934), *Missionary Researches in Armenia Including A Journey Through Asia Minor, and into Georgia and Persia, with A Visit to the Nestorian and Chaldean Christian of Oormiah and Salmas*, George Wightman, Paternoster Row, London.

32 Smith and Dwight, *age.*, s.362-386.

Şimon (Mar Shimón) Patrikhanesi'nin Katolik Kilisesi'ne bağlanmaması, Nesturilerde oruç ve akşam duaları, Piskopos Yohanna, Nesturilerin dili, cenaze duacıları, Nesturilerde Hristiyanlıktan önce ölüm, Kürt coğrafyasındaki Nesturilerin bağımsız durumu, Mar Şimon piskoposluk bölgesi, Urmiye'deki Jamálava'nın Piskoposu, Nesturi ruhban sınıfı, günahlardan arınma yolları, haç, Nesturilerde ayin, Aşai Rabbani ayini, Nesturilerde evlilik, kiliselerin takdisi. Görüldüğü gibi ABCFM misyonerleri Nesturilerin sosyal, dinsel ve kültürel yaşamları hakkında detaylı bilgi edinmişlerdir. Bununla birlikte Smith ve Dwight, gördükleri ilgi ve Nesturilerin yardım talebi karşısında Urmiye'de ilk istasyonun kurulmasında zaman kaybetmemek gerektiğini tespit etmişlerdir. Bu çerçevede onlar, bölgedeki Hristiyan dayanağı üzerinde ABCFM'in, Fars, Arap ve Kürtler arasındaki "Müslüman oyunu"nu bozabileceğini rapor etmişlerdir.

1830/1831 gezisinden iki yıl sonra (1833'te) ABCFM, Justin Perkins'i Urmiye'ye göndererek buradaki istasyonu kurmuştur. Bu istasyon birkaç yıl içinde kuvvetli bir şekilde teşkilatlanmayı başarmıştır. 1837'de söz konusu istasyonda J.Perkins ile beraber Albert L.Holladay adında iki misyoner bulunmaktaydı. Ayrıca istasyonda 1 Doktor (Asahel Grant), 1 öğretmen, 4 bayan yardımcı misyoner, 1 yerli yardımcı bulunmaktaydı.³³ Bu sırada eğitim faaliyetlerinin misyon çalışmalarında öne çıkan bir husus olduğu görülmektedir. 17 Ocak 1836'da "Lancastarian" tipinde³⁴ açılan okul, misyon

33 ABCFM'nin 1837, 1838, 1839 ve 1840 yıllarına ait raporlarına göre Urmiye istasyonundaki çalışanların sayısını topluca şöyle verilebiliriz:

Yıllar	Misyoner	Doktor	Öğretmen	Bayan yardımcı misyoner	Yerli çalışanlar	TOPLAM
1837	2	1	1	4	1	9
1838	2	1	1	4	4	12
1839	3	1	1	4	8	17
1840	4	1	1	4	7	17

Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, Presented at the Twenty-Eight Annual Meeting, Held in the City of Newark Maine, 13-15 September 1837, Boston, s.63; Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, Presented at the Twenty-Ninth Annual Meeting, Held in the City of Portland, Maine, 12-14 September 1838, Boston, 1838, s.76; Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, Presented at the Thirtieth Annual Meeting, Held in the City of Troy, New York, 11-13 September 1839, Boston, 1839, s.91; Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, Presented at the Thirty-First Annual Meeting, Held in the City of Providence, Rhode Island, 9-11 September 1840, Boston, s.103.

34 Joseph Lancaster (1778-1838) tarafından başlatılan bir eğitim hareketidir. Bu hareket Monitorial System, "Lancastarian" veya "Lancastrian" System olarak da adlandırılır. Bu sistem ile ilgili derecedeki öğrencilerin az bilgi sahibi öğrencilere, az sayıda eğiticinin çok sayıda öğrenciye düşük maliyetle ileri derecede beceri kazandırması fikrine dayanmaktadır. 1798-1830 yılları

tarihinde özel bir yere sahip olmuştur. Perkins'in ifadesiyle Orta Asya'da ilk ve tek olan bu okul, büyük ilgi görmüştür. Daha sonra üç parasız okul daha açılmıştır ki, bunların 8'i kız olmak üzere 93 öğrencisi mevcuttu.³⁵

Amerikan misyonerlerinin İran'a sağlam bir şekilde yerleşmeye başladıkları 1840'lı yıllarda İngiliz Protestan misyoner cemiyetlerinin bölgede görünmeye başlaması, Amerikan-İngiliz rekabetini de beraberinde getirmiştir. Zira, İngiliz cemiyetlerinden "Royal Geographical Society" ve "Society for Promoting Christian Knowledge", 1839'da misyonerlerinden Ainswort'u bölgeye göndererek Nesturilere dair bilgi toplanmasını ve çalışmaları için gerekli şartların sağlanmasını talep etmiştir. Bunun üzerine misyoner Ainswort, Nesturi patriğiyle görüşmüş, ona İngiltere'nin koruyuculuğuna sahip olabilecekleri güvencesini vermiştir. Ancak patriğin, cemaatinin Protestanlaştırılması hususundaki endişesi karşısında, böyle bir girişimlerinin olmayacağı teminatı verilmiştir.³⁶ Yine, İngiliz misyoner cemiyetlerinden Anglican Church Missionary Society (ACMS)'nin 1840'larda Nesturiler ve Kürtler arasında bir istasyon kurmak niyetiyle bölgede çalışmalara başlaması Amerikan-İngiliz rekabetine yeni bir boyut kazandırmıştır. Bu siyasî/dinî rekabette İngiliz misyonerler, Amerikalıların engellemelerine maruz kalmışlardır. Örneğin, ACMS ilk çalışmalarına başladığı sırada ABCFM'nin Yakın Doğu'daki ilk doktor misyoneri Asahel Grant, İngiliz misyon çalışmalarına tepki göstermiş ve daha başından İngiliz rekabetine engel olmak istemiştir.³⁷ Bu noktada belirtmek gerekir ki, İngiliz misyoner faaliyetleri daha ziyade Musul ve Anadolu Nesturileri üzerinde yoğunlaşmıştır. Irak ve Anadolu Nesturileri arasında özellikle Canterbury Başpiskoposluğu'na mensup misyonerler öne çıkmışlardır ki, söz konusu misyonerler aşağıda görüleceği üzere daha çok siyasî etkileri ile kendilerinden söz ettirmişlerdir.

rı arasında etkin olan bu sistem sonradan yerini modern sisteme bırakmıştır.

35 *Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, Presented at the Twenty-Eight Annual Meeting, Held in the City of Newark Maine, 13-15 September 1837, Boston, s.63-64.* Perkins'e göre okul açıldığında Müslüman ve Nesturilerden oluşan büyük bir kalabalık toplanmıştır. Okul, başlangıçta şehirden 7 erkek çocuğu ile bazı genç insanlar ve dışarıdan gelen 17 öğrenci ile öğretime başlamıştır. 1836 yılı sonunda okulun öğrenci sayısı 44'e çıkmıştır. *Gösterilen Yer.*

36 Satılmış, *age.*, s.2.

37 Grabill, *age.*, s.136. Amerikan-İngiliz misyoner rekabetinde İngiliz misyonerler, Nesturi Patriğine daha yakın olmuş ve onun Amerikan misyonerlerine karşı düşmanca bir tutum almasına neden olmuşlardır. Bu rekabetten özellikle İngiliz diplomatlar rahatsız olmuşlardır. Çünkü İngiliz diplomatlar, Amerikan misyonerlerinin kültürel olarak İngiltere'nin çıkarlarına hizmet eden "iyi işler yaptıklarına" inanmaktaydılar. Bakınız: Layard'dan Salisbury'ye, 18 Aralık 1879, Şimşir, *British Documents on ...*, c.1, s.623-624.

1840'lardan itibaren şiddetini artıran Nesturi-Kürt çatışması ve dinî rekabet, İran'da ABD misyonerlerini siyasî korumaya daha fazla ihtiyaç duyar hale getirmiştir. Nitekim bu karışıklık ortamında bir Presbyterian misyoner, Ohio'da temsilciler meclisi üyesi kardeşinden yardım için ricada bulunmuştur. Bu sırada Washington, İran'da diplomatik temsilciliğe sahip değildi. Bu yüzden 1883'te Türkiye'ye gönderilen bir misyoner çocuğu olan S.G.M. Benjamin'i atamıştır. Birleşik Devletler'in ilk görevlisi olarak S.G.M. Benjamin şahın hükümetiyle iyi ilişkiler kurmaya gayret etmiştir. Sonraki 20 yıl boyunca bölgedeki misyonerler ABD çıkarlarının en önemli kaynağı olmuştur. Her ne kadar Birleşik Devletler temsilciliğindeki birkaç yetkili; stratejik ve ticarî girişim içinde bulunmuşsa da, olaylar daha ziyade misyoner merkezli cereyan etmiştir.³⁸

Neticede 20. yüzyıl başına gelindiğinde, politik ve dinsel karışıklıklara rağmen İran'da ABCFM'nin (Presbyterian olan) misyonerleri, büyük bir güç haline gelmiş, pek çok şehirde teşkilatlanmışlardı: Tahran (1871), Tebriz (1873), Hamedan (1881), Rasht (1906), Kirmanşah (1910). Presbyterianların "gururu olan" Urmiye'de 50 misyoner görev yaparken, Protestan cemaatin sayısı 3.000'i bulmuştu. Ayrıca Protestan yapı içinde yer alan 100 okulda 2.000 öğrenci öğrenim görmekteydi. Bu okullardan Urmiye Koleji ve Fiske Seminary (Fiske Ruhban Okulu) akademik kurumlar içinde en önde geleniydi. Yine de Amerikan misyonerleri için en büyük engel Nesturi kiliseleriydi. Zira bu kiliseler Amerikan misyonerlerinin parasal yardımına ihtiyaç duymuyordu. Grabill'e göre Nesturiler arasında Hindistan'daki kiliselerden daha fazla kendi kendini geçindiren kiliseler mevcuttu.³⁹

ABCFM'nin Urmiye istasyonu Amerikan misyonerlerinin Osmanlı Nesturileri arasındaki çalışmalarında hareket üssü olmuştur. Bu çerçevede İran Nesturileri arasında edindikleri bilgi ve birikim, Osmanlı Nesturileri arasındaki çalışmalarına temel oluşturmuştur. Gerçekten de Amerikan misyonerlerinin faaliyetlerini yakından izleyen Osmanlı yerel görevlilerinin raporlarında Amerikan misyonerlerinin Osmanlı Nesturileri arasındaki çalışmalarının oldukça planlı ve kapsamlı olduğu anlaşılmaktadır. Buna dair bir belgede⁴⁰ Urmiye'deki Amerikan okulunda görevli F. Kewin adında bir Amerikalı misyonerin Çölemerik'e tabi altı kasabada okul inşası ile ilgili olarak girişiminden bahsederken, onların bölgedeki Nesturi aşiretleri hakkında ayrıntılı bilgi veren evraklar taşımasını şaşırtıcı bulunmuştur. Bu

38 Grabill, *age.*, s.137.

39 Grabill, *age.*, s.137.

40 BOA, *Yıldız Tasnifi Perakende Evrakı Umum Vilayetler Tahriratı (Y.PRK.U.M.)*, 48/69, 27 C. 1317.

evraklardan Nesturilerin yaşadığı yerleri detaylı bir şekilde gösteren “gayet muntazam” bir harita Osmanlı yöneticilerinin özellikle dikkatini çekmiştir. Belgede ayrıca, Amerikan misyonerlerinin Nesturiler hakkında detaylı bilgi ve hazırlığa dayalı çalışmalarından bahsedilirken, Osmanlı yöneticilerinden “bir ferдин bile girüb de sathi olsun teşkilat-ı arziyeye kesb-i vukûf edebilmesinin müyesser olmaması” yadırganmıştır.

Bu noktada dikkate değer olan hususlardan biri, Kewin ile Nesturi ruhani lideri Mar Şimon arasında yakın bir diyalog ve hatta işbirliğinin vaki olmasıdır. Yukarıda bahsedilen olaydan tam yedi yıl önce Kewin’in imzasını taşıyan, Mar Şimon’a hitaben yazılmış bir mektup bunu ortaya koymaktadır. Bu mektup, Osmanlı yöneticileri tarafından Mar Şimon’un “teşebbüsat-ı fesadiyede misyonerlerle müttefik bulunduğunun” açık bir işareti olarak kabul edilmiştir.⁴¹ Burada ilginç olan husus ise, Kewin’in Osmanlı hükümeti aleyhindeki faaliyetlerin içinde bulunmasına rağmen, yedi yıl sonra da hiçbir engellemeye maruz kalmadan çalışmalarını sürdürmekte olmasıdır. Aslında Osmanlı idaresinin Amerikan misyonerlerinin menfi faaliyetlerine karşı tümüyle kayıtsız kaldığı da söylenemez. Mesela; Musul valisi, 1313 yılında bir kısım Amerikalı misyonerin İran üzerinden Musul ve Hakkari bölgesine gelecekleri mevzubahis olduğunda, onların “imâl-ı müfsidetkârânelerine” karşı devletçe tedbir alınmasını Hariciye Nezaret’inden istemiştir.⁴² Amerikalı ve diğer ülkelere mensup misyonerlerin faaliyetlerine karşı alınması istenen bu tür tedbirlerin başkentte tartışılan önemli konulardan biri olduğu görülmektedir.

2. Nesturiler Arasında İngiliz Misyoner Faaliyetleri

Dünya tarihinde modern anlamda misyonerlik döneminin İngiliz misyon teşkilatlarınca başlatıldığı bilinmektedir. 1792 yılında Londra’da tesis edilen The Baptist Missionary Society adlı teşkilatın kurucusu William Carey’in Hindistan’daki çalışmaları, bu dönemin başlangıcı olarak kabul edilmektedir.⁴³ Zamanla kurulan pek çok İngiliz Protestan misyoner teşkilat Balkanlar, Doğu Akdeniz, Orta Doğu, Afrika ve Asya ülkelerinde boy göstermiştir.⁴⁴ Bu teşkilatlardan Church Missionary Society (CMS), Osmanlı

41 BOA, *Yıldız Tasnifi Mütenevvi Maruzat Evrakı Bölümü (Y.Mtv.)*, 69/77, 26 Ra. 1310, s.2.

42 BOA, *BEO Sadaret Evrakı Mektubi Mühime Kalemi (A.MKT.MHM.)*, 613/14,29 Ca. 1313.

43 George E. White (1995), *Bir Amerikan Misyonerinin Merzifon Amerikan Koleji Hâturaları*, Ter: Cem Tânk Yüksel, İstanbul, s.11.

44 The Baptist Missionary Society’nin dışında 19. yüzyılda Osmanlı topraklarında faaliyette bulunan İngiliz misyon teşkilatları şunlardı: British and Foreign Bible Society, Church Missionary Society (daha sonra London Church Missionary Society, Congregational Council for World Mission), St George Training Home, British Syrian Mission, Church of Scotland Jewish Mission, Scotch Galilie Mission of the Use end Free Church of England, London Soci-

topraklarında faaliyette bulunan ilk ve en güçlü misyon teşkilatlarındadır. Dünyanın pek çok yerine misyonerler gönderen CMS'nin Osmanlı topraklarına 1800'den itibaren girmeye başladığı görülmektedir.⁴⁵

19. yüzyıl başındaki Akdeniz ve Orta Doğu'daki İngiliz Protestan etkinin bir şekilde Nesturi toplumuna temas etmiş olması muhakkaktır. Yine de, İngiliz misyonerlerin Nesturiler arasında fiilen çalışmaya başlaması, yukarıda değinildiği gibi 1840'lı yıllardır. Özellikle, İngiliz misyonerlerden Canterbury Başpiskoposluğu'na bağlı olanların Nesturi toplumu üzerindeki çalışmalarının kapsam ve mahiyeti itibariyle dikkate değer bir yere sahip olduğunu belirtmeliyiz. Anlaşılan o ki, Canterbury Başpiskoposluğu'nun Nesturiler için misyoner göndermesi Nesturi Patriği Mar Şimon'un talebi üzerine gerçekleşmişti. Mar Şimon'un, bu talebini (İngiliz Musul Konsolos Yardımcısı Rassam'a) ilettiği dilekçesinde bunu "kendilerinin büyük manevi yoksunluk, baskı ve bilgisizlikten" kurtarılması için yaptığını yazmıştır.⁴⁶ Oysa, İngiltere'nin Erzurum Konsolosu Taylor, patriğin bu davranışını samimiyetten uzak bulmuş, "gerçek amacın sadece para yardımı veya politik baskıdan kurtulmak için yabancı müdahalesini temin etmek" olduğunu belirtmiştir.⁴⁷ 1843'te Kürt-Nesturi çatışmaları sırasında Badger'in başını çektiği İngiliz misyonerlerin Nesturilere yiyecek, giyecek ve parasal yardımda

ety of Promting Chiristianity among the Jews, Jerusalem at the East Mission, London Religios Tract's Society, Jerusalem Chirist Union Mission to the Jews, Anglo American Medical Mission, The Friends Foreign Mission Association, Free Church Scotland Society, Irish Presbyterian Mission, the Edinburg Medical Missionary Society, Provacotor Mission, Archbishop of Canterbury's Assyrian Mission, The Christian Alliance, Smyrna Rest, Society for the Promotion of Female Education in the East, Society for the Relief Jews. Mutlu, *age.*, s.237-238.

45 Ömer Turan (2002), "19. Yüzyıl Tarihinin Kaynaklarından İngiliz ve Amerikan Protestan Misyonerlik Cemiyetleri Arşivleri", *XIII. Türk Tarih Kongresi*, Ankara 4-8 Ekim 1999, c.III, Kısım: III, Ankara, 1548. CMS, Osmanlı toprakları dahil Doğu Akdeniz ve Orta Doğu bölgesi dışında Kenya, Nijerya, Ruanda, Sierra Leona, Sudan, Tanzanya ve Uganda gibi Afrika ülkeleri ile Kanada ve Çin, Hindistan, Pakistan, Yeni Zelanda, Sri Lanka gibi Asya ülkelerinde faaliyet göstermiştir. Bu geniş sahada CMS istasyonlar kurmuş ve misyon bölgeleri belirlemiştir. CMS'nin Orta Doğu ile ilgili "misyon" örgütleri şunlardır: Akdeniz, Mısır, Filistin, İran, Sudan Misyonu ve Turkish Arabia Mission. Turan, *agm.*, s.1553-1554.

46 Nesturiler gibi Ermeniler de Canterbury Başpiskoposluğu'ndan yardım istemişlerdir. İstanbul'daki İngiliz elçisi H. Layard, Ermenilerin bu taleplerinden bahsederken, Amerikan misyonerlerinin birçok okul ve dini kuruluşlar yoluyla İngilizce'yi öğretmelerini İngiltere lehine "hayli iş yapmış" olarak değerlendirmiştir. Şimşir, *British Documents on ...*, c.I, s.85.

47 Şimşir, *British Documents on ...*, c.I, s.69. İngiliz Van Konsolosu Clayton da Nesturilerin İngiliz ve Ruslardan yardım almak için "sürekli ve gevşek bir oyun" içinde olduklarına işaret etmiştir. (11 Şubat 1880, Yüzbaşı Clayton'dan Büyükelçi Layard'a). Şimşir, *British Documents on ...*, c.I, s.692. Ayrıca Van mutasarrıfının, Nesturi Patriğinin 1875'te Erzurum ve Musul'daki Rus ve İngiliz konsoloslarla "muhabereye alışıarak bayağı istiklal sevdasına düşmüş olduğu"na dair yazısı için bakınız: *Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Rus İlişkileri (1841-1898)*, (2006), I, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Yayın No: 78, Ankara, s.13-14 (HR.SYS., 2819/7).

bulunması ve hatta patriğin İngiliz konsolosluğuna sığınması, patriğin bu beklentilerinde yanılmadığını göstermiştir.⁴⁸ Ancak, misyoner Badger'in bir süre sonra Canterbury başpiskoposluğu tarafından geri çağırılması üzerine Nesturiler ile İngiliz misyonerler arasındaki yakın ilişkileri sekteye uğratmıştır.

Canterbury başpiskoposluğu ile Nesturiler arasında sekteye uğrayan yakın ilişkiler 1880'lerin başında yeniden kurulmuştur. Bu tarihlerde Nesturilerin Rusya'ya yönelmesi ve Rus Ortodoks misyonerlerin Nesturiler arsındaki faal çalışmaları İngiliz siyasî ve dinî çevrelerinde kaygıyla karşılanmıştır. Başkonsolosluk 1881'de Rudolp Wahl'i, bundan beş yıl sonra da Arthur Maclean ve W. Henry Browne adındaki misyonerlerini Urmiye'ye göndererek "Arcbishop of Canterbury's Assyrian Misssion" adındaki misyonu kurdurmuştur.⁴⁹

Urmiye'de İngiliz misyonerlerin Rus Ortodoks propagandasına karşı başarılı oldukları söylenemez. Zira, Browne 1887'de Urmiye'den ayrılıp Nesturi patriklik merkezinin bulunduğu Koçanis'e taşındığı gibi, Urmiye'deki Ortodokslaşmanın da önü alınamamıştır. Elbette ki, İngilizlerin Urmiye'deki durumu, Amerikan Protestanlarıyla ilgili olabilir. Ancak, İngiliz misyonerlerin İran'daki Rus Ortodoks başarısı karşısında büyük bir endişeye kapıldıkları ve ağırlık merkezlerini Anadolu ve Musul bölgesindeki Nesturiler üzerine kaydardıkları bir gerçektir. İngiliz misyonerlerinin İran'daki Nesturilerin Ortodokslaşması hususundaki endişeleri ve bu bakımdan Osmanlı Nesturilerine atfetmiş oldukları önem, bizzat Musul valisi tarafından da tespit edilmiştir.⁵⁰

İngiliz misyonerlerin İran'daki etkisizliklerini Osmanlı topraklarında telafi ettikleri söylenebilir. Kuşkusuz İngiliz misyonerlerin Osmanlı topraklarındaki başarılarında bölgelerdeki İngiliz konsoloslarının maddî ve manevî desteğinin ayrı bir payı olduğunu eklemek gerekir. Bu bakımdan İngiliz konsoloslar, yer yer Nesturi patriğiyle görüştükleri gibi,⁵¹ misyonerlerin istek ve şikâyetlerinin mercii olmuşlardır. Hatta, bazı İngiliz konsoloslar, zaman zaman Gayrimüslim köyleri gezerek bizzat misyonerlik faaliyetlerinde bulunmuş,⁵² halkı devlete karşı isyana teşvik etmişlerdir. 3 Kanun-ı Sani 1302 (15.01.1887) tarihli bir tahriratta İngiliz konsolosların bu yöndeki rolleri şu şekilde ortaya konulmuştur.

48 Satılmış, *agt.*, s.5.

49 Satılmış, *agt.*, s.5.

50 BOA, Dahiliye İdare (DH.İD.), 123/4, 5 M.1329, s.14.

51 Örneğin bakınız: BOA, DH.İD., 123/4, 5 M. 1329, s.2, 3.

52 BOA, Y.PRK., ASK., 37/52, 19 R. 1304.

"...eyalât-ı Devlet-i Aliyye'ye dağılmış olan İngiltere'nin seyyar konsolosları vasıtasıyla Dersim ve Harput ve Bitlis ve Hakkari, Van, Erzurum, Diyar-ı Bekir, Musul, Süleymaniye ve Revandiz kaza ve elviyelerinde bulunan Ermeni ve sa'irelerinden akçe kuvvetiyle hayli müfsidler tedârük eylemişler ve ale'l-husûs Nesturi yani Keldani mezhebinde bulunanları alenen tesâhüb (himaye) etmiş ve hayli senelerdir hükümet-i Osmaniye'yi tanımayub İngiltere konsolosları müdahalesiyle bir nev'i prensipone olarak keyfiyet mâyeşâ ifsâd-ı ahâli etmekte ve Devlet-i Aliyyeden tebrîde (soğutmaya) çalışmakta oldukları tahkik kılınmış olduğu gibi sene-i âtiyyede bahar ve yaz mevsimi geldiğinde marû'l-beyân mahallelerde mukaddema Bulgaristan'da olduğu gibi mevâki'-i muhtelifede ve hassaten Van ve Hakkari ve Dersim ve daha sahibü'l-mürûr yerlerde haydud suretiyle ihtilâl çıkarmak üzere birçok Ermeni ve Keldani gezdirilmiş ve elân gezdirilmekte oldukları..."⁵³

Gerek misyonerlerin, gerekse bölgedeki İngiliz konsolosların gizli olarak ya da açıktan açığa Osmanlı aleyhtarı çalışmaları, daha 1880'lerde Osmanlı hükümet çevrelerinde misyonerlere ve kurumlarına karşı olan güvensizliği üst seviyeye çıkarmıştır. 1884'te Osmanlı hükümetine Canterbury başpiskoposluğunun Nesturilerin eğitimi için öğretmen gönderme talebi iletildiğinde, mahalli idareye hoş görünmeyecek hareketlerde bulunmayacakları ve politikaya karışmayacakları yönündeki teminat hatırlatılmış ve sonuçta bu tür teminatların görünüşte kaldığı belirtilerek talebin reddedilmesine karar verilmiştir:

"İşbu tezkirede zikrolunan mu'allimlerin hükümet-i mahalliyyeye hoş görünmeyecek bir güne hareketde bulunmamak ve politika işlerine karışmayub yalnız bazı genç Nesturilere 'ulûm-ı diniyyeyi tedris etmek ve kavânin ve nizamât-ı Devlet-i Aliyye'ye teb'it ve ders cedvelleriyle kitablarının Hükümet-i Seniyye'nin nazar-ı tedkik ve

53 BOA, *Y.PRK., ASK.*, 37/52, 19 R. 1304, s.1-2. Yine, Dahiliye Müsteşarı tarafından kaleme alınan 30 Teşrin-i Sani 1310 tarihli yazıda misyoner Browne'un menfi faaliyetlerinden bahsedildikten sonra İngiltere Van viskonsülünün tahrikkâr faaliyetleri şöyle izah ediliyor: "İngiltere devletinin Van viskonsolosluğuna tayin olunan zatın dahi seyahat bahanesiyle câbecâ Ermeni köylerine girüb Hıristiyanlara telkinât-ı bedhâhânedede bulunmakta olduğu ve Talori mes'elesini tahkik için Bitlis ve Sasun cihetlerine azimetinde de uğradığı Ermeni köylerinde ahâliyi başına toplayarak tefevvühât-ı teşvikkârıde bulunduğu yanına muhafız sıfatıyla ta'yin olunan zabtiyenin ifâdesinden anlaşıldığından hakkında mu'amele-i mukteziyenin ifâsı Van vilayetinden Nezarete mürûr-ı tahriratda bildirildiği ma'rûzdur." BOA, *Yıldız Tasnifi Perakende Evrakı Dahiliye Nezareti Maruzatı (Y.PRK.DH.)*, 8/25, 13 C. 1312. Ayrıca bakınız: *Osmanlı Belgelerinde Osmanlı-İngiliz İlişkileri (1894-1895)*, 2006, III, Belge No: 13, Başbakanlık Osmanlı Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Yayın No:75, Ankara, s.26-27 (BOA, Y.EE, 156/88). İngiliz diplomatların II.Abdülhamit'in saltanatının başlarında Osmanlı-hükümeti nezdinde büyük bir saygınlığının bulunduğu bilinmektedir. Ancak, 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı'ndan sonra Osmanlı ricalinin İngiliz politikasına güvenmemesi gerektiğini İngilizlerin kendi belgelerinde okumaktayız. Örneğin, BOA, *Y.PRK., ASK.*, 2/13, 3 L. 1295.

tasvibine arz eylemek ve mekteb üzerine Hükümet-i Seniyye'nin teftiş ve nezaretini kabul etmek şerâ'it ve teminatıyla Çölemerik civarında ka'in Şemsüddin nam mahalde bir mekteb tesisine ve Nesturilerin bazı ketebe-i diniyelerinin tab'ına müsâ'ade olunması istid'â ve bu suret İngiltere Sefaretinden dahi iltimâs olunduğu beyan kılınmış ise de Ma'arif Nezareti'nin salifü'z-zikr cevabında dahi gösterdiği üzere bu makûle misyonerlerin ma'lûm olan meslek ve mişvârlarına nazaran verilen teminâtın şayân-ı i'timâd olamayacağı gibi oralara ahâlisinin hoşnud mizacı hasebiyle bu makûle ecnebi mekteblerin te'sisi dahi gayri ca'iz olmasıyla Nesturilere lazım olan mekteb Ma'arif Nezaret'ince inşa olunacağı beyaniyle teşebbüsâtдан sarf-ı nazar edilmesinin lisân-ı münâsible tefhimi lâzım geleceğinin cevaben Hariciye Nezareti'ne iş'arı ve ber vech-i muharrer Nesturilere mahsus olmak üzere oralarda bir mekteb küşadına himmet olunmasının dahi Ma'arif Nezareti'ne tebliği bi'l-ittihâd tezekkür kılındı.⁵⁴

Osmanlı makamlarının İngiliz misyonerlerin menfi tavrı ve eylemleri hakkındaki düşüncelerinde yanılmadıklarını, yukarıdaki tarihten yaklaşık on yıl sonra Anadolu Müfettiş-i Umumisi Şakir Paşa'nın 18 Mayıs 1312 (30 Mayıs 1896) tarihli raporunda da görmek mümkündür:

"İngiltere'nin bazen seyyah ve papas kıyafetiyle Nesturiler içine gelip giderek Mar Şimon ve Nemrud efendiler ve Meliklerle görüşerek kendilerini iğva (teşvik ve kıskırtma) ve beş seneden beri Mar Şimon Efendi'nin köyünde mütemadiyen ikâmet eden bir İngiliz papas sıra gizlice Nesturi köylerine ve nahiyelerine gidip gelerek Nesturi ahâlisinin zihnini bozmaya cür'et etmektedir. Bu faaliyetler sonucu Müslüman ahâli ile Nesturiler arasında husumet meydana gelmiştir."⁵⁵

Böylece Osmanlı merkezi ve yerel yetkililer, devletin bekası ve toplumsal huzur açısından bir tehdit unsuru olarak gördükleri misyoner faaliyetlerini yakından takip etmiş, bazı tedbirler alma yoluna gitmişlerdir. Okul inşasına veya ruhsatsız okullara ruhsat verilmemesi, kitap dağıtımının önlenmesi ya da gerekli görülen kitaplara el konulması, misyoner seyahatlerinin yasaklanması, suçlu görülen misyonerlerin mahkemeye sevk edilmesi, suçlu sabit görülenlerin sınır dışı edilmesi gibi önlemler gündeme getirilmiş; fakat çoğu zaman yabancı devletlerin elçilerinin "Babiâli'ye iz'acıyla" bu tedbirlerden geri adım atılmıştır.⁵⁶

Muhakkak olan şu ki, Babiâli-misyoner ilişkilerinde misyoner faaliyetleri, dinî olmaktan çok siyasî zeminde gelişmiştir. Zira misyonerlik cereyanı yabancı ülkelerin ve yerel azınlıkların ulusal çıkarlarını besleyen ana arter

54 BOA, A.MKT.MHM., 489/25, 01 B. 1303, s.1.

55 Kodaman, *age.*, s.100.

56 BOA, İ.DH., 100258, 27 L. 1309, s.2.

olmuştur. Bu yüzden misyoner cemiyetleri, mensup oldukları devletlerin nüfuz ve etkilerinin en önemli araçlarından biri olarak hep desteklenmiş ve himaye edilmişlerdir. Bu bakımdan Ermeni meselesinde olduğu gibi, Nesturiler arasındaki İngiliz misyonerlerin temel görevi Nesturiler üzerinde İngiliz sempatisini ve din bağıyla siyasî himayeyi tesis etmek olmuştur. İngiliz misyonerlerin bu niyet ve ulaşmak istedikleri hedef, Musul vilayetinden gönderilen 17 Haziran 1309 tarihli şifre telgrafta şu şekilde ifade edilmiştir:

“İngiliz misyonerlerden olub müddet-i medideden berü Hakkari sancağında ikâmet eden misyonerlerden berâ-yı seyahat Musul tarikiyle Bağdad’a azimet ve oradan İran tarikiyle yine Hakkari’ye avdet edeceğini beyan ile hareket etdiğinden merkûm maksadı Nesturi milletini İngiliz devleti himayesine almak ve bir taraf(tan) mezhebini kabul ettirmek için mal ve envâ’ teşvikiyle çalışmakta ve kendisünden her türlü fenalık ikâ’ına muktedir idüğü tebeyün itdüğünden...”

Bu niyet ve amaçlar düşüncede kalmamış, misyoner faaliyetleriyle teşekkül eden Protestan cemaatin himayesi ve onlar adına müdahale siyaseti, İngiliz dış politikasının temel unsurlarından olmuştur.⁵⁷

E. Misyoner W.H.Browne’nun Osmanlı Aleyhtarı Yıkıcı Faaliyetleri

Somut olarak, misyoner çalışmalarıyla güç kazanan İngiliz himaye politikası, Nesturileri Osmanlı yönetiminden soğutmak ve devlete karşı isyan ettirmek noktasında ciddi bir seviyeye ulaşmıştır. Osmanlı belgelerinde bazen İngiliz misyoner faaliyetlerinden genel olarak bahsedilirken, bazen de ilgili misyonerden özel olarak söz edilmiştir. Bu bakımdan Osmanlı aleyhtarı faaliyetleriyle Osmanlı resmî makamlarının yazışmalarına yansıyan ve çoğu zaman hukukî muameleye tabi tutulan bazı İngiliz misyonerler öne çıkmışlardır. Musul’daki Vekerim,⁵⁸ Urmiye’deki Guarim, Koçanis-Kevark’taki Mrs. Riberlavoun (?),⁵⁹ Maclean⁶⁰ ve Dr.W.H. Browne ilk akla gelenlerdir.

57 Nesturilerin himaye edilmesinin İngiliz dışişleri tarafından bölgedeki İngiliz konsoloslarından açıkça istendiğine dair bakınız: Binbaşı Trotter’dan Yüzbaşı Clayton’a, 24 Temmuz 1879, Şimşir, *British Documents on ...*, c.I, s.497. İngiltere hükümeti, Osmanlı devleti aleyhindeki faaliyetleri tescil edilen Mar Şimon hakkında bile, hukuki sürecin işletildiği sırada İngiliz himayesindeki “Nesturiler ta’ifesi meyanındaki” Protestan nüfus faktörünü öne çıkarmıştır. BOA, *İ.Hus.*, Ves No:16, 4 Ra. 1310, s.1.

58 BOA, *DH.İD.*,123/4, 5 M.,1329, s.5.

59 BOA, *Y.PRK.UM.*,30/10, 9 Z.1311. İngiliz misyonerlerden Mrs. Riberlavoun’un Koçanis’te “yıllardan beri ikamet ettiği” anlaşılmaktadır. Kendisi, Osmanlı makamlarınca Nesturilere “fesâd ve mel’anet” talim ettirmekle suçlanmıştır. Urmiye’de bulunan Guarim’in ise Osmanlı hükümeti aleyhinde faaliyette bulunduğu ve İngiliz siyasetini Osmanlı aleyhine çevirmek çabası içinde olduğu kendisine ait 14 Mayıs 1894 tarihli bir mektupta açıkça görülmektedir. Mektubun ayrıca Nesturilere büyük bir muhabbet gösterisi ibarelerle dolu olması dikkat çekmektedir. BOA, *Y.PRK.UM.*, 30/10, 9 Z.1311.

60 BOA, *DH.MKT.*, 1552/59, 3 S. 1306.

İngiliz misyonerler arasında Browne, diğer meslektaşlarına göre Nesturiler arasındaki etkinliği, çalışmalarının siyasî sonuçları ve Osmanlı-İngiliz diplomasisine etkisi açısından daha fazla adından söz ettirmiştir. Yukarıda değinildiği gibi, misyoner Browne, Nesturiler arasındaki misyon faaliyetlerini yürütmek üzere Canterbury başpiskoposluğu tarafından 1886 yılında Urmiye'ye gönderilmiştir. Bir yıl sonra Urmiye'den ayrılarak Kaçanis'e taşınan Browne, böylece Anadolu Nesturileri arasındaki aktif misyon çalışmalarına başlamıştır. Uzun yıllar Nesturi patriğinin yanında bulunup, onunla akrabalık ilişkilerine kadar varan yakın ilişkiler kuran Browne, Nesturi toplumuna nüfuz etmeyi bilmiştir.

Bütün İngiliz misyonerleri gibi Browne da Nesturi toplumuna nüfuz ettikten sonra "iş i iç politikaya intikal ettirmiş",⁶¹ Osmanlı devleti aleyhinde saf tutmuştur. Bu bakımdan Nesturi-Kürt çatışmalarının alevlenmeye başladığı 1880'lerden itibaren Browne'dan sıkça söz edilmeye başlanmıştır. Osmanlı belgelerinde "üstad-ı şeytanî" olarak tanımlanan Browne'un⁶² asıl amacının "Nesturileri İngiltere'ye ısırdırdıktan sonra " "fesad" çıkartarak Hristiyan ahaliyi devletten soğutmak olduğu sürekli olarak irdelenmiştir.⁶³

Dâhiliye Müsteşarı Ahmed Hakkı Bey'in 30 Teşrin-i sani 1310 (12 Aralık 1894) tarihli tahriratında görüldüğü üzere Browne'un kısırcı faaliyetleri Nesturilerle sınırlı kalmayıp Ermenileri de kapsamıştır. Bununla beraber Browne ile Babîâli arasındaki gerginliğin bir başka nedeni, Browne'un Nesturi olaylarını İngiliz ve Batı kamuoyuna Osmanlı hükümetine karşı düşmanca bir tonda sunmuş olmasıdır. Browne, tıpkı Ermeni olaylarında olduğu gibi, Nesturi olaylarına dair çeşitli "katliam" hikâyelerini İngiliz basınına gizlice rapor ederek, sorunu Batının Müslümanlara karşı harekete geçmesini gerektiren bir Hristiyan-Müslüman çatışması sorunu olarak sunmuştur.⁶⁴ Bu nedenle Browne, Babîâli'nin gerek Browne'un mensup olduğu Canterbury başpiskoposluğuyla, gerekse İngiliz dışişleriyle

61 BOA, *İ.DH.*, 100258, 27 L. 1309. s.1.

62 BOA, *Y.PRK.UM.* 48/69, 27 C. 1317.

63 Bu hususta Dâhiliye Müsteşarı Ahmed Hakkı Bey'in 30 Teşrin-i sani 1310 (12 Aralık 1894) tarihli tahriratında şunlar söylenmektedir: "İngiliz misyonerlerinden Browne'un Nesturilere Protestan mezhebini kabul ettirmek maksad-ı zahiresiyle Çölemerik'e tabi Koçanis karyesinde Nesturi re'is-i ruhanisi Mar Şimon'un nezdinde ikâmet eylemekte olub esas maksadı ise bunları İngilizlere ısırdırarak bi'l-ahire ilkâ-yı tohm-ı fesâd etmek cihetine ma'tûf olduğu ve aralık buldukça Hakkari tarafındaki Ermenileri dahi tahrikden gerü durmadığı cihetle ahâli-i Hıristiyanıyeyi hükümet-i seniyyeden tebrîde (soğutmaya) çalışan merkûmun oradan def'i esbâbının istihsâli ..." BOA, *Y.PRK.DH.*, 8/25, 13 C. 1312.

64 BOA, *Yıldız Tasnifi Perakende Evrakı Mabeyn Başkıtabeti (Y.PRK.BŞK.)*, 14/15, 26 M. 1306; BOA, *Dâhiliye Nezareti Mektubi Kalemî (DH.MKT.)*, 1552/59, 3 S. 1306; Bilâl N. Şimşir (1983), *British Documents on Ottoman Armenians (1880-1890)*, c.II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, s592-593.

yazışmasına neden olan ciddi bir sorun haline gelmiştir. Öyle ki, Osmanlı resmî çevrelerinde Brown'un faaliyetlerinin önlenememesinin, gelecekteki büyük bir gaileyi kaçınılmaz kılacağına inanılmıştır:

“İdâre-i hazireleri böyle devam edecek olursa bir taraftan misyonerler, diğer cihetden re’is-i ruhanileri Mar Şimon ile 18 seneden berü yanında bulunduğu üstâd-ı şeytanî İngilizli Mister Browne nâm yadığarın tesvilât-ı mütemadiyaheleri kabâ’il-i merkûmenin vahşet-i hazireleriyle imtizâc etdikce âtiyyen bunların bir büyük gâ’ileye badi olacakları pek vazih görülmekte idüğüne...”⁶⁵

Böylece Babîâlî, Osmanlı devletinin dışarıdaki itibarı ve bekası açısından ortaya çıkan “vahim” sorunun çözümünde Browne’nun sınır dışı edilmesini tek geçer yol olarak görmüştür. Bunu önce yanında ikamet ettiği patrik Mar Şimon’dan istemiş,⁶⁶ sonra da kararını İngiltere tarafına iletmıştır. İngiliz hariciyesinin sorun karşısındaki tavrı ise vatandaşı lehine ve onun görüşlerini paylaşır nitelikte olmuştur. Bu noktada başpiskoposluk ile İngiltere hariciyesi arasında vuku bulan bilgi transferi, İngiliz hariciyesinin tavrını biçimlendiren etkenlerden biri olmuştur. İngiliz hariciyesinin Babîâlî’ye verdiği cevabî yazılarda bunu görmek mümkündür.⁶⁷ İngiltere hariciyesinin Babîâlî’ye verdiği cevabî yazılara bakıldığında ise, Browne’un Nesturi ruhani lideri Mar Şimon’un yakını ve misafiri olduğu, onun verdiği haberlerin bazı İngiliz seyyahları ve Tebriz İngiliz konsolosunca doğrulandığı, Babîâlî’nin yanlış bilgilendirilmiş olduğu, kısaca Browne’un sınırdışı edilmesini gerektirecek bir durumun bulunmadığı şeklinde formüle edilmiştir.⁶⁸ Yine de, İngiliz hariciyesi, muhatabın kendisi olmadığını, sorunun söz konusu misyonerin “silsile-i merâtibce” tabii olduğu Canterbury piskoposluğuyla görüşülmesi gerektiğini ileri sürmüştür.⁶⁹

İngiliz hariciyesi gibi Cantebury başpiskoposluğu’nun görüşü de, Brown’un verdiği “Kürtlerin Nesturiler üzerine saldırı ve katliamları” konusundaki

65 BOA, Y.PRK.UM., 48/69, 27 C. 1317. Browne’un, faaliyetlerinde İngiliz diplomatlardan büyük güç aldığı anlaşılmaktadır. Kendisine Osmanlı yerel yöneticileri tarafından okul inşası ve doktorluk vazifesini yapabilmesi için ruhsat ve şahadetnamesinin bulunup bulunmadığı sorulduğunda “bunun Dersaadet’teki İngiliz sefirine sorulabileceğini” demekten çekinmemiştir. BOA, Y.PRK.BŞK., 14/15, 26 M. 1306, s.1.

66 BOA, Y.PRK.BŞK., 14/15, 26 M. 1306, s.1. Tahran sefareti, bu konuda Mar Şimon’dan söz alındığını belirtmiştir. Buna rağmen; sefaret, Mar Şimon’un sözünde durmaması halinde ne yapılması gerektiğini Dâhiliye Nezaretî’nden sormuştur. *Gösterilen Yer*.

67 Örneğin Canterbury başkonsolosluğunun Salisbury’ye gönderdiği 19 Kasım 1888 tarihli yazı ile Salisbury’nin Rüstem Paşa’ya gönderdiği 10 Aralık 1888 tarihli yazının benzerliği hususunda bakınız: Şimşir, *British Documents on ...*, c.II, s.593-594, 596-597.

68 Şimşir, *British Documents on ...*, c.II, s.596-597.

69 BOA, DH.MKT., 1575/59, 14 R. 1306

haberlerin doğru olduğu yönündedir. Bu yöndeki inancını ve görüşlerini İngiliz resmî makamlarıyla paylaşan Cantebury başpiskoposluğu, 19 Kasım 1888 tarihli bir mektupta, Browne'un gönderdiği haberlerin doğruluğunu, bölgedeki iki İngiliz seyyahının verdiği bilgiyle kanıtlanmaya çalışmış, İngiliz hükümetinden olayların araştırılmasını istenmiştir.⁷⁰

Sonuç olarak bölgedeki Nesturi-Kürt rekabetinde kimin ne kadar kayıp verip, kazanç sağladığını tetkik etmek bir yana, gerçek o ki, misyoner teşkilatları mensubu oldukları devletlerin himayesinde adeta “devlet içinde devlet” görüntüsü vermişlerdir. Bu bakımdan misyoner kaynaklı sorunlar Osmanlı devleti açısından çoğu zaman büyük devletlerin müdahalesine de sebep olan, içinden çıkılmaz sorunlar yumağı haline dönüşmüştür. Nihayetinde, Nesturiler arasındaki misyoner faaliyetleri, Osmanlı devletinin siyasî parçalanmasını ve toplumsal ayrışmasını hızlandıran sürecin önemli bir kesitini oluşturmuştur.

Kaynaklar

1-Yayımlanmamış Kaynaklar

a-Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

BEO Sadaret Evrakı Mektubi Mühimme Kalemi (A.MKT.MHM.), 489/25, 01 B. 1303, 613/14, 29 Ca. 1313.

Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye 4. Şube Müdüriyeti (DH.EUM.4 Şb), 23/113.

Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi (DH.MKT.), 1552/59, 3 S. 1306; 1575/59, 14 R. 1306.

Dahiliye İdare (DH. İD.), 116/57, 15 Ra, 1331; 123/4, 5 M. 1329.

Hariciye Siyasi (HR.SYS.), 2819/7.

İrade Dahiliye (İ.DH.), 100258, 27 L. 1309.

İ.Hus., Ves No:16, 4 Ra. 1310.

Yıldız Tasnifi Mütenevvi Maruzat Evrakı Bölümü (Y.Mtv.), 69/77, 26 Ra. 1310.

Yıldız Tasnifi Perakende Evrakı Askeri Maruzat (Y.PRK.ASK.), 2/13, 3 L. 1295; 37/52, 19 R. 1304; 153/36, 9 Ra. 1317.

Yıldız Tasnifi Perakende Evrakı Mabeyn Başkitabeti (Y.PRK.BŞK.), 14/15, 26 M. 1306.

Yıldız Tasnifi Perakende Evrakı Dahiliye Nezareti Maruzatı (Y.PRK.DH.), 8/25, 13 C. 1312.

Yıldız Esas Evrakı (Y.EE.), 156/88.

Yıldız Tasnifi Perakende Evrakı Umum Vilayetler Tahrirâtı (Y.PRK.UM.), 30/10, 9 Z.131; 48/69, 27 C. 1317.

2-Yayımlanmış Belgeler

Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Rus İlişkileri (1841-1898), (2006), I, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Yayın No: 78, Ankara.

70 Şimşir, *British Documents on ...c.II*, s.593-594.

- Osmanlı Belgelerinde Osmanlı-İngiliz İlişkileri (1894-1895)*, (2006), Başbakanlık Osmanlı Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Yayın No:75, Ankara.
- Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions*, Presented at the Twenty-Eight Annual Meeting, Held in the City of Newark Maine, 13-15 September 1837, Boston.
- Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions*, Presented at the Twenty-Ninth Annual Meeting, Held in the City of Portland, Maine, 12-14 September 1838, Boston, 1838.
- Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions*, Presented at the Thirtieth Annual Meeting, Held in the City of Troy, New York, 11-13 September 1839, Boston, 1839.
- Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions*, Presented at the Thirty-First Annual Meeting, Held in the City of Providence, Rhode Island, 9-11 September 1840, Boston.
- Şimşir, Bilâl (1989), *British Documents on Ottoman Armenians (1856-1880)*, c.I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- _____, *British Documents on Ottoman Armenians (1880-1890)*, c.II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

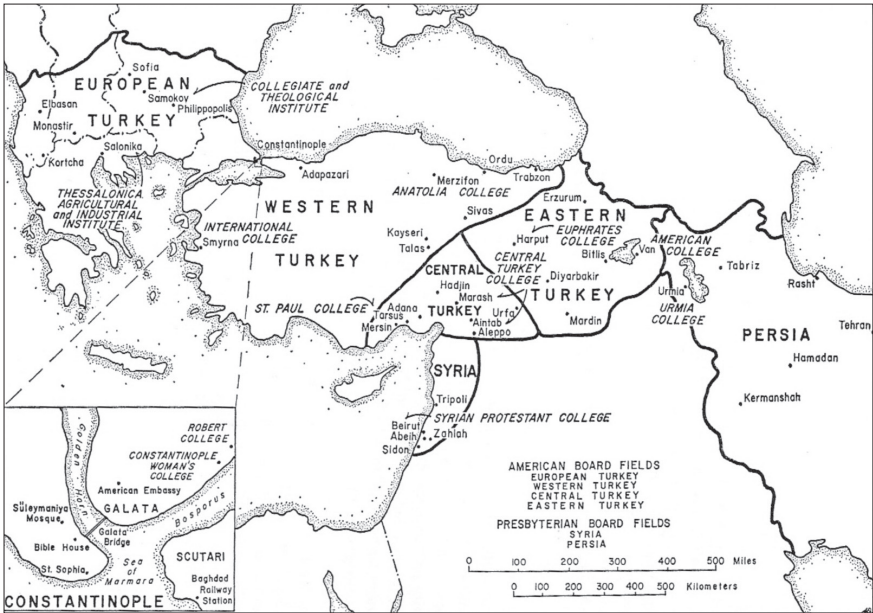
3-Araştırmalar

- Ahmet Refik (1340), "Türkiye'de Katolik Propagandası", *Türk Tarih Encümeni Mecmuası* (TTEM), No:82, Matbaa-i Amire, İstanbul, s. 257-276.
- Albayrak, Kadir (1997), *Keldaniler ve Nasturiler*, Vadi Yayınları, 1.Basım, [Baskı yeri ve yılı verilmemiştir].
- Anzerlioğlu, Yonca (2000), *Nasturiler*, Tamga Yayıncılık, Matbaacılık, Eğitim, Danışmanlık, Ltd. Şti., Ankara.
- Çelik, Mehmet, *Süryani Tarihi (I)*, Birinci Baskı, Ayraç Yayınevi, Tarih Dizisi-1, Ankara 1996.
- Ercan, Yavuz (2001), *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler-Kuruluştan Tanzimat'a Kadar Sosyal, Ekonomik ve Hukuki Durumları*, Turhan Kitabevi Yayınları, Türk Kültürü Dizisi: Araştırmalar, İncelemeler, Ankara.
- Gates, Caleb Frank (1940), *Not to Me Only*, Princeton University Press, Princeton, Oxford University Press, London.
- Grabill, Joseph L. (1971), *Protestant Diplomacy and the Near East- Missionary Influence on American Policy, 1810-1927*, Mineapolis.
- Günay, Ünver-Güngör, Harun (1997), *Başlangıçtan Günümüze Türklerin Dini Tarihi*, Ocak Yayınları, Ankara.
- Kodaman, Bayram (1987), *Sultan II. Abdülhamid Devri Doğu Anadolu Politikası*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları: 67, Ankara.
- Mutlu, Şamil (2005), *Osmanlı Devleti'nde Misyoner Okulları*, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul.
- Nikitine, B. (1993), "Nesturiler", *İslam Ansiklopedisi*, c.9, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, s.207-212.
- Polvan, Nurettin (1952), *Türkiye'de Yabancı Öğretim*, c.I, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.

- Satılmış, Selahattin, "Nesturiler ve Misyonerlik: Protestan Misyonerlerin Osmanlı Nesturileri Üzerine Faaliyetleri (1820–1914)" (XV. Türk Tarih Kongresi'ne sunulan tebliğ).
- Smith, Eli- Dwight, H.G.O. (1934), *Missionary Researches in Armenia Including a Journey Through Asia Minor, and into Georgia and Persia, with a Visit to the Nestorian and Chaldean Christian of Cormiah and Salmas*, George Wightman, Paternoster Row, London.
- Turan, Ömer (2002), "19. Yüzyıl Tarihinin Kaynaklarından İngiliz ve Amerikan Protestan Misyonerlik Cemiyetleri Arşivleri", *XIII. Türk Tarih Kongresi*, Ankara 4-8 Ekim 1999, c.III, Kısım: III, Ankara, s.1547-1564.
- White, George E. (1995), *Bir Amerikan Misyonerinin Merzifon Amerikan Koleji Hâtıraları*, Ter: Cem Târik Yüksel, İstanbul.

F.Ekler

EK1: ABCFM'nin 1914'teki misyoner bölgeleri, istasyonları ve kolejleri. Joseph L. Grabill, *Protestant Diplomacy and the Near East- Missionary Influence on American Policy, 1810-1927*, Mineapolis, 1971, s.17.

ه

انکله صیور لرندنه بر اودونک نظور بیره پروستانه مذهبی قول ایدرمک مقصد
ظاهریسه هولمرکه تابع قولس قریب سده نظوری بیس روحانی مرتکونک
ترزنده افاضت ایلمده اولوب اسان مقصدی ایل بونک انکله ره ایضیره ره
بالاضره انقای تخم فاد اتیمک جینه معطوف اولدیندی دآرس بولدیجی حکاری
طرفنده کی ارضی رضی نخر بکنده کیرد طور مدینه جینه الهائی خریستیانیه یهکوی
سینه ده تبریده چاشنه مرقومک اوردنه دفعه ایلانک آکھلا
وانکله ره دولتک وانه دلس قولس سلفه تعیبه اولناه زانک دفعه سیاست
بلنه سینه جای ارضی کوبدینه کیدوب خریستیانده تلقینات بدضوا هانم بولمده
اولدیندی و تالوری سنه شی خفیجه احوه بیلس موسه جتدینه غمخنده ره اوغرایشی
ارضی کوبدینک الهائی یا باشنه طویل بیره تفوهات تویق طاییده بولدیندی یانه
حافظ صفتیه تعیبه اولناه صفتیه ناک افاره سنه اکلاشدی بقمده عقده
معینه مضمیه ناک ایفاس وانه ولایتنده نظارته مورد خیرانده بیلدیرلیدی
مورد صدر فاطمه اصواتک امر و فرمانه حضرت حق الامراء قدر کدر

راصله صاری

محمد رفیع کرمانی

سایب لردنالی خلیف

EK 4: İngiliz misyoner Browne'un Nesturileri İngiltere'ye "ısıdırmak", Osmanlı devletinden "soğutmak" amacıyla Protestanlaştırma faaliyetleri ve Van İngiltere viskonsolosunun seyahat bahanesiyle gittiği yerlerde Ermenileri tahrik ettiği. BOA, Y.PRK.DH., 8/25, 13 C. 1312.

TELEGRAMME تَلْغَرافنامَه

دولت عالیہ عثمانیہ تلغراف اداره سی

ADMINISTRATION DES TELEGRAPHES DE L'EMPIRE OTTOMAN

L'état n'accepte aucune responsabilité à raison du service de la télégraphie

دولت تلغرافی معاملاتدن دولتی مسؤلیت قبول ایچمز
{نمونه ۱}

Retransmission ou Expédition		تکرار کینده ویا سوق		RECEPTION				اخذ	
No d'expédition	کیشده اولغان مرکز	Date	تاریخ	مأمور امضاسی	مأمور امضاسی	Date	تاریخ	واسطه مرکزی	سره نومروسی
No d'expédition	transmis à	Date		Signature de l'employé	Signature de l'employé	Date		Réçu de	No d'ordre
50		19				19		بیابان	50
		H. M.				H. M.			

De: موردی موردی

No: 19 Mots: 19 Date: 19 H. M. 19

Voie: طریق طریق

رعدیه صدریه عثمانیه

بولنجیز عماریه قوه زخیم اتا سدری محبت ادره قضاچه اکیا محمد کوسری
کنده بیجی انکیز نامه تسی ایدیه و کندی اصرار انظیفا نه دقتور و کرم
و خقیق بو قضاچه اقا سدرک و بلا حصت مکتب کن را تجمیله میدانه دیرلکله
اهوال تو سدری معلوم اکلایه اهلا و عن ریتخ انفلال عظیم کورید احوال
موردک سانسید بو زوات حقق کورلو مقامه اجلاس بلوخلو و بوراره
اتاسدری محذوره نیچالم اهدی و بوبکا دار اهلا طرفه فصله و سدرت
میدیه عه مال ایطسه و حقق جواب کله ایسه؟ سینه اقامت ایتجه سو
اقامه ایچ جاره سدره انکلا عدالت مکتب نامه مکتبه
بروردن مکتب نامه زهرا مکتب نامه سرریاز مکتب نامه یوسف
برقیوب شمس زیا

EK 5: İngiliz misyoner Vekerim'e okul inşası için izin verildiği halde kendisinin halkı devlete karşı kıskırttığı ve hakkında her türlü muamelelerin yapılmasını isteyen telgraf. BOA., DH.İD., 124/4, 5 M. 1329.

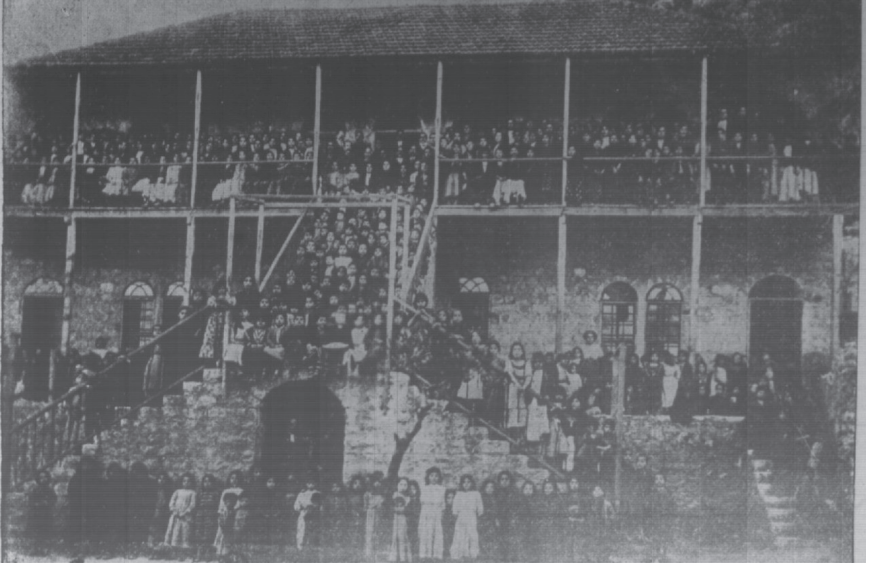

Erdem

30

60
2011

Mithat AYDIN

EK 7: ABCFM'nin Kessab (Suriye)'daki okul öğrencileri. *American Board of Commissioners for Foreign Missions-ABCFM Project, Reel 505.*

Osmanlıdaki Kültürel Değişim Sürecinin Ahmet Mithat Efendi'nin Jöntürk Romanında İrdelenmesi

Özcan BAYRAK*

ÖZ

Osmanlı devletinin kazandığı başarılar, devlet yöneticilerinin sürekli üstün ve güçlü devlet olduklarını düşünmelerine neden olmuştur. Özellikle, Rönesans ve Reform hareketlerinin başlattığı süreçte yeniliklerin takip edilmemesi, Batı'yı her alanda üstün konuma getirir. Bu üstünlük, askerî alandaki yenilgilerle fark edilir. Bu nedenle ilk yenilikler askerî alanlarda yapılır. Avrupa'nın ilerleyişini kavramak için, daimî elçilikler kurulur. Öğrenciler gönderilerek, bu değişimin bilimsel boyutu yakalanmaya çalışılır. Geleneksel yaşamın belli sosyal ve dinî kuralları doğrultusunda yaşayan insanımızın, Avrupa'nın serbest yaşamını merak etmesi ve bu hayata yönelmesi, değişimin birçok alanda yaşanmasına neden olur. Avrupa insanının eğitim, sanat ve ticaret gibi ilişkilerle yaşamlarını insanımıza sergilemeleri, değişimin hızlanmasında etkin rol oynar. Bu değişim süreci, iki kültür arasında kalan ve geleneklerinden uzaklaşan insan tiplerinin oluşmasına zemin hazırlar. Bu tip insanlar, dönemin romanlarında ele alınarak yenileşme sürecindeki yanlışlıklar belirginleştirilir. "Jöntürk" romanı, yenileşme süreciyle büyüyen ve yanlış Batılılaşma sonucu düşüşü yaşayan insanımızın hayatından alınmış bir kesit olarak karşımıza çıkar.

Anahtar Kelimeler: Ahmet Mithat Efendi, Jöntürk, kültürel değişim, batılılaşma, yenileşme.

ABSTRACT

The Examination of Cultural Change in the Ottoman Empire through the Jöntürk Novel of Ahmet Mithat Efendi

The military achievements of Ottoman Empire made the state bureaucracy to think that they were always superior and powerful state. The Ottoman failure in the realization of the innovations following the Renaissance and Reform made the West superior in all areas. The superiority of the West appeared first in the military sphere. The reason for

* Yrd. Doç. Dr., Adıyaman Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, ADIYAMAN, e-posta: ozcanbayrak@gmail.com

the first innovations was made in the military was this superiority. The Ottoman permanent embassies were founded in European capitals to catch up Europe's advancement. The students were also sent to catch up the scientific aspect of this advancement. The wonder of the Ottoman Muslim society who lived a traditional life style about European lives caused the change in Ottoman society in many areas. The exhibition of European life to the Ottoman society with the relations of education, art and trade had an effective role in speeding-up of the change process. The process of change formed a basis for consisting of popular culture between the two cultures and without their traditions. The examination of these types of people in the novels of era might give the general characteristics in the change process. The novel "Jöntürk" stands at the intersection of the popular culture prevalent at the time and the westernization process of the late Ottoman age.

Key Words: Ahmet Mithat Efendi, les Jeunne Turks, cultural change, westernization, innovation.

Giriş

Toplumlar yaşamlarını, kendi kaide ve kurallarına göre şekillendirir. Bu şekillendirme, zamanla toplumun kültürünü oluşturur. Genel anlamda kültür, aynı coğrafyada yaşayan halkın tarihî süreçte oluşturduğu yaşam tarzıdır. Bu yaşam tarzını şekillendiren fikir, sanat ve diğer kültürel öğelerdir. Yaşam tarzı ve kültürel öğeler, sürekli değişen ve diğer kültürlerden etkilenen bir yapıya sahiptir.

Osmanlının kültürel yapısında değişim, Avrupa'nın takibi ile başlar. Avrupa'daki ilerleme karşısında eksiklerin fark edilmesi, aydınları arayışa yöneltir. Özellikle, I.Abdülhamit dönemi ve öncesinde, devrin askerî şartları nedeniyle, sadece askerî alanda değişim görülür. "Ancak, çağdaşlaşma olayı bir bütündü ve her şeyden önce, bir 'zihniyet değiştirme' olayı idi. Asırlarca alışılmış olan doğulu değer hükümlerini, hayata ve dünyaya bakış tarzını bırakıp, onların Batı dünyasındaki karşılıklarını alarak benimsemek gerekmede idi." (Akyüz 1999: 8). Toplumsal değişimde en önemli unsur planlamadır. Planlama, devlet yönetiminde görev alan yetkin kişilerce tüm yönleriyle düşünülmelidir. Değişim süreci iyi planlanmadığı ve uygulanmadığı takdirde, toplumları sıkıntıya düşürebilir.

Türk kültüründe ilk ve önemli değişimler, Lale Devri'nde başlar. Bu dönemin en önemli özelliklerinden birisi, zihniyette değişimi başlatmasıdır. 1718 sonrası Batı, Osmanlıyı ve İslam dünyasını kendine rakip görmekten vazgeçer. Bu sürecin Osmanlının yıkımıyla neticeleneceğini düşünür. Düşüncedeki bu değişimin Osmanlı cephesine bakıldığında,

“Avrupa’ya karşı bir gevşeme havası başlamıştır. Avrupa ticaretiyle ilgili kişilerin yazılarında bu gevşeme belirtilmektedir. Bunlarda gerek hükümetin, gerek halkın ticaret işleriyle uğraşan yabancılara eskiden olduğu gibi tepeden bakmadıkları, bunların halk arasında daha serbest dolaşp işlerini gördükleri söylenmektedir.” (Berkes 2008: 43).

Batıyla münasebetlerin başladığı devirden itibaren mimarî, eğitim, edebiyat, aile hayatı, aşk, evlilik, giyim, güzel sanatlar, gelenek ve görenek olmak üzere birçok alanda değişim kendini hissettirir. “Kent kültüründeki değişim, 19. yüzyılda hızlanır. Batılılaşma hareketleri, Tanzimat döneminde her bakımdan günlük hayata yansır. Saraydan başlayarak toplumun bütününe yansıyan yenilik düşüncesi, eski hayat tarzının değişmesinde etkili olur” (Karabulut 2010: 105). Bu değişim süreci en fazla kültürel alanda belirginleşir.

“XIX. asrın başında Batı medeniyetiyle karşılaştığımız zaman onun kültürü gözlerimizi kamaştırmış ve tesir sahasını, diğer sahalardan daha kolay seçmiştir. Çünkü Batı medeniyeti meselâ ahlak, din, aile ve veya yaşayış tarzı sahalalarında lehte ve aleyhte olanların münakaşaları sebebiyle bir mücadele ve mukavemetle karşılaşmış, buna mukabil kültür sahasını daha rahat işgal etmiştir” (Okay 2008: 351).

Osmanlı aydınlarının birçoğu yeni değerleri kabullenmemiştir. Yeni değerleri eleştiren aydınlar, fikirsel olarak kısmen başarılı olmalarına rağmen, kültürel değerleri Avrupa’nın etkisinden kurtaramamıştır.

Batı’nın etkisiyle ortaya çıkan, Tanzimat ve Servet-i Fünun dönemlerinde yoğun bir şekilde görülen kültürel değişim, eski ve yeni mücadelesine zemin hazırlar. İslam dini içerisinde belli kaideler ve gelenekler doğrultusunda hayatını sürdüren Türk milleti, bu değişimle eski - yeni çatışmasını yaşar.

Batılılaşmanın en yoğun yaşandığı ortam Servet-i Fünun dönemidir. Aldıkları eğitim ve yetiştikleri dönem itibarıyla yüzünü tamamen Batı’ya dönen Servet-i Fünun temsilcileri, toplumu oluşturan tüm unsurların bir bütün olduğunu, bu nedenle batılılaşma sürecinde bu bütünlüğün gözetilmesi gerektiğini vurgulayarak, tam anlamıyla batılılaşmak gerektiğini savunmuşlardır.

1908 sonrası gelişen olaylar, yaşanan siyasî süreç ve fikir hareketleri birçok açılımı da beraberinde getirir. Tanzimat ve Servet-i Fünun dönemlerindeki bilinçsiz Batılılaşma süreci yavaşlamaya başlar. Millî edebiyat döneminde Batı’nın üstünlüğü kabul edilmiş, ancak Batı’yı bir bütün olarak değil; özellikle teknik ve bilim noktasında örnek alması gerektiği belirtilmiştir. “Batı’nın kültür ve yaşam tarzından uzak durulmalı”, görüşü ağırlık kazanmıştır. Gerçek anlamda batılılaşmanın, “Batı’yı her yönüyle almak değil, Batı’nın ilmini ve tekniğini kendi kültürümüzle birleştirmek” fikri belirginleşmiştir.

I. Eğitimde Değişim

Değişimin hızlı yaşanmasında ve şekillenmesinde, özellikle eğitimde ve eğitim kurumlarında yapılan yenilikler etkili olur. “Tanzimat döneminde eğitim, zihniyet ve uygulamada meydana gelen değişim, Osmanlı eğitim sisteminin klasik-dinî yapısının sarsılmasında ve eğitimde laikleşme zemininin oluşmasında rol oynamış, bu laikleşme zemini ise Osmanlı devletinin meşruiyetini temelde dinden sağlayan bir devlet yapısından, meşruiyetini temelde dinden sağlamayan devlet yapısına doğru yol alışının alt yapısını hazırlamıştır” (Okumuş 2005: 24). “Tanzimat adını verdiğimiz 19. asır reform politikası birçoklarının iddia ettiklerinin aksine dinle devlet arasındaki kurumsal bağların çözülmesinde çok ileriye gidilen bir devirdir. Eğitim, rüşdiye ve idadiye gibi Batı modeline göre kurulmuş okullarda ve mülkiye, harbiye gibi yüksek okullarla, ulemanın nisbî tekelinden alınmış bir sivil idareci sınıfı kurulmuş, mahkemelerde şeriatın hükmü hissedilir şekilde daraltılmıştı.” (Mardin 1997: 195).

Tanzimat’tan sonra eğitim, bilim alanı olarak kabul edilir. Batılılaşma sürecinin “...aydını ve eğitimcileri öğretim yöntemleri, okuma-yazma öğretimi, yeni öğretim yöntemlerinin uygulanmasının istenilmesi gibi sorunların üzerinde durmaya başlamış, kitabî ve takrirî öğretimi eleştirmiş, ezbere dayalı öğretimin terk edilerek dayanın öğretimde yerinin olmadığı görüşünü benimsemiş, bireysel öğretimden sınıf ve şube sistemine geçilmesini istemiş, okuma-yazma öğretimine aynı oranda önem verilmesini arzulamışlardır” (Şanal 2005: 138). Düşünceleri ve mevcut sistemi derinden etkileyen bu değişim, eğitiminde pedagoji, örgütlenme ve program düzeyindedir. Yapılan değişiklikler, yeni bakış açılarının oluşmasına ve kültürel değişim sürecinin hızlanmasına zemin hazırlamıştır.

Eğitim-öğretim alanında görülen bu değişim süreci, kız çocuklarının eğitimine bakış açısını da zamanla değiştirebilir. Osmanlı’nın geleneksel yapısı içerisinde ikinci plana itilmiş olan kız çocukları, Tanzimat’la başlayan değişim sürecinde toplumda ön plana çıkmaya başlar. Bu değişim, özellikle Millî Edebiyat döneminde tam anlamıyla belirginleşir.

II. Meşrutiyet döneminde kadınların eğitimine toplumsal açıdan bakılır. “Kadının eğitimden yoksun kalmasıyla hem erkeklerin, hem de toplumun büyük zarar göreceğini belirten Tefik Fikret, düşüncelerini şu sözlerle anlatır: Kızlarını okutmayan bir millet, oğullarını manevi öksüzlüğe mahkûm etmiş demektir; hüsrana ağlasın.” (Kurnaz 1996: 35). Kadınların eğitiminde görülen bu değişim, Millî Edebiyat dönemi romanlarında kadın eğitiminin önemli bir yer tutmasını sağlar. Kız çocuklarının eğitiminde geleneksel, millî ve dinî boyut görüldüğü gibi; Batılı bir eğitim anlayışı da görülür.

Eğitimle başlayan değişim, kültürler arası aktarımı hızlandıran en önemli unsurdur. Geleneksel yapıda görülen eğitim sürecinin değişimi, toplumun birçok alanına ve insanımızın bakış açısına yansır. Bu yansımının en güzel örneğini, Ahmet Mithat Efendi'nin *Jöntürk* adlı romanında görmek mümkündür. Eser dönem itibarıyla devletin içinde bulunduğu durumu ve değişim sürecini yansıtması bakımından oldukça önemlidir.

Jöntük'te, değişen bakış açısı ilk olarak kız çocuklarının eğitiminde görülür. Bu değişim, Gazanfer Bey'den hareketle verilir. Gazanfer Bey, esir düştüğü yıllarda eşinden aldığı mektupların başkası tarafından yazıldığını bilmektedir. Bu nedenle mektupta geçen duyguların gerçeği tam anlamıyla yansıtmadığına dikkat çekerek, "Haberleşebilmek kavuşmanın yarısı gibidir." (*Jöntürk*, 10) sözünün ne kadar doğru olduğunu vurgular. Gazanfer Bey'in bu bakışından hareketle, kız çocuklarının eğitiminde başlayan değişim süreci verilir. Ancak bu değişimi arzulayanların şu an için azınlıkta olduğu vurgulanır. "Kızların yazıp okumaları onların gelişmeye kapalı ve alçak gönüllülüğe mecbur olmaları terbiye ve düşüncesine göre, henüz uygun görülüyordu. "Dostuna mektup mu yazacak?" itirazı henüz pek kuvvetli olup buna karşılık, "hayır! kocasına mektup yazacak" sözü azınlığın zayıf sesi olmaktan kurtulamıyordu" (*Jöntürk*, 11).

Gazanfer Bey, kız çocuklarının eğitimi üzerine değişen bakış açısıyla, kızının eğitimini eşi Dilşinas'a vasiyet eder. Bu vasiyet kız çocuklarının eğitime farklı bir bakış açısını belirginleştirir. Dilşinas'ın eğitim almamış olması ve yeni eğitim kurumlarıyla ilgili dedikodular eğitime bakış açısını şekillendirir. Kızını öğretmen okuluna vermesini söyleyen eş dostlarına, "bunun mümkün olmadığını" söyler. Dilşinas'ın yeni eğitim kurumları hakkındaki düşünceleri şu şekildedir: "Kız öğretmen okulu mu? Allah esirgesin! Dilşinas'ın, öğretmen okuluna giden kızlar, hakkındaki düşüncesi hiç iyi değil. Birçok gevezenin bilip bilmeden kız öğretmen okulu öğrencilerinin serbestlikleri, açıklıkları daha bilmem neleri hakkındaki söyledikleri masallara Dilşinas Hanım, tamamıyla inanmıştı." (*Jöntürk*, 15).

Dilşinas Hanım'ın eğitimsizliği ve çevreden duyduğu dedikoduların yarattığı tedirginlik, Ahdiye'nin eğitimini zorlaştırır. Zorluklara rağmen eğitimini tamamlayan Ahdiye, sadece müzik alanında eğitim alamaz. Müzik alanındaki bu eksiklik, Dilşinas Hanım'ın eğitimsizliğinden ve müzik eğitimine olan eski bakış açısından kaynaklanmaktadır. "İnatçı Çerkez'e müziğin şeytan sedası olduğu inancı öyle yerleşmiş ki kerpetenler ile söküp çıkarmak mümkün değil" (*Jöntürk*, 17).

Yabancı dil eğitimi, kültürlerin etkileşimiyle doğru orantılıdır. Osmanlı devleti ile Fransa arasındaki ilişkiler bu etkileşime hız kazandırmıştır. Bu

dönemde Fransız kültüründen etkilenme ön planda olduğundan, Fransızca öğrenmek bir modadır. Fransızca'yı öğrenmek için özel hocaların tutulması, kültürel değişimi hızlandıran önemli bir etkidir. Kazım Bey, kızına dil eğitimi hakkında açıklamalar yaparak, Ayşe'yi Fransızca öğrenmeye ikna etmeye çalışır. Kazım Bey, dil öğretimi konusunda ailelerin izlediği yanlış politikanın en güzel örneğini teşkil eder. Bu politika kendi diliyle okuma yazma öğrenmeden, başka bir milletin dilini öğrenen ve o dilde okuyazar olan, bir neslin oluşmasına zemin hazırlar. "Alafranga, hem de tam alafranga olmak için Fransızca lazımdır. Kibar kızları hep Fransızca öğreniyorlar. Bazıları hocalar tutup bazıları da Frenk mekteplerine gidiyorlar" (*Jöntürk*, 69).

Ceylan, dil eğitimi yanında Fransız edebiyatıyla da yakından ilgilenir. Feminist bir bakış açısıyla, kadın sorunları konusunda önemli bir bilgi birikimine sahip olmasının tek kaynağı vardır, o da Fransız edebiyatıdır. Ceylan, "Fransızca olarak kadın sorunlarına dair yazılanların hemen tümünü okumuştur. Her neyi okumuş ise onu bizim ülkemizdeki hallere uyarlamıştır" (*Jöntürk*, 91). Ceylan'ın Batı edebiyatıyla yakınlığı, insanların yeni haberdar oldukları konularda daha önceden bilgi sahibi olmasına ve bu konularla ilgili konuşmalarda yorumlar yapmasına imkân sağlar. Kadının bu bilgilene süreci, fikrîsel değişim sürecini şekillendirmiştir.

2. Bireyin Fikrîsel Değişimi

Batılılaşmayla, eğitimde yaşanan değişim ve bu değişimin oluşturduğu bakış açısı fikrîsel değişimi belirginleştirir. *Jöntürk* romanında Ceylan'ın şahsında görülen bu değişim, doğu kültürüyle büyüyen ancak Batı'yı bilen ve ikisi arasında mukayese yaparak, hakkını savunan, gelenekten gelen yanlışlıkları eleştiren, bu eleştirisini karşısındaki erkeğe rahatlıkla ifade eden yaşamı şekillendirir.

Ceylan, toplumda kadın ve erkek davranışlarının değerlendirilmesinde haksızlık yapıldığını düşünmektedir. Ceylan, serbestliği arzulayan, ancak toplum baskısıyla karşılaşan ve bu baskıyı eleştiren bireyi temsil eder. Ona göre, aşkın ilan edilmesinde ve fikirlerin açıkça söylenmesinde erkekle bayanın aynı konumda olması gerekir. Erkek nasıl aşkını ilan edebiliyorsa, bayan da rahatlıkla aşkını ilan edebilmelidir. Onun, "sizi kafama denk buldum, açıkça söylüyorum, sevdim!" (*Jöntürk*, 83) açıklaması, erkeğin bile söylerken büyük bir cesarete ihtiyaç duyacağı sözlerdir.

Ceylan, geleneksel yaşamda kadının serbestliği olmadığını savunur ve bu serbestliği elde etmeye çalışır. Düşünce dünyasında oluşturduğu serbest yaşamdan hareketle, Nurullah ile olan arkadaşlık ilişkisini ileriye götürme ve bu ilişkiyi cinsellik boyutuna taşıma teklifinde bulunur. Aşk teklifi, bayandan gelen aşk arzusunun ilk örneğini oluşturması bakımından önemlidir. "Bir

genç kız sana diyor ki, şu kardeşçe ilişkiyi, şu gayr-i tabii halinden çıkaralım. Normal bir hale koyalım. Bir birimizi seviyoruz. Muhabbetimizden istifade edelim. Ama sende bin düşünce varmış. Seni men etmem, hürriyetini yine sana bırakırım. Hazır şu akşam ev müsaitken, neden istifade etmeyelim?" (*Jöntürk*, 62). Nurullah, yapılan bu teklif karşısında çok şaşırır ve bu teklifin yanlış olduğunu belirtir. Ceylan, bakış açısıyla Nurullah'ın düşüncesini eleştirir ve kendi düşüncesinin yanlış olmadığını dile getirerek, kadının değişim sürecine farklı bir boyut kazandırır. "Canım bir erkek bir kadına kavuşmak için köpek gibi yalvardığı, ağladığı, sızladığı halde hiç şaşırılmıyor da, bu istek bir kadın tarafından olunca neden çılgınlık olunuyor?" (*Jöntürk*, 62).

Ceylan, değişen yaşam ile insanların fikirlerini ve aşklarını rahatlıkla söyleyebilmesi gerektiğini savunur. Nurullah bu olayı geleneksel yaşamın bakış açısıyla değerlendirerek, millî duygularımıza ve değerlerimize göre bir kızın sevdim demesinin yanlış olduğunu vurgular. Bu sevgiyi kabul ettiğini sözle değil, davranışlarıyla belli etmesi gerektiğini savunur. Aşkı şairlerin tarifinden hareketle açıklayıp, aşka bakış açısını belirginleştirir. "Bizim duygusal şairlerimize göre bir kız, yüreği yakan bir peridir ve erkek onun bir hayranıdır. O göz kamaştıran bir put ki kürsüsü üzerinde gururla oturacak ve erkek tarafından onun kürsüsüne arz ve takdim olunan aşka dayanan tuhaflikları reddetmeyerek kabul etmiş olacak" (*Jöntürk*, 53). Nurullah bu açıklamayla birlikte, değişen yaşam içerisinde kızın sevdiğini söyleyebileceğini, ancak bu değişimin tehlikeli sonuçlar doğurabileceğini belirtir. "Allah korusun, gerek kadında, gerek erkekte görülen ileri fikirler şimdi bu hisleri saflığın aşığı derecesine indirmeye yüz tutmuştur... 'Sevdim,' demenize ses çıkarmıyorum. Ama bir şartla! Bu hududun haricine çıkmamak şartıyla" (*Jöntürk*, 53).

Değişimle geleneksel yaşamda ikinci plana atılan kadının, medeni haklarında düzenlemeler yapılır. Yapılan bu düzenlemeler, kadınların çalışmaya hayatında yer almasına imkân verir.

"Tanzimat döneminde kadınlar öğretmen olarak çalışmaya başlamışlardır. Ancak devlet dairelerine memur olarak alınmaya başlamaları 20. yüzyıl başına rastlar. I.Dünya Savaşı döneminde erkeklerin savaşa gitmesiyle boşalan memuriyetlere kadınlar atanmıştır. Telefon şirketi ve maliye nezareti kadın memur alan ilk kurumlar olmuştur" (Osma 2006: 91).

Kadının farklı sebeplerle girdiği kamu alanlarında geçirdiği süreç geleceği şekillendirir. "Kamu alanında yer alan bu Türk kadınları, geleneksel olarak erkeklerin girmediği bir kadın dünyasından, erkeklerden bağımsız olma

duygusunu beraberlerinde taşırlar; bu duygu onları kamu alanındaki görevlerinde yoğunlaşmaya daha yetenekli hale getirir” (Kandiyoti 1997: 32).

Ceylan, kadınların çalışma hayatındaki değişimini anlatırken, çalışmayan kadınların azınlık olarak kaldığına dikkat çeker.

“Kadınlar arasında kendi çalışıp kazanmayan ve yalnız kocasına yar olup kalan kadınlar bir azınlık olarak kalmıştır. Köylerde kadınlar ezelden beri erkeklerle beraber çalışıyorlardı zaten. Fakat şehirlerde de kadınlar evvela fabrikaları doldurmaktan başlayıp yapma çiçek ve dikişçilik gibi bütün işleri tekellerine almışlar” (*Jöntürk, 79*).

Kadınların çalışma alanındaki bu değişim süreci daha sonra mağazalarda tezgâhtarlıkla devam eder. Bu sosyal yaşam ve fikirlerin değişimi kadınların “postanelerde, telgraf hanelerde, telefon hanelerde” (*Jöntürk, 79*) çalışmasını sağlar. Değişimle çalışmaya başlayan kadın, aldığı eğitimle hizmet sektörü dışındaki mesleklere de yönelir. Kadınların son dönemlerde doktor, avukat, mühendis oldukları belirtir. Ceylan, değişen fikirler ışığında kadınların iş hayatına girdiğini, ikinci plana atılan ve sürekli erkeğe boyun eğmek zorunda kalan kadının, iş hayatına atılmasıyla boyun eğiş sürecinin bitireceğini ve erkeğe artık boyun eğmeyerek eşit konuma geleceğini vurgular. “...Şu son zamanlarımızda kadınlar tabip oluyorlar, avukat oluyorlar, mühendis oluyorlar, hatta arabacı oluyorlar. Kendi sorunlarını kendi başlarına düzelten bu gayretli ve güzel insan türü artık erkeklere boyun eğebilir mi?” (*Jöntürk, 79*).

Toplumda belirginleşen kadın, birçok alanda öne çıkarken; bu öne çıkışı destekleyen düşünce dünyasında da değişim görülür. Değişim, olumlu birçok unsuru yerleştirirken; beraberinde bazı olumsuzlukları da getirir. Bu olumsuzluklardan biri de, evlilik sürecine bakıştır. Evlilik hayatındaki ilişkiye Ceylan şu şekilde bakmaktadır: “Biz bugün bir geçiş noktasında bulunuyoruz. Ecnebi sosyetesinde erkekleri imrendirecek kadınlarla içli dışlı olup da hanesindeki kadınla yetineceğinin zannettirmek istediğin erkekte bu yetinmenin gönülden inanılması gereken bir güven olacağına beni değil a, hiçbir kadını ikna edemezsin” (*Jöntürk, 95*) düşüncesinden hareketle, bu tür ilişkilerden erkeklerin büyük bir zevk alındığını belirtir. Kadınlarında bu tür ilişkilerin farkına vardığını ve bu tür ilişkilerden zevk almaya başladıklarını söyler. Bu tarz konu ve ilişkilere uzak olan kadının değişimi ve serbest bir yaşama yönelişi, toplumun değer yargılarından uzaklaşmış kadın tiplerinin oluşumuna zemin hazırlamıştır.

Nurullah ile Ceylan arasındaki ilişki, düşünce ve davranışlardaki yanlışlıklarla çıkmaza girer. Bu olayların gelişim sürecini ve kadının

toplumdaki değişimini, Nurullah'ın ablası Zeliha belirginleştirir. Zeliha, üç kuşağı yaşamış biri olarak; geçmiş, şimdiki ve gelecek zamandan hareketle kadındaki değişimi değerlendirir:

"-Ceylan ile olan macerayı tamamıyla biliyorum. Bunun önceden böyle bir faciayla biteceğini biz zaten bekliyorduk. Kadınların özgürlüğü mü, yok alafrangaymış, bunlar bizim Türk ve Müslüman mantığımızı henüz sığacak şeyler değildir. Biz gençliğimizde Ceylan'daki serbestinin on binde birini gösterecek olsak bizden büyüklerin gözünde, bir rezalet olarak kabul edilirdi. Şimdi bizde bu görüş Ceylan gibi turfandalar için var. İhtimal bir zaman gelir ki serbestliğin bu derecesi de genellikle normal hallerden sayılır" (*Jöntürk*, 154).

Ceylan ile Nurullah arasındaki bir konuşmada Ceylan, kadın hakları hususunda haksızlıkların yapıldığına dikkat çeker. Kadın haklarında, Batı medeniyetinin önemli bir mesafe aldığını belirtir. Nurullah'ın değişimi görmezlikten gelmesi nedeniyle Ceylan: "Gözlerinizi yalnız Doğu'ya dikip oradan ayırmayacağınıza biraz da Batı'ya çevirseniz ya. Avrupa ve Amerika'nın yeni medeniyeti "medeniyet" değil midir? Her tarafta kadın hakları davasıyla ayağı kalkılmıyor mu? Kadın deyince kızlarda dahil değil midirler? Acayip! Bu ne kadar haksızlık?" (*Jöntürk*, 54) şeklindeki fikirleriyle Batı medeniyetinin üstünlüğünü savunur. Eski geleneklerden hareketle, değişimi görmezlikten gelenlere kadın haklarını hatırlatır. Doğu geleneklerinde kadına verilmeyen haklar için Batı medeniyetine bakılmasını ister. Avrupa ve Amerika'da kadınların, hakları için seslerini yükselttiklerini vurgular. Kadın hakları konusunda Avrupa'da mücadeleler verildiğini ve bu mücadele sonunda kadının saygı gördüğünü belirtir. Avrupa'yı uzaktan tanıyanların ise, kadına sadece görünüşte bir saygı gösterdiklerini, fakat gerçekte böyle olmadığını dile getirir.

"Feminizm" denilen kadın konusu, Avrupa kadınlarının öteden beri uğradıkları bir boyun eğmeden, ezilmekten kurtarıp insan haklarına ve medeniyete layık ve ulaşmak için yapılan yürekli mücadeleden ibarettir. Avrupa'yı yalnız uzaktan tanıyanlar için böyle bir gayrete şaşmamak kabil değildir. Görünüşte kadınlara bu kadar hürmet ve riayet gösterilsin de aslında o kadınlar aşağı görülsün. Mazlum görülsün, buna imkân verilir mi? Halbuki böyledir. O görülen boş saygı adeta adam aldatıcılıktan ve daha doğrusu kadın aldatıcılıktan ibarettir." (*Jöntürk*, 78).

Ceylan, kadının toplumdaki konumundan hareketle, kadının gerçekte bir ismi olmadığına, evlenene kadar baba ismiyle var olduğuna; evlendikten sonra da, koca ismiyle yaşadığına dikkat çeker. Ceylan'ın bakışına göre, "kadının ismi bile yoktur. Babasından drahoma namıyla ne kadar para getirirse getirsin, diğer akrabasından ne kadar miras yerse yesin, eğer

evlendiği zaman 'servet ayrımı' anlaşması yapılmamışsa kadın kendi servetine malik sayılamaz. Herhalde kocasının tasdiki olmaksızın hiçbir mukaveleye, hiçbir senede imzasını koyamaz. Kocasını kendisini her nereye götürecektir olsa 'gitmem' diyemez. Mutlak bir itaat ile boyun eğmeye mecburdur." (*Jöntürk*, 78).

Kadının değişim sürecinde önemli payı bulunan feminizm, sorgulayan, araştıran ve kendini geliştiren bir kadın tipi yaratırken, Batılılaşmanın yanlış algılanmasıyla belirginleşen bazı sorunları da beraberinde getirir. Ceylan bu süreci tam anlamıyla yaşar. Birçok konuya vakıf olmakla birlikte, aşk ve evlilik hususundaki yanlış düşünceleri, onu olumsuzluklara sürükler.

"Ceylan feminizm ile şu kısacık ömrü boyunca özellikle de kadın sorunları konusunda hakikaten çok büyük bilgi sahibi olmuştur. Kadınlar arasında onunla konuşabilecek hiçbir kadın düşünülemez ya. Erkekler arasında da bu kudrete sahip bir adam biraz nadirce bulunur. Konuşmaları esnasında Nurullah Bey'i hangi Avrupa yazarının ismini açıklamışsa Ceylan o zatın eserini alıp, okumuştur. Denilebilir ki Fransızca olarak kadın sorunlarına dair yazılanların hemen tümünü okumuştur. Her neyi okumuş ise onu bizim ülkemizdeki hallere uyarlamıştır. Bu yüzden bizim gibi bu mesele ile iştigal edenlerin hatırlarına gelen, güya yeni bir mesele Ceylan'ın çoktan bildiği hatta Nurullah Bey'i ile beraber görüşüp halletmiş olduğu meselelerdendir." (*Jöntürk*, 91).

Kadının toplumdaki yeri bakımından önemli olan feminizmin doğru algılanması ve yaşama uyarlanması, oldukça önemlidir. Feminizmi algılayışımızda Avrupaî bir bakış açısının toplumumuza vereceği zarar, Nurullah'ın araştırmasıyla belirginleşir. Bu araştırma, fikirler ve konulara bakış noktasında Nurullah ile Ceylan arasındaki tartışma zemininde verilir. Nurullah, Ayasofya'da ders veren Hafız Mehmet Efendi ile feminizm üzerine sık sık sohbetler ederek, dinî konularda ve dinin bu konulara bakışı hakkında bilgiler edinir. Araştırmaların sonucunda İslam felsefesinde konuyla alakalı önemli sonuçlar elde eder. Elde ettiği sonuçları Avrupa kitaplarındaki incelemelerle karşılaştırarak, "zihinde feminizmin İslamî şekli dahi tasvir ve teşkil etmiş olduğundan medeniyetin bu büyük sorununun Avrupalıların diliyle bizim için ne kadar müthiş ve tehlikeli olacağını çoktan kestirmiştir." (*Jöntürk*, 131). Nurullah ile Ceylan'ı bir noktada birleşmesine engel olan feminizme bakış açısıdır. Ceylan, feminizme Avrupa'nın kirli penceresinden bakarken; Nurullah, İslam'ın değer yargılarıyla bakmaktadır.

Ceylan, Nurullah'ı nikâha ikna edemeyince; Nurullah'tan intikam almak için dönemin siyasî şartlarından yararlanarak plan yapar. Plan, siyasî sürecin getirdiği baskı ve sansür üzerine kurulur. Nurullah'ın nikâhının kıyıldığı

gün evin boş olmasından faydalanıp yasaklı olan kitap, gazete ve dergileri Nurullah'ın çalışma odasına yerleştirerek ihbar eder. Ceylan'ın bu intikam arzusu şahısların fikirlerinde değişim yaşanmasına neden olur. Kazım Bey, ateşli bir Jön Türk iken ihbar olayı onun gizli bir hafiye oluş sürecini başlatır. "Özerklik arayışı kişinin kendi rızasıyla da olsa engellenirse, artık derinlerde saklı bir özerklik kalmayacaktır. Bunun yerini, kişinin onu ezen otoriteyle özdeşleşerek güç aramaya çalışması alacaktır." (Gruen 2004: 44). Jön Türklerden çekinen ve kendi halinde yaşayan Kaşif Efendi, ihbar sonrası Jön Türklerle bağlantı kurar. Kaşif Efendi, doğal olarak Jön Türklerin arasına karışır. Onların sırlarına vakıf olarak, mükemmel bir Jön Türk olur.

Geleneksel yaşamın yapısı içerisinde sıkışan birey, modernleşme sürecinde örnek alınan Batı medeniyetine şuursuzca bir yöneliş gerçekleştirmiştir. Bu medeniyete ait bakış açısı tam anlamıyla irdelenemediği için, geleneksel yaşamda bireye sıkıntılar yaşatmıştır. Gerek sosyal yaşamda, gerekse fikrinsel boyutta yaşanan bu süreç, mevcut düzeni yıkıma doğru sürüklemiştir.

3. Evliliğe Bakıştaki Değişim

Avrupa'daki gelişim süreci ve feminizmin etkisi, kadının toplumdaki konumunu zamanla değiştirir. Bu değişim birçok meslek grubunda kadınların çalışmasına olanak sağlar. Değişen bu yaşam ve feminizm, serbest evlilik sürecinin oluşmasına neden olur. Batılılaşmanın yanlış algılanmasıyla serbest evlilik olarak nitelendirilen yaşam örnekleri, toplumda yer edinmeye başlar.

"Avrupa ve bilhassa Fransa ve orada da özellikle Paris şehri ne kadar ilerlemiştir!.. Bu zamanlar Paris'te kadından doktor ve avukat henüz uzak bir hayal olarak sayılacak bir hal ve surette mevcuttu. Kadın arabacıların olacağı hayal bile edilmiyordu sonradan her şey ilerlediği gibi feminizm de ilerleye ilerleye bir dereceyi buldu ki kaçınılmaz 'mariage libre' taliplileri meydana çıktı." (*Jöntürk*, 132).

Ceylan, Nurullah'ı aşka ikna edemeyince, ilaçla uyutup birlikte olur. Bu aşk ilişkisi, evlilik dışı hamilelikle neticelenir. Ceylan'ın evlilik için yaptığı teklifler ve aradığı çareler sonuç vermez. Nurullah yazdığı mektupta "bizim memleketimiz için İslamî usulde yaşama ve Osmanlılığı böyle taban tabana zıt olan Batılı bir yaşam şekline nizam ve intizam konulamaz. Bu tehlikeli yolda devam ederek göz göre göre kendilerini tehlikeye atmanın akla ve mantığa uygun olmayacağını" (*Jöntürk*, 114) anlatır. Ceylan bu konuya "mariage libre" serbest evlilik açısından bakar ve örnekler vererek, şu şekilde açıklama getirir: "Aşık ve metres hayatı, Osmanlı yaşamına ve İslam'a elbette uygun görülmez. Fakat bu tarz bir yaşam yalnız sıradan insanların yaşam şekli olup, sosyete âleminin yaşamı böyle değildir. İspat etmek için bir takım hanımların, beylerin aşk ilişkilerini sayıp döktü." (*Jöntürk*, 114).

Ceylan ile Nurullah'ın serbest evlilik üzerine düşünceleri, eserde önemli bir yer tutmaktadır. Ceylan, Nurullah'ın evlilik ve yaşamdaki serbestlik konusundaki düşüncelerini beğenmeyerek; bu konudaki görüşlerini şu şekilde dile getirir:

“Mariage libre'nin, serbest evlilik konusuna dair hiçbir şey okumadınız mı? Kocasını kızın kendisinin seçmesinin gerektiği bugün kesinlikle kabul edilmedi mi? Bir kızın kocasını anası, babası, bunlar yok ise diğer velisinin seçmesinin medeniyet için en tehlikeli durum olacağına hükümler verilmedi mi? O kocaya kızın velileri varacak değil, kız kendisi varacak.” (*Jöntürk*, 60).

Nurullah, evlilik konusunda sadece şahsın değil, ailenin de önemli olduğunu söyler. Avrupaî yaşamın bize uygun olmadığını, bu tarz evliliklerin sakıncalarının da olduğu kanaatindedir. “Onların görgüleri bize benzemediği için diğer sıradan ailelerde, doğrusu bu kadar dikkat yoktur. Ailelerin uygarlık dereceleri indikçe kızlarda hiç de baskı kalmaz. Mariage libre, yani serbest evlilik davaları da ancak bunlar için doğru görülebilmektedir. Biz ise bunlara hiç benzemeyiz” (*Jöntürk*, 60).

Değişim sürecinde görülen yeni yaşam tarzları, yeni sorunların yaşanmasına neden olur. Bu sorunların oluşmasındaki en önemli etken, arzulanan ve yaşanmaya başlanan serbest evlilik “Mariage libre”dir. Ceylan serbest evliliğin olması gerektiğini savunur. Kanunen olmasa da, Avrupa'daki serbest yaşam tarzı bu ilişkileri şekillendirir. Evli insanların, gizli aşklarının olduğu ve beraber yaşadıkları vurgulanır. “Avrupa da çok eşlilik yokmuş. Dinen ve kanunen herkes tek eşle yetinmeye mecburmuş. Güzel ama hal ve iktidarı müsait olan kibar ve hatta orta kibar âleminden tek eşle yetinen kimmiş? O kadar tiyatro aktrislerini, o kadar 'demi monden' dedikleri kızları kimler idare ediyorlarmış? 'Midinedte' denilen dikişçi ve yapma çiçekçi amele kızlardan müteşekkil olan bir alay kızın az çok gizli veyahut az çok aşikâr beraber yaşadıkları kimlermiş?” (*Jöntürk*, 132). Nurullah bu tarz yaşamın geleneksel yapıya uymadığını ve bu evliliğin birçok sorunu da beraberinde getireceğini belirtir. “Paris'te doğan çocukların yüz de otuzu gayri meşru yani bize göre 'piç' olarak doğuyorlar. Bu çocuklar, işte bir çeşit serbest izdivaç olan âşık ve metreslerin mahsulüdürler” (*Jöntürk*, 80).

Batılılaşmanın yanlış algılanmasıyla şekillenen ve topluma en çok zarar veren, kadın-erkek ilişkisindeki değişimdir. Bu değişim, evlilik sürecine zarar verirken; serbest evlilik olarak adlandırılan ilişkilerin yaygınlaşmasının zeminini hazırlar. Bu değişim ailelerin yıkılmasına, gayrimeşru çocukların doğumuna neden olmuştur.

4. Sosyal Yaşamda Değişim

Kültürel etkileşim, toplumlar arası ilişkilerde kaçınılmaz bir durumdur. Etkileşim sürecinde yaşanan değişiklikler, mevcut düzene aykırı olmayan ve mevcut sosyal yapıya zarar vermeyen boyutta olmalıdır. Toplumsal düzeydeki eksikliklerin tespit edilerek değişimin sistemli bir şekilde gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Bu planlama yapılmadığı takdirde yenileşme süreci, yıkım sürecine dönüşebilir.

Ceylan, kadınların durumunu değerlendirirken; “toplumumuzda öne çıkacak, parlayacak kadının az olduğunu” vurgular. “Toplumumuzda kadının, ancak gençliği ve güzelliği ile kendinden söz ettirebileceğini” belirtir. Avrupa cemiyetlerindeki kadın, değişim süreciyle varlığını kabullendirecek ve parlayacaktır. Bu iki toplumun kadınları arasındaki önemli farkın örtünmeden kaynaklandığını belirten Ceylan, bu sürecin değişmeye başladığını savunur. “Sakinmek ve örtünmeye mahkûm olan bizim kadınlarımız hiç olmazsa bu mecburiyetin baskısından kurtulmuştur” (*Jöntürk*, 94).

Toplumdaki yaşamın bozulmasında ve erkeğin dış hayata yönelmesinde, kadının giyimindeki değişim önemlidir. Ceylan'ın bakışıyla kadınların giyimindeki değişim süreci şu şekilde verilir: “Bir zamanlar Şark kadınları tamamen örtülüymüş. Rum, Ermeni, Yahudi kadınları da Müslüman kadınları gibi kendi harem dairelerinde örtünüp sokağa çıktıkları zaman da örtüleriyle çıkarılmış. Hala Anadolu'da ve Arabistan'ın içlerinde böyledir. O zamanlar kadınlar daha mesut, daha bahtiyar imişler” (*Jöntürk*, 94).

Eski kadınların, şimdiki kadınlardan daha mutlu olduğu belirtilirken; bugünkü kadının mutsuzluğuna sebep, yine kadının kendisi gösterilir. Giyimdeki değişim, fizikî olarak kadını şekillendirir. Bu yeni kadın imajı erkeklerin ilgisini çeker ve erkeğin dışarıya imrenmesine ve evinden uzaklaşarak dış hayata yönelmesine neden olur. Kadın, bu değişimi yaşamıyorsa; erkekler, “dışarıda başka kadınları görmediklerinden kendi hanesindeki kadınla daha kanaatkâr olup, yetinebilirler. Bu halde kadın kocasından emin olur. Ne kadınlar erkeklerle ve ne de erkekler kadınlarla münasebette bulunmayınca birbirine imrenmek” (*Jöntürk*, 94) gibi bir durum ortaya çıkmazdı.

Kadının giyiminde başlayan değişim, zamanla kişisel bakımın önemli bir unsuru olan saç bakımında da görülür. Fettan Hanım dikilen elbiseye en uygun düşecek saç modelini “La Valliere” olduğunu söyler. Fettan'ın söylediklerinin bayanlar tarafından anlaşılmasında üzerine, bu saç modelini bayanların birinde göstererek anlatmaya çalışır, fakat başarısız olur. Bu nedenle Fettan Hanım, *Meydan Larousse* adlı eserden faydalanarak konuyu açıklamaya çalışır.

“Fettan Hanımefendi, düğün hazırlıkları kapsamında Larousse koleksiyonundan kuaför kelimesini arayarak yapılacak saç modeli üzerine çalışmalar yapar. Fettan Hanımefendi, bu ciltten 'kuaför' yani baş taramak sözcüğünü buldu ki iki büyük sayfaya yetmiş kadar resim konularak erkek ve kadın başlarından bol miktarda nasıl tarandıklarını tarif ediyordu. Hanımlar büyük bir merakla bu resimlere baktılar. Jacques de Lagrange ve Ode sur Seine ve Charles Sabi asrı gibi saç taranışlarına bir hayli gülüştükten ve özellikle kalyonlu hotoza sürekli kahkahalar attıktan sonra bir gelin başı için uygun birkaç resim buldular ise de La Valliere'in saçlarını hakikaten hepsinden güzel buldular” (*Jöntürk*, 30).

Değişim sürecinde, eğlence hayatında da değişim görülür. Eski ve yeni yaşam tarzının birlikte görüldüğü bu geçiş döneminde, piyano en önemli müzik aleti olarak yer alır. Dilşinas Hanım'ın evindeki eğlenceye katılanların konuşmaları, alafranga ve alaturka müziğe bakışı belirginleştirir. Ceylan ile Nurullah arasındaki konuşmaların bir bölümünde de müziğin alaturka ve alafrangalığı konu edilir. Nurullah müzik olarak alaturka sevdiğini, piyanonun alaturka müziğe tamamen yakışmadığını söyler. “Bizde piyano akompanıman yapıp şantör veyahut şantöz okumak yolu henüz açılmamış olduğundan okuyanın sesi piyanoya mağlup oluyor, kaybolup gidiyor” (*Jöntürk*, 96).

Yenileşme sürecinde, sosyal yaşamda görülen değişim, birçok alanda yeni bir sürecin başlamasına neden olur. Yenileşmenin yaşandığı alanlardan biri de düğün adetleridir. Konakta yapılan kına gecesinden hareketle eski ile yeni kına geceleri eleştirilir. Eski kına gecelerinin rezaletten başka bir şey olmadığı belirtilir. “Eski zamanın kına gecelerinde 'çengi' denilen rezil topluluğun 'oyun çıkarmak' tabiriyle komedyâ yollu yaptıkları şeyler seyredilmesinden hakikaten utanç duyulacak rezaletlerdi. Çocuk olduğumuz halde hatırlarımızdan bir türlü çıkmaz. Çenginin birisi erkek kıyafetine girer, dudakları üzerine bir de bıyık çizerdi. Yine kendilerinden kızlar, kadınlar ile o kadar, rezaletler yapardı ki o zaman perdelerinde Karagöz'ün rezaletlerini de geçirdi” (*Jöntürk*, 20).

Sosyal yaşamın değişim sürecinde, gelin giydirme adetlerinde de değişim yaşanır. Zamanın her şeyi değiştirdiği gibi, bu adetleri de değiştirdiği belirtilir. Bu adetler, “o kadar değiştirmiştir ki, büyük babalarımızın valideleri veya kaynanaları bugün gelip de gelin giydirme telaşını görecek olsalar, başka bir milletten gelin giydireyorlar zannederlerdi” (*Jöntürk*, 27).

Düğün geleneklerinde görülen ve yok olma sürecini yaşayan bir diğer konu, *yüz yazısı* olarak bilinen husustur. Yüz yazısı olarak bilinen âdetin, iğrenç olduğu belirtilirken bu âdetin değişim süreci de verilir. “Bu iğrenç

âdet kalktıktan sonra yerine bundan daha zararsız, daha güzeli geçti. Bugün için 'yüz yazısı' adı hâlâ kullanılıyorsa da, şimdi ona 'gelin başı bağlamak' deniyor. Bu vazife hamam ustalarına bırakılıp, yapana da 'kutucu usta' denildi. Gelinin yüzünün bazı bölümleri yine yolundu, yine düzeltildi. Fakat teller, pullar yerine 'yapıştırma' denilen değerli taşlarla bezenmiş şeritler yapıştırıldı" (*Jöntürk*, 28).

Yenileşme sürecinde değişen bakış açısıyla, gelenekler ve düğün adetlerinin kaldırılmasına yönelik düşünceler de ön plana çıkar. Özellikle düğünlerde halka yemek verilmesi konusunda bir değişim sürecinin başladığı ve bu âdetin yavaş yavaş kalktığı belirtilir. Bu âdetin yok oluşunun en önemli sebebi, maddî olarak getirdiği yüküdür. Eserde, kalkması istenen ve eleştirilen adetlerden bir diğeri de gelin görmedir:

"Düğünlerde, halka yemek verme meselesi! Malum a! Masrafın en büyüğü bu olduğundan zamanımızda bu âdet yavaş yavaş kalkıyor. Keşke daha hızlı kalksa! Keşke birden kaldırılıverse! Hoş geçerli bir sebep de olsa bunu kaldırmak geline bakmaya gelmek âdetini kaldırmak kadar zor görünüyor. Bu âdetlerin ikisinden de şikâyet etmek o kadar normaldir ki. Halk ne olursa olsun göze alarak bunları kaldırdıkları gün, istibdadı yıkıp özgürlükleri ellerine verilmişçesine, bir başarıya kavuşmuş sayılacaklardır" (*Jöntürk*, 37).

Ceylan ile Nurullah arasında geçen konuşmaların bir bölümünde, düğün öncesi süreç eleştirilir. Ceylan'ın düşüncesiyle dile getirilen bu sürecin, bayanlar için onur kırıcı olduğu vurgular. Evlilikte kadının bir mal gibi beğenilmesine, nefesinin kokup kokmadığının bakılmasına, evleneceği erkeği hiç görmemesine karşı olduğunu belirtir. Görücü olarak gelenlerin, kızı uzun uzadıya incelemeleri, beğenip beğenmemek hakkına sahip olmaları ve düğüne kadar kadının evleneceği adamı görememesi eleştirilir. Bu yaşamın getireceği evliliğin, erkeğin ağzından çıkacak olan "Boş ol!" (*Jöntürk*, 55) kelimesine bağlı olarak şekillenmesi eleştirilir.

Değişim günlük yaşamda etkili olduğu gibi zamanla mekânlarda da etkili olur. Mimarîde görülen değişimi belirginleştirmek için, konaklarda yapılan tahribat öne çıkarılır. Bu tahribatın oluşmasına yeni yaşam ve yangınlar neden olur. Yangınlar, konakların yok olmasına neden olurken; konak arsalarının satılmasına ve yeni mahallelerin oluşmasına yol açar. Konakların bir bölümü de mirasçıları tarafından satılarak, bu sürece dâhil edilir. Ayakta duran konakların dış görünüşü itibariyle bakımsız olmasına rağmen, oldukça sağlam olduğu vurgulanır. Konakların dışındaki bakımsızlık konak içerisinde görülmez. Konakların iç yapısında tamirat yapıldığı gibi süslemelere de oldukça önem verilir. Konaktaki süslemede değişim belirginleşir. Ahmet Mithat Efendi, konakların yok oluş sürecine değinirken konaklardaki

değişim hakkında da bilgi verir. Yenileşme süreciyle görülen bu değişim, alaturkadan alafrangaya geçişi belirginleştirir. “Eski divanlar, minderler kaldırılmış. Yerine köşeler, kanepeler, koltuklar, sandalyeler konulmuş. Yatak odaları, karyolar komodinler, gece servisleri ile doldurulmuş. Aynalı dolaplar, lavabolar da unutulmamıştı. Alaturkalıktan tamamen çıkarılıp alafrangalaşmıştı vesselam” (*Jöntürk*, 8).

Yenileşme sürecinde, âşıkların duygularını ilan etme yollarında da değişim görülür. Bu değişimi, Nurullah ile Ceylan arasındaki konuşmada görmek mümkündür. Eski zaman kızlarının sevgilerini söyleyememesi nedeniyle, yaşadıkları âşk çıkmazından dolayı verem dahi oldukları belirtilir. Şimdiki kızların, eskiyle kıyaslanmayacak kadar bir değişim yaşadıkları vurgulanır. Bu değişimde en önemli etken kız çocuklarının aldığı eğitimidir. Eğitimle birlikte, kızların toplum içerisindeki konumunun değiştiğini ve bu değişimin de zamanla aşkı ilan etme yollarına yansıdığı görülür. “Şimdi kızların elleri kalem tutuyor. Yanmayı, yakılmayı bırakınız, gönülleri hangi delikanlıya ısınyorsa onunla yazıyorlar. Fotoğraf alıp vermeden başlayarak cüretlerine, fırsatlarına göre görüşüyorlar da” (*Jöntürk*, 53).

Batılılaşmanın yanlış algılanması, emellere ulaşma noktasında her türlü kötülüğü yapabilecek bir insan tipinin oluşmasına neden olur. Düşünce dünyasında ve davranışlarında yanlışlıklar yapan Ceylan, Nurullah'ı nikâha ikna edemediği takdirde “alaturka sosyete beni dışlarsa, Avrupa sosyetesini reddetmez. Kaçar gider, aktris olurum!” (*Jöntürk*, 115) şeklinde tehditler savurur. Yapılan tehditler Batılılaşmanın yanlış algılanmasıyla, yanlış düşünen insanın düşünceleri doğrultusundaki yaşama kaçış planıdır. Bu bakış Doğu ile Batının olayları değerlendirilmesindeki farklılığı verir. Doğuda eleştirilen bu yaşam tarzı, Batı medeniyetine taşındığında sıradanlaşacaktır. Toplumda kabul görmeyen bireyin yaşamı ve sorunlu görülen davranışları, Batı toplumunda normal karşılanacaktır. Ceylan emellerine ulaşmak için, her yolu dener. Söyledikleri yapılmadığı takdirde, kendinin ve çocuğunun canına kıyacağını söyler. Avrupa'nın bakışıyla şekillenmiş olan Ceylan, eserde her şeyi yapabilecek bir karakter olarak belirginleşir. Bu belirginleşen insan örneği, eserde şu şekilde verilir:

“O yolda terbiye almış bir canavar, bir ifrit her şeyi yapar. Hiçbir dinin semtine uğramamış ve kutsallığın hiçbir ışığını almamış olan böyle bir laneti en büyük cinayetleri işlemekten men edecek ne gibi duygu olabilir. Avrupa gazetelerinde her gün birkaç intihar haberine rastlanmaktadır. Bunlar hep dinsizliğin sonuçlarıdır. Kendi canına, hayatına değer vermeyenlerin göze alamayacakları ne olabilir ki? Bereket versin ki babasına 'seni de öldürürüm, anamı da' demek hatırına gelmedi. Bu

dinsizler arasında şimdilerde cinayetin bu türlüleri de görülmeye başlamıştır. Avrupa gazetelerinde bunlara dair olan haberleri okurken insanın üzüntüden gözleri kararıyor, içi bulanıyor” (*Jöntürk*, 223).

Kültürel değişim süreci yeni ile eski yaşamın ortasında kalan, ne eskiye ve ne de yeniye ait olan, sürekli bocalayan insan tiplerinin oluşmasına neden olur. Nurullah ile Ceylan arasında geçen konuşmada, değişen insanı ve bu değişikliğin yarattığı çelişkiyi görürüz. Ceylan'ın anlatımında en dikkat çekici yön, birbiriyle hiç uyuşmayan iki unsurun bir araya gelerek oluşturduğu durumdur. Bu eski ile yeninin, yani Doğu ile Batının başarısız bileşkesinin sonucudur. “İnsan içinde insansınız yani. Birbiriyle hiç uyumu olmayan iki adamı birleştirmişler ve o hamurdan bir Nuri yapmışlar... Teorilerinize bakarsak yeni fikirli bir adamsınız. Yeni adamlardansınız. Halbuki pratiklerinize bakınca, hâlâ eski zamanlar çürüklüğü içinde pala çalıp giden... bir mıymıntısınız” (*Jöntürk*, 51).

Batı medeniyetinin üstünlüğünü savunan Ceylan'ın, içerisine düştüğü durum ve yaşadığı son, Batı medeniyetinin çöküş noktasına en güzel örnektir. Geleneksel yapının değişime tam anlamıyla hazır olmaması, Ceylan'ın birçok sorun yaşamasına neden olur. Ceylan, psikolojik sorunlarından kendini kurtaramaz, üzerine yanıcı madde dökerek kendini ve evi yakar. Bu olay, gazetelerde kaza gibi gösterilerek yayınlanır. Ceylan'ın geçliğinden, güzelliğinden musikideki başarısından, Fransızcasının mükemmelliğinden bahsedilir. Bu ilanın içeriği, herkesi üzecek duygusal bir yoğunluğa sahiptir. Fakat yazar bu olayın bir kaza olmadığını, feminizm sevdasından ve kendisine tanınan rahatlığı anlayamayarak, serbest bir yaşama yönelen Ceylan'ın intihar ettiğini yazar. Bu nedenle, ilanda anlatılanların kaza olmadığını şu şekilde verilmesi gerektiğini belirtir:

“Baş hafiye Feyzullah Efendi'ye mensup olan Kazım Efendi'nin kızı feminizm meselelerinin en zararlı taraflarında uçarak, iğfaline çalıştığı bir delikanlı ile hayal ettiği izdivaca muvaffak olamadığından umutsuzluktan çıldırmıştı. Bir iki gün tıbbın yardımlarına rağmen cinnete devam ettikten sonra elbisesi üzerine beş altı kadeh petrol döküp tutuşturarak cayır cayır yanmış ve şuraya buraya koştukça evi de yakmaya ramak kalmışken, yetişilip yangın söndürülmüştür. Allah günahlarını affetsin” (*Jöntürk*, 236).

Sonuç

Jöntürk romanı, Tanzimat ve sonrasındaki süreçte görülen Batılılaşmanın birçok yönünü yansıtmaktadır. Özellikle Tanzimat'la hızlanan değişim sürecinin eğitim, bireyin fikirselsel değişimi ve evlilik gibi sosyal yaşam alanlarında belirginleştiği görülür. Eserin merkezine Ceylan yerleştirilerek, aldığı eğitim ve yakından tanıdığı Avrupaî yaşam belirginleştirilip, kültürel

değişim sürecinde yapılan yanlışlıklar ve değişim sürecinin yanlış algılandığı noktalar verilmiştir.

Osmanlının geleneksel yapısında ikinci planda kalan ve gerekli eğitimi alamayan kız çocuklarının, eğitim sürecindeki değişimi oldukça önemlidir. Bu eğitim süreci değişimin hızlı yaşanmasını sağlamıştır. Kız çocuklarının aldığı eğitim, kültür seviyesini arttırdığı gibi, kadınların toplumdaki konumunu da değiştirir. Eğitimdeki değişim sürecinde eğitim kurumlarına bakış, müzik eğitiminin algılanışı ve yabancı dil eğitimi önemlidir.

Fikirsiz değişim sürecini şekillendiren, Doğu kültürüyle büyüyen ve Batıyı öğrenmeye çalışan bireyin yaşamıdır. Batılılaşmanın yanlış algılanması ve serbestliğin ön plana taşınması, birçok sorunun yaşanmasına yol açar. Özellikle yaşamını Batı medeniyetinin değer yargılarına göre şekillendiren Ceylan, Doğu kültürünün geleneksel yapısında sıkıntılar yaşar. Ceylan, kadınların medenî haklarından yoksun bırakıldığını savunur. Feminizmden hareketle düşüncelerini açıklayan Ceylan, kadınların toplumdaki değişimine dikkat çeker. Bu değişimin en güzel örneği ise, kadınların birçok meslek dalında çalışmasıdır.

Batılılaşmanın yanlış algılanmasındaki en önemli sorun, serbest yaşam tarzıdır. Bu yaşama önce erkeklerin, daha sonra kadınların yönelmesi, Batı toplumlarında “mariage libre” olarak adlandırılan serbest evlilik tarzının yaşanmasına neden olmuştur. Osmanlının geleneksel yapısında yeri olmayan bu yaşam tarzı, yarattığı sıkıntılarla geleneksel yaşamda kendine yer edinmiştir. Evliliklerin yıkılmasına ve bireylerin yozlaşmasına neden olan bu süreç, zamanla toplumsal yapıyı bozan en önemli sorun haline gelir.

Batılılaşma, sosyal yaşamın birçok alanında değişim yaşanmasına neden olur. Giyim ve saç modellerinde yaşanan değişimi, düğün adetleri, kına geceleri, gelin giydirme törenleri izler. Geleneksel yaşamdaki bu gelenek ve göreneklerin saçma olarak değerlendirilmesine, eğitimin yanlış şekillendirdiği değişim süreci ve batılılaşmanın yanlış algılanması neden olur.

Batı medeniyetindeki gelişmelerin takip edilmesinde görülen planlama eksikliği, modernleşmenin gerçekleşmesine engel olmuştur. Geleneksel yapının sınırlı yaşamından çıkan ve Batı medeniyetini araştıran bireylerin, Batının sosyal yaşamına yönelmeleri, sürecin yanlış şekillenmesine yol açmıştır. Bu yanlışlıkla birlikte, azınlıkların Osmanlı içerisindeki konumu ve yabancıların göz önünde olan yaşamları, değişim sürecinde hatalara yönlendiren unsurlar olarak karşımıza çıkar. Ahmet Mithat Efendi, *İntürk*'te bu yanlışlıkları ele alarak Batılılaşmanın yanlış algılandığı noktaları belirginleştirip, halka yol göstermeye çalışmıştır.

Kaynaklar

- Akyüz, Kenan (1999), *Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri*, İstanbul, İnkılap Yay.
- Berkes, Niyazi (2008), *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İstanbul, YKY.
- Gruen, Arno (2004), *Kendine İhanet*, (Çev. Ülkü Hastürk), İstanbul, Çitlembik Yay.
- Kandiyoti, Deniz (1997), *Cariyeler Bacılar Yurttaşlar*, İstanbul, Metis Yay.
- Karabulut, Mustafa (2010), "Tanzimat Dönemi Türk Romanlarında İstanbul ve Paris'e Bakış", *Erdem*, S.56, s. 103-113, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Yay.
- Kurnaz, Şefika (1996), *II. Meşrutiyet Döneminde Türk Kadını*, İstanbul, MEB Yay.
- Mardin, Şerif (1997), *Türkiye'de Toplum ve Siyaset*, İstanbul, İletişim Yay.
- Mithat, Ahmet (2004), *Jöntürk*, İstanbul, Kum Saati Yay.
- Okay, Orhan (2008), *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmed Mithat Efendi*, İstanbul, Dergah Yay.
- Okumuş, Ejder (2005), "Geleneksel Siyasal Kimliğin Çözülmesinde Tanzimat (1839-1956)", *Dilbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, S.4, s.9-36.
- Osma, Kıvanç (2006), "Cumhuriyet Dönemi Anıt Heykellerinde Kadın İmgesi", *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sivas, C.30, No:1, s.89-107.
- Şanal, Mustafa (2005) "Yenileşme Dönemi Eğitimcilerinin Öğretmenlik Mesleğine Bakışları", *Erciyes Üniversitesi Eğitim Fakültesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.18, s.137-154.

EKLER

Ek 1

Balázs Orban (1865'de)

Törökországrol s különösen a nőkröl, Terebess Kiadó, Budapest, 1999.

Ek 2

"Kemal a Gházi az új Törökország vezére"

Pesti Hírlap, 1930, 45. szám, s.9.

Bir Şairin Kaleminden 'Ben'e, Sanata ve Yaşama Dair Notlar: İlhan Berk'in Düz Yazıları

Ahmet DEMİR*

ÖZ

Daha çok şair kimliğiyle öne çıkan İlhan Berk, düz yazı tarzındaki eserleriyle de dikkat çeken bir edebiyatçıdır. Berk, *Uzun Bir Adam* (1982), *Şifalı Otlar Kitabı* (1982), *El Yazılarına Vuruyor Güneş* (1983), *Şairin Toprağı* (1992), *İnferno* (1994), *Kanatlı At* (1994), *Logos* (1996), *Poetika* (1997), *Kült Kitap* (1998), *Ben İlhan Berk'in Defteriyim* (2004) gibi günlük, deneme, anı, söyleşi, anlatı, öz yaşam öyküsü gibi türlerin olanakları dahilinde 'ben'ine, sanata-sanatçıya (özelde şiire-şaire), Türk ve dünya edebiyatına, dünyaya, insanlara, hayvanlara, otlara, nesnelere, şehirlere, mekânlara dair notları, duygularını, düşüncelerini, izlenimlerini okuyucuyla paylaşır. Kısacası kendisini, sanatı, edebiyatı ve yaşamı anlatır.

Çalışmada, İlhan Berk'in düz yazı tarzındaki eserleri ele alınmakta; düz yazılarına yansıdığı kadarıyla, Berk'in 'ben'e, sanata, hayata dair görüşleri, hayata bakışı, felsefesi, sanatçı kişiliği vb. ortaya konmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İlhan Berk'in düz yazıları, 'ben', yaşam, sanat, edebiyat.

ABSTRACT

The Notes regarding the "self", "art" and "life" from the Pencil of a Poet: The Proses of İlhan Berk

İlhan Berk, prominent having his identity as the poet, is also a remarkable writer with his prose style works. Berk, with all these literary works as diaries, essays, memories, interviews, narratives, self-life stories as *Uzun Bir Adam* (1982), *Şifalı Otlar Kitabı* (1982), *El Yazılarına Vuruyor Güneş* (1983), *Şairin Toprağı* (1992), *İnferno* (1994), *Kanatlı At* (1994), *Logos* (1996), *Poetika* (1997), *Kült Kitap* (1998), *Ben İlhan Berk'in Defteriyim* (2004) shares his impressions with the reader on his own identity, art-artist (in particular poem-poet), Turkish and world literature, world,

* Yrd. Doç. Dr., Başkent Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi Bölümü Bağlıca/ANKARA, e-posta: ademir@baskent.edu.tr

people, animals, grass, objects, cities, places. In short, he tells his own art, literature and life.

In this study, İlhan Berk's proses are discussed as far as they were reflected in his works, Berk's opinions on his identity, art, life, outlook on life, his philosophy and artist personality will be revealed.

Key Words: İlhan Berk's proses, 'identity', life, art, literature.

1. Giriş Şiirin Yanı Sıra Düz Yazı

İlhan Berk, her şeyden önce bir şairdir ve İkinci Yeni'nin öne çıkan isimlerinden. Berk, edebî hayatı boyunca, büyük bir üretkenlikle, elini sürdüğü her şeyi şiire dönüştürmeyi başarmış, yazdıkça yerinde durmamış, sürekli değişmiş, şiirini değiştirmiş, yenilemiştir (bkz. Fuat 1985: 32-33). Şiir sanatında yeni yollara girmiş, farklı biçim ve biçemler denemiş, Türk şiirine farklı bir soluk getirmiştir. Şiirlerinde kendisini (ben'ini), insanları, nesnelere, yaşamı anlatmıştır.

İlhan Berk, yalnızca şiirler kaleme almamıştır. Sanatçının düz yazıları da büyük bir yekûn tutar. Şiirlerinin yanında çok farklı türlerde kaleme aldığı düz yazılarında da –tıpkı şiirlerinde olduğu gibi– 'ben'ine, insanlara, yaşama, dünyaya, sanata, edebiyata, şiire bütün yönleriyle yer verir. Düz yazıları, yaşamın izdüşümüdür. Günlükler, denemeler, anlatılar, şiirler, mektuplar, defter yaprakları, anılar, yanıtlar, karalamalar; geniş bir tarih, etnografya, coğrafya, kültür, sanat, edebiyat, hayvan-bilim, bitki-bilim bilgisiyle iç içedir ve okuyucuya çok geniş bir düzlemde çok 'şey' anlatır, söyler.

Kimi zaman "kendi üstüne bir kalem denemesi"yle "uzun bir adam"ı, yani kendisini, 'ben'ini anlatmış; kimi zaman sanatı, sanatçıyı, şiiri, şairi, resmi, ressamı, heykelleri, heykeltıraşı anlatmıştır. Bazen düz yazıyı "logos" için ayırmıştır, bazen de poetikasını ortaya koymak için. Bazen eşyayı, nesnelere, otları; bazen de toprağı, "şairin toprağı"nı anlatmak için. Berk, *Uzun Bir Adam* (1982), *Şifalı Otlar Kitabı* (1982), *El Yazılarına Vuruyor Güneş* (1983), *Şairin Toprağı* (1992), *İnferno* (1994), *Kanatlı At* (1994), *Logos* (1996), *Poetika* (1997), *Kült Kitap* (1998), *Ben İlhan Berk'in Defteriyim* (2004) gibi eserlerinde günlük, deneme, anı, söyleşi, öz yaşam öyküsü, anlatı gibi türlerin olanakları dâhilinde 'ben'ine, sanata-sanatçıya (özelde şiire-şaire), dünyaya, insanlara, hayvanlara, otlara, nesnelere, şehirlere, mekânlara dair notlarını, duygularını, düşüncelerini, izlenimlerini okuyucuyla paylaşır. Kısacası yaşamı anlatır.

1. Yazmak Yaşamaktır, Yaşamak Yazmaktır İlhan Berk İçin: Yaşama Dair Notlar

İlhan Berk için yazmak, yaşamaktır. Dünya, yaşam, yazıldıkça anlam kazanır. Her şey ama her şey yazılmak içindir. Yaşamak eyleminin, yaşamamanın başka bir anlamı yoktur. Yaşamak, yazmakla birleşir. Böylece Berk'in yazıları,

'yaşamak' eyleminin soluk alıp verdiği bir mekân hâlini alır; yaşamın kendisi olur. Berk, yazmak ile yaşamak arasındaki ilişkiyi, kendisi için yazma eyleminin yaşamın, yaşamanın neresinde durduğunu şöyle izah eder:

"Nedir yaşamak? Yaşamak benim için dünyayı algılamak, kavramak, bulgulamak, ona bir anlam vermektir. (...) Neler var bu yeryüzünde, dedim. Gördüm ki evler, sokaklar, insanlar, çarşılar, dükkânlar, ağaçlar, ovalar, sular, gök, hep gök ve insanlardı yeryüzü. Büyük bir kitap gibiydi daha çok. (...) Böyle gittim geldim ben de o kitapla. Ne zamana kadar? Yazmaya başlayınca değin. Ama yazmaya başlayınca iş değişti, yazmaya başlayınca değiştim. Evler, sokaklar, insanlar hep vardı yine; ama ben evleri, sokakları, insanları bir başka görmeye başladım. İşte bu zaman yazmakla yaşamak birleşti bende. İkisini birbirinden ayıramaz oldum. Daha da önemlisi yazmak, yaşamın yerini aldı. Yazmadan yaşamak diye bir şeyi anlamaz oldum. Artık bir suya, bir eve, bir sokağa, insanlara yazmak için, bir onun için bakar oldum. Bir yaprağı bunun için elime alıyordum, bir sokaktan geçerken, bir kadına, bir adama, bir kuşa, gökyüzüne bakarken, hep yazmak için bakıyordum. Yaşamımın artık başka bir anlamı yoktu, her şey ama her şey yazılmak içindi" (1997c: 89-90).

Berk, dünyaya yazılacak bir yer diye bakar (bkz. Berk 1994b: 23, Berk 1997a: 175). Bu nedenle yaşam'a yazmak için bakan Berk için dış dünyayla, doğayla özdeşleşmek; doğanın varoluşuna, devinimine katılmak çok önemlidir. Yaşamak, dolayısıyla yazmak eylemi, bütün duyularla yaşama katılmaktır. Dünyadaki 'şey'ler; 'özne'nin (İlhan Berk'in kendisinin) varoluşunu doğruladığı gibi 'özne' de 'nesne'lerin, 'şey'lerin var oluşunu doğrular. Bu nedenle yazmak aynı zamanda 'özne'yi, nesnelere, şey'leri doğrulamanın, varoluşu ortaya koymanın yoludur. Doğayla, nesnelere, otlarla, denizle, taşlarla özdeşleşmek, onları anlamak, onlarla onların diliyle konuşmak ve bu çerçevede yaşamı anlatmak; yazmak eyleminin ta kendisi olduğundan Berk'in düz yazılarında 'ben'i nesnelere, şey'lerden bağımsız göremeyiz. Düz yazılarında Berk, hep yaşamın devingen bir resmi içinde yer alır. Bu nedenle Berk, kendisini anlattığı zaman dahi yaşamı anlatır, şey'lerin dünyasını anlatır. Günlükleri, anıları, denemeleri, söyleşileri sanata, şiire, doğaya, nesnelere, otlara, hayvanlara kısacası yaşamın farklı yönlerine bakışın ifadesidir; 'ben'in yaşamın farklı alanlarındaki soluk alışverişinden izlerdir. Günlüklerinden aşağıya aldığımız küçük bir bölüm bu bakımdan dikkate değerdir:

"8 Ağustos

Deniz boyu yürüdüm, sonra da dağlara vurdum. Bir cırcırböceğinin sesini dinledim. Doğanın ortasında buldum böyle kendimi. Dağların,

yamaçların, ağaçların, suların sessizliğine şaşıtm. Bu varoluşu doğruladım istemeyerek. Sonra her şey kıymıladı. İlk karıncalar çıktı, devininim kendisi gibiydiler. Bir Süleymanlık taşın arasından başını çıkardı, beni gördü, çekildi. Kendime geldim böyle. Ama doğaya karışamadım. Bir yosun, bir ot, bir deniz parçası olmadım. Çaresiz, onlara baktım, durdum. Bu da beni gönendirmede. Kendimden gene: Her yere götürdüğüm kendim” (Berk 2001: 138-139).

Berk, dünyada gördüğü, duyduğu, kokladığı, dokunduğu her şeyi kısacası dünyayı, yaşamı hiçbir ayırım yapmaksızın yazmanın peşindedir ve yazar. Bu, dünyayı her şeyiyle kucaklayan, sürekli yazmaya aç biri olarak hiç doymadan ve durmadan dünyayı anlatan bir sanatçının, yaşamak eylemini gerçekleştirmesidir. Yazmak, aynı zamanda, yaşam’a dair ne varsa onları anlamlandırma eylemidir. Berk’in şu ifadeleri bu bağlamda değerlendirilmelidir:

“Dünyada gördüğüm, ilgimi çeken her şeyi yazmak istiyorum. Özellikle de bir kıyıya atılmış, bir şey olanlarla, bir şey olmayanları uyularından uyandırmak, kaldırmak, dünyada olduklarını duyurmak istiyorum. Dünyada anlamsız bir şey yoktur. Her şey anlam yüklüdür. Dünya dediğimiz böyle bir yerdir. Bu bilinsin diyorum. (...) Ben çamura, çamur diye bakmam; her şeye bir anlam verdiğim gibi, ona da bir anlam veririm. Onu dünyamızın bir kulu gibi görürüm. Çöpe, boka da öyle bakarım” (2003: 133).

Gerçekten de Berk, yazılarında “bir şey olanlarla, bir şey olmayanları uyularından uyandırmak, kaldırmak, dünyada olduklarını duyurmak” ister. Onların dünyada olduklarını duyurmak isterken de onları ‘ben’in dünyasının üyeleri kılar ve onlara kendince anlamlar yükler. *Ben İlhan Berk’in Defteriyim* adlı eserinde, 7 sayısına (Berk’in *Çok Yaşasın Sayılar* adlı şiir kitabı olduğunu da anımsamak gerekir.) dair söyledikleri, kendi yazma edimi ile ilgili yukarıda dile getirdiklerini destekler, ispatlar mahiyettedir:

“Yedi sayısını ne zaman yazsam kendimi evin dışına atılmış bulurum. 7, evden uzaklaşmadır. Böyle diyorum; ama nedenini de açıklayamıyorum. Aslında bütün sayılar bende evden uzaklaşmayı önerir. Evden uzaklaşmakta sayılar öncü olmuştur bile diyebilirim.

7, her yerde önüme çıkar benim. Arkasına da bir yığın kendinden küçük sayıları alarak. Kurtuluş yoktur 7’den. Hem 7’nin karanlıktır geçmişi. Aslında yalnız yedinin değil, bütün sayıların karanlıktır geçmişleri. Bir mürekkep lekesi” (2004: 44).

Dolayısıyla Berk için yeryüzü, yazmanın dışında yoktur. Yeryüzü yazdıkça vardır, anlamlıdır ve yazmak eylemi ‘ben’ini doğrulamanın yoludur. Varoluşunun doğrulayıcısıdır/ispatlayıcısıdır (bkz. Berk 1997a: 168).

Berk için yazmak, yaşamaktır derken üzerinde durulması gereken noktalardan birisi de Berk'in yazma eylemini, bir cehennem olarak görmesidir. Berk için yazmak, bir cehennemde yaşamak demektir. Berk'in düz yazıları, –şiiirleri gibi– yaşadığı cehennemin ürünleridir. Berk'e göre yeryüzünü yazmaya duyulan istek, yeryüzünü yazmayı üstlenmek; cehennemi yaşamak demektir. Yazmak için yaşamak, her şeye yazmak için bakmak, dokunmak, onları tatmak, koklamak, duymak; dış dünyayı bir yazı malzemesi olarak görmek, salt yazmak için yaşamak Berk'e cehennemde olma hissi yaşatır. Çünkü yazmakla yaşamayı birleştirmek, birbirine karıştırmak; bu iki ayrı eylemi, tek bir eylemiş gibi görmek; nesnelere, şeylere, çiçeklere, sebzeleri, meyveleri, kısacası her şeyi yalnızca yazı malzemesi olarak görmek, yazmak için algılamak, yaşamın içindeyken yalnızca yazmayı düşünmek, yazdıkça, yaşam'ı anlamlı görmek insanı 'yazma' denilen zindana tutsak eder ki bu da cehennemin ta kendisidir. Berk'e göre dünyadaki her şey yazılmak istiyordur ve yaşamak, yazmak adına yaşamaktır. Yazmanın böylesine baskısı altında yaşayan ve bu dünyada kendisini yazmanın dışında başka türlü doğrulayamayacağını anlayan birinin özgürlüğü yok demektir ki bu da mutsuzluğun dikâlâsıdır (bkz. Berk 1992: 7-8, Berk 1994b: 23, Berk 2001: 9-11).

Bu çerçevede diyebiliriz ki İlhan Berk için yazmak, yaşamak eyleminin getirdiği bir yazıdır. Berk, yaşamın içinde yazmak eylemiyle yazılmıştır. Yaşamak, yazmak içindir ve Berk, yaşadıkça yazmıştır. Yaşamak eyleminin, içinde var ettiği o sonsuzluk, genişlik, sınırsızlık, Berk'in yazılarına da yansımış; sanatçı, çok geniş bir yelpazede küçükten büyüğe, yakından uzağa, dardan genişçe, 'ben'den dış dünyaya, canlıdan cansıza, yeryüzünden gökyüzüne, şiiirden şaire, sanattan sanatçıya, kısacası yaşamın içinden yine yaşamın içine, algıladığı, anlamlandırdığı her şeyi anlatmaya çalışmıştır. Dolayısıyla kendisini yazmak denilen cehenneme hapsetmiştir.

Kült Kitap'ta "Bireyci Bir Karınca" başlığıyla bir karıncaya dair anlattığı anekdotta küçük bir karıncayı yazı malzemesi haline getirişi, ona olağandışı bakışı, küçük bir ayrıntıyı yakalayışı, 'sıradan' bir karıncayı sıradanlığın ötesine taşıyışı, 'yaratıcı' bir bakışla onda 'bireyciliği, yalnızlığa özlemi, kalabalıktan kaçışı' görüşü ve çoğu zaman umursamazlığımızla görmezden geldiğimiz karıncaların dünyasına farklı yaklaşımı sanıyoruz ki yukarıda dile getirdiklerimizi örnekleyici nitelikteki pek çok yazısından sadece biridir:

"Bir karınca yuvasından bir başına çıktı. Bir taşın üstüne çıkıp durdu. Güneşleniyor. Yalnız. Karıncalar bir başlarına yaşamazlar, yalnızlığı bilmezler diye düşünürdüm hep. Değilmiş! Bir karınca da tek başına yaşamaya özlem duyabiliyor" (Berk 2001: 219).

Kült Kitap'tan aşağıya aldığımız ölüme dair ifadeler ise Berk'in 'yazmak' eylemini 'gözlemleyen', 'gören', 'ayrıntıyı yakalayan', 'yorumlayan' bir bakış ile gerçekleştirdiğini göstermesi; yaşama bakış tarzını, yaşamı anlamlandırma, yorumlama biçimini ortaya koyması kadar düz yazılarının pek çoğuna yansıyan şiirselliği göstermesi bakımından da dikkate alınmalıdır:

"Ölüm bir buluntudur. Dar alınlı, uzun bıyıklı. Akşamları sokaklarda yürür" (Berk 2001: 289). "Dünya, ölüm adına çalışır, ona açılır, onu görür" (Berk 2001: 291).

2. 'Uzun Bir Adam'ın 'Ben'e Dair Notları

İlhan Berk, "Açıklamak istediğim tek bir şey var: 'ben'. Ben'de, benim dünyaya bakışım, davranışım, benim bu dünyadaki tavrım çıkmalıdır." (1997c: 8) der. Berk, yazılarında –şiirlerinde olduğu– gibi kendi tarihinin peşindedir. Kendi tarihini başlıca –diğer eserlerinde de 'ben'in peşinden koşar– *Uzun Bir Adam* (1982) adlı "kendi üzerine bir kalem denemesi"yle dikkate sunar. *Uzun Bir Adam*, Berk'in yaşam öyküsüdür. 'Ben'in dünyasını anlatır. Berk, bu eserinde, çocukluğunu, ailesini, aile üyeleriyle ilişkilerini, gençliğini, sanatçı kişiliğini, yaşamının farklı dönemlerinde dünyaya bakışını, hayatı algılayışını, sanata bakış tarzını, sanat anlayışında ortaya çıkan değişimi, kısacası kendi tarihini anlatır. Bu çerçevede yalnızca *Uzun Bir Adam* değil, Berk'in diğer düz yazıları da günlüklerin, anıların, tarihe düşürülmüş notların oluşturduğu bir öz yaşam öyküsü niteliğindedir. Düz yazılarında, yaşamının farklı dönemlerine ait Berk fotoğraflarıyla karşılaşırız. Berk'in hayatı yazılarında bütün çıplaklığıyla yansır, 'Uzun bir adam'ın resmini çizerken tarihin farklı dönemlerine dair notlar, anılar, günlükler, o resmi tamamlayan birer çizgi, birer renk halini alır.

Berk, *Uzun Bir Adam* adlı eserinde okuyucunun İlhan Berk'i, onun tarihini, dünyayı algılayışını, yaşamın içindeki İlhan Berk'i görmesini, bilmesini istediğini söyler. Onun için bu, başlıca amaçtır. Yazarak "kendisini, yeryüzünü var etme"nin derindedir. Yazmak, İlhan Berk için dünyada olmanın, yaşamanın ispatıdır. Dünyada yaşadığının bilinmesini ister ve yazarak, yaşadığını ortaya koyar. Başlıca amaçtır, yazarak, kendi varlığını ispat etmek, 'İlhan Berk'i var etmek. Yazılar, bu dünyadan İlhan Berk geçti dedirtmenin en kısa ve güzel yoludur. Bu anlamda Berk, *Uzun Bir Adam*'ı şöyle değerlendirir:

"Kendim üstüne bir kalem denemesi diye bakılmalı bu kitaba. Kendimi yazarken de, Montaigne'nin dediği gibi, okuyucu kitabımda beni, bende de kitabımı bulsun istedim. Montaigne söylediği için değil, bana çok uygun düştüğü için böyle diyorum. Bu yazılarda beni bulmalı okuyan, ben çıkmalıyım.

Yazdıklarımın bana benzemesini, beni ortaya koymasını istedim. Bu, insanlara, doğaya, acılara, sevinçlere, kısaca yeryüzüne bakarken de böyle olmalı: Ben vurmalyım, ben çıkarmalyım. Bana, bir bana tanıklık etmeli; İlhan Berk adlı bir bireyi koymalıdır ortaya. (...) Bu dünyada yaşadığımın bilinmesini istemektir bu. Yaşama olayına sahip çıkmak... Yazmak, bu anlamda, önce kendimi, sonra da yeryüzünü var etmektir. Yazmanın öyle bir anlamı var benim için" (Berk 1997c: 7).

Bu çerçevede söylemek mümkündür ki yazmak, Berk için varoluşunun bir kanıtıdır (bkz. Berk 1994b: 23) ve bu nedenle iç dünyayı ve dış dünyayı 'ben'in gözünden anlatmak demek aynı zamanda 'ben'in varoluşunu da ispatlamak demektir.

Yazmak eylemiyle kendisini, 'ben'ini ortaya koymayı, yazdıklarının kendisine tanık olmasını amaçlayan Berk için yazmak bu yönüyle 'birey' olmanın bir çeşit eylemidir (bkz. Berk 1997c: 89). Evet, Berk için 'ben'i anlatmak, 'ben'i yazı konusu haline getirmek, bir 'birey' olduğunu gösterme isteğinden gelir. Yazdıklarıyla tarihte, bir halkın tarihinde yer edinmek, bir yeri olduğunu göstermek, bu yeryüzünden geçtiğini bildirmek ister (bkz. Berk 1994b: 51, Berk 1994b: 79).

Berk'e göre her insanın kendi mitologyası vardır. Bu da bu kurulu dünya değildir. Yarattığı dünyadır. Yazmak bu yüzden bilinmeyene açılmak demektir (bkz. Berk 1997c: 169). İlhan Berk, yazarak, yalnızca kendisini ve yeryüzünü var etmeyi amaçlamaz; aynı zamanda kendi mitologyasını yaratmanın da peşindedir. Yazarak kendisini anlatır, kendisini anlatarak da kendi mitologyasını yaratır. Berk için kendi mitologyasını yaratmak demek kurulu dünyayı, var olan dünyayı anlatmak demek değil; kendi yarattığı dünyayı çizmektir. Yazmak bu yüzden bilinmeyene açılmak demektir. Dolayısıyla diyebiliriz ki İlhan Berk için yazmanın bir başka amacı dünyanın 'ben'de kazandığı anlamı ortaya koymaktır.

Bu bağlamda Berk için aslanan 'ben'in 'ben'e, dünyaya bakışıdır; onu görüşüdür; algılayışıdır ve bu bakışın ortaya koyduğu gerçekliktir. Dolayısıyla –şiiirleri gibi– düz yazıları da 'ben'in 'ben'e ve dünyaya bakışının yansımalarıdır. Gerçeklik, 'özne'nin 'ben'in gerçekliğidir. Bu durumda Berk'in bakışı iki şekilde yazılarına yansır. Birinci olarak, 'ben'den 'ben'e doğru olan bakış. İkinci olarak ise 'ben'den 'dış dünyaya, nesnelere, şeylere' doğru olan bakış.

Örneğin; öz yaşam öyküsü niteliğindeki *Uzun Bir Adam*'da bakış, 'ben'den yine 'ben'e doğrudur. *Uzun Bir Adam*, doğrudan Berk'in, kendi hayatına dair düştüğü notlardan oluşur.

Berk, *Uzun Bir Adam*'da çocukluk yıllarından bir fotoğrafı şöyle sunar:

"Yedi kişiler ve hepsi ayakta. Bir aile resmi. Ön sıradakiler: Saniye, Hesna,

Huriye. Arka sıradakiler: Tevfik, Hüseyin, Halil İbrahim. Ya yedincisi En öne almışlar onu (roman kahramanı). Değil mi ki en küçükleri. Bir tekne kazıntısı. İki omuzlarından tutmuş annesi ve iyice kendine çekmiş. 1922’lerde mi? Demek dört yaşlarında. Bütün dört yaşındaki çocuklar gibi de dimdik saçları ve sarkmış biraz kulakları. İlikli gömleğinin bütün düğmeleri ve ceketsiz. Belli bir yaz günü çekilmiş, ama çarşafı ve baş örtülü annesi (o resimler gibi güzel olan). Uzun, zayıf o. Ve nedense uzaklara bakıyor. Uzaklar varmış gibi. İncecik yüzü ve batık ve şiş biraz gözleri” (1997c: 13).

Uzun Bir Adam’ı oluşturan bölümlerin başlıklarına (Benim Hiç Oyuncaklarım Olmadı, Ev Halkı I-II-III, Çıraklık Yılları, Ateşli Gençlik, Neleri Severim vb.) bakmak dahi eserin doğrudan Berk’in kendi ‘ben’ine bakışının bir ürünü olduğu hakkında bizlere bir fikir vermektedir.

Kült Kitap’ta Berk’in ‘ben’ini anlattığı küçük bir bölüm şöyledir:

“Evde en çok sevdiğim yer, evin iç avlusudur. Hiçbir şey görünmez oradan, ama tavanım gökyüzüdür. Yerimden kımıldasam denizi görürüm, ama ben onu görmem. Denizi ancak içindeyken severim, bakmam ona. Bir yaprağı, bir taş parçasını, bir su birikintisini rahatça yeğleyebilirim ona. Aslında kendini tanımak için yazar her yazar. Kendi tarihini, kendi coğrafyasını, kurmak için. Bunun için seçtiğim yerler, beni yansıttıkları ölçüde vardır. Benim coğrafyamdır onlar. Burada (Halikarnassos’ta), kentin dışında Yokuşbaşı’nda bir köy kahvesi vardır, köylüler, orman koruyucuları, bekçilerdir müşterileri. Oraya giderim, orada kendimden çıkmış gibi olurum” (2001: 170).

Yukarıda belirttiğimiz gibi Berk, düz yazılarında ‘ben’e dair gerçekleri yansıtırken ikinci olarak da dış dünyayı ‘ben’in bakışından ortaya koyar. Bakışı, ‘ben’den dış dünyaya, ‘ben’in dışındakine doğrudur (Berk için yaşamın yazılmak için olduğunu, Berk’in dünyaya yazılacak bir yer diye baktığını unutmamak gerekir). Böylece dış dünya, hemen hemen her şeyiyle Berk’in yazılarına konu olur. Berk, büyük bir yazma iştahıyla dış dünyaya bakar ve ‘ben’in dikkatini çeken, bakışını cezbeden “zerreden güneşe” her şeyi muhayyilesinde yeniden resimler ve anlatır. Bu, dış dünyanın ‘ben’ce algılanışı, anlamlandırışıdır. Dış dünya, nesnelere, şeyler ‘ben’in bakışından yansıtılır.

Örneğin; deneme-günlük şeklinde oluşturulan *Inferno*’da Berk, “gövde”yi anlamıyla, erotik/kösnül çağrışımlarıyla, tarihsel süreçte insanların ona bakışıyla; yüz, saç, el, ağız gibi organlarıyla konu edinir. “Gövde, O Cehennem II” bölümünde “saçlar”, gövdenin kendisi gibi, yüz, el, ağız gibi ‘ben’ce yorumlanır, anlatılır. ‘Şey (saçlar)’ ‘ben’ için bir çağrışımlar nesnesidir ve ‘ben’ için çağrıştırdıkları, ‘şey (saçlar)’in ta kendisidir:

“Gövdenin çağrışımlar nesnesi olduğunu biliyoruz. Saçlar da, nerdeyse başta gelir. Saçlar cinseldir çünkü. Baudlaire uzak anılar, daha çok da ‘kokular ormanı’ diye tanımlar onları. Gizem, büyü odaklarıdır. Saç gibi belki de hiçbir şey dokunma duygusu vermez hem. Bundan da anlıyoruz kışkırtıcıdır. Saçlar; dokunmak koklamak isteriz. Bu ağza duyduğumuz isteği de aşar kimi yerde. Ayartıcı, isteklendiricidir saç. Yalnız bu da değil, düşseldirler de. Kurarız, düşeriz saçları. Sanki görülmek, sevmek içindir. Bu da onların doğasının gereğidir. Sıcaklık, özlem saçarlar. Hep de anı yüklüdür. Yüzün vazgeçilmez nesnesidir. Taçlandırır yüzü. Saçsız göremeyiz, tanıyamayız yüzü” (Berk 1994a: 21).

Dolayısıyla ister doğrudan ‘ben’ anlatılsın; ister dış dünya, nesnelere, şeyler anlatılsın anlatılan ‘ben’in tarihi, mitologyasıdır. Bu mitologya, ‘ben’in ‘ben’e ve dış dünyaya ‘bakış’ından müteşekkildir:

“15 Aralık

Lodos var. Günlerdir de durmak bilmiyor. Poyrazı sevmem, oysa açık bir rüzgârdır o. Lodos gibi gizlemez kendini, iyi görünmeye, böyle yapaylıklara düşmez, neyse odur. Poyrazı sevmemem soğuk, dondurucu bir rüzgâr oluşundandır elbet. Önüne gelen her şeyi siler süpürür. Ama pırıl pırıldır, aydınlıktır. Daha ne isterim? Karayel (zephyros) tarafsızdır, yan tutmaz. Keşişleme (euros), o da öyledir. (...)

Rüzgârları öğreniyorum, şiirin hemen elinden tutan rüzgârları” (Berk 1997a: 175).

Kısacası Berk’in düz yazıları ‘ben’in dünyayı okumasıdır. Berk’e göre, dünya doğası gereği anlamlandırmaya açıktır. Elinden tutmak yeter. Kapılarını hemen açar, yeter ki okunmak istensin (Berk 2001: 360).

3. Bir Şairin Sanata-Sanatçıya Dair Notları

İlhan Berk’in, yazılarında sanata –özellikle şiir ve resme– dair düşüncelerini, yorumlarını aktardığını, sanatçıları konu edindiğini görmekteyiz. Berk’in günlük, anı, anlatı deneme, öz yaşam öyküsü, söyleşi gibi düz yazı türündeki eserleri öyküleyici, açıklayıcı (izah edici), tanımlayıcı, yorumlayıcı, değerlendiren, eleştirici, düşünce, duygu ortaya koyucu, düşlerden bahsedici özellikleriyle sanatı, sanatçıları da kapsayıcı niteliktedir. Şiir(ler) ve şairler de bu bağlamda ele alınır. Yazılarda şiir, tarif edilir (poetika ortaya konur); Türk ve dünya edebiyatlarından şiirler açıklanır, dikkat çekici dizeler aktarılır; şiir ile resmin ‘ben’ için anlamı üzerinde durulur; ressam, sinema sanatçıları, şairler, yazarlar vb. sanatçılar hakkında yorumlar yapılır, yargılarda bulunulur; edebî yaşamın farklı dönemlerinden anılar paylaşılır; Türk edebiyatı/şiiri ile dünya edebiyatı/şiiri mukayese edilir; modern şiir, gelenek, anlam, kapalılık-açıklık, musiki, dil gibi şiire ilişkin unsurlar tartışılır; Türk şiir tarihine dair notlar düşülür. Kısacası Berk’in düz yazıları sanat ve sanatçı üzerine notları da içerir. Tabii ki bir şairden, ressamdan da bu beklenir. Berk’in

sanata, sanatçıya dair notlarını aşağıdaki başlıklar altında değerlendirmek mümkündür:

3.1. Şiir(ler)/Şairler-Yazarlar Ayracı Dışında Kalan Sanat(lar)/Sanatçılar
İlhan Berk'in şiir sanatı yanında, üzerinde en fazla durduğu ikinci bir sanat resimdir. Şair Berk, aynı zamanda ressamdır da. Bu nedenle resme karşı duyduğu ilgi düz yazılarında resmi başlıca sanat konularından biri hâline getirir.

Yazmayı mutsuzluk olarak gören Berk için yeryüzünde mutlu olduğu tek şey resim yapmaktır. Büyük bir mutluluk duyar resim yapmaktan (Berk 1997a: 168, Berk 1997c: 91, Berk 2004: 99). Resme karşı özel bir ilgi duyan Berk, resim sanatından ve Türk ve yabancı ressamlardan çok sık bahseder.

Picasso, Cezanne, Salvador Dali, Paul Klee, Magritte, Paul Delvaux, Lucas Cranach, Balthasar Klossowski de Rola (Balthus), Jean Baptiste Chardin, Giacometti, Abidin Dino, Bedri Rahmi Eyüboğlu, Orhan Peker, Turan Erol gibi yabancı ve Türk ressamı; ressamlıklarıyla, resimleriyle, resim sanatındaki yerleriyle, karakteristik özellikleriyle ve hepsinden önemlisi kendisinde çağrıştırdıklarıyla konu edindir. Hatta şiirine ilham veren çeşitli resimler ve bu resimlerden esinleniş biçimlerini anlatır. Örneğin; Berk, şiir yaratmak adına Paul Klee'den esinlenişini, Paul Klee'nin resimlerinin kendisine nasıl ilham kaynağı olduğunu, kendisini *Paul Klee'de Uyanmak* şiirine götüren yolu şöyle anlatır:

"Klee, soyut resmin Picasso'dan sonra biricik büyük ustası galiba. Picasso gibi bir ressam yaşarken, onu hâlâ soyut resmin ustalarından biri gibi görmek belki güç bir şey, ama Klee'nin böyle bir yönü var işte. Klee, o köylünün dediğini yapıyor: Olmayı. Sarı Kuşlu Manzara'sı böyle bir resim. Sonra Ad Marginem, Garip Bahçe, Vahşi Adam. Öteki resimleri tüm bilmediğimiz biçimlerin resimleri hep. (...)

Resimlerden yıllardır duyulanırım. Şimdi Klee'nin bana yaptığı bir bakıma bu. Klee beni coşturuyor. Duvardaki o resmi büyük bir şiire doğru götürüyor beni. Adını buldum bile Klee'de Uyanmak. Belki sonra mısra şöyle olacak:

A'lar, U'lar, V'lerle olmak, Paul Klee'de Uyanmak" (1997a: 16).

Berk, pek çok yazısında içinde bulunulan zamanın veya geçmiş zamanların resim sanatına dair çeşitli tespitlerde de bulunur, ressamların sanatçı yönlerine dair görüşler beyan eder; tek bir kavramın resim tarihi boyunca aldığı şekli, algılanış biçimini, ressamların ve ekollerin o kavrama yaklaşım tarzını temel problem hâline getirir. Bir resim eleştirmeni yaklaşımıyla en az şiir kadar resim hakkında da çok yönlü ve açıklayıcı bilgiler sunar. Örneğin *İnferno*'da "zaman-resim" ilişkisi üzerinde durur. "Resim sanatında zaman" konusuna dair tespitlerde bulunur ve bilgiler verir:

“Zamanı başlı başına konu edinen, onu egemen öge olarak gören, onun varlığına inanan ressam kanımca Georges de la Tour’dur. Zamanın bir konum kazanması, varlığının, yokluğunun söz konusu edilmesi, daha çok yakın zamanların bir sorunu olmuştur. Gerçeküstücüler daha çok donmuş, ölü zamanı (Magritte, Dali, Yves Tanguy) saptamışlar, onun üzerine yürümüşlerdir. Edward Hopper de ölü zamanın ardına sığınmıştır. Ama zamanın var olmadığını söyleyen, zamanı bütün bütün konu edinen, onun derinlemesine üstüne çullanan, yokluğunu bağırانlar ise çok azdır denebilir. Bunların başında da kuşkusuz De Chirico gelir” (1994a: 41-42).

Başta sinema sanatçıları olmak üzere kadının sanat içerisindeki yeri Berk’in ilgi duyduğu ve yazılar kaleme aldığı bir diğer konudur. Berk, *İnferno*’da “Kadınlar” başlığıyla oluşturduğu bölümde, *Nefertiti ki İlk Yüzdür*, *Greta Garbo*, *Rilke’nin Bir Dizesidir Marlene Dietrich* ve *Madonna* başlıklı yazılarında sanat bağlamında kadın(lar)ı konu edinirken bu kadınların kendisinde uyandırdığı hisleri, çağrışımları dile getirir. Bu bağlamda şiirin de başlıca izleklerinden olan ‘kadın(lar)’ı *İnferno*’nun ana başlıklarından birisi yapar.

Nefertiti ki İlk Yüzdür’de M.Ö. 14. yüzyılda yaşayan, Mısır Firavunu IV. Amenhotep’in eşi, Mısır kraliçesi Nefertiti (bkz. <http://tr.wikipedia.org/wiki/Nefertiti>)’nin Kahire Müzesi’ndeki büstünün, çeşitli kitaplarda yer alan suretlerinin kendisinde uyandırdığı “büyülü uzaklık”, “ulaşılmazlık”, “ayartıcılık, baştan çıkarıcılık”, “çekicilik”i, “uzak güzellik” hissini anlatır. *Greta Garbo* başlıklı yazıda ise 1905-1990 yılları arasında yaşayan, Hollywood’un sessiz film döneminde ikonlaşan, aldığı ödüllerle sinema tarihinin unutulmazları arasına giren, sinema tarihinin en gizemli ve güzel kadınlarından biri olarak görülen İsveç doğumlu film aktrisi Greta Garbo (bkz. http://tr.wikipedia.org/wiki/Greta_Garbo)’nun teniyle kendisinde büyüün ve gizemin temsilcisi olduğunu, teninin çarpıcılığıyla, ayartıcılığıyla erotizm saçtığını, Garbo’ya bakmanın kendisine sonsuzluk duygusu verdiğini ifade eder. *Rilke’nin Bir Dizesidir Marlene Dietrich*’te ise 1901-1992 yılları arasında yaşayan, Oscar adayı olan, Amerikan Film Enstitüsü’nün listesine göre gelmiş geçmiş en önemli dokuzuncu kadın oyuncu olan Alman asıllı sinema sanatçısı ve şarkıcı Marlene Dietrich (bkz. http://tr.wikipedia.org/wiki/Marlene_Dietrich)’in kendisi için bir söylene olduğunu, büyüü bir suskunlukla kendisini çektiğini; ayartıcılıktan, baştan çıkarıcılıktan uzak bir büyüye sahip olduğunu ve bir aziziyi çağrıştırdığını vurgular. *Madonna* başlıklı yazıda ise 1958 doğumlu, ABD’li şarkıcı, müzisyen, dansçı, aktris, film yapımcısı, yazar ve moda ikonu Madonna (bkz. <http://tr.wikipedia.org/wiki/Madonna>)’nın kendisi için, söylendiği gibi baştan çıkarıcı, dayanılmaz, çıldırان, yok edici sarışın olmadığını; aksine Madonna’nın, kendisinde

hemen hemen hiçbir cinsel imge oluşturmadığını vurgular (bkz. Berk 1994a: 145-154).

Kısacası sanat çerçevesinde anlatılan kadınlar yüzleriyle, bedenleriyle Berk'in imgeleri hâline dönüşürler. Onlar artık Berk'in resimlerinden başka bir şey değildir.

3.2. Şiir Nedir?

Bir şair olarak Berk'in 'Şiir nedir?' sorusuna cevap vermesi, şiir hakkındaki mülahazalarını dile getirmesi, kısacası poetikasını okuyucuyla paylaşması kadar doğal bir şey yoktur. Hemen hemen düz yazı tarzındaki bütün eserlerinde şiir üzerinde durur, şiir hakkındaki düşüncelerini ortaya koyar. Çünkü her şeyden önce o, önce bir şairdir ve bir şair olarak şiirin kuramsal boyutuyla da uğraşır ve Türk edebiyatında şiirin ne olduğuna, nasıl olması gerektiğine dair tartışmalarda, öne sürdüğü düşüncelerle kendi yerini belirgin bir şekilde ortaya koyar.

Berk'e göre şiir nedir, nasıl olmalıdır?

Berk'in bu soruya verdiği cevabı, yani poetikasını; yazıları çerçevesinde şu başlıklar altında ana hatlarıyla –çalışmamızın başlıca amacı İlhan Berk'in poetikasını bütün yönleriyle ortaya koymak olmadığından değerlendirmemiz, kısa bir değerlendirme olacaktır– değerlendirebiliriz:

3.2.1. Şair Gerçekten Olan Şeyi Değil Olabilir Olanı Anlatır

İlhan Berk, poetikasının 'şair gerçekten olan şeyi değil, olabilir olanı anlatır' şeklindeki önermesini Aristoteles'ten alır. Berk, Aristoteles'in 'Şair gerçekten olan şeyi değil, olabilir olanı anlatır.' dediğini ve bunu pekiştirmek için de Argos'taki Mytis Yontusu'nu (Mytis'in ölümüne neden olan adam, yontuya bakarken yontu birden üstüne yürür ve onu öldürür.) örnek verdiğini dile getirir ve hiçbir şeyin, şiirin gerçeğini bundan daha iyi anlatamayacağını öne sürer. Berk'e göre şiirde gerçek, gerçeği aştığında gerçektir. Şiir, duvarcının elinden düşürdüğü tuğlanın yere düşmesinde değildir, havada asılı kalmasındadır. Tansıktadır. Olağanüstüyü yaratandır şiir. Dolayısıyla şiir, bilinenin dışına çıkmak, bilineni aşmak; hatta bilinmeyi ortaya koymak demektir. Berk, bu konudaki görüşlerini daha iyi açıklamak ve desteklemek amacıyla Octavio Paz'ın şiirsel yaratışı sihir ve büyüye, şairi de bir büyüçüye benzettiğini; Rimbaud'un da 'olabilir olanın' yerine 'bilinmeyi bulup ortaya çıkarma'yı koyduğunu, şairi bir yalvaç gibi gördüğünü vurgular. O halde Berk'e göre şairin olanı değil olabilir olanı anlatması şiirde yarattığı tansıktadır, olağanüstülüktedir ve şiire böyle bakılmadıkça ondan bir şey anlayamayız (bkz. Berk 1996: 11)

Bu bağlamda Berk'e göre şiirle buluşmamız tansık'la buluşmadır, dünyaya yeniden gelmektir. Bu da her şeyi yeni görüyor, dokunuyor,

öğreniyoruz demektir. Şimdiye değin dünya, insanlar, nesnelere üstüne bütün bildiklerimizi bir yana atarak, oradan bakmaktır. Olana değil, tansık'ın yarattığına bakmaktır. Şiir bunu becerdikçe, okuyucunun bütün bildiklerini bir yana atmasını sağladıkça şiirdir. Öte yandan, bunun aynı zamanda büyük bir boşluğa düşmek; orada emeklemek, bocalamak olduğu da açıktır. Bu çerçevede şairler, dünyanın yeni sözlüğünü yazmak için her seferinde böyle bir yazma serüvenini yaşarlar (Berk 1996: 14).

3.2.2. Şiir İçin Sözcük Her Şeydir

Berk, Mallarmé'nin görüşlerine katılarak şiirin sözcüklerle yazıldığı, şiirde sözcüğün her şey olduğu, şiirin bir çeşit sözcük işçiliği olduğu üzerinde durur (Berk 1996: 19). Berk'e göre şiir, sözcüklerle yazılır demek, şiirin ana gerecinin sözcük olduğu gerçeğini görmektir (Berk 1992: 132). Şairler dünyayı değiştirmeyi, hiç değilse görüneni, bilineni değiştirmeyi sözcüklerle, sözcüklere verdikleri yeni anlamlarla yaparlar (Berk 1996: 19). Şiir, sözcüklerin anlamını görmemezliğe gelmekte yatar. Tek anlamlı sözcüklerin esin'i olmadığı için şiirde de yeri yoktur. Bu nedenle, şiir, sözcükleri yeni ve uzak anlamlarıyla kullanır (Berk 1996: 50).

Şiir, sözcüklerle yazılır demek, şiirin alanı, düşünceler alanı değildir'in açık bir ifadesidir de. Berk'e göre şiir, düşüncelerden hareket etmez; şair, imgelerle yazar, şairin elinden tutan, imgelemdir (Berk 1992: 132).

3.2.3. Şiir: Yeni Bir Dil Bulma, Bir Dil Yaratma İşidir

Berk'e göre somutlaşmış bir yaşama biçimi olan şiirin yapısı, her şeyden önce, dilde belirir. Bu anlamda şiir, dilin bir yaratış biçimidir. Bir dil bulma, kurma, yaratma işidir (Berk 1992: 16). Bu yönüyle şiir dili gündelik hayat dilinden farklılık gösterir. Onun başlıca özelliği, alışılmadık; kalıpların, standartların dışına çıkmaktır. Şiir, bu dilin kullanılışıdır da diyebiliriz (Berk 1996: 29).

Bulunan, yaratılan dilin şiirdeki başlıca işlevi gerçekliği yıkmaktır. Şiir dili, dış dünyayı, gerçekliği yansıtmanın aracı değildir; aksine gerçekliği yıkar. Dil, şiirde yalnız egemen öge olmakla kalmaz, aslında şiirin sıfır noktasını da belirler. Oradan baş verir (Berk 1997b: 11). Dil, şiirde 'her türlü aracılığı' sifra indirdiğinde, şiirle, yalnız onunlayız demektir. Tansık denilen şey de zaten budur (Berk 1997b: 22).

3.2.4. Şiir Bir Şey Anlatmaz, Anlaşılacak İçin Değildir ve Şiirin Hayatı Diptedir

İlhan Berk'e göre şiir bir şey anlatmaz. Anlaşılacak için de değildir. Her şeyden önce bir şiirden düz yazıdan anladığımız anlamda bir anlam beklemek, ona öyle yaklaşmak şiirin doğasına aykırıdır. İyi bir şiir bir şey anlatmak şöyle dursun, ona uzaktan yakından yanaşmaz; arkasını döner.

Onun çabası, savaşımı, anlatılmaz olandır. (Berk 1997b: 51). Ancak “şiir bir şey anlatmaz, anlaşılacak için değildir” sözü, şiir anlamsızdır, şeklinde algılanmamalıdır. Bu, şiirde anlam’ın birincil öge, başlıca amaç olarak görülmemesi gerektiğine dair vurgudur. Yoksa hiçbir şiir anlamsız değildir, şiir bir şey anlatmaz derken vurgulanan anlamsızlığı değil, şiirde anlamla yola çıkılmayacağı, anlamın öncelenmeyeceğidir.

Berk, şiirde anlam hususundaki bu ayrımı şöyle izah eder:

“Hiçbir şiire anlamsız diye bakamayız. Hem anlamsızın da bir anlamı vardır. Bu bizim ona bakmamıza bağlıdır. Gerektiğinde değil anlamsızlığa, saçmaya da uzanmalıdır (saçma anlamsızlık değildir, ikinci anlamdır saçma). (...)

Şiire yaklaşımımızda anlam her şey değildir. Şiirin nice ilkesi gibi –ne eksik ne fazla– onlardan biridir. Bir şiire: Ne anlatıyor, diye bir soruyla yaklaşamayız. Esinleme, aşılama (telkin), sezgi, duygu yoluyla da eğilebiliriz. Anlamı bir araç içine alıp yeniden bakabiliriz. Hem bu anlamın yeni boyutları üzerinde durma olanağını yaratır; okuyanı da şiiri tüketmemeye, harcatmamaya iter; onu yaratının içine sokar; şiirin okuyandan bir beklediği olduğunu anlatır (...) Artık düğümü atmanın sırasındır: Şiir bir şey anlatmaz demek, anlamı yoktur, anlamsızdır demek değildir. Anlamla yola çıkılmaz demektir” (1997b: 56-57).

Bu bağlamda Berk, şiirde anlama her şey gözülle bakan düşünceyi yadırgar, yadsır (bkz. Berk 2004: 110). Şiirde anlam diretici, tekeli, bağlayıcı olmadığı ölçüde anlamdır. Kapalılık, karanlıklık, özellikle de belirsizlik nasıl anlamsızlık değilse, bir şiirin birçok anlama gelmesi de belirsizlik, karanlıklık, anlamsızlık değildir (Berk 1997b: 52). Aslında anlam, doğası gereği söyleyeceğini söyleyip hemen kapanmak ister. Belirsizlik, anlam yoksunluğu değildir. Tam tersine “çokanlamlılıktır”, sınırsızlıktır. Şiir orada boy göstermek ister. Orada kendine gelir (Berk 1997b: 56). İyi bir şiir, direticiliğe, buyrukçuluğa, tek anlama her zaman kapalıdır. İyi bir şiir bir yalvaç sözü gibi çok boyutlu ve bütün yorumlara açıktır. Bu yüzden *çokanlamlılık*, her iyi şiirin kodudur. Kendini oradan gösterir (Berk 1997b: 52-53). Dolayısıyla, imgenin asıl gücü sezdirmede, açıklamadadır (Berk 2004: 92).

Kısacası Berk için şiirin hayatı diptedir (Berk 1996: 23).

Berk, bu tarz bir şiir anlayışını ve bu anlayışın ürünü olan şiirlerin ‘azınlığa sesleniyor’ şeklindeki yakınmaları beraberinde getirdiği gerçeğini de ortaya koyar ve ‘çoğunluğun dışlandığı, görmezden gelindiği’ yönündeki düşüncelere şiddetle karşı çıkar. Berk’e göre dünyada da şiirin geldiği nokta budur ve çoğunluk da bu gerçeği kabullenmeli, şiirle birlikte gelişmelidir. Zaten, çoğunluğu bu tarz bir şiirin (yeni şiirin) dışında bırakan, çoğunluğun

şiiirle birlikte gelişmemesidir. Çoğunluğun şiiir karşısındaki ilk tepkisi, şiiiri hemen anlayıivermek istemesidir. Yani çoğunluk; kolay, ilk anda anlaşılın şiiiri sevmektedir. Oysaki şiiir, güç bir iştir ve onu anlamak, sevmek için bir eğitim, donanım gerekir. Daha da önemlisi, kimi zaman toplumun değışmesini gerektirir. Şu gerçek kabul edilmelidir ki çoğunluğa seslenmeyen şiiir, çoğunluğa karşı değıildir. Bir şiiir, azınlığa seslendiğı zaman, o şiiirin çoğunluk için olmadığını söyleyemeyiz. Yani çoğunluğun ona kapalı olması, o şiiirin mutlaka azınlık için olduğunu göstermez (Berk 1992: 117-118).

Ayrıca şunu da unutmamalıdır ki, şiiir amaç gütmmez, bir şey öğretmez. Hiçbir şiiir dünyada okuyucu için yazılmamıştır çünkü. Nerden bakarsak bakalım: Ebemkuşağıdır şiiir, ebemkuşağı –o tansık– ne işe yararsa, şiiir de o işe yarar (Berk 1996: 61).

3.2.5. Şiiir ve Biçem

Berk'e göre yazarların biçeminden bahsedebiliriz; ancak şairlerin biçemi yoktur, olmamalıdır. Çünkü biçem, bir şair için yıkımdır, sondur, ölümün kendisidir. Yazar gibi, şair de başlangıçta bir biçem adamıdır; ancak şair biçemle tanıştıktan sonra hızla ondan uzaklaşır. Biçem, bir yazarda her yeni eserle birlikte daha bir gelişip yetkinleşirken, şairde tekdüzeliğın, devinimsizliğın, yerini alarak, yok olmaya, ölüme yol açar. Şiiir devinimsel bir yapıdır ve her şiiir yeni bir dili, tekniğı, söylemi, kısacası yeni bir yapıyı getirir (Berk 1996: 46). Kısacası, biçem, şairi kalıpların, sınırlılıkların içine hapsedtiğı; şiiirde yeni bir dil, teknik, söylem yaratılmasını engellediğinden dolayı bir şair için yıkımın ta kendisidir.

3.3. Şairler/Yazarlar Üzerine Notlar

İlhan Berk'in düz yazılarında şairler ve yazarlar (özellikle sözlerinden, dizelerinden, eserlerinden alıntılar yapılarak), başlıca;

1. Genel sanat ve edebiyata dair notlar bağlamında,
 2. Poetikasını ortaya koymak, şiiir hakkındaki görüşlerini izah edebilmek, desteklemek ve daha anlaşılır hâle getirmek için,
 3. Beğeni çerçevesinde,
 4. Etkileniş, esinleniş bağlamında,
 5. Eser-sanatçı bağlamında,
 6. Paylaşılmışlıklar ve anılar bağlamında
- konu edilir.

Berk'in saydığımız başlıca bu noktalar dolayısıyla (çeşitli vesilelerle) üzerinde durduğı, adından bahsettiğı, çeşitli notlar düşürdüğü, eserlerinden bahsettiğı, alıntılar yaptığı, dizelerini, sözlerini paylaştığı şair ve yazarların toplamı büyük bir yekûn tutar.

Dünya edebiyatından Mallarmé, Baudelaire (örneğin; *Kötülük Çiçekleri* dolayısıyla), Rimbaud (örneğin; *Cehennemde Bir Mevsim*'i dolayısıyla), Valéry, Verlaine, Nerval, Victor Hugo, André Gide, René Char, Francis Ponge, Fernando Pessoa, Henry Miller, T. S. Eliot, Yeats, Giuseppe Ungaretti, Umberto Eco, Anais Nin, Theodore Roethke, e.e. cummings, Octavio Paz, Ortega y Gasset, Don Passos, Odysseus Elitis, Borges, André Breton (örneğin; *Nadja* dolayısıyla), Aragon (*Paysan de Paris* dolayısıyla), James Joyce (*Ulysses* dolayısıyla), Roberto Juarroz ("dikey şiir" kavramı dolayısıyla), Allen Ginsberg, Czeslaw Milosz, Ezra Pound, Virginia Woolf, Eugen Gominger ("Snow is English" şiiri dolayısıyla), Edmond Jabés; Türk edebiyatından Yunus Emre, Necati, Baki, Neşati, Şeyh Galip, Tefik Fikret, Yahya Kemal, Ahmet Haşim, Mehmet Akif, Necip Fazıl, Nâzım Hikmet, Oktay Rifat, Melih Cevdet Anday, Orhan Veli, Ahmet Muhip Dıranas, Cahit Sıtkı, Behçet Necatigil, Fazıl Hüsnü Dağlarca, Halikarnas Balıkcısı, Bedri Rahmi Eyüboğlu, Edip Cansever, Turgut yar, Cemal Süreya, Metin Eloğlu, Enis Batur (*Başkalaşım*lar ve *Yazılar ve Tuğralar* dolayısıyla) gibi pek çok şair ve yazarın yukarıda üzerinde durduğumuz nedenler bağlamında Berk'in düz yazılarında yer aldığını görmekteyiz. Bu durum Berk'in Türk ve dünya edebiyatına ne kadar ilgili ve vâkıf olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Berk, Türk ve dünya edebiyatından isimleri analizci, sentezci, mukayese edici bir bakışla değerlendirirken bu durum yazılarının edebiyat ve sanata dair büyük bir birikim sunmasına imkân sağlar. Bu da edebiyat ve sanata ilgi duyan okurun, Berk'in düz yazı eserlerinden Türk ve dünya edebiyatına dair büyük bir birikimden yararlanmasını ve yeni ufuklara açılması sonucunu beraberinde getirir.

Örneğin; Berk'in *İnferno*'da "Şiirde Düşüncenin Yeri" başlığı altında şairlere dair yaptığı küçük bir tasnif dahi şiir-düşünce ilişkisi, düşüncenin şiirdeki yeri ve düşüncenin Türk ve dünya edebiyatında şairlerce benimsenişi hususunda somut bir gösterge sunmaktadır:

"Şairleri ikiye ayırmalı: düşünceleri olan şairler, düşünceleri olmayan şairler diye. Mehmet Akif, Yahya Kemal, Nâzım Hikmet, Necip Fazıl, Aragon düşünceleri olan şairlerdir. İkinciler için de Baki, Şeyh Galip, Ahmet Haşim, Nerval, Mallarmé, Verlaine, Octavio Paz (ki şairin düşüncesi olmasını anlamaz), Dağlarca, Dıranas, Necatigil gösterilebilir" (1994a: 30).

Berk'in *Şairin Toprağı* (1992)'nda "Akraba Şairler" başlığıyla oluşturduğu bölümde Türk şiirinde birbirinin takipçisi (veya aynı şiir çizgisindeki) şairler hakkındaki düşünceleri, gelenekten yararlanmaya dair ortaya koydukları, Dîvân şiiri ile modern Türk şiiri arasındaki bağlara dair tespitleri, Haşim'i değerlendirişi, Haşim'in Türk şiirine ve kendi şiirine etkisini –Berk,

kendisinin Haşim'den çıktığını söyler, kendisindeki Haşim etkisini açıkça dillendirir– vurgulayışı Türk edebiyatı üzerine değerlendirmelerinde ne kadar analizci, sentezci, mukayese edici bir bakış açısı geliştirdiğini, okura kısa bir bölümde Türk edebiyatına dair ne kadar çok bir bilgi ve düşünce birikimi sunduğunu göstermesi ve yukarıda ifade ettiklerimizi örneklemesi bakımından dikkate değerdir:

“Ben eski şiirimizdeki sayısız akrabalıklar içindeki bir tanesi bizi günümüze de getirdiği için burada anacağım. (...) Bu da Necati-Neşati-Şeyh Galip akrabalığıdır. Ben bu Necati, Neşati, Şeyh Galip üçgenini, ayrı ayrı üç büyük ozan olmalarına karşın, aynı soydan ozanlar olarak görmüşümdür. (...) Bu üç ozanımıza bakıldığında Necati'nin Neşati'yi nasıl etkilediği, Neşati'nin de Şeyh Galip'i nasıl etkilediği görülecektir. (...) Ama ben bunu burada bırakmayacağım. Ahmet Haşim'in de, onların dünyasıyla büyüdüğünü, geliştiğini, var olduğunu söyleyeceğim. Buradan da Ahmet Haşim'in şiirinden çağdaş şiirimize uzanacağım ki, gelenek dediğim olgunun, başta da söylediğim gibi, nasıl alttan alta işlediğine parmak basmış olacağım. Ben, Ahmet Haşim'i çağdaş şiirimizin hep babası gibi gördüğümü yineledim. (...) Ahmet Haşim'in bugünkü şiirimize olan etkisine gelince, İkinci Yeni dediğimiz, kapalı dediğimiz şiirin kozasını o kurmuştur. Üstelik bu, bununla da bitmemiştir. Ahmet Haşim şiiri Dağlarca'da da sürmüştür derim ben. Zaten Dağlarca, Şeyh Galip'e olan borcunu söylemiştir. (...) Dağlarca'ya, oraya kadar gelen bu çizgiye, Necatigil'i de kolaylıkla katabiliriz, derim. Necatigil de o soydan gelen ozanlardandır. Akrabalık burada da kalmıyor. Hilmi Yavuz'da da sürüyor bu. Bana gelince, ben Ahmet Haşim'den çıktığımı çok söyledim” (Berk 1992: 24).

4. İlhan Berk için 'Nesnelere'/‘Şeyler’

Berk, yaşamın peşinde koşarken ‘yakınındaki canlılar’ olarak gördüğü nesnelere, şeylere de kulak verir; algılarının tümünü onlara açar, onların dünyasını anlamak arzusundadır. Onların “sessiz dünya”sına dâhil olmaya çalışır, onlarda görünmeyi, görmeye, duyulamayanı duymaya çalışır. Duyduklarını, gördüklerini, onlardan öğrendiklerini yazar. Böylece ‘nesnelere, şeyler’ de yaşamak eylemi içerisinde yazma'nın kuşattığı bir alanı oluşturur.

Berk için nesnelere, şeylere bakmak; dünyaya bakmanın bir başka ifadesidir:

“Nesnelere dünyası beni sürekli ilgilendirmiştir. Nesnelere, yine yanı başındaki ‘Şeyler’ için de aynı şey geçerlidir. Şeyler ve Nesnelere'den oluşur dünya. Yöreme bakıyorken, onlarla dolu buluyorum kendimi. Ben, şimdi söyleşiyi yaptığımız odadaki nesnelere canlılarım gibi yazarım. Bi kez daha söylemişim! Çalışmam bittiğinde, bu odanın kapısını kapatır Allah'a ismarladık, derim. Kalemler, kitaplar, elimi

sürdüğüm her şey varlıklarını sürdürürler. Onlarla devamlı ilişki içerisindeyim. Sanki onlarla hem iç içeyim, hem de içimden konuşurum. Kısaca, ben nesnelere cansız şeyler gibi bakmam” (Tüzün 1998), (İBK 2004: 159’dan).

Berk için nesnelere, şeyler canlıdır ve Berk, onlara cansız şeyler olarak bakmaz. Tıpkı insanlar gibidirler. Onlarla konuşulmalı, onlarla dertleşilmelidir. Onları anlamaya çalışmak gerekir. Onları kendi “sessiz dünya”larında bizden ‘uzak’taymış gibi görmek, onları bilmemek, tanımamak, varlıklarını yadsımak demektir. Nesnelere, şeyler anlamlıdır ve Berk –şiiirlerinde olduğu gibi– bu anlamlı nesnelere, şeyler dünyasının kapılarını bizlere açar. ‘Ben’in dünyasında önemli bir yaşama alanları vardır nesnelere, şeylerin.

Berk, Francis Ponge’dan ilhamla “sessiz dünya” olarak nitelendirdiği nesnelere, şeylerin bir anlamı olduğu üzerinde durur ve insan ile nesnelere arasında zorunlu bir birliktelik olduğunu vurgular:

“Nesnelere, bu sessiz dünyayı, ‘karşımızda bulunan şey’, ‘kendisine yönelinen’ ya da ‘uzaktakiler’ diye tanımlamada güçlük çekilmez. Böyle tanımların nesneyi anlatmaktan uzak olduğu açıktır. Böyle bir tanım, nesnelere ‘herhangi bir şey’ gibi görmekten öteye gitmez. Bu, nesnelere görmemek, tanımamak, bilmemek demektir. (...) Her şeyden önce, nesnelere bizim dışımızda oldukları çok su götürür. Nesnelere her zaman içli dışlı yaşadığımızı biliyoruz çünkü. (...) Gerçekte nesnelere bir anlamı olmadığını söylemek, yalnız nesnelere bilmemek, tanımamaktan da öte, dünyanın da bir anlamı yoktur demektir. Bu da şeyanın doğasına ters düşmektedir” (1994a: 165-166).

Berk, nesnelere anlamı peşindedir ve çoğu zaman, gündelik hayatın sıradanlığı içerisinde temel işlevlerini yerine getirmenin dışında düşünülmemen nesnelere değer verir; onları, hayatın önemli birer parçası olarak görür ve onları anlamaya, onların (gizlediği ancak kendilerine kulak verecekleri gösterecekleri) anlamlarını yakalamaya ve yakınımızdaki “sessiz dünya” olarak anlatmaya çalışır:

“Kadınların kullandığı nesnelere içinde, en çok ilgimi çeken de sütyen ile çorap. Özellikle çorap. Çorap değin kadını hemen ele veren pek az sözcük vardır. Çorap kadının bütün gövdesini soyar, sonra da kuşanır. Çorabı ya da sütyeni yazmalıyım. Hayır, yalnız çorabı. Ya eldiven? O nasıl unutulur. Eldiven gizemlidir” (Berk 2001: 284).

Dünya, nesnelere, şeylere oluşur ve dolayısıyla insanoğlu, bütün algılarıyla onlarla devamlı ilişki içerisinde. Onları kendi yaşamından “uzaktakiler” olarak görmek mümkün değildir. Hatta nesnelere, insanla ilişkiye hazırdır. Kendilerine el uzatılmasını, kendileriyle konuşulmasını, kendilerine kulak kabartılmasını bekler. O halde “sessiz dünya”nın ‘seslileri’nin sesini duymak, onların dillerini bilmek, onlarla iletişime geçmek, yaşamak eylemi

içerisinde olmak demektir. Berk'in bu çerçevedeki düşüncelerle hareket ettiğini ve nesnelere, şeyleri çok fazla önemseydiğini, hatta onlarla iletişim kurmayı 'yaşamın içinde olmak' şeklinde gördüğünü söylemek mümkündür.

Şiir kitaplarında (*Şeyler Kitabı Ev* ve *Çok Yaşasın Sayılar* gibi) nesnelere, şeylerin dünyasını duyuran Berk, düz yazılarında da çokça nesnelere, şeyleri anlatır. Çünkü nesnelere, şeylerin dünyası, canlıların dünyasıdır ve Berk, iletişim kurduğu 'yakınındaki canlılara' saygı duyar ve bu saygının bir gereği olarak yazma serüveninin içerisine onları da dahil eder.

Berk, nesnelere, şeylere duyduğu ilgiyi çok sık dile getirir. *İnferno*'dan aşağıya aldığımız küçük bölüm bu ilgiyi dikkate sunar:

"Şeyler'in cansız şeyler olduğunu söyleyemem ben. Adı olan her şeyin, bu dünyada bir yer kapladığına gittikçe daha bir inanıyorum. Şeyler'e olan saygım önce 'Ev' kitabını yazdırmıştır bana. Bir nesne olarak evin yaşamını düşünerek girdim işe. Ev'i canlı bir varlık olarak gördüm. Yalnız bizim yaşadığımız değil, onların da yaşadığı yer olarak aldım. Ev'de her şey, pencereler, kapılar, merdivenler. Duvarlar, çatılar, yazma serüveninin içinde hem hep birlikte, hem de tek tek birer yaşama biçimleri olarak yer alırlar.

'Çok Yaşasın Sayılar'ı yazarken de aynı şey söz konusudur. Böylece, 'Şeyler' üzerine ikinci kitabım oluştu. Bir gün koca bir kitap olarak 'Su'yu da yazmak istiyordum. Su, beni hep ilgilendirmiştir" (1994a: 159).

Nesneler üzerine dersler (örneğin; bardak, makas, pipo, ayakkabı, çatal, kaşık, sandalye, masa, kap, kacak, kitap, kâğıt, çivi, kurşun kalem vb. üzerine verilecek dersler) verilmesi gerektiğini ve bu dersleri ömrünce izleyebileceğini dile getirecek kadar (Berk 1994a: 34) nesnelere, şeylere sevgi besleyen Berk'in nesnelere, şeylere karşı duyduğu ilgide Francis Ponge'den esinlenişin, Ponge'nin nesnelere, şeylere bakışından etkilenişin önemli bir yeri vardır.

İnferno'da nesnelere, şeyler için kullandığı ve nesnelere, şeylere dair duyularını, düşüncelerini anlattığı bölüme başlık olarak seçtiği "Sessiz Dünya" Berk'in, Francis Ponge'den ilhamla kullandığı bir sözcük grubudur. *İnferno*'da "Sessiz Dünya", Francis Ponge'den 'Sessiz dünya bizim asıl dünyamızdır.' alıntısıyla başlar (Berk 1994a: 165) ve bu bölüm, alıntıda ki düşüncenin bir açılımı niteliğindedir.

Zaten Berk, nesnelere, şeylere bakışı hususunda Francis Ponge'den esinlenişini, etkilenişini; bütün dünyada nesnelere, şeylerin dünyasına bakışı Ponge'nin değiştirdiğini vurgularken ortaya koymaktadır:

"Ona (Ponge'ye) gelinceye değin bu dünya yüzündeki nesnelere –bu yeryüzü dilsizleri– yalnız sözcüklerdeydi. Bir sözcük olarak vardılar. Ponge, onların elinden tuttu, onlarla özdeşti. Böylece de yerinden

oylattı onları, bizim yaptı. O zamandan beri de sözcükler bizim gibi dolaşıyorlar. (...)

Ponge nesnelere insanları özdeşleştirmişti; bizim gibi, bizimle konuşan, bizimle gidip gelen varlıklar yapmıştı onları. Bir konuşmasının sonunda kürsüden ayrılırken (eliyle kürsüye dokunarak): 'Hoşça kal!' der, öyle ayrılır" (1994a: 35).

Berk, *El Yazılarına Vuruyor Güneş*'te Francis Ponge için özel bir başlık atar ve Ponge'nin, nesnelere, evrene bakış hususunda kendisini ne kadar etkilediğinden, değiştirdiğinden bahseder ve Ponge'nin çakıltaşlarını, kırılmaçıları, sümüklüböcekleri ve suyu anlatırken kendisini nesnelere, şeylere yaklaştırdığını büyük bir keyifle anlatır (1997a: 32).

Kısacası Berk için nesnelere, şeylerin ayrı bir anlamı vardır. Nesnelere, şeyler üzerine konuşmayı, onları anlatmayı, onlarla konuşmayı ve onlardan öğrendiklerini bizlerle paylaşmayı çok sever. Berk için 'nesnelere, şeylerle konuşan; onların dilinden anlayan adam' denilse yeridir. Nesnelere, şeylerle ne kadar iç içedir, ne kadar doludur. Nesnelere, şeyler ne kadar yakınındadır Berk'in ve ne kadar çok bu yakınındaki "sessiz dünya"dan bizlere haberler verir:

"Bütün nesnelere bizimle ilişkiye hazırdır. Taşlarsa bunda başı çeker. Taşlar konuşmayı bilmezler. Bilseler bizden (belki de biliyorlardır da biz bilmiyoruzdur) ilk anda dokunulmayı, hemen hemen yalnız bunu beklerler. Bu yeter onlara. (...)

Benim taşlara olan sevgime gelince, sıradan taşlardan, kayalardan öteye gitmemiştir. Ağaçlar gibi kimi kayalarla arkadaşlıklarım oldu. Çok sevdiğim kayaları görmeye gittiğimde de. Hem ben kayaların konuştuğuna da inanırım. Sıradan taşlar hep ilgimi çekmiştir. Ama asıl da yapı taşlarıyla içli dışlı oldum. Her türlü yapı işine katıldım. Bulaştım. Taşları öyle tanıdım. Yapıcıları da... Taşlar bir duvarda durduğu değin başka hiçbir yerde daha güzel durmazmış gibi gelir bana. Taş duvarlara bir resme bakar gibi bakarım. (...) Duvarcı olmak isterdim" (Berk 1997a: 160-162).

5. İlhan Berk'in Kaleminden Otlar ve Hayvanlar

Berk'in yaşamında nesnelere, şeyler kadar otların (yeşilliklerin, sebze ve meyvelerin), hayvanların da önemli bir yeri vardır. Otlar ve hayvanlar da tıpkı nesnelere, şeylere gibi 'yakındakiler'dir –onları da 'uzaktakiler' olarak görmez-. Otlar ve hayvanlar da yaşamak eylemi içerisinde yazma'nın kuşattığı bir alanı oluşturur.

Yaşam'a yazmak için bakan Berk'in yazılarında hayvanları çok sık konu edinmesinde onun hayvanseverliğinin yanında yaşamak eylemini dış dünyayla, doğayla özdeşleşmek; doğanın var oluşuna, devinimine katılmak olarak görmesinin, bütün yönleriyle yaşamı anlatmanın yazmak eyleminin

ta kendisi olduğunu düşünmesinin büyük bir yeri vardır. Hayvanların dünyası da Berk'in bakışını doğrulttuğu yaşam alanlarından birisidir. Çoğu zaman bu bakış (bir hayvan-bilimcinin bakışı gibi); hayvanlar âlemini merak etmenin, araştırmanın, anlamaya çalışmanın, hayranlık duymanın bakışıdır. Bu çerçevede çoğu zaman Berk'in, hayvanlar dünyasına duyduğu merak, hayranlık, yazmak için başlıca neden olur:

“Bir tırtıl geçti. Uzun uzun ona baktım. Tırtılı çizmek isterdim. Bütün böceklerin yapıları güzeldir. Dengenin, yapının, görkemin ta kendisidir. Hiçbir böceği görmemezlikten gelemem, uzun uzun bakarım hep, yazmak isterim özellikle” (Berk 2001: 215).

Berk, otlar üstüne yazdığı *Şifalı Otlar Kitabı* (1982)'ndan sonra hayvanlar üstüne de başlı başına bir kitap yazmayı düşünmüş ama vazgeçmiştir (bkz. Berk 1994a: 107).

Bu bağlamda Berk'in sümüklüböcek, hamamböceği, bit, sivrisinek, kertenkele, tırtıl, solucan, karınca, kedi, köpek, kuş gibi gündelik hayatımızda çoğu zaman umursamazlığımızla görmezden geldiğimiz hayvanları yazı malzemesi haline getirişi, onlarla ilgili küçük ayrıntıları yakalayışı, 'sıradan' hayvanları, sıradanlığın ötesine taşıyışı, onlara olağan-dışı bakışı, Berk'in, hayvanlar dünyasını 'büyük' bir dünya olarak görüşünde, hayvanların dünyasını insanlardan bağımsız düşünemeyişinde ve sanatçı duyarlılığında yatmaktadır. *İnferno*'da “bit” için bir başlık açması ve bite dair söyledikleri bu doğrultuda değerlendirilebilecek örneklerden sadece birisidir:

“Şimdilerde *On Küçük Kapı Komşumuz*'u okurken (Dünyada ne güzel merakları olan insanlar var! Pireleri, bitleri, sinekleri, tahtakurularını yazmak kimin aklına gelir?) böcekleri yazabilirmişim diyorum. Özellikle de karasinekleri, bitleri, pireleri, sivrisinekleri. (...) Bitler—on komşumuz içinde— hep aynı yemeği yemekte direnen tek yaratıklar. Mevsim seçmedikleri de bir gerçek, ama sıcak yerleri seviyorlar. Gereğinden çok karınlarını doyurmak merakları da yok (tahtakuruları, pireler gibi). Birkaç öğünle yetinmiyorlar. Korkunç üredikleri de bir gerçek: Bir zoolog 1915'te bir Rus tutsağında üç bin sekiz yüz bit saymış. Bakımsız bir başka adamda on altı bin bit çıkmış.

Öte yandan, bitin korkunç olduğu mitologyası kendisini kat kat aşar. Oysa hemcinsleri içinde bit, sessiz, uysal, sonra da aptal bir yaratıktır. İşini de sessizlikle görür. Gizlenmesini de pek bilmez. Yerini de pek değiştirmez. Sanki varla yok arasındadır. Böyle bir yaratığa korkunç denir mi?” (Berk 1994a: 107-108).

Diğer 'yakındakiler: otlar' Berk'in yazılarına nasıl girer? Berk, düz yazılarında otlara çoğu zaman sanki bir hekim, bir aktar, bir otacı—bunların hiçbirisi olmadığı halde— gözüyle bakar, onların özelliklerine, hangi hastalıklara iyi geldiğine dair notlar düşer. Otlara bir bitki-bilimci gibi

yaklaşır, otların anavatanlarından, yetişme koşullarından, fiziksel ve işlevsel özelliklerinden bahseder. Bir tarihçi gibi tarihî kaynaklara –özellikle tıbbî ve dinî kaynaklara– yönelerek kaynaklardan şifalı otlara dair bilgiler derler. Bu arada sanatçı hassasiyetiyle yaklaşmayı da eksik bırakmaz. Otlara dair hikâyeler, anekdotlar anlatır; efsanelerden, halk biliminden yararlanır, otlar etrafındaki halk inanışlarını ve alternatif tıp bilgisini paylaşır; otların çeşitli sanat dallarında nasıl konu edildiğine dair notlar düşer; otların kendi zihninde yarattığı imgelerden, çağrışımlardan bahseder, kimi zaman da otlara dair dizeler aktarır.

Bu noktada Berk'in başlı başına otları anlattığı *Şifalı Otlar Kitabı* (1982) üzerinde durmak gerekir. *Şifalı Otlar Kitabı*'nda adamotu, adasoğanı, acıot, adaçayı, anason, ayçiçeği, ayva, bıyıkotu, böğürtlen, defne, dereotu, domates, ebegümeci, elma, enginar, fesleğen, gül, hatmi, havuç, hıyar, hindiba, ihlamur, ısırganotu, ıspanak, iğde, incir, kabak, kantaron, karpuz, kekik, lahana, lavanta çiçeği, marul, maydanoz, mercanköşk, mısır püskülü, nane, nar, papatya, pelin, sarımsak, semizotu, soğan, üzüm, zakkum gibi pek çok ot yukarıda ifade ettiğimiz çerçevede konu edilir. Berk'in otları ele almasını örneklendirmesi açısından aşağıya 'fesleğen' hakkındaki yazısından küçük bir bölüm alıyoruz:

“-Dokunma bana, dermiş mimoza, küserim!

Dokunulan yapraklarında hemen özsuyu çekilir, büzülür kalırmış. Bu böyledir; ama, fesleğenin, mimozanın tam tersi olduğunu da biliyor muydunuz? 'Bana dokunun' der sanki fesleğen. Akdenizliler, Egeliler fesleğenin bu huyunu bildikleri için de, onu hiç yanlarından ayırmazlar. Nerde görseler ellerini üzerinden gezdirmekten kendilerini alamazlar. Böylece de onun mis gibi kokusuyla içlerini doldururlar. (...) Açık olan bir başka şey de fesleğenin dışında hemen hemen bütün çiçeklerin dokunulmaktan hoşlanmadığıdır. O halde onu insana en yakın çiçek diye ilan edebiliriz. Sonra da gülle birlikte şairlerin en çok elinden tutan odur. Oktay Rifat da bunu kaçırmamıştır:

'Fesleğen yeşile kesmiş pencerede

Kokmak için yoldan gelene geçene'

Böyle çiçekler içinde insan dostu biricik çiçektir işte fesleğen. Bunu da kimse yadsımaz" (1995:37-38).

Şifalı Otlar Kitabı'nın "Bugünkü Tıpta Her Derde Deva Bitkiler Üstünedir" başlıklı bölümü tamamen tıbbî bilgilerden müteşekkildir. Berk, bütün sanatçı duyarlılığını bir tarafa bırakır ve otlar hakkında vücudun bütün sistemleri (dolaşım sistemi, sinir sistemi, sindirim sistemi vb.) için ayrı başlıklar açarak hangi otların hangi rahatsızlık için iyi geldiğini (alternatif tıp bilgisi vererek) ortaya koyar. "Bugünkü Tıpta Her Derde Deva Bitkiler Üstünedir"den küçük bir bölüm:

“Muşmula: Gölgede kurutulmuş çiçek ve yapraklarından faydalanılır. 100 gr. kaynar suya 5 gr. çiçek konulur ve soğumaya bırakılır. Günde 2-3 fincan içildiği takdirde damar tıkanıklığını önler. Bu bitki, alkolle karıştırılınca, tansiyon düşüklüğünü önler.” (Berk 1995: 119).

Şifalı Otlar Kitabı, Lokman Hekim'in elinden çıkmış gibidir ve üslûp bakımından dikkat çekicidir. Kitap, “Bitkiler, Eski Metinlerden Bitkilerin Yararları Üstüne Okuma Parçaları, Bitkilerin Eski Şifalı Otlar Kitaplarında Nelerde Kullanıldıkları Üstünedir, Kuvvet Macunları, Bugünkü Tıpta Her Derde Deva Bitkiler Üstünedir” başlıklı bölümlerden oluşur. Berk, *Şifalı Otlar Kitabı*'ni –şifalı otlardan bahseden eski kitaplara öykünürcesine– İslamiyet'in etkisinde gelişen Türk edebiyatı ürünlerini (özellikle klasik Türk edebiyatı ürünlerini) çağrıştıracak bir tarzın ve modern bir tıp kitabı yazma tarzının sentezini yaparak oluşturmuştur. Kitapta bölüm başlıkları ve bölümlerin alt başlıklarında dahi bu sentezci tarzı görmek mümkündür. Örneğin; Kitabın üçüncü bölümü “Bitkilerin Eski Şifalı Otlar Kitaplarında Nelerde Kullanıldıkları Üstünedir” başlığıyla oluşturulmuştur ve bu bölümün alt başlıkları “Hangi Bitkiler Hangi Hastalıklar İçindir Onu Bildirir” ve “Hangi Hastalıklar Hangi Bitkiler İçindir Onu Bildirir”dir. Bu başlıklar bizlere klasik Türk edebiyatındaki eserlerde kullanılan bölüm başlıklarını hatırlatmaktadır. Ayrıca kitabın “Başlama” başlıklı giriş niteliğindeki bölümü de bu bağlamda dikkate değerdir. Berk, “Başlama”da “Bütün şifalı otlar balmumcuları gibi ben de kitabıma esirgeyici ve yargılayıcı Tanrı'nın adıyla başladım.” ifadelerini kullanır ve kitabına Yaratıcının adını anarak başlar. Ayrıca klasik Türk edebiyatına ait eserlerde görülen Allah-kul ilişkisi göze çarpar, kitabın yazımı hususunda Allah'tan yardım istenir ve kitabın ‘sebeb-i telif’i ortaya konulurken Allah rızasının gözetildiği vurgulanır:

“Bu yeryüzü ki senindir, başkaca hiçkimsenin değildir (...) Adı güzel Muhammed'i de onunla her sayfası güzel harflerle donanmış kitaplar kitabı *Kuran*'ı da yol göstereceğin diye bu dünya denen –çatisiz, direksiz– yere indirip sonra da kullarının günleri çeşitli bitkiler, hayvanlarla bu dünyada –eski bir ev sahibi gibi– güzel sağlık içinde geçsin diye, ‘Lokman'a hikmet verdik’ deyip bu yeryüzünü de bizim kılıp kendin o güzeller güzeli yukarıki yerine çekildin. Sözüm şudur ki, ben zaif, değersiz bir kulunum. Yaşım uzayıp altmış ikiye geldi buldu. On yıldır bir ot cenneti olan Halikarnassos'ta her şeyden elimi ayağımı çekmiş yaşayıp giderken otlar pirimiz Lokman Hekim'e merak sarıp –onun elimden tutmasıyla da– senin: ‘Hiçbir dert indirmedik ki devasını da indirmiş olmayalım.’ diye buyurduğun güzel sözüne uyup otları –o dilsiz kullarını– yine senden kuvvet alıp anlatmak istedim. Dedim ki otların soy kütüğünü söyleyeyim de bu dünya –ki senin bir kitabındır–

daha bir anlaşılın, değerini daha bir bilelim. (...) Bunun için benim, ben fakir İlhan Berk'in, otlar dünyasındaki bu ilk seferinde elinden tut ki, bu yolculuk ona uzun gelsin. (...) Burada, söz de bu girişle sona erip tamam oldu. Tanrı ne eylerse güzel eyler" (Berk 1995: 11-12).

Sonuç

Daha çok şair kimliğiyle öne çıkan İlhan Berk, düz yazı tarzındaki eserleriyle de dikkat çeken bir edebiyatçıdır. Yaşam'a yazmak için bakan Berk, *Uzun Bir Adam* (1982), *Şifalı Otlar Kitabı* (1982), *El Yazılarına Vuruyor Güneş* (1983), *Şairin Toprağı* (1992), *İnferno* (1994), *Kanatlı At* (1994), *Logos* (1996), *Poetika* (1997), *Kült Kitap* (1998), *Ben İlhan Berk'in Defteriyim* (2004) gibi günlük, deneme, anı, söyleşi, anlatı, öz yaşam öyküsü gibi türlerin olanakları dahilinde 'ben'ine, sanata-sanatçıya (özelde şiire-şaire), Türk ve dünya edebiyatına, dünyaya, insanlara, hayvanlara, otlara, nesnelere, şehirlere, mekânlara dair notları, duygularını, düşüncelerini, izlenimlerini okuyucuyla paylaşır. Kısacası kendisini, sanatı, edebiyatı ve yaşamı anlatır.

Bu bakımdan Berk'in düz yazı tarzındaki eserleri; başlıca, Berk'e dair değerlendirmeler (edebî kişiliği, şiir anlayışı, yaşama bakışı, olaylar karşısındaki tavrı, duruşu vb.); edebî, sanatsal kuram ve eleştiriler ile Türk ve dünya edebiyatına dair çalışmalar için başvurulması gereken kaynaklardandır.

Ayrıca yaşamın kimi zaman insanî ve sanatsal bir duyarlılıkla, kimi zaman felsefî bir bakış açısıyla, kimi zaman da farklı yönleriyle (hayvanlar dünyası, otlar, nesnelere vb.) değerlendirildiği bu eserler, çoğu zaman umursamazlığımızla görmezden geldiğimiz yaşamı/gündelik hayatı ve yaşamın içindeki 'sıradan' şeyleri (böcekleri, kuşları, otları, nesnelere vb.) konu edinmesi, yaşamla ilgili küçük ayrıntıları yakalayışı bakımından da dikkate değerdir.

Berk'in *Uzun Bir Adam*, *Şifalı Otlar Kitabı*, *El Yazılarına Vuruyor Güneş*, *Şairin Toprağı*, *İnferno*, *Kanatlı At*, *Logos*, *Poetika*, *Kült Kitap*, *Ben İlhan Berk'in Defteriyim* adlı düz yazı tarzındaki eserlerindeki günlükler, denemeler, anlatılar, şiirler, mektuplar, defter yaprakları, resimler, anılar, yanıtlar, desenler, karalamalar; geniş bir tarih, etnografya, coğrafya, kültür, sanat, edebiyat, hayvan-bilim, bitki-bilim bilgisiyle iç içedir ve okuyucuya çok geniş bir düzlemde çok 'şey' anlatır, söyler.

Kısacası bu eserler bir çeşit yaşam, sanat, edebiyat rehberidir. Ortaya koydukları, bilgi, görgü, duygu, düşünce, hayâl birikimiyle okuyucuya yaşamın, sanatın, edebiyatın, hayvanlar, otlar, nesnelere/şeyler dünyasının kapılarını açar.

Kaynaklar

- Berk, İlhan (1992), *Şairin Toprağı*, İstanbul: Simavi Yayınları.
- Berk, İlhan (1994a) *İnferno*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Berk, İlhan (1994b), *Kanatlı At*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Berk, İlhan (1995), *Şifalı Otlar Kitabı*, İzmir: Arda's Yayınları.
- Berk, İlhan (1996), *Logos*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Berk, İlhan (1997a), *El Yazılarına Vuruyor Güneş 1955-1990*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Berk, İlhan (1997b), *Poetika*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Berk, İlhan (1997c), *Uzun Bir Adam*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Berk, İlhan (2001), *Kült Kitap*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Berk, İlhan (2004), *Ben İlhan Berk'in Defteriyim*, İstanbul: Alkim Yayınları.
- Fuat, Memet (1985), *Çağdaş Türk Şiri Antolojisi*, İstanbul: Adam Yayınları.
- İBK (2004), *Kendi Seçtikleriyle İlhan Berk Kitabı*, İstanbul: Kültür Bakanlığı Güzel Sanatlar Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Tüzün, Ahmet (1998), "İlhan Berk'le Söyleşi: Çok Yaşasın Sayılar", *Mavi Portakal*, Ekim 1998.
- <http://tr.wikipedia.org/wiki/Nefertiti> (13 Ağustos 2010).
- http://tr.wikipedia.org/wiki/Greta_Garbo (13 Ağustos 2010).
- http://tr.wikipedia.org/wiki/Marlene_Dietrich (13 Ağustos 2010).
- <http://tr.wikipedia.org/wiki/Madonna> (13 Ağustos 2010).

Siyasetname Hüviyetinde Bir Esaretname*

Belkıs ALTUNIŞ GÜRSOY**

ÖZ

Bu eser; Süleyman adlı bir Osmanlı yeniçerisinin Fransa ile ilgili izlenimlerini ihtiva eder. Süleyman, Uyvar Kalesi'nin elden çıkışı sırasında Macarlara esir düşer. Macar beyzadeleri onu savaşı seyretmek için orada bulunan bir Fransız mimara hediye ederler. Bu vesileyle Fransa'ya götürülen ve bu ülkede esir kalan Süleyman, efendisi mimarla birlikte devamlı dolaşarak, sıradan insanların girip çıkamayacağı birçok yeri görür. Bu esir yeniçeri, sekiz senelik bir sürenin sonunda kendi isteğiyle ülkesi Mısır'a geri döner. Mısır'da döneminin ileri gelenlerinin bulunduğu bir eğlence meclisinde, ona Fransa hakkında sorular sorulur. Süleyman'ın bu sorulara verdiği cevaplar bu ülkenin idari, askeri ve ekonomik yapılanması hakkında bilgi verir niteliktedir. Ayrıca, bu yolla devrin diğer önemli devletleri hakkında da fikir beyan edilir. O, Osmanlı devleti de dahil, dönemin ileri gelen diğer Avrupa ülkeleriyle Fransa'yı birçok kalemde kıyaslar ve her seferinde üstünlüğü bu ülkeye verir. Süleyman, bu bilgileri aktarırken, Fransa'yı her anlamda idealize eden bir üslup kullanır. O, bu kalem tecrübesi ile o dönem Avrupa'sının gelişmiş bir ülkesini temel özellikleriyle tanıtmış bulunur. Süleyman, bir başka dünyayı resmederken, Osmanlı modernleşmesi adına önümüze bir yol haritası çizmiş, bir kılavuz koymuş olur.

* Bibliothèque Nationale Paris, Département des Manuscrits, Turc 221, Türk Dil Kurumu Kıtaplığı, fotokopi, kayıt no 291, Fotokopinin ilk sayfasında Latince "EX Bibliotheca V. CL. Eusebii Renaudot quam Monasterio Sancti Germani à Pratis Legavit anno Domini 1720" ibaresi yazılıdır. Bu ibareyi şöyle tercüme edebiliriz: "Yüksek şahsiyet Eusebii Renaudot, Domini 1720 senesinde, bu kütüphaneyi San Germani Manastırı'na vermiştir". Fotokopinin ikinci sayfasında "Volume de 46 Feuilles 7 Octobre 1881" ifadesi yer alır. Bu açıklayıcı bilgi "46 sayfalık bir cilt, 7 Ekim 1881" şeklinde Türkçeye çevrilebilir.

Orjinal metni verirken, okuyucuya kolaylık olsun diye cümle sonlarına nokta koymayı uygun bulduk. Ayrıca karşılıklı konuşmaları daha belirgin kılmak adına tırnak işaretleri kullandık.

** Prof. Dr. İstanbul Aydın Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi.
e-posta: belkisaltunis@hotmail.com

ABSTRACT

Prison Notes under the Guise of Travel Notes

This work covers an Ottoman Janissary's impressions of France. An Ottoman janissary, named Süleyman, was captured by the Hungarians during the loss of the Uyvar Castle. The Hungarian noblemen gave him as a present to a French architect who was there to view the battle. Süleyman, taken to France hereby and held captive in this country, saw many places where the ordinary people could not have opportunity to enter, constantly travelling with his master, the architect. Süleyman willingly returned to his country, Egypt, eight years later. In Egypt, during an entertainment where the nobles of the time were present, he was asked questions about France. The answers given by Süleyman were in a manner that described the administrative, military and economic structure of this country. Furthermore, through these answers, abundant information was reported concerning the other important countries of that age. The Janissary compared European countries, as well as the Ottoman state to France from many aspects and favoured France every time. When conveying information, Süleyman had a style that idealized this country in every sense. By this experience of narration he introduced a "developed" country in Europe of that period, with its main characteristics. While depicting a different world, Süleyman drew a road-map in the name of the Ottoman modernization and set forth a guide for us.

Key Words: The Fall of Uyvar, Süleyman (the janissary), narration of captivity, France, Egypt

Giriş

Yazarı bilinmeyen bu eserin orijinali Paris Bibliothèque Nationale'de, Türkçe Yazmalar Bölümü'nde 221 numaraya kayıtlı olup üzerinde sonradan el yazısıyla yazılmış "Fransa Sefaretnamesi" ibaresi bulunmaktadır.

Sefaretnamelerin bir sefir veya bir elçilik mensubu tarafından yazıldığı düşünülürse, bu eserin bir sefaretname mahiyetinde olmakla beraber bir esaretname olduğu söylenebilir. Zira, eserdeki bilgileri verdiği düşündüğümüz kimse, bir elçilik mensubu olmayıp Fransa'da sekiz sene kadar bir zaman esir kalmış bulunan bir yeniçeridir. Bizim kültür dünyamızda seyahatname, sefaretname türünde yazılmış eserler içinde Fransa ile alakalı olanlar bir hayli yekûn tutar. Bu eserlerde bu ülke, sarayları, müzeleri, operaları, tiyatroları, rasathaneleri, imalathaneleri, devlet yönetimi, askerî nizamı, ekonomisi, eğitim sistemi ve sosyal hayatı gibi hususlarıyla kaleme alınır. Yazarlar, gördüklerini genellikle beğenen, taktir eden bir üslup kullanırlar.

Karşılaştıkları zenginlikten, iyi işleyen düzenden, mutlu ve müreffeh yaşayan halktan etkilenirler. Bu düzeni bizim ülkemize taşımak isteyen bir anlayışla hareket ederler. İşaret ettikleri her bir kalem, dolaylı yoldan bir rol model ortaya koyma fikri, üstü kapalı bir yol haritası çizme endişesi taşır. Yeniçeri Süleyman'ın eserinde de muhteva itibarıyla benzer bir durumla karşılaşırız. Sadece o, diğer eserlere nispetle çok daha aleni bir şekilde hayranlık duygularını dile getiren ve idealize eden bir bakış açısı içindedir. Ayrıca bu kalem tecrübesi, konunun işlenişi itibarıyla da benzerlerinden ayrılır. Genellikle nesir olarak kaleme alınan bu tarz eserlerin manzum olanları ve nadiren de olsa nesir-nazım karışık bir tarzda yazılanları bulunur. Nesir olarak yazılmış bulunan bu eserin alışılmışın dışında bir kurgulanış tarzı vardır. Birbirini açıp besleyen sorular ve cevaplar şeklinde düzenlenmiş olan bu esaretname, Süleyman'ın Fransa hakkındaki düşünce, tespit ve yorumlarını verir. Soru ve cevap şeklinde ele alınmış olmak bu metni daha kolay okunur ve daha rahat anlaşılır kılar. Bu eserin kurgusunun oturduğu zemini tanımaya çalışalım :

Bu yazmanın yazılış tarihi hakkındaki değerlendirmemiz eserde verilen bilgiler ışığında olup tahminidir. 2.Viyana Kuşatması'nın tarihi 1683'tür. Uyvar'ın (Neuhaeusel) elden çıktığı tarih olan 1685 yılı Süleyman'ın da esir olduğu zamana denk düşer. Süleyman'ın esaret müddeti olan sekiz yılı bu sayıya ilave edersek 1693 eder. Süleyman "on yıldan beri başıma geleni anlatayım" dediğine göre bu tarih 1695 olur. Bu durumda, bu eserin geçtiği zaman diliminin 17. yüzyılın sonları ile 18. yüzyılın başları olduğu düşünülebilir. Eserin dili de bu bilgiyi doğrular mahiyettedir.

Bir Osmanlı mülkü olan Mısır'da kurulmuş bulunan bir sohbet meclisi anlatılarak esere girilir. Bu ülkede çarşamba ve cuma günleri eski bir âdetin uygulanmasına devam edilir. "Ağalar, beyler, paşalar ve zevk sahibi kimseler" olarak ifade edilen dönemin ileri gelen şahısları maiyetindekilerle birlikte atlarına atlayıp su kenarlarına, bağlık ve bahçelik yerlere gidip eğlenirler. Böyle bir günde vilayetin valisi olan paşa da adamlarıyla birlikte Kasr-ül-Ayn denilen yere gelir. Alışıldığı üzere cirit oynanır. Ok ve tüfek yarışları yapılır. Bu yerde cumeyyez ağaçları ile birlikte çeşit çeşit ağaçlar bulunur. Daha sonra Ümm-ül-Kays denilen eski ve meşhur bir bahçeye gelinir. Bu bahçeden Ehramlar görülür. Nil kenarında oturup yenilip içilerek eğlenilir. O halde mekân bir Osmanlı mülkü olan Mısır'dır. Bu ülkede Nil Nehri kenarında yer alan ve Kasr-ül-Ayn ile Ümm-ül-Kays adı verilen mahaller ile bağlık bahçelik yerlerdir. Süleyman, bu mekânda kendisine sorulan sorular çerçevesinde tespit ve gözlemlerini anlatırken vakit akşam olur. Ahmet Ağa, orada bulunanları hikâyenin devamını dinlemek maksadıyla ertesi gün için kendi evine davet

eder. Mısır'daki bu evde toplanan bu meclisin sakinleri, yemeklerini yemek odasında yedikten sonra bir başka odaya geçerler. Bu odadan, eskilerin Heliapolis dedikleri antik şehir ve bu şehrin meydanı görünür. Süleyman bu şehrin, eskiden güneşe tapan kimselerin yaşadığı son derece mamur bir şehir olduğu konusunda bilgi verir. Burada mekânın bilinen Mısır coğrafyası olduğunu ve bu coğrafya ile ilgili tasvirlerle ve malumata yer verildiğini söyleyebiliriz. Mekân Mısır olmakla beraber bu mahalde verilen bilgiler; 17. yüzyıl sonları ile 18. yüzyıl başları Fransa'sı ile ilgilidir. Bu durumda Mısır dekoratif bir mekân hükmünü alırken, Fransa asıl mekân olma özelliğini taşır.

Eserin iki ana kahramanı vardır: Bunlardan biri at üstünde olduğu halde tüfek ile yedi defa bir testiye vurduğu anlatılan efsanevi yeniçeri Süleyman'dır. Bu kölenin bu mahareti Fransa'da kazandığı dile getirilir. Yukarıda bahsi geçen meclisin üyeleri, duyduklarına inanmazlar. Bu sebepten Süleyman'ı çağırıp bu konuda doğrudan bilgi almaya karar verirler. Süleyman meclise gelir. Ahmet Ağa, ona Fransa ile ilgili sorular sorarsa da, kendisine kâfir denilmesinden korkan yeniçeri, öncelikle konuşmak istemez. Ancak muhatapları, böyle bir yakıştırmada bulunmayacak kadar açık fikirli olduklarını söyledikten sonra bildiklerini nakletmeye başlar. Eserin ana kahramanı olan Süleyman Fransa hakkındaki bilgileri kendisine sorulan sorular çerçevesinde aktaran bir köle olarak tanıtılır. Görüp yaşadıklarını gizlice yazıp sakladığını söyleyen Süleyman, sıradan bir okur-yazar olmanın ötesinde entellektüel eğilimleri bulunan, büyük bir maharetle silah kullanan, zeki, dikkatli, uyanık ve tecessüs sahibi bir kimse hüviyetiyle karşımıza çıkar. Amatörce bir yaklaşım içinde değil, profesyonel bir yönelim doğrultusunda etrafını yoklamış, Fransız medeniyetini yakından tanıyıp yorumlamaya çalışmış bir tavır sergiler. O, dolaylı yoldan bizim dünyamızda bir uyanışa yol açmak, "başkası nasıl, biz nasılız" sorusuna cevap aramak isteyen bir anlayış çerçevesinde bilgi aktarır.

İkinci isim meclisin ileri gelenlerinden biri olduğunu düşünebileceğimiz ve meraklı bir zat olduğunu söyleyebileceğimiz Ahmet Ağa'dır. Ahmet Ağa ustalıklı sorularla köle Süleyman'ı konuştururken kendi fikirlerini de beyan etmekten geri durmaz. Kendisini açık görüşlü, hukuk bilir, taassubu olmayan bir Müslüman olarak tanıtır. "Biz öyle inâd edici hakka râîi olmaz Müslümanlardan değiliz. Kim gayri millette ma'rifet ve iz'ân sahibi yoktur diyelim. Dinimiz ayrı ise Tanrımız birdir" (Fransa Sefaretnamesi, 4) diyerek başka din ve milliyet sahiplerini son derece toleranslı ve objektif bir bakış açısıyla değerlendirebileceğini ifade eder.

Yardımcı kahraman konumundaki üçüncü isim ise yine 2. Viyana Kuşatması'nda esir düşerek Fransa'ya götürülen ve dört-beş sene bu ülkede kaldığı belirtilen Mustafa Ağa'dır. "ol mahalde paşa ağalarından Mustafa

Ağa demekle ma'rûf söz bilir umûr-dîde her vechile etrafı ma'mûr âkil ü dâna nice serencâm görmüş ve kazâ savmış feleğin sitem-i âteşiyle pişip ve erenler meydânında kavga delmiş bir adam idi" (Fransa Sefâretnamesi, 2-3) cümleleriyle vasıflandırılan Mustafa Ağa'nın sözü sohbeti yerinde, görmüş geçirmiş, akıllı, bilgili ve yiğit bir kimse olduğu dile getirilir. Böylesine üstün vasıflı bir kimse olmak onu şehadetine güvenilir kılar. Mustafa Ağa'nın aklı, bilgisi ve tecrübesi etrafındakiler tarafından da kabul edilmiştir. Eserde o, Süleyman'ın anlattıklarını daha inandırıcı kılmak rolünü üstlenmiş canlı bir şahit hüviyetindedir.

Bir yeniçeri olan Süleyman, Uyvar Kalesi'nin kaybedildiği savaşta Macar beyzadelerine esir düşer. Macar beyzadeler, bu esiri savaşı seyretmek için oraya gelmiş bulunan genç bir Fransız mimara hediye ederler. Fransa kralının emrinde mimar olarak çalışan bu Fransız, Süleyman'ı kendi ülkesine götürür. Eserin bundan sonraki kısmı Süleyman'ın Fransa safahati ile ilgili intibalarını ihtiva eder. Bu ülkede sekiz sene kalan bu Osmanlı yeniçerisi, efendisine hizmet ederek yaşar. Efendisi ona iyi muamele eder. Fransa'da esaret olmadığından esir muamelesi görmez. Fransız mimar, onun dinî hürriyetine karışmaz. Osmanlı kıyafeti ile gezen Süleyman'ı beraberinde önemli devlet adamlarının malikânelerine ve saraylarına götürür. Soylu hanımlar onu evlerine davet ederler. Efendisi kralla birlikte kaleleri dolaşırken, Süleyman'ı da her seferinde yanına katar. O, bu sebepten bu ülkedeki bütün kaleleri görür. Süleyman ile efendisi, yazın seyahat edip, kışın Paris'te ikamet ederler. Bu ikili, pek çok defa kralın sarayında misafireten bulunurlar. Efendisi, Süleyman'a her şeyi gösterip öğretme gayreti ile hareket eder. Bu bağlamda Fransızların yabancılara karşı son derece merhametli ve esirgeyici davrandığından bahsedilir. Süleyman'la karşılaşan Fransızlar, onu, dini ve ülkesi konusunda sorgularlar. Bu Osmanlı yeniçerisinin bu ülkeyle ilgili bu kadar çok bilgiyi dağarcığında toplamış olmasında çok gezmiş, çok şey görmüş olmasının payı vardır. Süleyman, istediği zaman memleketine dönebilecekken efendisine duyduğu muhabbet ve vefa hissi sebebiyle sekiz sene gibi bir süre Fransa'da kalır. Ondan gördüğü iyiliklerden etkilenmiş olan ve efendisine karşı minnet duyan bu esir yeniçeri vatan sevgisi ve din aşkının ağır basması sebebiyle ülkesine geri döner. Süleyman, Viyana (Beç) seferinde esir düşen Mustafa Ağa ile Fransa'da karşılaşır. Mustafa Ağa bu ülkede dört-beş sene yaşamıştır. Süleyman Fransa'nın ahvalini Fransızlardan daha iyi bildiğini iddia eder. Zira gördüklerini yazıp saklamıştır. Süleyman yukarıda bahsi geçen mecliste ve daha sonraki bir ev toplantısında Ahmet Ağa'nın kendisine yönelttiği sorulara cevap verir Biz onun bakış açısı ışığında Fransa'yı tanıma yoluna gideriz. Yorumlarla zenginleşmiş, mukayeselerle örülmüş ve diyalog tarzında

tertiplenmiş bulunan eserde, Fransa ile ilgili olarak verilen bilgiler, şu ana başlıklar altında toplanabilir:

Fransa Hakkında Genel Bilgi

Kare biçiminde bir ülke olan Fransa'nın doğusunda Roma (Kızıl Alma) ve Macaristan, batısında dış deniz ile İngiltere, güneyinde İspanya ve Hollanda (Felemenk) vardır. Paris'in nüfusu Mısır'ın nüfusunun tamamından fazla olup bu şehir, Mısır'ın iki misli kadar büyüklüktedir. İstanbul'a giren malın dört misli kadarı Fransa kralına gider. Sadece Paris'ten yirmi milyon tutarındaki bir meblağ her sene Fransa kralının hazinesine dahil olur. Ülkenin tamamından iki yüz milyon hazine tahsil edilir. Fransa çok bakımlı bir ülkedir. Bu ülkede sekiz bin yerleşim merkezi ve sayısız köy bulunur. Yerleşim alanları arasında çok az denilebilecek bir mesafe vardır. Köyler birbirinin yakınındadır. Ülkenin tamamı mamur ve güzeldir. Evler altı yedi katlıdır. Fransa'nın en küçük kalesi bile Viyana (Beç) Kalesi'nden daha sağlam ve dayanıklıdır. Bu kaleler ve şehirler görülmeye değer niteliktedir.

Fransa bir hukuk devletidir. Kralın bizzat kendisi kendi koyduğu kanunlara uyar. Kanunlar karşısında herkes eşittir. Kimse kimseyi kanunlar önünde himaye edemez. Hakkı hak edene vermek devletin teminatı altındadır. Ancak kral gerektiğinde bir kimseyi himaye edebilir. Memuriyette ve askerlikte ilerleme ehliyet esas alınmak kaydıyla konulmuş kurallar çerçevesinde kademe kademe gerçekleşir. Bu ülkenin vatandaşları krallarına son derece büyük bir sevgi ve saygı ile bağlıdırlar. Kral darda kaldığı anda halkı ona seve seve yardım eder. Asker krala karşı mutlak bir itaat içinde bulunur.

Ülkede esaret müessesesi bulunmadığından kraldan başkasının esiri yoktur. Misafirperver olan halk, yabancılara ve gariplere karşı son derece merhametli, şefkatli ve himaye edici bir şekilde davranır. İleri gelenlerin sofraları temiz ve mükelleftir. Sahan, tencere, sini gibi bütün mutfak araç ve gereçleri gümüştenidir. Bakır ve kalay kullanılmaz.

Paris'te kralın Versailles adıyla anılan son derece ihtişamlı, büyük bir sarayı vardır. Bu saray yapılırken yüz otuz bin kese akçe harcanmıştır. Kralın atlarının bağlandığı ahır bile bir saray mesabesinde. Bu sarayın bir merdiveni, dört yüz bin kuruşa mal olmuştur. Yer altına döşenen kurşundan su yollarına, yirmi beş milyon akçe sarf edilmiştir. İçinde yirmi bin kişiden fazla insanın barındığı bu saray çok iyi aydınlatılır. Son derece büyük olan saray bahçesi, ancak iki günde dolaşılabilir genişliktedir. Çeşit çeşit kuşların barındığı bu bahçe av bahçesi olarak anılır. Kral, bahçeye çıkmak istediği zaman bu kuşları kafeslerinden dışarıya salarlar.

Bahçedeki bir havuzun, beş yüz civarında fiskiyesi vardır. Bu fiskiyelerden adam gövdesi kalınlığında sular fıskırır. Bu suların birbirine kavuştuğu yerde bir kemer görüntüsü ortaya çıkar. Bazı fiskiyelerin altında insanlar rahatlıkla dolaşabilirler. Burada her bir yaprağı bir fiskiye konumunda olan suni ağaçlar görülür. Bu ağaçların yaprakları üzerinde bakırdan yapılmış yunus balıkları sıralanmıştır. Balıkların ağızlarından insan bedeni genişliğinde sular fıskırır. Krala has odalarda son derece kıymetli eşyalar sergilenir. Bu odalar, gümüş aynalar ile bezenmiştir. Ayrıca nadir rastlanan cinsten çeşit çeşit kıymetli eşya ile donatılmış odalar mevcuttur. Bazı odalar, lal, yakut zümrüt ve elmas ile doludur. Bu sarayı gezdiren profesyonel rehberler bulunur. Fransızlar bu güzellik ve zenginlikleri bu rehberlerin eşliğinde, bilhassa yabancılara göstermeye son derece meraklıdırlar.

Bu ülke halkının seyahat etme alışkanlığı vardır. Halk, ülke içinde ve dışında rahatlıkla seyahat edebilir. Seyyahlar, başka ülkelerde gördükleri tuhaf sayılabilecek her türlü mal varlığını toplayarak kendi ülkelerine getirirler. Nadir sayılabilecek bu eşyaları sergilerler. Bu ülkede müzecilik gelişmiştir. Fransa'ya karadan ve denizden birçok ziyaretçi gelir. Bu ziyaretçilere evler ve saraylar gezdirilir. Ayrıca bu ülke halkı öğrenme merakı içindedir. Gezdikleri ülkelerin âdetlerini öğrenerek o âdetleri kendi ülkelerinin insanlarına aktarırlar. Seyahat etmek sayesinde başka diyarlar hakkında o diyarların yerli ahalisinden çok daha fazla bilgi sahibi olurlar. Bu bilgilerden yola çıkarak seyyahların gezdikleri ülkeleri derinlemesine tanımaya ve ülkelerinde de tanıtmaya çalıştıkları söylenebilir. Yollar, eşkiya tehlikesinden emindir. Ayrıca seyyahların dinlenip rahat edecekleri ve leziz yemekler yiyebilecekleri mükellef konaklama yerleri mevcuttur. Bu uygulama seyahat etmeyi kolay ve zevkli bir hale getirmiştir. Bazı önemli ziyaretçiler için menzillerde yedek atlar bulundurulur. Bu topraklarda çok iyi atlar yetiştirildiği gibi çok iyi biniciler ve savaşçılar da yetişir. Fransa halkı ulaklar vasıtasıyla bir yerden bir yere mektup gönderebilir. Bu iş küçük de olsa bir bedel karşılığında yapılır. Ama neticede çok fazla mektup gönderildiğinden bu yolla hazineye çok para girer. Ülke zengindir. Halk müreffeh yaşar.

İdari Nizam

Fransa krallıkla yönetilen bir ülkedir. Bu krallar, çocuk yaşlarından itibaren çok büyük bir özenle, sıkı bir eğitimden geçirilerek yetiştirilirler. Eserde, bu ülkedeki prenslerin, daha bebekliklerinden itibaren iyi bir kral olmak için tam bir donanımla eğitildikleri ifade edilir. Kadın bakıcılar, beş yaşına gelinceye kadar prenslerin her türlü bakımını üstlenirler. Fakat asıl bakıcıları, büyük anneleridir. Beş yaşından sonra ise erkek bakıcılar tayin olunur. Bu bakıcılar bir prene lazım olacak temel bilgileri öğreterek onları gece ve gündüz eğitip

eğlendirirler. Farklı uzmanlık alanları olan hocalar on yaşından itibaren prenlere yabancı lisanlar, geometri ve diğer ilimleri kazandırmaya çalışırlar. Ayrıca onların seçkin insanlarla konuşup görüşmelerini sağlarlar. On yaşına giren bir Fransız prensi, tıpkı bir nefer gibi kılıç ve tüfek kullanmayı talim etmeye başlar. Bu talimin yanısıra, kale ve savaşçılık bilgisi ile Fransa'nın etrafındaki devletler ve onların askeri bilgileri konusunda eğitim alır.

Bir kral için düstur sayılabilecek nitelikteki temel ilkeleri kazandırmayı hedefleyen eğitimin içinde, kişilik eğitimi de önemli bir yer tutar. Bu ilkelerin, evrensel ahlakın bir parçası olduğunu ve pek çok siyasetnamede yer aldığını söyleyebiliriz. Bu hususları birkaç cümleyle şu şekilde toparlayabiliriz: Söz önemlidir ve verilen sözde durmak esastır. Haksız ve sebepsiz yere savaş açmamak gerekir. Bir kraldan halkını koruyup kollayarak hakkını gözetmesi ve her şartta adil olması beklenir. Ayrıca yönetenler, halka haksız muamele etmekten ve zulümden kaçınmalıdırlar. Suçlu olanı cezalandırıp iyi olanı ödüllendirmek bir adalet unsurudur. Krallara, ikram ve ihsanda bulunmak ve cömertlik yaraştığı halde kin, dargınlık ve öfke yakışmaz. İyi işler ortaya koyan ve bir başarıya imza atan vatandaşları övmek ve ödüllendirmek gerekir. Övülmüş ve ödüllendirilmiş olmak onları sadece memnun etmekle kalmaz, teşvik de eder. İdareciler, halkı bu yolla hoşnut etmeye özen göstermelidirler. Kral mütevazı olmalı, nefsinin üstün görmemeli, hiçbir surette halkın malına dokunmamalıdır. Krallar tekeşle evlenirler. Bu ülkede harem yoktur. Boşanmak yasaktır. Yönetenler, halkın huzuruna güler yüzle çıkmalıdır. Krallar halkın karşısına sık sık çıkmakla beraber, ulu orta herkesi yanlarına yaklaştırmazlar. Her nerede olursa olsunlar onların yanlarında silahlı muhafızlar bulunur. Odalarının kapısını dahi bekleyen muhafızlar vardır. Kral, bir yere gittiğinde beş-altı bin silahlı adam yanından ayrılmaz. Krallar ölüm emri vermezler. Bu konuda yetkili hukukçular tayin edilmiştir. Yedi hakim gerekli incelemeleri yapmış, delilleri toplamış oldukları halde bir araya gelerek karar alırlar. Bu yedi kişinin ortaklaşa verdiği bir idam hükmü bu hakimlerin üstünde bulunan bir üst makam tarafından onaylanmadıkça, katletme işlemi gerçekleşmez. Kararı kesinleşmiş bir suçlu idama götürülürken yolda krala rastladığı taktirde suçu affedilir. Zira "kralın gözü her nereye takılırsa ihsanı oraya yetiştir" sözü meşhurdur. Kral bir şehri fethettiğinde o şehrin hapisanelerinde bulunan bütün suçluları affeder.

Osmanoğullarının mührü hilaldir. Fransa kralının da sembolü güneştir. Kral, her işini kendisi yapan, kimseye inanmayan ve kendi koyduğu kanunlara öncelikle kendisi uyan bir konumdadır. Böyle olmakla beraber, son kararı kendisi vermek kaydıyla yetkilerini kendisinin seçtiği adamlarla paylaşır. Eli altında akıllı ve bilgili birçok kimse bulunur. Kral hazine, askerlik, din ve

hukuk işlerini birinci derecede yetkili görevlilerle yürütür. Bu kimseler, kralın emirleri dışında bir şey yapamazlar. O, ülkesinde olup biten her şeyi bilmek ister. Tedbirli ve dürüst bir kimseyi, hazine işlerinden sorumlu tayin etmiş olmakla beraber hazinenin hem gelirinden hem de giderinden son kuruluşuna kadar haberdar olmak, ülkenin bütçesini yakından takip etmek itiyadındadır. Kral, hazinesinden çıkan paranın nereye ve ne maksatla sarfedileceğini bilmek durumundadır. Hazineden sorumlu olan kimse zaman zaman kralla buluşup mali meseleler hakkında fikir teatisinde bulunur. Askerî işler ile savaş meseleleri uhdesine verilmiş bir başka yetkili daha vardır. Bu kimse askerin sayısı ve bölüklerin miktarı hakkında kralı bilgilendirir. Kral askeri bir yere göndermek veya bir kaleyi kuşatmak gibi işlerin sevk ve idaresini bu kimseye havale eder. Ferman o kimseye verilir. Kral, askerlikle ilgili her hususu bu yetkili ile birlikte yürütür. Başkası bu işlere karışmaz. Bir başka yetkiliye de taşrada olan işler, elçiler ve diğer gidip gelenler hakkında sorumluluk verilir. Din işleriyle ilgili olan bir görevli mevcuttur. Kanun işleriyle uğraşan ve hukuki meselelerden sorumlu olan bir üst yetkili bulunur. Bu görev taksiminde birinci derecede rol alan kimseler, bazı günler on beş, on altı saat bir yere kapanıp devletin işlerini konuşup görüşerek aralarında tartışır. Ayrıca kralın dört tane sır kâtibî vardır. Kral tarafından üç seneliğine seçilen bu kâtipler, ülkede olup biten hadiseleri günü gününe kayıt etmekle görevlidirler. O kimseler, kendi sorumluluk alanları dahilinde olup biten herşeyi sıcağı sıcağına zapta geçirirler. En uzak köşelerde gerçekleşmiş olan hadiseler de dahil, ülkede yaşananların tamamı bu kâtiplerden sorulur. Kral, geceleyin mühim bir iş çıktığı takdirde uykusundan uyandırılır. Bir kalenin kuşatılması sırasında yetkili adamlardan bir kaçının, bir gecede beş defa kralın odasına girip çıktığı bilinir. Bu ölçüde işlerini ciddiye alan bir kralın her umduğunu bulacağını, her istediğini elde edeceğini, başarıdan başarıya koşacağını düşünmek tabiidir. Bir gün bir tören sırasında o zamanki Fransa kralı kendi dininden olmayanların mal ve erzaklarını alıp başka ülkelere gitmelerini emretmiştir. Kralın her ilme vukufu vardır. Kendi ülkesindeki kalelerin tamamını bilir. Fransa kralı halkına ihsanda bulunmak konusunda asla kusur etmez. Savaş esnasında da subayların ve askerin yiyip içeceğini kendisi karşılar. Bu konuda ehliyet sahibi beş altı devlet adamıyla bir sözleşme yapar. Asker sayısınca günlük yiyecek hesap edilir. Sınır boylarından temin edilen erzak askerin ardından günbegün yetiştirilir. Her şehrin idarî yetkilisince o bölgeye ait meseleler kayda geçirilir. Bu yazılı belgeler, haftada üç defa ulaklar vasıtasıyla krala arz edilirler. Hem ordu ile hem de diğer devlet işleri ile ilgili her türlü mesele, ulaklar vasıtasıyla krala yetiştirilir. Ulaklar, her uğradıkları şehirde binek hayvanlarını değiştirmek suretiyle gece gündüz durmaksızın süratle yol alırlar.

Kral iyi korunur. Gece gündüz nöbet tutmak kaydıyla sarayının iki kapısını kollayan otuz bin askeri mevcuttur. Genellikle ileri gelen ailelerin oğulları olan bu kimselerin çoğu atlıdır. Haftada bir defa kralın önünden alay halinde yayan olarak geçerler. Uzun boylu ve güzel endamlılardan seçilen, hem yayan hem de atlı olabilen bu sınıfın kıyafeti göz kamaştırarak kadar güzeldir. Bu muhafızlar barış zamanı kralın yaşadığı şehrin dışında otururlar. Aralarında nöbet devretmek suretiyle, kralın hizmetinde bulunurlar. Her hafta nöbetleri yenilenir. Yayan askerler geceleri ayrı, gündüzleri ayrı yerlerde barınırlar. Her an hazırol vaziyetinde beklerler. Kral, bir evden bir başka eve geçtiğinde dahi kapıcılar kethüdası ile diğer maiyeti ona refakat ederler.

Bu ülkede taht kavgası olmaz. Zira veraset sistemi, kanunlarla teminat altına alınmıştır. Prenslardan yaşca en büyük olanı tahtın varisi kabul edilir. O ölmedikçe diğerlerine sıra gelmez. Kral öldüğünde ise en büyük erkek kardeşi değil de bebeklik döneminde dahi olsa kendi oğlu tahtın sahibi olur.

Eserde zamanın Fransa kralı, akılda, bilgide, kahramanlıkta, boy bos ve endamda benzersiz olarak nitelendirilir. Diğer Hristiyan krallara göre akıllı, tedbirli ve kuvvetli olarak vasıflandırılan ve halkına hizmet etmekte de üstün olarak nitelendirilen Fransa kralı, iki yüz kadar kaleyi hendekleri de dahil tamir ettirmiştir. Elliden fazla yeni kale inşa etmiştir. Şehirlerin duvarlarına kendi adını yazdırmıştır. On kadar şehrin önce planını çizmiş, sonra da imarını gerçekleştirmiştir.

Süleyman Ağa'nın verdiği bilgilerden hareketle Fransa'nın çok zengin, mamur ve her anlamda gıpta edilecek ideal bir ülke olduğu söylenebilir. Tıpkı kurulu bir saat gibi hiç aksamadan işleyen bu sistemin temelinde iyi bir yönetimin bulunduğu fikri ortaya çıkar. Birimler arasında iyi işleyen bir iş birliği ağı, şaşmaz bir hiyerarşik nizam ve ölçülü bir otoritenin sağladığı adil bir düzen bu ülkeyi devrinin diğer Hristiyan ülkeleri içinde güçlü bir konuma yükseltmiştir. Gelir ve gider tabloları iyi hesaplanmış sağlam bir bütçe ile disiplinli ve talimli bir ordunun varlığı da bu yönetimin ana eksenini oluşturur.

Askerî Bilgi

İki yüz bin atlı, üç yüz bin yayan askeri bulunan Fransa karada güçlü bir orduya, denizde ise güçlü bir donanmaya sahip bir ülkedir. Donanması yüz büyük kalyon olup harbiyeli asker sayısı elli bin kadardır. Çektirilerdeki asker sayısı ise bu sayının üstündedir. Diğer gemilerle birlikte bu donanma toplam üç yüz kalyondur. Son derece disiplinli bir şekilde teşkilatlandırılmış olan ordu krala karşı mutlak bir itaat içinde bulunur. Kral bir seferde üç-dört kale kuşatacak kudrettedir. Önceleri tek katlı olarak yapılmış bulunan sınır boylarındaki kaleler, daha sonra iki-üç katlı olarak düzenlenmiştir. Süleyman, bu ülkede iki yüzden fazla kale görmüştür. Çok sağlam ve dayanıklı olarak inşa

edilen ve kendilerine yetecek kuvvet ile donanıma sahip bulunan bu kaleler ne kadar güçlü bir saldırı ile karşılaşılırsa karşılaşsınlar, karşı koyacak kabiliyettedirler.

Fransa kralı kendi askerini ve kendi hazinesini kullanarak savaşır. Paraya ihtiyaç duyduğu zamanlarda, ülkenin zenginleri kendi rızalarıyla krallarına yardım ederler. Fransa kralının savaşta başarısının sırrı, askerlerinin katı bir disipline tabi oluşu ile ilgilidir. Bu sayede ordu nerede cenk ederse etsin, her durumda zafer kazanır. Askerler sır saklarlar. Tayin edildikleri yeri kimseye söylemezler. Kralın yayan, atlı ve dragon olmak üzere üç türlü askeri bulunur. Dragonların da atı vardır. İki bin atlı asker kralın özel muhafızı konumundadır. Her biri bir beyzade olan bu özel muhafızlar aynı zamanda çok iyi silahşördürler. Geride kalan atlılardan her beş yüz kişinin başında bir general bulunur. Onun altında ise bir yamak mevcuttur. Hasılı beş kişiye bir sâhib-i derk tayin edilir. Bir savaş olduğunda önce sâhib-i derkler cenge girerler. Her beş yüz askeri üçe bölerler. Her bölük yüz altmış askerdir. İlk iki bölüğe bir ser-asker, üçüncü bölüğe ise bir sâhib-i derk tayin olunur. Her yüz altmış askere escadron derler. Bu ülkenin askerleri karada ve denizde birçok hünere sahiptir. Fransız askerleri kademe kademe usulünce ilerlerler. Öncelikle dokuz derece vardır. Ser-asker olanları elli askere bölükbaşı tayin ederler. Bataillion denilen askerler beş-altı yüz asker üzerinde söz sahibi olurlar. Fransa kralının görevlendirdiği kimseler, cenkte yararlık göstereni veya firar edeni isim ve özellikleriyle birlikte yazıp krala bildirirler. Yararlık gösterenlere bolca ihsan ve nimet verilir. Kaçanlar ulufelerinin kesilmesine ilaveten sürgün cezasına çarptırılırlar. Bu ülkenin anlayışına göre sürülmek ölümden beter bir cezadır. Kısacası Fransa'da kral olup biten her şeyi bilir. Ülke içindeki her birimi her durumu yakından takip eder. Kral adına cenk etmek isteyen askerler, sefere gönderilmeyip de geri hizmete tayin edildiklerinde üzülürler. Kalemiz muhasara edilsin de biz de kendimizi gösterelim diye dua ederler. Askerlerdeki savaşmak arzusu o kadar güçlüdür ki, bazen izinsiz oldukları halde savaşa katıldıkları dahi olur. Bu izinsiz askerlere, ulufe kesme cezası verilir. Askerler, kralın hizmetinde bulunmak adına savaşa katılmaya can atarlar. Onların birbirleriyle yarış içinde bulunmak derecesinde, cenge katılmaya bu kadar hevesli olmaları, bazı kanunların çıkmasına sebep olmuştur. Askerlik nöbete binmiştir. Askerler, muhasaraya öncelikle gitmek için kendi aralarında savaşır. Ayrıca nice beyzadeler, nice şanlı şöretli kimseler vardır ki, hiçbir karşılık beklemeden savaşa dahil olurlar. Kralın bizzat nezaret ettiği savaşlarda asker asla firar etmediği gibi çok daha şevkli dövüşür. Askerler hem talim sırasında, hem de savaş esnasında muntazam bir şekilde saf bağlarlar. Tek bir vücutmuşcasına aynı anda sağa sola doğru hareket eder, işaret aldıklarında da aynı anda ateş açarlar.

Askerler, gece gündüz savaş hazırlığı yapıp talim ederler. Her beş yüz kişi bir alay oluşturur. Her alayın ayrı renk bayrağı vardır. Atlı veya yayan her alayın askeri, farklı renkte üniforma giyer. Mavi çuha giyen askerin astarı sarı, kırmızı çuha giyen askerin astarı yeşil, yeşil çuha giyen askerin astarı ise kırmızı renklidir. Bu sayede hem göze güzel görünen hem de kendi içinde bir bütünlük oluşturan askerlerin ve sâhib-i derklerin istedikleri gibi giyinme hakları yoktur. Kıyafetleri bölüğün başı diktirir. Her bölük, kendi askerinin daha güzel giyimli olması için gayret sarf eder.

Kraldan başka hiçbir kimse, bölükbaşı, yamak ve sâhib-i derklere rütbe veremediği gibi azl etme hakkına da sahip değildir. On iki-yirmi beş yaş arasındaki gençler, askere alınırlar. Askerliğe kabul edilmenin şartı boyu ve endamı yerinde olmaktır. Silah kullanmada ustalık kazanmanın ve savaş ilmine vakıf olmanın ancak çocuk yaşlardan itibaren başlayan katı bir eğitim ve sıkı bir disiplin içinde çok çalışmaya bağlı bulunduğu bilinir. Ülkenin bütün devlet adamları, evlatlarının askerlik yapmalarını, silah kullanmalarını ve askerlik ilminin bütün inceliklerini öğrenmelerini isterler. Hizmetkârlar askerden sayılmaz. Asker olmak için savaşmaya alışkın olmak gerekir.

Askerler, ulufe adı verilen maaş alırlar. Her bir bölüğün sâhib-i derki, kendi askerlerinin ulufesini savaşa gitmeden önce alıp dağıtır. Askerlere beş günde bir, birbirine eşit miktarda ulufe dağıtılır. Mesela yirmi beş akçe ulufe alan bir askerin parasının altı akçesine subayı el koyar. Her yıl yeniden yaptırılan elbiselerin parası, bu birikimlerden çıkar. Ayda bir tekrarlanan sıkı bir yoklama ile askerlere ait her türlü bilgi kayıt altına alınır. Askerlerin esvapları, yaşları da dahil her türlü özellikleri, muntazaman krala aktarılır. Bu konudaki bütün kayıtlar, kralın eli altında bulunur. Bir savaş esnasında ölen askerin sayısını tespit etme ve ulufesini kesme işlemi de bu yolla olur. Konulmuş kurallardan asla taviz verilmeksizin sıkı bir emir komuta zinciri ve katı bir disiplin altında yürüyen bu işlerde hiçbir aksaklık görülmez. Savaşa giden asker ve subayların erzakı kral tarafından karşılanır. Ordu komutanı olan askerlerden hiçbiri ticaret işleriyle uğraşmaz.

Asker hiçbir yerde karar etmeyip, şehirden şehire nakledilir. Asker hangi şehirde ikamet ediyorsa, o şehrin adıyla anılır. Mesela Mısır askeri, Şam askeri gibi. Muhafızlar ile savaşa katılacak olan asker farklıdır. Ancak muhafız olanlar da gezicidir. Mutlak bir itaat içinde bulunan asker yaz, kış, yağmur, çamur demeden dolaşır. Askerin nerede yatıp, nerede kalktığını, günbegün nerede konaklayıp, nasıl hareket ettiğini kraldan başka kimse bilmez. Bir yere tayin edilmiş olan askeri bazen ileriye, bazen geriye doğru yürüterek, düşmana şaşkınlık verirler. Atlı veya yayan ikiyüz-üçyüz bin asker yine aynı maksatla sınır boylarına dağıtılır. Güzergâhı üzerindeki köylülerin bir tavuğunu bile alan asker idam edilir.

Daha önce de belirttiğimiz gibi Fransa donanması yüzü büyük kalyon olmakla kaydıyla, toplam üç yüz kalyondur. En küçüğü seksen, en büyüğü yüz yirmi pare top çeken bu donanmada küçük parçalar da hesaba katıldığında ortalama her bir gemi kırkar ellişer parça top taşır. Kral, savaş zamanlarında kaptanlarına ölünceye veya gemileri batıncaya kadar mücadeleye devam etmelerini emreder. Kendi donanımı derecesinde güçlü bir gemi olmadıkça, herhangi bir gemi bu gemilere kolay kolay karşı koyamaz. Şu ana kadar hiçbir Fransız gemisi ele geçirilememiştir. İngiliz ve Hollanda (Felemenk) donanması, kendilerini denizler kralı ilan edecek kadar kuvvetli oldukları halde, Fransız donanması ayarında değildirler. Fransız gemilerinin, Trablus gemilerine göre de üstünlüğü tartışılmaz. Trablus gemilerinin tamamı bir araya gelse, Fransa'nın bir küçük beylik gemisini bile ele geçiremez. Bu ülkenin en küçük gemisi bile kendi içinde bağımsız bir kale gibidir. Cephanesi çoktur. Marsilya Kalesi Limanı'nda elli çektiri gemi her an hazır tutulur. Süleyman, İtalya'nın üç yüz büyük kalyonluk donanmasını görmüştür. Ufak olan bu gemileri bazen hizmet maksadıyla İstanbul'a gönderirler. Fransa denizlerinde de böyle küçük gemiler vardır. Bu gemilerin düzeni söz ile vafedilemeyecek kadar iyidir. Tayfaların her birinin görev alanı belli olup kaptanlarından ölesiye korkarlar. Tayfalar, kendi bünyeleri içinde işaret diliyle anlaşarak işlerini yürütürler. Bütün topları tunçtan olan gemilerin içleri son derece temizdir. Bu topların kimi on beş okka, kimi yirmi okka gülle atar. O kalyonların görevlileri, denizcilik ilmine bütününü vakıftırlar. Kaptanın ve derk sahiplerinin kamaraları farklıdır. Bu gemilerde çalışan personelin tamamı itibarlı aile çocuklarından seçilmiştir. Fransa kralı, denizcilik ilmini öğreten bir ocak kurmuştur. Bu ocakta yetişenler, gemi inşa etmeyi, denizcilik ile gemicilik ilmini ve pusula kullanmayı öğrenirler. Bu eğitimi aldıktan ve belli kademeleri sırasıyla atladıktan sonra gemilerin sâhib-i derki olurlar. Zaman içinde kurallar çerçevesinde ilerleyip kaptan olurlar. Kaptanlıkta yirmi sene kalınır. Bu mesleğin şartlarını hakkıyla yerine getirenler, aynı zamanda beş-altı gemiye kaptanlık edebilirler. Böylece giderek kaptanıderya yardımcılığına kadar yükselirler ki, bu konum en yüksek mertebedir. Kralın çocuğu ya da akrabası olmayan kaptan, kaptanıderyalığa getirilemez.

Fransa'da terfi etmek için ehliyet sahibi olmak veya bir başarı kazanmak gerekir. Bu ülkede hiç bitmeyen bir insan madeninin olduğu düşünülebilir. Kral, daima savaşa bile askeri tükenmez. Bu bahsettiğimiz askerin dışında, hiçbir karşılık beklemeden kendi ceplerinden para harcayarak bir nam sahibi olmak adına kralın yanında savaşa giden beyzadeler ve nice ünlü kimseler vardır. Bu devletlilerin savaşa girmeleri, diğer askerleri de motive eder. Askerler kendi aralarında savaşçılık oyunu oynarlar. Bazen askeri ikiye ayırıp

birbiriyle savaştırmak suretiyle idman ve talim ettirirler. Sadece barut ile güllersiz top atarlar. Kumpareleri mukavvadandır. Bu oyunu görenler, gerçek bir savaş yapıldığını zannederler. Ancak bu savaşta insanlar kırılmazlar.

Görüldüğü gibi talimli, disiplinli ve itaatkâr bir ordu ile en ince ayrıntılarına kadar düşünülmüş ve kurallara bağlanmış bir işleyiş ağı, Fransa'nın askerî sahadaki başarılarının anahtarı olarak gösterilir. Kurallardan asla taviz vermeme, düzenin oturmasında birinci derecede rol oynar. Bu sistemin yapısını hakkında bilgi verilirken, öğretici olmak amacı güdüldüğü söylenebilir.

Sonuç

Bu eser, muhteva itibariyle 14. Louis devri Fransa'sını tanıtır mahiyette kaleme alınmıştır. Bu metinde dikkatimizi çeken hususları şöyle sıralıyabiliriz : Bu çalışma, tabii bir sohbet ortamı şeklinde kurgulanmış olmakla beraber, bugünkü ölçüler içinde köle Süleyman'la yapılmış bir röportaj hüviyeti arzeder. Bu röportajdan maksat, Fransa'yı yakından tanıtmaktır. Bu metinde karşımıza çıkan sorular ve cevaplar didaktik bir mahiyette seçilmişlerdir. Bu sohbet, bir dost ortamının rahatlığı içinde gelişigüzel oluşmuş ve kendiliğinden bir akış içinde şekil bulmuş bir sohbet değildir. Soruların sırf bir merakı tatmin gayesi ihtiva etmekten çok öte maksatlı, düşündürücü ve ufuk açıcı olarak seçildiği, cevapların da bu maksada hizmet eder nitelikte ustalıkla düzenlendiği dikkatimizi çeker.

Süleyman, her ne kadar başlangıçta Hristiyan bir ülke hakkında iyi şeyler söylemekten çekinirse de Ahmet Ağa'nın teminat vermesinden cesaret alarak konuşmaya başlar. O sadece Fransa'da gördüklerini aktaran değil, yorumlayan ve bu ülkeyi o dönem dünyasının diğer güçlü devletleri ile karşılaştıran bir konumdadır. Söyledikleri, kendisinin de belirttiği gibi her ortama rahatlıkla girip çıkabilme şansını elde etmiş olan bir kimsenin aktarımlarıdır. O, şahit olduklarını gözlemekle kalmayıp, tiz bir dikkatle değerlendirmeye tabi tutmuştur.

Süleyman, gördüklerini yazıp sakladığını söyler. Yaşadıklarını kayda geçirmek, hele bir köle için hatıralarını yazmak, bizim dünyamız ölçülerinde çok alışılmış bir durum değildir. Süleyman, Fransa hakkında bilgi verirken, inandırıcı olmamaktan korkar. Bu sebeple naklettiklerini güvenilir kılmak adına, kendisi ile aynı yıllarda Fransa'da esir bulunan Mustafa Ağa'dan yardım ister. Burada verilen bilgiler, devrin tarihî gerçekliği ile örtüşür. Süleyman bize 14. Louis devri Fransa'sını anlatır. Gerçekten de bu dönemin Fransa'sı, Avrupa'nın en güçlü devletidir. Koyu bir katolik olan 14. Louis'in, kendi dininden ve mezhebenden olmayanların Fransa'yı terk etmelerini istediği bahsi, tarihî bir bilgi olarak kaynaklarda yer alır. Bu insanlar, mallarını ve

erzaklarını alıp İngiltere, Hollanda, Avusturya-Macaristan gibi ülkelere giderler. Ama bu durum Fransa ekonomisini ve sosyal nizamını sarsacak herhangi bir boşluk yaratmaz. Burada Süleyman'ın, tarihinin her döneminde, başka din ve milliyetlerle ortak yaşama tecrübesinde dünya için bir model oluşturmuş olan medeniyetimizin, hoş görüşü, iyi niyeti ve toleransına değinmediğini görürüz. Büyük bir kalabalık ülkeyi terk etmek zorunda kaldığı halde, ülke ekonomisi zarar görmemiştir mealinde dile getirilen husus, ülkenin zenginliğine bir delil olarak vurgulanırken, başka inanç sahipleri karşısındaki bu tahammülsüzlük bir eksi puan olarak kaydedilmez. O, aristokrat hanımların kendisini ısrarla evlerine davet ettiklerini söylerken de, yadırgayan bir üslup kullanmaz. Oysa bir Osmanlı yeniçerisinin bizim o zamanki şartlarımız açısından hiç de alışılmamış olan bu durumu eleştirmesi beklenebilirdi. Süleyman, bizim âdet ve pratiklerimize muhalif çok şey gördüğünü söylerse de, bunları onaylamadığına dair herhangi bir ifade kullanmaz. Sadece topluluğun tepkilerini düşünerek bu bahisleri dile getirmekten çekinir. Fransa'nın ticarî, ziraî durumu, eğitim hayatı, sosyal ve kültürel yapılanması gibi hususlarla ilgili hiçbir malumat vermez. Belki de yazar, bu bahisleri birinci derecede kayda değer görmeyerek, bir ülkenin temel göstergeleri sayılabilecek bahisler üzerinde durmayı uygun bulmuştur. Devlet idaresi, kral ve tebaanın karşılıklı hak ve sorumlulukları, bürokratik nizam, ordunun işleyiş düzeni, adalet, hukuk ve vergi sistemi gibi fasılların, bir ülkenin hayatiyetini korumasında ve yükselmesinde asıl belirleyici unsurlar olarak görüldüğü düşünülebilir. Bu itibarla bu eser bir siyasetname olmak hüviyetini taşır.

Süleyman dile getirdiklerinden çok daha fazla bilgiye sahip olduğu halde sözü kısa tuttuğunu ifade eder. Teferruata girmez. O, hem meclistekileri sıkmamak, hem de çok vakit almamak endişesiyle ana çizgiler üzerinde durduğunu kaydeder. Ayrıca bizim âdetlerimize muhalif olacağını düşündüğü hususları alacağı tepkileri hesaba katarak dile getirmekten kaçınır. Kendisine sansür uygular. Burada Fransa ile alakalı olarak idealize edilmiş, neredeyse ütopyikleştirilmiş bir dünya resmedilir. Süleyman, son derece benimseyen, takdir eden, övgüye değer bulan bir ifade kullanır. Bu ülke hakkında olumsuz tek bir kelimeye, ibareye veya cümleye rastlanmaz. Fransa, zengin ve güçlüdür. Her anlamda iyi yönetilir. Bu ülke ile ilgili olarak anlatılan maddeler; önce Osmanlı devleti ile sonra da o devrin önemli sayılacak Hollanda (Felemenk), Macaristan (Nemse), İngiltere, İtalya, Tablusgarp gibi diğer devletleri ile karşılaştırılır. Üstünlük her kalemde Fransa'ya verilir. Süleyman, diğer Avrupa devletleri hakkında da bilgi sahibi olduğunu gösteren açıklamalar yapar. Neticede verdiği hükümler Fransa'yı yüceltici niteliktedir. Bu yolla eserin bir siyasetname olduğu kadar, bir ütopya niteliğini de taşıdığını düşündüren bir

tablo ortaya çıkar. Eserin tezinin, somut bir örnek üzerinden hareketle “ideal bir devlet nasıl olmalıdır sorusuna cevap vermek” olduğu söylenebilir.

Burada bütün sefaretnamelerde gördüğümüz bir uygulama karşımıza çıkar. Üstü tamamen kapalı bir şekilde gördüğü her iyi şeyi ülkesine taşıma endişesi. Eser, askerî yapılanma, vergi sistemi, hukuk sistemi, idarî nizam, kralın hak ve sorumlulukları gibi fasıllar konusunda bize başka bir dünyadan ses verirken, dolaylı bir şekilde yol gösterici olmaya, bizi “öteki” ile yüzyüze getirmek suretiyle kendi üzerimizde düşünmeye sevk etmeyi hedefler. Süleyman ikaz vazifesi görmek, önümüzde iyi bir model oluşturmak isteyen şuurulu ve didaktik bir hüviyet sergiler. Bu eserin zamanında okunup dikkate alındığına dair elimizde herhangi bir işaret mevcut değilse de, bu kalem tecrübesinin satır aralarından hareketle faydalı olmak, ufuk açıcı bulunmak gayesi taşıdığını söyleyebiliriz.

Esaretname'nin Metni

Demidir na'relerin dinle ne der tablla kûs

Kâni Keyhüsrev –i dâna kâni yâ Keykâvûs

Naql olunur ki mahrûsa-i Mısır'da kadîmî âdet olan yevm-i erbaa ve yevm-üs-sebt beyler ve ağalar ve â'yân-ı vilâyet ve sâir ehl-i zevk olan kimseler atlarına binip her biri tevâbi' ve levâhiki ile bir bağçe köşesinde veyâhûd bir su kenârına ve ba'zı seyrân-gâh yerlere varıp ol gün her biri bir mevzi'de eğlenmek mu'tâd-ı kadîmleri olmağınan ol günlerin birinde vâlî-i vilâyet olan pâşâ-yı zî-şân hazretleri cümle tevâbi'leriyle binip Kasr-ül-Ayn demekle ma'rûf olan mahalle varıp cümle ittibâ'ı ile bir miktar cirit faslı edip, ok ve tüfenk temâşâsı tamâm olduktan sonra pâşâ-yı celîl-ül-kadr hazretleri kal'a tarafına revâne olup ağalarından ba'zıları akşama değin eğlenmek niyetiyle oturup kaldılar. Bu def'a yedi bölük ihtiyarları dahi beş altı bin cündî ile zevk edip eğlenmek için Kasr-ül-Ayn'a geldiler. Paşa ağalarını onda bulup tarafeyn birbirine âdet-i kadîm üzre gayet ta'zîm ve tekrîm kıldılar. Paşa ağaları gayri gitmek üzre murâd ettiler. Ve lâkin beyler ve ihtiyârlar bunların gittiğine rızâ vermeyip alıkodular. Ol gün bağçede cümle bir yerde karâr edip oturdular. Ol bağçenin cumeyyez ağaçların ve sâir eşcârların ve nâzik meyvelerin ve Nîl-i mübârek izdiyâd bulup geldiğın seyr ü temâşâ kıldılar. Bundan mâadâ Ümm-ül-Kays'ın kadîm ve meşhûr olan ravza bağçesinin yeşilliğın ve Ehram dağların seyr ü temaşa eder iken merkûm ocak ağalarının ni'metleri geldi. Somatlar döşenip ni'metler yenip kahve ve şerbetler içildi. Ba'dehu ol gün olan cirit ahvâli ve ok ve tüfenk musâhabeti açıldı. Bugün bir çorbacının Süleymân demekle ma'rûf bir kölesi tabancalı tüfenk ile at üzerinden yedi def'a cerrâyı urdu. Ve nice hünerler eyledi. Âferîn deyüp azîm medh eylediler. Yeryerden bunun hakkında musâhabet açılıp söze âgâz eylediler. Ol mahalde paşa ağalarından Mustafa Ağa demekle ma'rûf söz bilir umûr-dîde her vechile etrafı ma'mûr âkıl ü dâna nice serencâm görmüş ve kazâ savmış feleğın sitem-i âteşiyile pişip ve erenler meydânında kavga delmiş bir adam idi. Dehân açıp dedi ki bu ne acep etemm göz ki aslında bu köle bu ma'rifeti Françe diyârında ta'lîm etmiştir dedi. Mecliste hâzır olan ihtiyârlardan mâbeyinlerinde Ahmed Ağa demekle ma'rûf taaccüb edip dedi ki ya Françe tâifesi bu mertebe at kullanmaya kâdir midir. Onlarda iyi at ve silahşör adam olduğuna ben itimâd etmez idim dedi. Mustafa Ağa dahi Françe diyârında iyi at bulunur. Anda kullandıkları atı değme bir diyârda kullanır az vardır deyüp Françe diyârın vâfir medh eyledi. Ancak bu söz ehl-i meclise mübâlağa göründü. Herkes cevâb edip dedi ki bu hiç mümkün değildir ki Müslümân vilâyetinde kullandıkları atı Frenk diyârında kullanalar dediler. Hattâ Mustafa Ağa'ya belki sen Bec seferinde esîr olduğın zaman

kâfirler ile ünsiyet edip ve senin kalbine te'sîr etmiştir deyü latîfe ettiler. Bu kez Mustafa Ağa dedi ki latîfe hoştur ammâ cerrayı tüfenk ile kıran Süleymân köleyi eğer mümkün ise çağırıp getirin. Ve suâl eylen benim sözüm hilâf mıdır size beyân etsin dedi. Bu söze cümlesi râzı olup Süleymân'ı ol meclise getirdiler. Ol gün ettiği hüner mukâbelesine kendüye ta'zîm edip oturttular. Ahmed Ağa dedi ki "Françe diyârında bir müddet karâr eylemişsin ve nice şeylere vukûf tahsîl etmişsin. Mustafa Ağa bize ba'zı şeyler nakl eyledi. Ol ahvâl gerçek midir doğrusun söyle. Senden sıhhatı üzre haberin almak murâd ederiz" dediler. Süleymân ayıttı. "Emir sizden itâat bizden. Ancak şöyle ki bizim âdetimize muhâlif şeyleri şimdi lisâna getirip beyân eylemek gayet müşküldür. Zîrâ vilâyetinin medhin eder bu dahi henüz kâfirdir dersiz" dedi. Ahmed Ağa ayıttı. "Hayır sen öyle kıyâs etme. Biz öyle inâd edici hakka râzı olmaz Müslümânlardan değiliz. Kim gayri millette ma'rîfet ve iz'ân sâhibi yoktur diyelim. Dînimiz ayrı ise Tanrımız birdir deyü cevâb eyledi. Ve Françe pâdişâhının kuvvet ve haşmeti ziyâde olduğun biliriz. Zîrâ İstanbul'a gelip gidenlerden istimâ'mız olmuştur. Ve Françe diyârında gâyet cenk-güdâz adamlar olduğu dahi mesmû'muz olmuştur" dedi. Bu def'a Süleymân ayıttı. "On yıldan beri başıma geleni ve Françe diyârına ne yüzden vukûf tahsîl ettiğimi nakledeyim" dedi. "Neuhausel(Uyvar) demekle ma'rûf kal'e önünde cenk edip bozulduğumuzda esîr oldum. Nemse beyzâdelerinin arasında bir genç Fransız cengi seyretmek sevdâsına zâhib olup onların içinde bulunmakla beni ona verdiler. Ol beni alıp Françe diyârına getirdi. Ve ona sekiz sene kadar hizmet ettim ve beni dînimden çevirmek için aslâ cevri etmedi. Ve bana dünyâ kadar riâyet eyledi. Ve beni kisvetim ile gezdirip gayri kisvet giy deyü cevri etmedi. Ve kendi kisvetim ile büyük adamlar evine ve sarâylarına girerdim. Hattâ pâdişâhlarının sarâyına bile vardım. Ancak bana dînim husûsundan ve vilâyetim ahvâlinden suâl ederler idi". Ahmed Ağa dedi ki "imdi Françeli bu şeyleri suâl edip vukûf etmeye tâlib olmak gerek" dedi. Süleymân dedi ki "bundaki olan Mustafa Ağa'yı Françe diyârında gördüm. Benim size söylediğimi ondan suâl eylen ol isbât eder" dedi. "Zîrâ ol dahi Françe diyârında dört beş sene kadar oturdu. Bec ağası bir kal'a üzerine Françe askeriyle yürüyüş edip fevt olmakla gayrisına yapışmayıp bu tarafa geldi. Ve benim ağam Françe pâdişâhının mi'mârlık hizmetinde idi. Pâdişâh kangı kal'aya revâne olsa onunla maan gider idi. Ben dahi ona sekiz sene hizmet eyledim ve bu sekiz sene içinde onun sebebiyle Françe diyârında ne kadar kal'a var ise cümlesin seyr eyledim. Yaz olduğu zamân seferlerine gidip kış geldiği zamân pâdişâhları olduğu şehre gelip kışlardık. Hâsıl-ı kelâm nice Françe ehli vardır ki Françe diyârının ahvâline benim gibi vukûf olmamıştır. Zîrâ her gördüğüm şeyleri yazıp hıfz ederdim. Ve benim ağam dahi bana her şeyi gösterip

bildirmeye takayyüd eder idi". Ahmed Ağa dedi ki "ya sonra sen nice âzâd oldun". Süleymân dedi ki "Françe diyârında esîr yoktur. Pâdişâhtan gayri kimsede esîr olmaz. Onun dahi esîrleri çektiride hizmet eder. Ve ben dahi Nemse'den Françe toprağına basınca âzâd oldum. Ve benim ağam bana riâyet eder idi. Ve kendüyi bana gücüyle sevdire idi. Ol ecilden. ben dahi onu bırakıp gitmedim. Ve lâkin dînin muhabbeti vatanın iştiyâkı hadden bîrûn olmakla sekiz yılın içinde güç ile gitmeye niyet eyledim. Ve lâkin ondan gördüğüm iyiliğı asla unutmam". Ahmed Ağa buna taaccüb edip dedi ki "ben kıyâs ederdim. Kâfir vilâyetinde Müslümâna rencide ederler." Süleymân dedi ki "sâir küffâr diyârında incitirler ise bilmem. Lâkin Françe diyârında garîblere ettikleri riâyeti aslâ bir diyârda etmezler. Senin garîb olduğuna gayet acırlar ve çok iyilik etmeye kast ederler. Fi-l-vâki' bana ettikleri iyilik haddi yoktur. Ve güçle büyük hâtûnlar elbette her gün bizim evimize gel deyü ibrâm ederler idi". Ahmed Ağa dedi ki "bu ne asıl sözdür. Bir karı elbette sen bizim evimize gel deyü ibrâm ede." Süleymân dedi ki "bu vilâyetin âdetine ne kadar muhâlif var ise ol diyârda olagelmıştır. Ve bundan gayri dahi şeyler vardır ammâ söylemenin zamânı değildir" dedi. Ahmed Ağa dedi ki "onları dahi söyle. Françe diyârının büyüklüğün ve halkının hûyların ve şehirlerin bize söyle" dedi. Süleymân dedi ki "şimdiki hâlde bu nâmla meşhûr olan Françe vilâyeti maşrik tarafı Kızıl Alma ile Nemse eyâletine sınırdâştır. Ve garp tarafı dış deniz ile İngiliz diyârına sınırdâştır. Ve cenûb tarafı İspanya ile Felemenk diyârının bir tarafı ile sınırdâştır. Ve Françe diyârının uzunluğu ve enliliğı birdir. Cihâr kösedir. Eğer cirmi dolaşmak murâd olursa yüz elli iki konaktır. Ve orta yerinden gidilse elli atlı konağıdır. Ve ol diyârın içinde sekiz bin şehir ve bî-hesâb köyleri vardır. Zîrâ bizim diyârımız gibi birbirinden ba'îd berr ü yabânî yoktur. Ve ol ma'mûr vilâyettir ki bir köyden etrâfa nazar etsen on iki köy dahi görürsün. Bundan ma'lûm ola ki ne mertebe ma'mûr vilâyettir." Ahmed Ağa dedi ki "halkı aceb Mısır halkı kadar var mı." Süleymân dedi ki "Mısır'a gelmeden beri bunu bana çok suâl ettiler. Françe'nin baş şehrinde olan halk diyâr-ı Mısır'da ol kadar değildir. Ammâ Françe vilâyetinde Paris dedikleri baş şehrin içinde olan halk Mısır'ın üç halkı kadar kıyâs olunur. Ve ol Paris şehri Mısır'ın iki misli kadar büyüktür. Ve içinde Mısır gibi bürkeleri yoktur. Ve ol şehrin evleri altı yedi tabakadır. Ve ol şehirden Françe pâdişâhına tahsîl olunan hazînesi dört Mısır hazînesi kadar mâl tahsîl olur. Şöyle ki bunda asker ulûfesi ve Ka'be-i Şerîf'e sarf olan ve âsitâneye giden mâl cümleinin dört misli kadar hazîne beher sene Françe pâdişâhına tahsîl olur." Ol mahalde mecliste bir fısıltı olup Süleymân öyle hisseyledi ki hiç bunun sözüne i'timâd etmeyip kâfirin gayretin kor dediler. Ki cevâbın kesmeyip dedi ki "bu sözleri siz görmediğinizden aceblersiz. Lâkin ma'lûm ola ki Paris

dedikleri şehirden beher sene yirmi milyon hazîne Françe pâdişâhına tahsîl olur. Ve bütün Françe diyârından Françe pâdişâhına beher sene iki yüz milyon hazîne tahsîl olur. Tafsîl üzere beyân olursa usanırsız. Ammâ gayri yüzden beyân edelim. Evvelâ şimdiki hâlde Françe pâdişâhının düşmenleri olan İngiliz ve Felemenk ve Nemse ve İspanyol ve Kızıl Alma'ya tâbi' olan sâir Frenk tâifesi buna muhâlefet etmeyip derler ki elbette böyle olmadıkça olmaz. Zîrâ Françe pâdişâhı şimdiki hâlde iki yüz bin atlı ve ve üç yüz bin yayan askeri vardır. Ve bundan mâadâ donanması yüz büyük kalyon askeri elli bin adamdır. Ve çektirilerin askeri dahi ziyâdesiyedir ve ol pâdişâh bir seferde üç dört kal'a kuşatır. Ve serhatlerde olan kal'aların metâneti şöyledir ki evvel binâ olduğu zamân kal'aların palankaları birer kat iken şimdi ikişer üçer kat eylemiştir. İki yüz kal'adan ziyâde gördüm. Pâdişâh kendisi ta'mîm ve termîm eylemiştir. Ve mezkûr kal'alar ol mertebe metîn ve kavîdir ki ve topları ve askeri ol mertebedir ki her ne kadar keskin yürüyüş olsa aslâ hâceti olmaz." Ahmed Ağa dedi ki "nakl ettiğiniz üzere Françe pâdişâhı Nemse kralından kuvvetli olmak gerek". Süleymân ayıttı. "Ona şüphe yok. Nemse kralının en çok doksan bin askeri vardır. Hoş Nemse kralının vilâyeti çoktur. Ve lâkin vilâyetinde olan beylerin olagelmîş imdâdı ve askeri ve hazînesi olmayaydı Nemse kralı bir iş zuhûra getiremez idi. Zîrâ Nemse kralının kuvveti ol beylerin imdâdı ileldir. Ve ol beylere danışmadıkça bir yere hareket edemez. Ammâ Françe pâdişâhının âdeti öyle değildir. Zîrâ kendi askeri ve kendi hazînesiyle cenk eder. Hîn-i muhâlde akçeye muhtâc olduğu zamân kendi ikliminde zengin olan reâyâ hüsn-i ihtiyârlarıyla pâdişâhlarına müsâade ederler. Françe pâdişâhı düşmenlerine gâlip olup feth ü fütûh etmesinin sebebi budur ki askeri arasında gâyet zabt vardır. Bundan mâadâ sırrı gayet hıfz ederler. Bir yere ta'yîn oldukları zamân bizi falan yere ta'yîn ettiler deyü sırr söylemezler. Anın için dâimâ vardıkları yerde işleri rast gelip düşmenlerine gâlib olurlar. Ve Françe pâdişâhının üç türlü askeri vardır. Bir türlü yayan ve bir türlü atlı ve bir türlü dahi dragon ta'bîr ederler. Bunların dahi atları vardır. Gâh atlarına binip atlı tarzında cenk ederler. Ve ol zikr ettiğim iki yüz bin atlı arasında Françe pâdişâhının kendi hâs atlısı iki bin atlı askeri vardır. Anın her biri bir beyzâdedir. Ve yarar yiğit olduklarından her nerede cenk ederlerse yüz ağartırlar. Bâkî kalan kusûr atlıların tertîbi budur ki her beş yüz adam üzerine ceneral demekle ma'rûf bir adam ta'yîn olunur. Ve onun altında dahi bir yamak ta'yîn olunur. Hâsılı beş adama varınca sâhib-i derk ta'yîn olunur. Mezkûr sâhib-i derkler bir cenk olduğu zaman ibtidâ cenge onlar girer. Ve zikr olunan beş yüz neferi üç bölük ederler. Her bölüğü yüz altmış neferdir. Bir bölüğü ser-asker ile ta'yîn olunur. İkinci bölüğü yamağıyla ta'yîn olunur. Üçüncü bölüğü bir sâhib-i derk ile ta'yîn olunur. Her yüz altmış adama

escadron ta'bîr ederler. Böyle olduğu hâlde yüz escadron bin altı yüz atlı hesâb olunur. Ve yayan olan askere régiment ta'bîr olunur. Her bir régiment altı yedi yüz bataillon olur. Her bir bataillon altı yüz adamdır. Ol yaya askerin içinde bir iki bölük vardır. Onlar el kunbaresi kullanırlar. Ve tüfenk dahi kullanırlar. Ve bir kal'anın üzerine hüçûm ettikleri zaman onlar kunbare atarlar. Ve her bataillon mezkûr askerden bir bölük vardır. Ve lâkin bu bataillonlar seferât bataillonlardır. Ahmed Ağa dedi ki "her bataillon sefer etmez mi?" Süleymân dedi ki "hayır cümlesi sefer etmez. Françe diyârında beş yüz bataillondan ziyâde vardır. Kimisi kal'alar muhâfazasına ta'yîn olunur. Ve kimisi oturak olur ve gene askere karışırlar." Ahmed Ağa dedi ki "sefer etmeyip kal'a içinde safâsında olmak onlara bir iyiliktir". Süleymân dedi ki "bu vilâyette zahmet ve meşakkat saydıkları şey ol diyârda iyilik ve mürüvvet bilinir. Ve sefere yazılmayıp muhâfazaya ta'yîn olanların gâyet güçlerine gelir ki yoldaşlarımız pâdişâh uğruna cenk eder biz bunda karı gibi muhâfazada kalmışız" derler. Ahmed Ağa dedi ki "bu şey bu vilâyetin âdetine uymaz". Süleymân dedi ki "ol muhâfazada olan asker her vechile kendüyü sefere yazdırmaya sa'y ederler. Ve duâ ederler ki ne zamân bizim kal'amızı muhâsara ederler ki bizim yararlığımız sâbit olup bizi sefere yazalar deyü". Ahmed Ağa dedi ki "ya bunlar nice duâ eder gelip düşmân bizi muhâsara eylesin. Muhâsara ve cenk zahmetin niçin isterler". Süleymân dedi ki "Françe askeri böyle cenk etmeyi devlet sayarlar. Zîrâ kimisi yarar olduğun isbât eder. Ve kimisi büyük mertebeye nâil olmak için ve kimisi pâdişâhın hizmetinde bulunmak murâd eder. Ve falan kal'ayı düşmen gelip muhâsara edecektir deyü işittikleri zamân cümlesi ayağa kalkıp bizi oraya ta'yîn eylesinler deyü minnet ve ricâ ederler. Ve ba'zı sâhib-i derk ve ehl-i menâsıb kendi mâlları ile ol kal'ada bulunmaya ikdâm ederler. Tek pâdişâhın hizmetinde bulunayım deyü takayyüd ederler. Ve düşmân ile mukâbil olup cenk edeceğin haber alsalar anlar dahi izin alıp ol mahalle giderler. Ve gâhice gayretlerinden izinsiz bile gittikleri çok olmuştur. Ve bu husûs için Françe pâdişâhı ba'zı zamân sâhib-i derklerine tenbîh eder ki her kim bayrağı altından izinsiz cenge giderse ulûfesin kat' edeler deyü nidâ ettirir. Ve Françe askerinin cenge ol kadar gayretleri vardır ki birbirinden kıskanıp ve birbirinden ileri varmaya sa'y-ı ikdâm ederler. Ve bunun için ba'zı kanûn etmişler ki her isteyen asker gitmeyip nöbet ile gideler. Ba'zı zamân öyle iktizâ eder ki ol muhâsarada kal'a feth olup bâkî nöbetle olan asker mahrûm kalırlar". Ahmed Ağa dedi ki "bu Fransızların cenge olan gayretleri ne acâibtir. Anınçün bu kadar nâm vermişlerdir". Süleymân dedi ki "Françe'nin askeri muhâsaraya evvel gitmek için birbirine düşüp cenk ettiklerin çok görmüşlerdir. Bundan kıyâs oluna. Pâdişâhları bir cenkte hâzır olduğu zamân veya bir muhâsarada öyle gayret ile cenk ederler ki asla birisi

firâr etmek ihtimâli yoktur. Ya ölürlere yâhûd merd olurlar.” Ahmed Ağa dedi ki “Fransızların firâr etmeyip cenge metîn oldukları çok iştmişim”. Süleyman dedi ki “onların tertîbleri ve sâf bağladıklarında öyledir ki sekiz bin yâhûd on bin adam birden sağa ve sola dönüp cenge müteallik eşyâların hâzır kıldıkların gören adam kıyâs eder ki on bin adamın bir cânı vardır. Tâ bu mertebe harbî hareket ederler. Ve öyle sâf olurlar ki birbirinden parmak kadar ne ileri ve ne geri çekmezler ve gece gündüz onlara bu cenk ahvâlin ta’lîm ederler ki ber-vechile ta’bîr olunmaz ve onlara tüfenk atmaya işâret olursa cümlesi birden ateş eder. Bin adam bile olsa bir tüfenk kıyâs olunur”. Ahmed Ağa dedi ki “bu askerinin esbâbları nice dir”. Süleyman dedi ki “her beş yüz adam bir régiment ta’bîr olunur ve her bir régimentin bir renk bayrağı vardır. Gerek atlı ve gerek yayan ve her régimentin başka elvân-ı esbâbı vardır. Mavi çuha giyenin astarı sarı olur. Kırmızı çuha giyenin astarı yeşil olur. Ve yeşil çuha giyenin astarı kırmızı olur. Ve sâhib-i derklerin giydiği esbâb soldatların esbâbı gibi olur. Ve böyle elvânla sâf bağladıkta gayet güzel uyar. Zîrâ zikrelediğimiz beşyüz asker eğer boyları ve eğer kisvetleri birbirine şöyle uyar ki aslâ birbirinden fark olunmaz.” Ahmed Ağa dedi ki “sâhib-i derkler ve soldatlar murâd ettikleri esbâbı giyemezler mi.” Süleyman dedi ki “hayır onlara izin yoktur. Cümlesinin esbâbı bir renk olur. Ve esbâbların ser-bölük olan diktirir. Bu husûsta her ser-bölük benim askerimin esbâbı ziyâde güzel olsun deyü kıskanır. Françe pâdişâhı askerinin alayın seyr ettiği vakitte kendisi görüp beğene deyü birbirinden hased ederler”. Ahmed Ağa dedi ki “zikr olunan askerinin mansıbları ve mertebeleri ne yüzdendir onu beyân eyle.” Süleyman dedi ki “onların bu husûs için âdetleri ve kanûnları bizim gibi değildir. Evvelâ ser-bölük olanlara mansıbı pâdişâhtan gayri kimse vermez. Ve yamağın ve sâir sâhib-i derkliğin pâdişâhtan gayri kimse vermeye kadir değildir.” Ahmed Ağa dedi ki “pâdişâh bunları nice kendisi ta’yîn eder.” Süleyman dedi ki “belî pâdişâh kendisi istediği ve beğendiği adamı getirip ta’yîn eder. Ve pâdişâhtan gayri kimse onları mansıbtan azl etmeye kadir değildir. Böyle olduğu hâlde onlar bir devlete nâil olduklarında pâdişâhlarından gayriden bilmezler.” Ahmed Ağa dedi ki “mezbûr sâhib-i derkler soldatlardan olursa kabil değil mi?” Süleyman dedi ki “bu şey gayet nâdir olur. Değme hâl ile olmaz. Meğer bir büyük yararlık ede. Ol sebep ile nâil ola. Böyle bir kaç def’a vâki’ olmuştur”. Ahmed Ağa dedi ki “Françe pâdişâhı sâhib-i derkleri nice tahsîl eder”. Süleyman dedi ki “Françe pâdişâhı on iki bayrak askeri serhatte olan on iki kal’aya ta’yîn eylemiştir. Ve her bir bayrak beş yüz askerdir. Bunun her bir neferi bir beyzâdedir. Onların sâhib-i derkleri cemî asker içinde bulunan kâmil adamlar ki cemî ahvâle ve cenge müteallik umûrda kâmil olanlardır. Ve mezkûr beyzâdeler onların eli altında olur. Ve mezkûr asker tâ vezîrin

karşısında varıp her vechile suâl edip beğenmedikçe onu askerî zümresine ilhak etmezler. Ve ol asker tâifesi on iki yaşından eksik olsa yâhûd yirmi beş yaşından ziyâde olsa onu askerliğe kabûl etmezler. Zîrâ gençlik hâlinde cenk ahvâlin öğretip kâmil edeler. Ve ne kadar büyük devletli adamlar var ise evlâtların ol bayraklar altına gönderip sâir neferât gibi tüfenk ve âlet harbiyle kal'anın her köşesin beklemeye ta'yîn ederler. Ve ol orada ata binip kullanmasın ta'lîm ederler. Ve kal'alar ismin ve hendese ilmin öğretirler. Hâsıl-ı kelâm ser-askere lâzım olan ilim cümle öğretirler. Böyle olunca gerek atlı ve gerek yaya askerinin sahib-i derkleri buradan ta'yîn olunur. Ve bir cenkte ser-asker mürd olsa yerini yamağına verirler. Ve bu askerden nöbetle kim olursa pâdişâh tarafından yamağ olur. Françe askerinde olan sâhib-i derkler bütûn askere hükm eylemek yanlarında bir şey değildir. Ve Françe pâdişâhının oğlu evlâdı olan dokuz yaşında iken Françe pâdişâhı olsa sâir nefer gibi kılıç ve tüfenk kullanmaya ta'lîm ederler." Ahmed Ağa dedi ki "bu mümkün olur mu ki Françe pâdişâhı olacak bir şehzâde ola sâir nefer gibi kılıç ve tüfenk ta'lîm etmek olur mu". Süleyman dedi ki "bu şehzâde dokuz yaşında iken her şeye vukûf olmak gerek. İlm-i hendese ve gerek kal'a resmine ve gerek cenk ahvâline ve sâf bağlamasına ve Françe diyârının etrâfında olan kralların ve askerlerin ahvâline vukûf olup anlamış ola. İmdi Françe pâdişâhının sarâyında şehzâdeleri böyle ta'lîm ederler". Ahmed Ağa dedi ki "bu zikir olunan askerinin ulûfeleri mîriden nice kabz olur ve ne yüzden aldıkların bize beyân eyle." Süleyman dedi ki "her ser-bölüğün sahib-i derkleri sefere gitmezden mukaddem ulûfeleri cümlesin alıp tevzi' etmelidir. Ve mezbûr bölüklerin bazı sâhib-i derkleri birisi boyu ve bosu yerinde olmadıkça onu neferliğe kabûl etmezler." Ahmed Ağa dedi ki "zâhiren ol bayrak sahib-i derklerinin hizmetkârları elli neferden olmak gerek." Süleyman dedi ki "eğer bir sâhib-i derk kendi bayrağı altında olan neferi istihdâm edeydi yâhûd hizmetkârını bir nefer yerine saya idi onu ol saat ma'zûl ederler idi. Ve hizmetkârları biz neferiz dese fi-l-hâl haklarından gelinir idi." Ahmed Ağa dedi ki "mezbûr sahib-i derkler bir mahlûl ulûfeyi kendi hizmetkârlarına yazdırıp veremez mi." Süleyman dedi ki "eğer bir sâhib-i derk böyle bir şey edeyim dese fi-l-hâl onun hizmetkârını ondan kovmalıdır. Zîrâ Françe pâdişâhı kendi askerinin kendinden gayısına hizmet ettiğine rızası yoktur. Mezbûr hizmetkârlar sefere alışmadıkları için ve alışmış olan dahi sâir neferât gibi yâver olmaz." Ahmed Ağa dedi ki "bir sâhib-i derk sefere gittiği zamân gerek hizmetkârların ve gerek tâifesin askeri yerine sayamaz mı". Süleyman dedi ki "askeri yerine saymadıklarından mâadâ bir cenkte ağalarının yanına bile uğramaya kadir olmazlar. Gerek atlı ve gerek yaya askerinin sahib-i derkleri cenk ettikleri zamân da cümle askerden ileri giderler. Ve neferlerine ol

mertebe i'timâd ederler ki hemân kendilerine bir kal'a sayarlar. Ve elli bin askerin arasında ellibin de hizmetkâr olsa gene elli bin asker sayarlar. Ziyâde saymazlar. Bizde ise hizmetkârı da askerden sayarlar." Ahmed Ağa dedi ki "bunların keskin oldukları asker çokluğuna bakmayıp ancak neferâtın keskinliğine bakarlar". Süleyman dedi ki "eğer bir barışık vâki' olsa askeri seferden döndürüp pâdişâh kendisi alayların seyredip yoklama ettiği zaman askerin içinde genç olmayıp yâhûd cenge kadir olmadığı hâlde beğenmez ise ulûfelerin kat' edip yerine gayri asker yazarlar." Ahmed Ağa dedi ki "bu askerin yoklaması ne yüzden olur." Süleyman dedi ki "asker yoklaması kâfir diyârında gayet fâideli şeydir. Husûsen Françe vilâyetinde gayet takayyüd ederler. Ve Françe pâdişâhının her asker olduğu şehirlerde ta'yîn ve ulûfeli adamlar vardır ki beher ay askeri yoklayıp kıyâfetin ve her neferin yaşın ve esbâbların ve sâir şeylerin bildirmek için hâsılı beher ay bu minvâl üzere yoklayıp defterini pâdişâhlarına verirler. Askeri seferden gelip kışlaya ta'yîn olunmakta evvelden muhâsaraya ta'yîn olunup yâhûd bir cenge ta'yîn olunup askerden yirmi otuz nefer eksildiye askerin ulûfesini verdikleri zamânda ol yirmi otuz adamın ulûfesin noksân verirler. Defterine göre ve askeri ziyâde ettikte ona göre ulûfesin dahi ziyâde verirler. Yoklamanın nef'î ancak budur". Ahmed Ağa dedi ki "cenkte bir adam mürd olsa ulûfesini zâbiti alamaz mı". Süleyman dedi ki "eğer asker sefere ta'yîn olunup me'mûr olduğu seferi edâ edip sonra kışlaya gelince ulûfesini zâbiti alır. Sonra kışlaya geldikte yoklama olur. Askerden ne miktâr bâkî kalmış ise ulûfeleri ol kadar verilir." Ahmed Ağa dedi ki "bu zarâfet iyidir. Böyle pâdişâhı aldatmak güçtür". Süleyman dedi ki "zîkr olunan asker kışlaya ta'yîn olduktan sonra pâdişâh tarafından ta'yîn olunan adamlar yoklama ettiğinden mâadâ tekrar gayri adamlar vardır. Bir daha yoklama ederler. Ve birbirinin defterlerin mukâbele ederler. Birisinin ihâneti zâhir olur ise ol sâat onun hakkından gelirler." Ahmed Ağa dedi ki "bu düzen ve bu tertîb gayet iyidir. Ve lâkin ulûfelerini ne yüzden verirler". Süleyman dedi ki "cümlesinin ulûfesi bir kıyâstadır. Ne artık ve ne noksân olur." Ahmed Ağa dedi ki "ya ol diyârda bir adam mutasarrıf olduğu ulûfesini satmak murâd eylese bey' edemez mi." Süleyman dedi ki "bu şey ol vilâyette bilmezler." Ahmed Ağa dedi ki "ya ol neferâtın birisi bir yararlık etse pâdişâh tarafından ona terakki ihsân olunmaz mı". Süleyman dedi ki "Françe pâdişâhı kullarına in'âm ü ihsân etmeye aslâ taksîrât etmez. Ve lâkin terakki vermek ol vilâyette olağelmemiştir. Bir sâhib-i derk yararlık etse ulûfesinden mâada kayd-ı hayât ile kendüye bir miktar şey in'âm olunur. Ve bir nefer yararlık etse ona ulûfesinden gayri bir miktarı in'âm olunur. Ve onların ulûfeleri bu yüzden verilir ki her asker olduğu şehirlere bir hazîne-dâr ta'yîn olunur. Ve ol askeri yoklama edip ol neferâtı isim ve resmiyle yazıp hazîne-dâra teslîm ederler.

Ve defterlerine imzâ çekilip neferine göre ulûfeleri zâbitlerine verirler. Onlar dahi beş günde bir askere tevzî ederler.” Ahmet Ağa dedi ki “bizim gibi mevâcibten mevâcibe verilse olmaz mı.” Süleyman dedi ki “Françe pâdişâhının askeri her nerede bulunursa beş günde bir ulûfeleri verildiğine sebep budur ki ba’zı eşkiyâ vardır. İki günün içinde bir mevâcib ulûfesin harc eder. Anınçün böyle verirler ki züğürt olmasın deyü”. Ahmed Ağa dedi ki “böyle istimâ eyledim ki elli nefere zâbit olan kendi neferin giydirir imiş”. Süleyman dedi ki “meselâ yirmi beş akçe ulûfesi olan neferin altı akçesini zâbit alıkoyup bir kese içine kor. Ve bu akçe her yıl soldatlarına aldığı kisvenin akçesin ondan verir.” Ahmed Ağa dedi ki “pâdişah tarafından verilen ulûfeden zâbitleri kendüye bir şey alıkomaz mı”. Süleyman dedi ki “böyle şey vâki olduğu zamân neferât varıp şikâyet eylese ol sâat ol zâbiti azl ederler. Bir daha zâbit olması mümkün değildir”. Ahmed Ağa dedi ki “bu asker sefere gittiği zamân ol askerin zahîresin kim verir.” Süleyman dedi ki “pâdişâh zâbitlerin ve askerin zahîresin kendisi görür. Evvelâ Françe pâdişâhı ahvâle vukûf olan sâhib-i tedbîr ve devletli adamların beşi altısıyla söz bağlayıp zahîre için bir kavî ü karâr edip sefere giden asker kaç bin ise yevmiye zahîre hesâb olunup yetiştirmeyi onlar boynuna alıp yevmiye her ne kadar zahîre gider ise yevmen fe-yevmen onlar yetiştirmelidir ve asker ne tarafa revâne olursa onlar dahi zahîre için bile revâne olurlar. Ve mezkûr adamlar serhatlerde olan şehirlerden zahîre tahsîl edip arabacılar ve hamurkârlar ile dâimâ asker ardınca bile gitmededir. Ve atlı asker için dahi böyle muayyen adamlar vardır”. Ahmed Ağa dedi ki “bu düzenler ve bu âdetler bizim âdetimize uymaz muhâliftir. Ve bizde âdet olan budur ki her ne lâzım olur ise kendi kendimizin zahîrelerimiz görmeliyiz. Ve lâkin bu zahîre sebebiyle bize bir miktâr fâide hâsıl olur.” Süleyman dedi ki “ma’lûm olmuştur. Sizin isminiz ile pâdişâh gümrüğünden ilk rızkın geçirip pâdişâha âit olan gümrüğü siz alırsınız.” Ahmed Ağa dedi ki “sefere gidip gelen adamlara bunun sebebiyle bir şey intifâ olur. Ve yâhûd bey’ ü şirâ etmekle bir şey tahsîl olur.” Süleyman dedi ki “Françe’de olan âdet böyle değildir. Onda bir sâhib-i derk kendi neferâtından birini alış-veriş ettirse ol sâat ma’zûl ederler. Onların yanında ayıp şeydir”. Ahmed Ağa dedi ki “böyle olduğu hâlde Françe pâdişâhına hizmet etmeden ne hâsıl olur. Ve himâyelerin ref’ edince onlar bir şey ile intifâ edemezler”. Süleyman dedi ki “Françe diyârında himâye nedir bilmezler. Ol diyârda bir büyük adamın bir kimse ile da’vâsı olsa ve onu bir kimse himâyet etse veya sâhib çıkırsa büyük ihânet bilirler. Böyle şey onda yasaktır. Françe pâdişâhından gayri bir kimse bir kimseyi himâyet edemez. Bir kimsenin bir kimse ile kavgası yâhûd bir da’vâsı olsa hakkı olan adamın hakkı icrâ olacak zamânda hakkı olan adamın hasmına bir büyük adam sâhib çıkırsa ol sâat onun hakkından

gelirler. Françe'de serdâr olan adamın eli altında olan neferâtta aslâ birisi ne bâzergân olur ve ne bey'ü şîrâ eder. Ve bir yerde dahi karâr ettirmezler. Şehirde şehire değiştirirler." Ahmed Ağa dedi ki "ya ol şehirlerin muayyen askeri yok mudur". Süleyman dedi ki "hayır onda ba'zı askerler vardır. Ol şehrin adı ol askere konulmuştur. Meselâ Mısır askeri, Şâm-ı şerîf gibi ve lâkin onlar ol şehirlere muayyen değildir." Ahmed Ağa dedi ki "bu askerler cümle sefere gider mi yoksa bir miktarı kalır mı." Süleyman dedi ki "cümle asker yazılır ve lâkin muayyen oturacak yerleri yoktur. Muhâfaza askeri başka ve seferâtın asker başkadır. Lâkin muhâfazada olan asker sefer etmez. Ancak şehirden şehre karâr ettirmeyip gezdirirler. Meselâ Mısır askerinden beş altı bin asker yazılıp Mısır iklimine ta'yîn olursa ertesi gün kalkıp gitmelidir. Ve yine ardınca fermân gelse emr olunduğu yere kalkıp gitmelidir. Askeri böyle böyle yalnız bir şehirde karâr ettirmeyip gezdirirler. Fermân yazıldığı ne güne emrolunduyorsa bir saat karâr etmeyip kalkıp gitmelidir. Bir sâat sonraya kalmak mümkün değildir. Böyle pâdişâhına itâat eder asker yoktur. Zîrâ ne yaza ve ne kışa ve ne yağmura bakmazlar. Fermân geldiği sâat kalkıp ne zamân fermân olunmuş ise ol mahalde onda hâzır bulunurlar". Ahmed Ağa dedi ki "fermân içinde varılacak gün de yazılır mı". Süleyman dedi ki "belî. Onu dahi yazarlar. Ona taksîrât etmek olmaz. Ve Françe vilâyeti gayet ma'mûr vilâyettir ve köyleri birbirinin yanındadır. Ve bir adam üç sâat yürüse lâ-büdd bir köye rast gelir. Böyle olunca bu askere bir fermân gönderir ki her nereye uğrayacakların üç günde dört günde bir oturakların bile yazıp defterin gönderirler. Ve bundan ma'lûm olur ki askerin nerede yatıp nerede kalktıkları ve oturak olan günleri pâdişâha ma'lûm olur. Bundan mâadâ ba'zı vakit olur ki eğer atlı ve eğer yayan iki yüz üç yüz bin askerin dağıtıp düşmene şaşkınlık vermek için Françe diyârında taşraya çıkarmadan serhatlere pârekende ederler. Françe'nin içinde bir kimsenin haberi yok iken gün-be-gün askerin ne tarafta olduğu ve nereye konup göçtüğu pâdişâhtan gayri kimse bilmez. Ve ol askeri bir yere ta'yîn etmiş iken tekrâr fermân gönderip kimisin ileriye ve kimisin geriye ta'yîn edip böylece düşmenlerine şaşkınlık verirler. Böyle şey Osmânî vilâyetinde olmaz. Zîrâ nice beyâbân ve kumsallık yerler vardır ammâ Françe diyârı bir elma gibi müdevverdir." Ahmed Ağa dedi ki "bu şey askere cevri ü eziyet değil midir". Süleyman dedi ki "onlara dahi elem verir. Ve lâkin onları da alıştırırlar". Ahmed Ağa dedi ki "ol askerin böyle şehirlere uğradıkları zarar değil midir." Süleyman dedi ki "hayır aslâ ber- vechile zararı. Zîrâ bir asker köylünün gasben bir tavuğu alsa yâhûd serîka etse ol sâat onu salb ederler." Ahmed Ağa dedi ki "bir tavuk için bir askeri salb olunmak olur mu". Süleyman dedi ki tavuktan az şey için bile salb ederler. Böyle olmasa zabt olunması mümkün olmazdı. Zîrâ bir askerî tâifesi bir şehre vardığu zamân

şehirlisi gayet haz ederler. Evvel zamânda böyle değil idi. Lâkin şimdi bu Françe pâdişâhının zamanında bu mertebe zabt olunmuştur". Ahmed Ağa dedi ki "ya bu askeri evvel ta'yîn edip sonra döndürdüklerinin aslı nedir". Süleyman dedi ki "her şey bir şeye fâidesi vardır. Evvelâ düşmene şaşkınlık vermek için bu seferlere altmış yetmiş bin askeri bir gece içinde ta'yîn eder. Birbirinin haberi olmaz. Hemân hâzır-ı muheyâ düşmenî kal'ası üzerinde bulunurlar. Ne mertebe ses hıfz eylemektir. Bu ahvâl sâir Françe pâdişâhı zamânında olmuş değildir". Ol gün akşâm olup Ahmed Ağa sipâriş eyledi ki "yarın evimize gelip bize bi-t-tamâm bu ahvâli beyân ediver" deyü ricâ eyledi. Süleyman dahi "nola" deyüp ertesi herkes Ahmed Ağa'nın evine cem' oldular. Ahmed Ağa dedi ki "dünkü gün hikâye ettiğin Françe ahvâlinde herkes şüpheyeye vardı. Kâfirden bu kadar zabt var mıdır" deyü. Kâfirin kuvvetin bu mertebe kabartıp medh eylediğin cümle kâfirin gayretin çektiğindendir" deyince Süleyman dahi "bu şeyler benim başıma bir iki def'a vâki' oldu. Ancak Françe diyârına varmış nice adamlar vardır onlardan suâl edin. Geçende dahi bir mecliste birisi dedi ki deryâda Trabluslu Françe'nin bir beylik gemisin almış deyü" söyledi. Ben dahi dedim ki "hayır bu söz mümkün değildir. Eğer Françe gemisi Trablus gemisin almış deseniz ona i'timâd ederim. Lâkin Françe gemisin Trabluslu almak gayet güçtür dedim. Onlar dahi bu söze incinip bana sen kâfirsindir deyü sövdüler. Ammâ ben ikisinin de gemilerini gördüm. Ve ahvâllerini güzel bilirim". Ahmed Ağa dedi ki "Trablus gemisi Françe gemisin almaz mı. Trablus levendi Fransız'dan kalır mı". Süleyman dedi ki "Trablus levendinin yararlığına sözüm yoktur. Ammâ ma'lûm ola ki cümle Trablus gemileri bir yere cem' olsa Françe'nin bir küçük beylik gemisin almaya kadir olmazlar. Ve kendiler dahi bu sözü inkâr etmezler." Ahmed Ağa dedi ki "ya niçin alamazlar. Süleyman dedi ki "anınçün alamazlar ki Françe'nin en küçük gemisi bir kal'a gibidir. Cebe-hânesi gayet çoktur. Ol gemilerin kaptanlarına pâdişâh tarafından fermân olmuştur ki cenk ettikleri gibi kendileri ölünce veya gemileri gark olunca düşmenden yüz çevirmeyeler. Öyle olunca olur olmaz gemi bunlara karşı koyamaz. Meğer kendi menendi bir büyük gemi ola. Böyle gemi ise Trablus'ta yoktur. Bu gemiler gayet yavuz ve keskin gemidir ki yalnız bir gemisi yirmi geminin ortasına girse elbette firâr etmez. Ve bir geminin kaptanı gemisini vire ile verip halâs olacağını akli ihâta eylese gene gemiyi vermeye kadir olamaz. Tâ ölünce döğüşür. Anınçün bu ana değin Françe sefînesi alınmamıştır. İngiliz ve Felemenk bu kadar kuvvet ve yavuzluk ile meşhûr iken ve deryâ pâdişâhıyız der iken hâlâ şimdi donanmada kavgalarında Françe'nin donanmasına kavuşturmamışlardır. Françe pâdişâhının sonra gördüğüm donanma üç yüz büyük kalyon idi. En küçüğü seksen pâre top çekerdi. Ve en büyüğü yüz yirmi pâre top çekerdi. Ve kırk elli pare kalyonları

dahi vardır ki kırkar ellişer pâre top çeker. Bu gemiler ufak olduğundan gâhice bunları hizmet ile İstanbul'a gönderirler. Bundan mâadâ Marsilya ta'bîr olunur Françe yalısında bir kal'a vardır. Ol kal'a limanında elli çektiri gemi donanmış hâzır durur. Ve Françe diyârının dış denizinde dahi böyle gemileri vardır. Hâlâ İngiliz ve Felemenk bu devlete ve bu tedârîke hayrân kalmışlardır. Ve bu gemilerde bir düzen ve bir tedbîr vardır ki ta'bîr olunmaz. İçinde olan tâifenin her birisi bir hizmete ta'yîn olunmuştur. Ve kaptandan gayet hafv ederler. Ve hüküm şöyle câridir ki herkes hizmetini işâretten alırlar. Ve gemilerin içi gayet pâktır. Ve ol sefînelerin topları cümle tuçtandır. Kimi on beş okka ve kimi yirmi okka gülle atar. Ve ol kalyonlar içinde olan adamlar cümlesi deryâ ahvâline vukûftur. Deryâ ahvâlini bilmeyen adamı kullanmazlar. Kaptanın ve derk sahiplerinin kamaraları başka başkadır. Hâsılı ol gemilerin heybeti ve pâklığı ber- vechile vasf olunmaz. Ol gemiler içinde olmak hemân bir kal'a içinde olmak gibidir. Ve mezkûr gemiler için Françe pâdişâhı bir ocak etmiştir. Ol ocağa yazılan askeri cümle devletli âdem oğullarıdır. Onda gemi yapmasın ve kullanmasın ve pusulasın ve cümle deryâ deryâ ahvâlin öğretirler. Ve onlar dahi bu ma'rifette kâmil olduktan sonra gemilere sâhib-i derk olurlar. Yolları ile ileri gelirler ve yol ile kaptan olurlar. Kaptan olunca bir yirmi sene kadar hizmeti geçer. Eğer kaptan olduğu geminin kaptanlık şartın yerine getirmeye kadir olabilir ise beş altı geminin üzerine kaptan ederler. Böylece gide gide deryâ beyine yamak olur. Ondan yüksek mertebe yoktur. Ve eğer Françe pâdişâhı kaptanlık vermek lâzım gelse pâdişâh evlâdından olmadıkça ya akrabasından olmadıkça kaptan paşa olmaz. Françe diyârında böyle bir âdet vardır ki bir kimse bir yararlık veya bir hüner etmedikçe ileri gelmez". Ahmed Ağa dedi ki "bu cevâb üzre Françe pâdişâhında olan asker hiçbir yerde yoktur". Süleyman dedi ki "öylece kıyâs edin kim Françe diyârında âdem ma'deni var imiş. Françe pâdişâhı dâim sefer etse aslâ askeri tüketmez. Ve bu askerden mâadâ bî-nihâye beyzâdeler ve be-nâm adamlar vardır. Akçesiz pulsuz pâdişâhın seferine giderler. Keselerinden bu kadar akçe harc edip cenge ileri giderler ki bolay kim bir nâm sâhibi olaydık deyü". Ahmed Ağa dedi ki "hiç bu mümkün müdür ki bir nâm için akçesiz pulsuz sefere gidip kendilerin kırdıralar." Süleyman dedi ki "bu devletlilerin sefere gitmesiyle pâdişâha ziyâde fâidesi vardır ki sâir asker bunların yararlığın görüp gayrete gelirler". Ahmed Ağa dedi ki "hele doğrusu eğer deryâda ve eğer karada Frenklerin hüneri ziyâdedir." Süleyman dedi ki "hususen Françe tâifesi cümleden kuvvetlidir. Ve cümle millet-i nasârâ arasında bir mertebe nâmı vardır ki sâir krallar dâimâ hazer üzredir. Ve askeri pâdişâha mutî olduğundan vardıkları yerde dâim işleri rast gelir. Ve ol pâdişâh yirmi seneden beri iki yüz pâre kal'a kendisi feth etmiştir. Ve birinin muhâsarasın terk edip gitmedi". Ahmed Ağa dedi ki "Françe pâdişâhının eğer deryâda ve eğer karada

hüneri ma'lûmumuzdur. Ammâ askerinin ve zâbitlerinin umûmen şeylerin ve ulûfelerin ve kanûnların bize nakl eyle dedi". Süleyman dedi ki "onları beyân eylemesi müşküldür ammâ kadir olduğumuz kadar beyân edelim. EVELLA yol ile ileri gelip mansıba nâil olurlar. İbtidâ dokuz mertebe vardır. Ser-asker olunca ibtidâ elli nefere bölük başı olmak gerek. Sonra bataillion ta'bîr olunur beş altı yüz asker üzerine zâbit ederler. Ba'dehu ser-askere yamak olur. Böyle böyle gittikçe ulu mertebeye nâil olur. Ve lâkin ehl-i mansıb olmaz. Hattâ bir cenkte yararlık etmekle nâil olur. Ve bu mansıblara nâil olanların pâdişâh ulûfesin artırır ve dârâtları ziyâde olur. Ni'metleri ziyâde olur. Her gelene n'metleri dirîğ olunmaz. Sofraları pâk ve mükelleftir. Sahanları ve tencereleri ve sînileri ve cümle mutbah âlâtları gümüştedir. Bakır ve kalay yoktur. Ve Françe pâdişâhından askeriyle ta'yîn olunmuş adamlar vardır ki cenkte yararlık edeni ve firâr edeni isim ve resmiyle yazıp pâdişâha i'lâm ederler. Ve yararlık edenlere gayet in'âm ü ihsân olunur. Ve kaçanların ulûfeleri kat'olunup ve kendilerin nefy ederler. Bunların mâbeyninde sürülme ölümünden dahi ziyâdedir. Hâsıl-ı kelâm Françe diyârında bir şey vâki' olmaz ki pâdişâh onu bilmeye". Ahmed Ağa dedi ki "ya Françe askeri niçin böyle vilâyetlere dağılmıştır." Süleyman dedi ki "ma'lûm ola ki Françe diyârında bundan akdem bir âyîn var imiş. Bir gün Françe pâdişâhı emreyledi ki her kim benim dînime tapmaz ise benim vilâyetimden çıksın gitsin deyü nidâ ettirdi. Ba'dehu anın dînine tapmayanlar emvâl ve erzâkların alıp diyârından gittiler. Kimi İngiliz'e ve kimi Felemenk'e ve kimi Nemse'ye gittiler. Bu sebep ile nice kimse Françe diyârından çıkıp gitmişlerdir. Ve gene Françe'nin devletine zarar olmamıştır. Françe pâdişâhının hâceti olmamıştır." Ahmed Ağa dedi ki "böyle olunca Françe diyârında çok mâl ve gâyet ma'mûr olmak vardır ki içinden yüz bin reâyâ mâlî ile çıkıp gitse hâceti olmaya. Barışık olduğu zaman ol reâyâ ne işler". Süleyman dedi ki "ol tâife gezmeye mâildir. Devletlisi ve kudreti olanlar kimisi İspanya diyârına ve kimi Nemse diyârına ve kimi Osmânlı ve Acem diyârına giderler. Ve ol diyârlarda gördükleri acâib ve garâib şeyleri seyr edip Françe diyârında en küçük uşaklar diyâr-ı gurbette olan her şeyi bilip vukûf olurlar. Hattâ Mısır'ın ahvâlin onlar bizden çok bilirler. Ve gezdikleri vilâyetlerde görüp beğendikleri âdetleri hıfz edip vilâyetlerine geldikte ol âdetleri nakl ederler. Böyle gezmek ile her vilâyetin âdetlerin bilirler. Françe pâdişâhı kendi askeri bir yerde oturmasın deyü gâh bir kal'a muhâsara edip ve gâh yürüyüş ettirip ve gâh metrise girip top ve tüfenk ile cenk ederler. Ve lâkin yalnız barut atarlar ve kumbareler mukavvadandır. Ve topları güllersiz atarlar. Onu gören âşikâra cenk kıyâs eder. Ancak adam helâk olup kırılmaz. Ba'zı zamân askeri iki fırka edip birbiriyle cenk ettirip idmân ve ta'lîm ederler. Ve bu pâdişâhın iki kapısı muhâfazasıçün otuz bin askeri vardır. Kapısın beklerler. Ekseri atlıdır ve çoğu devletli oğullarıdır. Gece ve gündüz

kapıdan ayrılmazlar. Ve her hafta pâdişâhın önünden alay ile geçerler. Ve şöyle esbâb giyerler ki kaçan güneş urduğu zamân şafaktan gözler kamaşır. Ve yayan asker dahi atlı gibi uzun boylu endâmı güzel olmadıkça ol hizmete nâil olamazlar". Ahmed Ağa dedi ki "bu asker dâimâ pâdişâhın yanında mıdır." Süleyman dedi ki "düşmân ile barışık olduğu zamân pâdişâh oturduğu şehrin taşrasında olurlar. Mevâcibten mevâcibe pâdişâh hizmetine gelirler. Nöbetle hizmet ederler. Ve her hafta nöbetleri yenilenir. Onlar gidip yerine gayrısı gelir. Bu minvâl üzre beklerler. Ve yayan askerin gece ve gündüz başka yerleri vardır. Herkes silâhla hâss baş beklerler. Ger pâdişâh bir evden bir eve gitse kapıcılar kethüdâsı ve sâir mütekellimleri pâdişâhın yanından aslâ ayrılmazlar. Ve sefere gittiği zamân mezbûr askeri iki fırka ederler. Bir fırkası kendi ordusun beklemek için ve yanında hâzır bulunmak için ve bir fırkası sâir askeriyeye ta'yîn olunur. Zîrâ güzîde yararlarıdır". Ahmed Ağa dedi ki "eğer bu söz sahîh ise bundan iyi iş olmaz. Ammâ pašalıkları ve sâir mansıbları nice verilir." Süleyman dedi ki "ibtidâ askeri olup ondan sonra bölük başı olup ve yararlık ile nâmı çıktıktan sonra ol adam pašalığa mâlik olmaz". Ahmed Ağa dedi ki "öyle olunca askerî olanlar pašalığa ümîd etseler yeri var imiş. Ammâ Mısır askerine benzemez. Mısır askerinden şimdiye değin âl-i Osmân'dan bir kimse paşa olmamıştır." Süleyman dedi ki "Frânçe diyârında öyle değildir. Zîrâ Frânçe pâdişâhının hizmetinde olanlar büyük mansıba nâil olmak ümîdindedir. Kanûn budur ki ol mansıblara nâil olanlar madem ki hizmetlerin iyi edâ ettikten sonra ölünce ol mansıbtan ma'zûl olmazlar". Ahmed Ağa dedi ki "sen ne söylersin. Öyle olduğu hâlde ol diyârda Mısır pašalığı gibi bir büyük mansıbı bir adam zabt eylese bir dahi ma'zûl olmaz". Süleyman dedi ki "belî ölünce ol mansıbı zabt edip ma'zûl olmaz. Böyledir ki bir mansıb sâhibi fevt olmadıkça mansıbı âhere verilmez. Ve eğer fevt olan mansıb sâhibinin oğlu var ise eski hizmetine riâyeten oğluna verilir". Ahmed Ağa dedi ki "bu dahi bir garâib şey imiş. Zîrâ böyle mansıbı bu kadar zamân zabtettikten sonra ol diyârda zengin olmak pek kolay imiş." Süleyman dedi ki "hayır böyle değildir. Ancak Frânçe diyârında bu mansıbları akçe kazanmak için vermezler. Ancak riâyet-i hâtır için verirler. Ve onlara âid olan ulûfeleri kendi dârâtlarına ve tevâbi'î mesârifine harc ederler ve kifâyet etmez ve mezbûr pašalar mîriyye hiç karışmazlar. Ve bundan sonra mahsûs beyt-ül-mâlcı şeklinde bir mansıbları vardır. Ol mansıbı askerî zümresine vermezler". Ahmed Ağa dedi ki "ya niçin askerî zümresine vermezler aslı nedir." Süleyman dedi ki "sebebi budur ki böyle mansıb askeriyeye yakışmaz. Paşanın birisi cüzvice mâl-i mîriyye karışmak murâd eylese bir mikdâr mâl kazanayım deyü ol sâat mansıbından azl ederler". Ahmed Ağa dedi ki "âl-i Osmân vilâyetinde pašalar halkın da'vâların nice görürler ise zâhir onların dahi pašaları öylece halkın da'vâların görürler. Süleyman dedi ki "hayır pâdişâh

tarafından icrâ-yı hak için kastî ta'yîn olunmuştur. Ve eli altında ta'yîn olunmuş adamlar vardır. Mâl-i mîriyyi kabzedenleri gözetirler". Ahmed Ağa dedi ki niçin pâdişâhın fermânı mutlak gitmez". Süleyman dedi ki "eğer kendi zapt eylediği mansıba müteallik fermân olursa mutlak kendine yazılır. Ve sâir husûs için olur ise şehir havâlesi şeklinde pâdişâh tarafından bir adam vardır. Fermân ona hitâben yazılır. Ve ol adamlar şehirde her ne kadar mâl-i mîriyye müteallik ve askerinin ulûfesine ve sâir umûra müteallik olan ahvâli haftada üç def'a mektûblar yazıp ulaklar ile pâdişâhlarına arz ederler". Ahmed Ağa dedi ki "bu garâib şeydir. Haftada üç def'a ahvâli pâdişâha i'lâm ederler. Ve lâkin bunlar haftada üç kere mektup göndermek lâzım geldikte uzak yerlerde olmamak gerektir." Süleyman dedi ki "pâdişâh olduğu yerden ne kadar uzak yer olursa yine haftada üç kere ulak ile bildirmelidir. Ve ol mektûbu götüren ulak gece ve gündüz yürüyüp her uğradığı şehirlerde bârgîrlerin tebdîl ederler. Ve her büyük şehirlerden pâdişâha her gün ulak gönderirler. Ve kangı sâatte kalkıp gittiğini mektûbta bile yazarlar ki belli olsun. Çok mu eğlendi yoksa tez mi geldi deyü. Ve büyük Paris dedikleri şehirde menzil bârgîrleri vardır. Taşradan ne kadar ulak gelirse ol menzile gelirler. Hiç olmazsa her sâatte dördü beşi gelir. Ve ol ulaklar üç günde üç yüz fersah yer alırlar. Ve gelip vâsıl oldukları sâati bile yazarlar. Ve her kim murâd ederse ol ulaklar ile mektûb irsâl eder. Ve her ne kadar uzak yere gönderseler mektûb başına beş altı para kirâ alırlar. Az şeydir ammâ gâyet çok olduğundan halkın mektûblarından bir hayli hazîne peydâ olur. Hâsılı pâdişâhın hâs ulakları vardır. Sâir memleketlerden her gün haber getirirler. Ve onların çok ulûfeleri vardır. Geçen sene biz onda iken yirmi iki ulak geldiğin gördüm. Her yarım sâatte bir ulak gelir idi. Evvelki ulak haber getirdi ki pâdişâhın askeri düşmen askeri ile kavuşup cenk ediyorlar dedi. İkinci üçüncü sâir cenge müteallik olan haberleri getirdi. Âkıbet yirmi ikinci ulak pâdişâhın askeri düşmen askerine gâlib olup bozdu haberini getirdi. Ve on iki sâatten sonra bir beyzâde gelip cenk ahvâlini tahrîr edip defterini getirdi. Ve bu menzilden mâadâ Françe diyârında eğer karadan eğer deryâdan gelir gider nice tombaz ve kayıklar ile yolcular gelmektedir. Ve ba'zı gayet mühim olan adamlar için yolda yedek konulmuş bârgîrler vardır. Ve taht-ı dîvânlar vardır. Her şehirde hâzır-ı muheyâyadır. Ve döşenmiş evde ve nefâyis taâmlar hazırdır. Böyle zevk u safâ ile sefer edip râhat olurlar." Ahmed Ağa dedi ki "ya onlar kervân ile sefer etmezler mi". Süleyman dedi ki "onlara kervân lâzım değildir. Zîrâ yollarda ve şehirlerde harâm-zâde ve şakî yoktur. Kendi evleri gibi emîndir. Yalnızca safâ ile gidip gelirler. Ve Françe'de bir vilâyetten bir vilâyete varınca yalnız bir adam gitse aslâ hırsızdan ve eşkıyâdan elemi yoktur". Ahmed Ağa dedi ki "doğru demek gerek. Ben dahî Françe pâdişâhının zabt u rabtına ve tedbîrine pesend ederim. Bu kadar askeri zabt edip böyle ede. Ol mahalde ni'met gelip

yenip ondan sonra bir odaya geçip oturdular ki sâbıkan Helia-Polis dedikleri yer görünür idi. Ve bir rivâyette derler ki güneşe tapanlar onda sâkin olmakla gayet mükellef şehir imiş dediler". Süleyman dedi ki ol sâbıkan-ı şehri meydânı mülâhaza eder iken Ahmed Ağa dedi ki "bu şehre ne bakarsın bize ol nakl eylediğin gibi şeylerden bir şey bulamıyorsun bize nakl eyle" dedi. Süleyman dedi ki "hayır ma'zûr olabildim ki bu dünyânın içinde bu size medh eylediğim şehir gibi pâdişâha münâsib yer yoktur". Ahmed Ağa dedi ki "bu şehirler pâdişâhın hâline ne yüzden münâsib olduğun bize nakl eyle" dedi. Süleyman dedi ki "senin gördüğün harâb yerler sâbıkan güneşe tapanların yeri imiş. Ve güneş ol pâdişâhın nişânıdır ve mührüdür. Nitekim âl-i Osmân'ın mührü hilâl olduğu gibi". Ahmed Ağa dedi ki "ben bunu bilmezdim. Françe pâdişâhının mührü güneş olduğunun sebebi nedir bize söyle. Münâsebeti var mıdır" dedi. Süleyman dedi ki "ma'lûm ola ki güneş gökte nice kim gökte olan kevâkibin aydınlığın nice söndürür ise Françe pâdişâhının mührü güneş olduğunun sebebi budur ki nasârâ mâ-beyninde kuvvette ve yararlıkta ve akılda gayet üstündür." Ahmed Ağa dedi ki "zâhiren bu kadar ma'rifet ve tedbîr ve akıl sâhibi olduktan sonra sâir kral onun yanında ne olsa gerek. Gene bu münâsebetin yeri var imiş". Süleyman dedi ki "Fransızların bayraklarında ve sancaklarında ve topları üzerine padişahın mührü olan güneş mührü sûreti yazarlar. Ol sûretin üzerine bir misâl yazmışlardır ki onun manâsı budur ki nice kim sâir kevâkibte ne kadar aydınlık var ise yalnız güneşte mevcûd olduğu gibi Françe pâdişâhı kezalik sâir krallar üzerine kuvvette gâlibtir. Ve husûsen bu seferlerde İspanya ve İngiliz ve Felemenk ve Nemse bir olup Françe pâdişâhı üzerine sefer edip Françe askeri bunları nerede buldu ise bozup on beş kal'asından ziyâde alıp altı senedir men'ine kadir olmadılar." Ahmed Ağa dedi ki "zâhiren bu pâdişâhın âkil ve dâna ve iyi bahtlı vezîri olmak gerek". Süleyman dedi ki yine kendisi kendinin vezîridir ve kendisi öyle büyük vilâyeti zabt edip istediği zamân barışır. Ve istediği zamân sefer eder. Hâsılı cemî' mesâlihîn kendisi görüp kimseye inanmaz". Ahmed Ağa dedi ki "ya bu şey nice mümkündür. Cümle bu diyârları ve bâ-husûs seferlere ta'yîn olunan askerini yalnız kendisi görüp gözetmek mümkün müdür". Süleyman dedi ki "kendisi fermân ettiği yine kendi ediyor. Lâkin eli altında nice âkil dâna adamlar vardır. Kendinin fermânı olmadıkça bir şey etmezler. Ve ol pâdişâh kendi diyârında her ne vâki' olur ise vukûf olmak ister. Ve hazînesinin irâdın bilir. Ve hazînesinden çıkan akçenin bir habbeye varınca nereye gittiğini bileyim der. Bu husûs için bir sâhib-i tedbîr doğru yürür adamı ta'yîn eder ki ol adam akçe umûruna mukayyed olur. Ve donanma hizmetin ve masârifin yine ol adama havâle etmiştir. Ve ol adam ba'zı gün tenhâ vakitte pâdişâh ile buluşup ve memlekete müteallik olan şeyleri söyler. Ve bir adam dahi vardır ki sefer ahvâline

mukayyedir. Sefer ahvâli ona havâle olunmuştur. Ol asker ne mikdâr olduğun ve bölüklerin dahi hesâbıyla pâdişâha bildirir. Ve pâdişâh bir kal'ayı kuşatıp yâhûd askerini bir diyâra ta'yîn eylemek murâd ettikte ol adama tefvîz ve sipâriş eder. Ve fermân ol adama verilir. Ol adam dahi pâdişâhın fermânını yürütür. Ve her seferin ahvâline müteallik olan şeyleri ol adama danışmadıkça bir kimse ol mesâliha karışmaz. Elbette ona danışmaya muhtâctır. Ba'zı gün pâdişâha tenhâca buluştuğta askere müteallik olan umûru söyleyip görürler. Ve bir adam dahi vardır ki taşrada olan mesâlihlere ve elçilere ve sâir gidip gelenlere pâdişâh tarafından ol adam cevâb alır ve cevâb verir. Ve bir adam dahi vardır ol adam şerîat hükmüne ta'yîn olunmuştur. Ve bunda dört kimse vardır. Onlar sırr kâtibleridir. Ol kâtibler pâdişâhın zabt eylediği mansıbların eyâletinde her ne zâhir olur ise onları yazıp zabt eylemek için ta'yîn olunmuştur. Cemî şeyler onlardan suâl olunur. Beher üç senede pâdişâh tarafından pâdişâh fermânıyla adamlar ta'yîn olunur. Ol kâtibler vilâyetlerde her ne vâki' olur ise zabt ü rapt edip cevâbı kâtiblerden suâl olunur. Ve pâdişâha arz ederler". Ahmed Ağa dedi ki "imdi anladım pâdişâh kendi kendinin vezîri olduğuna şübhem kalmadı". Süleyman dedi ki "bu zikr olunan kendi adamlarından çok şerîat hükmü bilir adam gerektir ki onun şerîatın yerine getire. Gerek sefer ahvâline ve gerek barışık ahvâline ve gerek hazîne ahvâline ve gerek şerîat ahvâline ol zikr olunan adamlar dâimâ müşâvere etmek üzeredir. Ve ba'zı gün olur ki on beş on altı sâat bir yere kapanıp memleketin mesâlihine takayyüd-i tâmm ederler. Ve eğer gece ile bir mühim mesâlih için bir sa'y gelse kendüyi uyarırlar". Ahmed Ağa dedi ki "bu çoktur ben buna i'timâd etmem. Hiç bu olur mu ki bir pâdişâhı gece ile yatır iken uykusundan kaldırmak." Süleyman dedi ki "bu ahvâl bin kere vâki' olmuştur. Ve kendi yanında karîb olan adamların bir kaçı bana nakl edip yemîn etti ki bir kerre bir kal'anın muhâsarasında iken bir gecenin içinde bir adamı beş kerre pâdişâhın odasına girmiştir." Ahmed Ağa dedi ki "bu mertebe takayyüd ettikten sonra cümle murâd ettiği mesâlih ve umûr murâdî üzre hâsıl olduğu aceb değildir". Süleyman dedi ki "pâdişâh kendi ikliminde serhadde olan kal'alarında yoklayıp keşf olunmadık bir kal'ası yoktur. Ve her ilme vukûftur. Ve her şeyi bilir. Ol kal'aların yerlerin ve hendeklerin ve sâir meremmâtın kendisi ta'mîr ve termîm eylemiştir. Bundan mâadâ on kadar şehir resm edip binâ eylemiştir. Ve ol şehirlerin duvarlarına kendi ismin yazdırmıştır. Ve bundan mâadâ iki yüz kadar şehrin hendeklerin ve sâir yerlerin meremmât etmiştir. Ve yeniden elli kal'adan ziyâde binâ edip ihyâ eylemiştir. Ammâ gayet metin ve kavî kal'alardır. Aslâ cenk ile alınması mümkün değildir. En küçük kal'ası Bec kal'asından metîn ve kavîdir. Françe diyârında olan şehirleri ve kal'aları medh eylemek lâzım gelse beyân etmek mümkün değildir. Eğer bir adam bu diyârdan ulaklık ile ol kal'aları ve ol

şehirleri seyr etmek için gitse ol adamın emeği zâyî' olmaz. Varıp temâşâ ettiğine değer. Husûsen büyük Paris dedikleri şehre yakın pâdişâhın bir hâs sarâyı vardır. Onun ismine Versailles derler. Şol mertebe azîm ve mükellef sarâydır ki ta'bir olunmaz. Dünyâda onun misâli bir sarây olmadığı akıl ihâta etmez. Şimdi vasf edeyim desem mahalli değildir. Zîrâ ol sarâyın i'mârına yüz otuz bin kese akçe gitmiştir. Pâdişâhın atı bağlanan ahırları öyle mükelleftir ki en büyük devletli öyle bir sarâyı malik değildir. Ve bu sarâyın bir nerd-bânı dört yüz bin kuruşa olmuştur. Ve yer altında olan kurşun su yollarına yirmi beş milyon akçe sarf olunmuştur. Ve her etrâfı altın şu'lesinden parlar. Ve içine yirmi bin adamdan ziyâde sığar. Ve bağçesinin etrâfını bir adam gücüyle iki günde dolaşır. Ve lâkin bu bağçeye av bağçesi derler. İçinde türlü türlü tuyûrlar mevcûddur. Şöyle ki pâdişâh gitmek murâd eylediği zamân taşraya çıkmazdan evvel ol bağçe içine türlü türlü tuyûr salıverirler. Ve bundan mâadâ ol bağçenin fısıkiyyeleri ol mertebe acâibtir ki beyânı mümkün değildir. Fısıkiyyesinden çıkan sular adam gövdesi kadar vardır. Ba'zısı birbirine kavuşup kemer gibi olur ve altında insân gezer. Ve ba'zı ağaçları vardır ki her bir yaprağı bir fısıkiyyedir. Ve bakırdan yûnus balıkları sûretleri dizilmiştir. Ve ağızlarından adam budu kadar sular çıkar. Ve mezkûr havuzun beş yüz kadar fısıkiyyesi vardır. Hâsıl-ı kelâm ol bağçenin ziyneti ber- vechle beyân olunmaz bu zikr olunan şeyler ancak bir kîrâtıdır". Ahmed Ağa dedi ki "ya sen bu bağçeye nice girdin". Süleyman dedi ki "yalnız bir kerre değil bin def'a girdim. Ve sarâyın odalarını gezdiğimden mâadâ pâdişâhın hâs odalarına bile varıp seyr eyledim. Françe diyârının âdeti budur ki misâfir olanlara her yeri seyr ettirip ve her şeyden vukûf tahsîl ettirirler. Husûsen esbâbı Osmânî esbâbı ola. Bu Müslümândır deyü her şeyi seyr ettirmede taksîrât etmezler. Ve bunları seyr ettirip aslını bildirmek için ulûfeli muayyen adamlar vardır. Pâdişâhın hâs odalarında mu'teber ve zî-kıymet şeyler vardır ki adam baktığı zamân gözleri kamaşır. Şöyledir ki gümüş âyîneler ile zeyn olmuş ve sâir buna benzer tefârik şeyler ile donanmıştır. Ve ba'zı odalarında la'l ve yâkut ve zümürüd ve elmas ile donanmıştır. Ve onda mermerden nakş olunmuş sûretler ber-vechiledir ki vasf olunmaz ve mezkûr bağçenin içinde ol mertebe üstad binâ etmiştir. Sûretler vardır ki onu gören aynı ile adam kıyâs eder". Ahmed Ağa dedi ki "zâhir sizi ol tarafa götüren adam size müft seyr ettirmez. Lâ-büdd sizden bir şey almak gerektir. Süleyman dedi ki bu sözü söylediğinizden gayet hazeyledim. Ma'lûm ola ki onlara bir şey verilmediğinden mâadâ böyle bir şey teklîf eylesek sana hâtır-mânde olurlar. Zîrâ olanlarda misâfirlerden bir şey almak yasaktır. Zîrâ olanlara pâdişâh hizmetiçün ulûfe ta'yîn eylemiştir. Ve onlar misâfirlerden bir şey aldığını duyar ise hemân ol sâat azl eder. Ve bundan mâadâ kendilerinin cinsinden olan devletli adamların evinde veya sarâyında böyle seyr ettirseler ol adam onlara bir şey

vermek murâd etse almazlar. Zîrâ mâ-beynlerinde gayet ayıp şeydir". Ahmed Ağa dedi ki "fi-l-vâki' bu acâib şeydir. Misâfire bu mertebe riâyet olunduğuna inanmazdım". Süleyman dedi ki "Françe diyârında misâfire ol mertebe riâyet edip severler ki Fransızın birisiyle sokakta kavga eylese cümle Françeli ol misâfire sâhip çıkıp muîn olurlar ki bu garîb ile kavga edip cevri edersin deyü çekişirler". Ahmed Ağa dedi ki "ben buna taaccüb ederim ki bizim misâfirlerimize böyle riâyet olunmaz". Süleyman dedi ki "bu Müslümân kıyâfetimle pâdişâh sarâyından çıkmaz idim. Ve pâdişâhın oğulları dâimâ benim vilâyetimin ahvâlin bana suâl ederler idi". Ahmed Ağa dedi ki "böyle şehzâdeler ile kolaylık ile görünürler mi ve kolaylık ile buluşulur mu. Zîrâ onların mertebesine göre buluşulmaz". Süleyman dedi ki "Fransızların âdetlerine bizim âdetimiz benzemez. Onların şehzâdeleri bizim şehzâdelerimiz gibi sarâyın içinde saklanmazlar. Ve onları beşikte iken yanına musâhibler ve huddâmlar ta'yîn ederler. Ve ehl-i ma'rifet olmak için nice kâmil üstâdlar ta'yîn ederler ve her ilmi ta'lîm ederler." Ahmed Ağa dedi ki "ol edep ve erkânı bunlara öğretirler. Ammâ tahta nâil olunca ne ile eğlenirler ve ömürleri nice geçer". Süleyman dedi ki "ol şehzâdeler beş yaşına varınca kendilerine hâtûnlar ta'yîn olunur. Ol hâtûnlar beş yaşına değîn hizmet ederler. Bundan sonra kendilere erkek adamlar ta'yîn olunur hizmet ederler. Lâkin mansıbın a'lâsın ve büyüğün hâtûnlara verip küçüğün erkeklere verirler. Ve belli başlı büyük adamlar dahi yanına varıp buluşurlar. Bir kimse mâni' olmaz ve taşradan gelen elçiler dahi varıp pâdişâha buluştuktan sonra onlara dahi varıp buluşurlar. Mâni' yoktur. Ve anın dâyesi büyük hâtündür. Halka müteallik olan umûru şehzâdeye lâyük olacak şeyleri ta'lîm eder. Ve gece gündüz hizmetinde olup eğlendirirler. Ve iyi şeyleri ve büyük umûrları ta'lîm ederler. Mezbûr şehzâdeler on yaşına girdiği zaman eğer pâdişâh olsa bir âkil ve müdebbir ve aslında bir büyük adamı ta'yîn ederler. Ve sarâyını ve tevâbi'ini dahi başkaca ta'yîn ederler. Ve türlü türlü hocalar ta'yîn ederler Ve berrânî lisânlar ve kâtipler ta'yîn ederler. Ve sefere ve ilm-i hendeseye ve sâir umûra müteallik olan şeyleri ta'lîm ederler. Ve lâlası dahi büyük adamlar ile konuşup dahi görüşmesin ta'lîm eder. Ve lâlası dâimâ kendüye söyler ki pâdişâhın sözü ve ikrârı gibi azîz yoktur. Ve düşmânına bile bir şey ikrâr eder ise ol ikrâra durmalıdır. Ve nâ-hakk yere sefer etmemek gerektir. Ve reâyasına nazar edip hakkın hak etmek gerektir. Ve cürüm sâhibinin hakkından gelip iyi olanın iyiliğine arz etmek gerektir. İn'âm ü ihsân pâdişâhlara düşer. Cürüm sâhibine azâb kendi cürmünden olur. Pâdişâhlara lâyük olan in'âm ü ihsândır. Fil-hakîka Françe pâdişâhı bir suçlu adama ölüm buyurduğu yoktur. Bu husûs için kadîlar ta'yîn olunmuştur. Her şehirde onlar hükm ederler. Lâkin bir katle müstahak adam olsa yedi kadî cem'olmadıkça onun katlini hükm edemezler. Ve ol adamın katline yedi kadî hükm ettikten sonra tekrâr

cümlesinin üstünde olan kadî mezbûrun katline hükm etmedikçe onu katl edemezler. Meselâ İskenderiye kadısı altı kadı ile bir adamın katlini hükm etseler Mısır kadısı dahi altı kadî ile hükm etmesi lâzımdır. Ondan sonra katl olunur. Zîrâ dünyâda ömür gibi bir azîz şey yoktur". Ahmed Ağa dedi ki "bu iyi âdetler gayet uzun maslahattır." Süleyman dedi ki "ba'zı husûs için bu mertebe uzatmazlar. Meselâ bir adam bir adamı yol üzerinde urup katl etse ol adamı tutsalar ta'yîn olunmuş kadîlar vardır. Ol mahalde onu katl ederler. Böyle olmayıp gayri yüzden vâki' olsa minvâl-i meşrûh üzre ederler. Ve bundan mâadâ bir suçlu adamı katl etmeye götürürken ola gelmiş şeydir. Yolda pâdişâh rast gelse ol adamın cürmü afv olunur. Zîrâ Françe diyârında meşhûr sözdür. Pâdişâhın gözü her nereye bakarsa ihsânı oraya olur. Ve çok pâdişâh görmüşlerdir ki pâdişâh suçlunun yolu üzerinde bulunmakla cürmü afv olunmuştur. Zîrâ cifriyyûndan cürmü afv olunması mümkün değildir. Bir dahi var ki Françe pâdişâhı bir şehri feth ettiği zamân ol şehrin zindânında ne kadar suçlu adam bulunur ise onları âzâd eder". Ahmed Ağa dedi ki "Françe pâdişâhı mürüvvet sâhibi imiş". Süleyman dedi ki "şeriatinden taşra hükme rızâsı yoktur. Elbette kadîlarına tenbîh eder ki bir adamın suçun kendi bağıçlasa kadîlara eğer kazıyye arz olunduğu üzre midir değil midir. Bir hoşca takayyüd etsinler deyü fermân eder. Kazıyye arz olunduğu üzre zâhir olur ise afv olunmaya fermân olunur. Değil ise hakkından gelinir". Ahmed Ağa dedi ki "bu senin dediğin mümkün müdür. Pâdişâh birinin cürmün afv ettikten sonra arz olunduğu üzre olmayıp ziyâde olur ise hakkından gelinir dediğin anlamadım". Süleyman dedi ki "meselâ bir adam bir adamı katl eylese onu yerine katl eylemek lâzımdır. Ne kadar büyük adam olursa olsun ve katl olunan adam ne kadar ednâ olursa olsun kan yerine kandır. Bir kimse kendi hâlinde iken bir kimse onu öldürmek murâd eylese ol adam kendini kurtarmak için ol adamı öldürür. Yâhûd bir adam gâfil iken hatâen birini öldürse bu ahvâl böyle vâki' olduğundan pâdişâh fermân verir ki kazıyye arz olunduğu üzre ise cürmü afv olunsun deyü fermân eder. Ol fermân sicill olunur keşf olunup ol katl eyleyen adam öldürdüğü adamı hatâen olmayıp ihâneten katl ettiği keşfte yazılmış ise onu pâdişâh afv etmiş iken hakkından gelinir. Zîrâ pâdişâh verdiği fermân şol şartıyladır ki eğer hatâen öldürmüş ise afv ola. Eğer ihâneten öldürmüş ise hakkından geline deyü fermân olunmuştur". Ahmed Ağa dedi ki "şimdi anladım zîrâ pâdişâh böyle husûsları kendi keşf etmeyip kadîlara havâle eder. Kadîlar dahi keşf edip vukû'u üzre pâdişâha arz ederler. Pâdişâhın murâdı cemî' ahvâle vukûf olmaktır". Süleyman dedi ki "bundan sonra size şehzâdelere tertîblerin zikr edeyim. Zîrâ bundan akdem cenâbınıza zikr etmiş idim. Şehzâdelere terbiye ederler ki pâdişâhlara cömertlik yakışır. Ve iyi şeylerin ivâziyetin bilmek ve onların huzûruna varıp yüzü güle çıkmak gerek. Ve pâdişâhlara düşen reâyâsın yararlık ile medh edip söylemek

gerek. Zîrâ reâyânın birisi yararlık etse pâdişâh onun yararlığın medh etse onların yanında bin keseden ziyâdedir ve pâdişâh olanlara dahi fenâ şeyleri ayıtlamak düşer. Pâdişâhlara gazab ve darılmak düşmez. Zîrâ pâdişâh olan cümleden âlî olmanın nefisini gayet alçak gerek. Bir adama iltifât etmede ve sâir şeyde nefisini alçak tutmak gerek. Ve reâyâsı mâlına el değirmeyip tama'-ı hâme düşmeye. Ve reâyâyâ zulm ve taaddîden hazer eylemek gerek deyü dâimâ nasîhat ederler." Ahmed Ağa dedi ki "bu dahi iyi şeydir. Ancak sâir umûrda kendüyi zapt eylemek mümkündür. Lâkin karı husûsunda kendüyi zapt eylemek güç değil midir". Süleyman dedi ki "âyînleri üzre Françe pâdişâhının bir karıdan ziyâde olmaz. Ve onu dahi bir kerre nikâh edip sonra boşaltıp terk edemez. Hâlâ şimdi Françe pâdişâhı olanın karısı yoktur. Karısı öleli bir gayrısın almadı. Ol karıdan bir şehzâdesi hâsıl oldu. Ol şehzâdeyi evlendirmiş idi. Anın dahi üç şehzâdesi olup onun dahi hâtûnu ölmüştür. Hâlâ ergen kalmıştır." Ahmed Ağa dedi ki "hiç haremde ne vâki ' olursa onu herkes bilir mi." Süleyman dedi ki "Françe'de harem yoktur. Hattâ pâdişâhın sarâyında bile yoktur. Ve onun yanında gece gündüz adamlar vardır. Aslâ tenhâ olmaz. Ve onun yattığı odada ba'zı beyzâdeler vardır. Bile yatıp kalkıp otururlar. Musâhibleri bir gün içeri komaslar ya hasta oldu veya öldü derler". Ahmed Ağa dedi ki "bu âdet Osmânî âdetine uymaz. Osmânî bir pâdişâhı bir sarây içine koyup yanına kimse varmaya kadir olamaz". Süleyman dedi ki "Françe diyârında pâdişâhları her gün görürler. Lâkin her adamı yanına yaklaştırmazlar. Meğer yetim ola veya bir garîb ola. Ahmed Ağa dedi ki böyle olunca pâdişâh rağbetsiz olmaz mı". Süleyman dedi ki "böyle olunca halk hem ziyâde severler ve ziyâde rağbet ederler. Ve her nerede karâr eder ise yanında bu kadar silâhlı bekçiler vardır. Hattâ kendinin hâs odasına varınca bu kadar silâhlı bekçiler vardır. Her odanın kapısının beklerler. İzin olmadıkça bir kimse komazlar. Ve bir yere gittikte beş altı bin silâhlı ve kılıçlı yanından aslâ ayrılmazlar. Ve halka kendüyü böylece sevdirebilir ve heybetli görünür". Ahmed Ağa dedi ki "bu heybete ve bu şevkete söz olmaz. Lâkin buna endâm ve boy ister ki bu dârâta uya. Şimdi acabâ böyle pâdişâh var mıdır". Süleyman dedi ki "hâlâ şimdi Françe pâdişâhı olan gerek boyda ve gerek akılda ve gerek endâmda buna benzer bir pâdişâh dahi gelmemiştir. Diyârında olan uzun boylu adamların cümlesinden kendisi boyludur. Ve gerek şecâatte ve gerek yararlıkta menendi yoktur. Ve cömertliği dahi kemâ-kân yerindedir". Ahmed Ağa dedi ki ol pâdişâhı bu kadar medh ettin ancak şehzâdesiçün dahi bir söz söyleyen olmaz mı". Süleyman dedi ki "size vasf eylediğim pâdişâhın oğlu olmak lâzım geldikten gayri onun vasf olunması lâzım değildir". Ahmed Ağa dedi ki "ya oğlunun şehzâdeleriçün ne dersin. Sana nice görünür. Üç şehzâdenin kankısı kendini halka sevdirebilir. Ve kankısı babası tahtına geçip karâr eder. Zîrâ bunun için her birinin tarafından başka bölük

olmak vardır". Süleyman dedi ki "hayır bu husûs için ol diyârda kavga olmaz. Ve onların âdet ve kanûnları vardır. Ol kanûna bir kimse hilâf edemez. Zîrâ böyle bir yerde üç karındaş şehzâde olsa evvelâ büyüğü kangısı tahta ol nâil olur. Ol ölmedikçe birine dahi nöbet gelmez. Âdet-i kanûnları böyle olacak mâbeyinlerinde kavga olmaz. Ve şimdiki Françe pâdişâhının bu kadar hükmü var iken ben tahtı küçük oğluma teslîm ederim dese kadir olmaz. Kanûnları üzre tahtı büyüğe teslîm ederler. Ve şimdiki Françe pâdişâhi ölse karındaşları var iken hâtûnu hâmile kalsa hamilin vaz' edince sabr ederler. Eğer evlâdı erkek gelirse yerine onu pâdişâh ederler. Ve onun dahi evlâtları yerine pâdişâh olur. Kanûnları böyle olmakla Françe diyârında bunun için kavga olmaz". Ahmed Ağa "buna pesend edip bu şeyleri bana söylediğinden dünyâlar kadar haz eyledim. Ancak senden ricâ ederim ol diyârın ahvâlinde birkaç gün bana söyliyesin. Biz dahi vukûf tahsîl edelim". Süleyman dahi başım üstüne. Her ne zamân murâdınız olur ise nakl ederiz" deyü cevâb eyledi.

Sadeleştirilmiş Metin

Davulla, kös ne der kulak ver, dinle! Zaman; hani bilgin Keyhüsrev, hani Keykâvus diye haykırma zamanıdır. (Bu beyitte dünyanın bilgin Keyhüsrev, Keykâvus gibi hükümdarlara, en güçlü insanlara bile kalmadığı, fani olduğu anlatılmak isteniyor.)

Nakledilir ki, Mısır'da eski bir âdete uyularak, çarşamba ve cumartesi günleri beyler, ağalar, şehrin ileri gelenleri ile zevk sahibi kimseler atlarına atlarlar. Her biri maiyetiyle birlikte bir topluluk oluşturarak; bir bahçe köşesine, bir su kenarına veya bazı güzel manzaralı yerlere varıp eğlenmeye giderler. O günlerden birinde vilayetin valisi olan şanlı paşa hazretleri, adamlarıyla birlikte Kasr-ül-Ayn olarak bilinen yere gelir. Paşanın adamları alışıldığı üzere cirit oynayıp, ok ve tüfek talimlerini seyrettikten sonra kıymetli paşa hazretleri ile birlikte kale tarafına yönelirler. Paşanın adamlarından bazıları orada akşama kadar kalıp eğlenmeyi arzu ederler. Bu arada "yedi bölük ihtiyarları" denilen bir yeniçeri grubu beş altı bin askerle birlikte eğlenmek için Kasr-ül-Ayn'a gelir. Paşanın adamları ile bu yeni gelenler eski bir âdet üzere birbirlerine son derece büyük saygı gösterirler. Paşanın adamları oradan ayrılmak isterlerse de beyler ve yaşlılar onların gitmesine izin vermeyip alıkoyarlar. O gün hepsi bir arada oldukları halde bahçedeki ağaç çeşitlerini, meyveleri ve suları çoğalarak akan Nil Nehri'ni seyrederek. Bunun dışında Ümm-ül-Kays'ın eski ve meşhur olan bahçesinin yeşilliği ile Ehramların manzarasına dalarlar. Adı geçen ocak ağalarının ikramları gelir. Somatlar yenilip, kahve ve şerbetler içilir. Sonra o günkü cirit oyunu, ok ve tüfek talimi konularında sohbet açılır. O gün bir çorbacının (= Yeniçeri ocağının cemaat ortalarıyla Ağa bölükleri subaylarına müşterek olarak verilen isim) Süleyman adlı

kölesinin, at üzerinde olduğu halde tabancalı tüfek ile yedi defa toprak testiği vurduğu, aynı kimsenin daha nice hünerler gösterip, takdir gördüğü dile getirilir. Bu konuda sohbet açılır. O yerde, paşa ağalarından Mustafa Ağa olarak bilinen sözü sohbeti yerinde umur görmüş, savaş meydanlarında kavga delmiş, başından birçok macera geçmiş, olgun, akil ve bilge bir kimse vardır. O, (Süleyman'ın okuluğu hususunda) bu ne kusursuz bir göz diyerek, bu kölenin bu marifeti Fransa'da öğrendiğini söyler. Mecliste bulunan yaşlılardan biri olan ve Ahmet ağa adıyla tanınan biri "Fransız milleti bu derece iyi at kullanmaya muktedir midir? Onlarda iyi ata binen ve iyi silah kullanan adam olduğuna ihtimal vermezdim" der. Mustafa Ağa, Fransa'da iyi atların bulunduğunu, o ölçüde iyi atlara başka ülkelerde az rastlanacağını söyleyerek bu ülkeyi över. Ancak bu malumat, o mecliste bulunanlara abartılı görünür. Orada bulunanların hiçbiri bir Müslüman ülkesinde olduğu kadar iyi atların Frenk diyarında da olabileceğine ihtimal vermez. Hatta Viyana (Beç) seferinde esir olduğundan kâfirler ile yakınlaşmış ve onlardan etkilenmişsin" diyerek Mustafa Ağa'ya takılırlar. Mustafa Ağa, "şakanız hoştur ama, testiği tüfek ile kıran köle Süleyman'ı mümkünse buraya getirerek, sözümün doğru olup olmadığını ondan öğrenin, size açıklasın" der. Bu sözü orada bulunanlar yerinde bularak Süleyman'ı meclise getirirler. Onu, o günkü başarısından dolayı saygı ile karşılayarak oturturlar. Ahmet Ağa, ona, "Fransa'da bir müddet kalmışsın ve birçok şeyi görüp öğrenmişsin. Mustafa Ağa bize bazı şeyler anlattı. Söylediklerinin doğru olup olmadığını senden duymak isteriz" der. Süleyman; "emir sizden, itaat bizden ancak bizim âdetlerimize ters düşen hususları dile getirmek zordur. Zira o ülkenin methini yapana siz kâfir dersiniz" der. Ahmet Ağa, "hayır sen öyle düşünme. Biz kendi fikrinde inat eden ve hakka razı olmayan Müslümanlardan değiliz. Başka milletlerde marifet ve akıl yoktur demeyiz. Diğer milletlerle dinimiz ayrı ise de Tanrı'mız birdir. Fransa kralının kuvvet ve haşmetinin çok olduğunu biliriz. Zira İstanbul'a gelip gidenlerden dinlemişizdir. Fransa'da iyi savaşçılar olduğunu da duymuşluğumuz vardır" der. Süleyman, "on yıldan beri başıma gelenleri ve Fransa hakkında nasıl bilgi sahibi olduğumu size nakledeyim: Neuhausel (Uyvar) Kalesi önündeki savaşta bozulduğumuzda esir oldum. Beni, Macar beyzadelerinin arasında olan ve cengi seyretmek arzusunu taşıyan bir Fransız gence verdiler. Fransız, beni alıp ülkesine götürdü. Ona sekiz sene kadar hizmet ettim. O, beni asla dinimden döndürmeye zorlamadı. Bana dünya kadar itibar etti. Beni Osmanlı kıyafeti ile dolaştırıp başka türlü giyinmeye mecbur etmedi. Beni kendi kıyafetim ile seçkin kimselerin evine ve saraylarına götürdü. Hatta kralın sarayına bile gittim. Bana gittiğim yerlerde dinim ve ülkem hakkında sorular sordular" dedi. Ahmet Ağa "Fransalı şimdi bu şeyleri sana sorup öğrenmek gerek" dedi. Süleyman, "burada bulunan Mustafa Ağa'yı

Fransa diyarında gördüm. Benim size söylediklerimi ona sorarsanız doğrular. Zira o dahi Fransa'da dört-beş yıl kadar yaşadı. Beç (Viyana) ağası, Fransa askeriyle birlikte bir kale üzerine yürüyüp, o kaleyi elden çıkarınca başka kaleleri almayı düşünmeyip bu tarafa geldi. Ve benim ağam Fransa kralının mimarlık hizmetindeydi. Kral, hangi kaleye gitse onunla birlikte gider idi. Ben de sekiz sene ona hizmet ettim. Ve bu sekiz sene içinde Fransa'da ne kadar kale varsa tamamını gördüm. Yaz aylarında seferlere gider, kış aylarında ise kralın bulunduğu şehre gelip kışlardık. Sözü'nün kisası nice Fransız vardır ki, Fransız ülkesini benim kadar tanımaz. Zira gördüğüm her şeyi yazıp sakladım. Ve benim ağam dahi bana her şeyi göstermeye çalışırdı" dedi. Ahmet Ağa; "sonra sen nasıl azat oldun" diye sordu. Süleyman; "Fransa'da esir yoktur. Kraldan başka kimsenin esiri yoktur. Onun dahi esirleri kürekte hizmet eder. Ve ben de Macaristan'dan Fransa'ya ayak bastığımda hür oldum. Ve ağam bana saygı gösterir, kendisini gücüyle sevdirirdi. O sebepten ben de onu bırakıp gitmedim. Lakin din muhabbeti ve vatan özlemi hadden fazla olduğundan sekiz yıl içinde zor ile dönmeye niyet eyledim. Fakat ondan gördüğüm iyiliği asla unutamam" dedi. Ahmet Ağa bu söylenenlere şaşırıp "ben kâfir ülkesinde Müslümanı rencide ederler diye hükmederdim" dedi. Süleyman: "başka kafirlerin ülkesinde incitirler ise bilmem. Lakin Fransa'da yabancılara gösterilen saygıyı başka ülkede göstermezler. Senin yabancı olduğunu anlayınca çok acırlar ve iyilik etmeye çalışırlar. Gerçekten bana ettikleri iyiliğin haddi yoktur. Ve güçlü büyük kadınlar her gün bizim eve gel diye bana ısrar ederlerdi" dedi. Ahmet Ağa "bu nasıl sözdür. Bir hanım sen bizim eve gel diye ısrar etsin" dedi. Süleyman, "bu ülkenin âdetine ne kadar aykırı şey var ise o diyarda mevcuttur. Ve bundan başka şeyler dahi vardır ama söylemenin zamanı değildir" dedi. Ahmet Ağa "onları dahi söyle. Fransa'nın büyüklüğünü, halkının özelliklerini ve şehirlerini bize anlat" dedi. Süleyman "şimdiki halde bu isimle meşhur olan Fransa, doğuda Kızıl Alma ve Macaristan ülkesi ile sınır komşusudur. Ve batı tarafı, dış deniz ve İngiltere ile sınırdadır. Ve güney tarafı, İspanya ile Felemenk'in bir kısmı ile sınırdadır. Ve Fransa'nın uzunluğu ile eni aynıdır. Dört köşedir. Eğer etrafı dolaşmak istense yüz elli iki konaktır. Ve ortasından gidilse elli atlı konağıdır. Ve o ülkenin içinde sekiz bin şehir ve hesapsız sayıda köy vardır. Zira bizim ülke gibi birbirinden uzak yerleşim yerleri ve ıssız alanları yoktur. Ve öylesine bayındır bir ülkedir ki, bir köyden etrafa baksan on iki köy daha görürsün. Ne ölçüde mamur bir ülke olduğu bundan anlaşılır" dedi. Ahmet Ağa, "halkı acaba Mısır halkı kadar var mıdır" diye sordu. Süleyman; "Mısır'a geleli beri bunu bana çok sordular Mısır'ın nüfusu Paris şehri halkı kadar bile değildir. Paris denilen başşehirde bile Mısır'daki nüfusun üç katı kadar insan yaşar. Paris şehri, Mısır'ın iki misli kadar büyüktür. Ve içinde Mısır gibi gölleri yoktur. Ve o şehrin

evleri altı yedi katlıdır. Ve Paris'ten Fransa kralına dört Mısır hazinesi büyüklüğünde hazine toplanır. Şöyle ki; asker ulufesi ile Ka'be-i Şerif'e saf olan ve İstanbul'a giden malların dört misli kadarı her sene Fransa kralının eline geçer" dedi. O anda mecliste bir fısıltı olur. Süleyman, orada bulunanların sözlerine inanmadıklarını, kâfirin gücünü abarttığını düşündüklerini hisseder. Ve sözünü kesmeyip "siz orayı görmediğinizden dolayı sözlerimi şaşkınlıkla dinlersiniz. Lakin biline ki Paris dedikleri şehirden her sene yirmi milyon hazine Fransa kralına ödenir. Ve bütün Fransa'dan Fransa kralına her sene iki yüz milyon hazine verilir. Bu konu daha geniş bilgi verilerek açıklanırsa sıkılırsınız. Ama yüzden bilgi verelim. Önce şimdiki halde Fransa kralının düşmanları olan İngiliz, Felemenk, Macar, İspanyol, Kızıl Alma'ya bağlı olan diğer Frenk topluluğu, Fransa kralına muhalefet etmeyip onun hakkını teslim ederler. Zira Fransa kralının şimdiki halde iki yüz bin atlı ve üç yüz bin yayan askeri vardır. Ve bundan başka yüz büyük kalyon donanması ile elli bin bahriyeli askeri bulunur. Ve çektirilerin (= kürekle çektirilen gemi) askeri daha çoktur. Ve o kral bir seferde üç dört kale kuşatır. Ve sınır boylarında bulunan kaleler son derece sağlamdır. Önceleri kaleleri ve ahşap kaleleri birer kat iken, şimdi ikişer-üçer kat olarak inşa edilmiştir. Süleyman iki yüz kaleden çok kale görmüştür. Bu kaleleri kralın kendisi sağlamlaştırmış ve onarmıştır. Ve adı geçen kaleler o derece kuvvetlidir ve topları ile askerleri o derece çoktur ki, her ne ölçüde kuvvetli bir kuşatma ile karşılaşır karşılaşırsa, asla ihtiyaç içinde kalmazlar" dedi. Ahmet Ağa, "naklettiğine göre Fransa kralı Macar kralından kuvvetli olsa gerek" dedi. Süleyman "ona şüphe yok. Macar kralının en çok doksan bin askeri vardır. Hoş Macar kralının toprakları çoktur. Ama ülkenin beylerinin alışlagelmiş yardımları ile yine beylerin askerlerinin ve hazinelerinin katkısı olmasaydı, Macar kralı kendi başına bir iş ortaya koyamazdı. Zira Macar kralının kuvveti o beylerin yardımı sayesinde. Ve o, beylere danışmadıkça bir yere hareket edemez. Ama Fransa kralının âdeti öyle değildir. Zira o kendi askerleriyle ve kendi hazinesiyle savaşır. Sıkıntıya düşüldüğü, paraya muhtaç olduğu zaman kendi ülkesinin zenginleri, kendi gönül rızalarıyla krallarına yardım ederler. Fransa kralının düşmanlarına galip gelip zafer kazanması, askerlerinin arasında büyük bir disiplinin mevcut oluşu ile ilgilidir. Ayrıca askerler, sır saklarlar. Bir yere tayin edildikleri zaman bizi falan yere tayin ettiler diye söylemezler. Onun için daima vardıkları yerde işleri rast gidip her seferinde düşmanlarına galip gelirler. Ve Fransa kralının üç türlü askeri vardır. Yayan, atlı ve dragon olmak üzere. Bunların dahi atları vardır. Bazen atlarına binip atlı olarak cenk ederler. Bu bahs ettiğim iki yüz bin atlı arasında Fransa kralının kendisine has iki bin atlı askeri vardır. Onların her biri bir beyzadedir. Ve yarar yiğit olduklarından her nerede savaşılırsa yüz ağartırlar. Artta kalan atlı askerlerin tertibi şöyledir. Her beş

yüz kişinin başına general adıyla bilinen bir adam tayin edilir. Ve onun altında dahi bir yamak tayin olunur. Hasılı beş adama bir sâhib-i derk (jandarma) tayin edilir. Bir cenk olduğu zaman önce adı geçen sâhib-i derkler savaşa girerler. Ve bahs edilen beş yüz askeri üç bölük ederler. Her bölük yüz altmış askerdir. Bir bölüğe bir ser-asker tayin edilir. İkinci bölüğe bir yamak tayin olunur. Üçüncü bölük ise sahib-i derk ile temsil edilir. Her yüz altmış adama escadron denilir. Böyle olduğu halde yüz escadron, bin altı yüz atlı hesap edilir. Yaya olan askere régiment denilir. Her bir régiment altı-yedi yüz bataillon olur. Her bir bataillon altı yüz adamdır. O yaya askerin içinde bir iki bölük vardır. Onlar el kumparesi ve tüfek dahi kullanırlar. Ve bir kaleye saldırdıkları zaman kumpare atarlar. Her bataillonda adı geçen askerden bir bölük vardır. Ve lakin bu bataillonlar, seferât bataillonlarıdır” dedi. Ahmet Ağa “her bataillon, sefer etmez mi” dedi. Süleyman “hayır cümlesi sefer etmez Fransa’da beş yüz bataillondan çok vardır. Kimi kaleleri korumakla görevlendirilir. Kimisi yerinde sabit kalır ve gerektiğinde askere dahil olur” dedi. Ahmet Ağa “sefer etmeyerek kale içinde safa sürmek onlar için makbul sayılır” dedi. Süleyman “bu diyarda zahmet ve meşakkat sayılan şey o diyarda iyilik ve insaniyet olarak bilinir. Yoldaşlarımız kral uğruna cenk ederken biz burada kadınlar gibi oturuyoruz düşüncesi, savaşa yazılmayıp da kale korumaya tayin edilmiş olanlara ağır gelir” dedi. Ahmet Ağa “bu şey buranın âdetine uymaz” dedi. Süleyman: “kaleyi korumakla görevli olan asker kendisini sefere yazdırmaya çalışır. Bu askerler, kalelerimiz kuşatılsın da biz de kahramanlıklarımızı ispat edelim ve bu yolla sefere yazılalım diye dua ederler” dedi. Ahmet Ağa; “Bu askerler niye dua ederler, kuşatma ve savaş zahmetini niçin isterler” diye sordu. Süleyman “Fransa askeri böyle savaşmayı devlet sayar. Kimisi kahramanlığını ispat eder, kimisi bu yolla büyük mertebelere ulaşır, kimisi de kralın hizmetinde bulunmayı amaç edinir. Ve filan kaleyi düşman gelip de kuşatacağı diye işittikleri zaman tamamı ayağa kalkıp, bizi oraya tayin etsinler diye minnet ve ricada bulunur. Ve bazı sâhib-i derk ve rütbe sahipleri kendi malları ile o kalede bulunmaya çalışırlar. Yeter ki kralın hizmetinde bulunayım diye uğraşırlar. Ve düşman ile karşılaşıp savaşılacağını haber aldıklarında izin alıp o yere giderler. Ve bazan gayretlerinden dolayı izinsiz savaşa gittiklerine dahi sıklıkla rastlanılır. Ve bu sebepten Fransa kralı, bazı sâhib-i derklerine her kim bayrakları altında izinsiz savaşa giderse maaşı kesilsin diye duyurur. Fransa askerinin savaşa o kadar gayreti vardır ki, birbirleriyle yarışır. Bu sebeple her isteyen askere almayıp, nöbet ile gidilmesini sağlayan bir kanun çıkarmışlardır. Bazı durumlarda kuşatmada kale feth edilip de, savaşmak için nöbet sırası kendisine gelmeyen asker mahrum kalır” dedi. Ahmet Ağa “bu Fransızların cenge olan hevesleri ne acıptır. Onun için o kadar şöhret kazanmışlardır” dedi. Süleyman; “Fransa

askerinin kuşatmaya önce gitmek için birbirleriyle savaştıkları çok görülmüştür. Bundan hareketle hüküm verile. Kralları bir cenge veya bir kuşatmaya bizzat katıldığı zaman öyle gayret ile cenk ederler ki, herhangi birinin asla kaçmak ihtimali bulunmaz. Ya ölürlər yahut yiğit olurlar” dedi. Ahmet Ağa “Fransızların firar etmeyip cenge dayanıklı olduklarını çok duydum” dedi. Süleyman “onların düzen alışlarını, saf bağlayışlarını, sekiz bin veya on binlere varan taburların aynı anda sağa sola dönüşlerini ve savaş eşyalarını bir lahzada hazırlayışlarını gören, bu askerleri tek bir vücut zanneder. Bu ölçüde harbî hareket ederler. Birbirinden parmak kadar ileri veya geri kalmaksızın saf tutarlar. Askerlerin gece gündüz talim ettikleri savaş oyunları layıkıyla anlatılamaz. Onlara tüfekte ateş etmeleri hususunda bir işaret verildiğinde, hepsi aynı anda ateş eder. Bin kişi bile olsalar tek tüfekten ateş edilmiş zannedilecek şekilde silah kullanırlar” dedi. Ahmet Ağa; “bu askerlerin kıyafetleri nasıldır” diye sordu. Süleyman “beş yüz kişi bir régiment adıyla anılır. Her bir régimentin farklı renkte bayrağı vardır. Gerek atlı, gerekse yayan her bir régimentin farklı renkte elbisesi vardır. Mavi çuha giyenin astarı sarı olur. Kırmızı çuha giyenin astarı yeşil olur. Yeşil çuha giyenin astarı kırmızı olur. Sâhib-i derklerin giydiği elbiseler, askerlerinin elbisesi ile aynı renktedir. Böyle renkli elbiselerle saf bağladıklarında gayet güzel görünürler. Bu bahsi geçen beş yüz askerin hem boyları, hem de elbiseleri birbirine öylesine uyar ki, asla birbirinden fark olunmaz” dedi. Ahmet Ağa, “sâhib-i derkler ve soldatlar (askerler) istedikleri elbiseyi giyemezler mi” diye sordu. Süleyman “buna izin yoktur. Hepsinin elbisesi aynı renktedir. Her bir askerin elbisesini bölüğün başı olan diktirir. Bu konuda her bölüğün başı, benim askerimin elbisesi daha güzel olsun diyerek ötekini kıskanır. Fransa kralı, asker alaylarını seyrettiği zaman kendi bölüğünü fark edip beğensin diye bölük başları birbirleriyle yarışır” dedi. Ahmet Ağa “bahsettiğin askerin rütbe ve dereceleri ne yolla elde edilmiştir onu söyle” dedi. Süleyman “onların bu konu ile ilgili âdet ve kanunları bizim gibi değildir. Evvela bölüğün başındaki kimselere rütbeyi kraldan başka kimse vermez. Ne sâhib-i derkler, ne de yamakları bu konuda yetkili değildir. Kraldan başka kimse rütbe vermeye kadir değildir” dedi. Ahmet Ağa “kral bunları nasıl tayin eder” diye sordu. Süleyman “evet kralın kendisi istediği ve beğendiği adamı getirip tayin eder ve kraldan başka kimse de onları makamlarından azl etmeye kadir değildir. Böyle olduğu için onlar bir devlete kavuştuklarında bunu kraldan başkasından bilmezler” dedi. Ahmet Ağa “adı geçen sâhib-i derkler, askerlerden olsa olmaz mı” dedi. Süleyman “bu durum gayet az olarak gerçekleşir. Kolay kolay mümkün olmaz. Bir asker çok büyük bir yararlılık gösterdiği taktirde, ancak o zaman bu husus imkân dahilinde olur. Bu durum, bir kaç defa yaşanmıştır” dedi. Ahmet Ağa “Fransa kralı sâhib-i derkleri nasıl elde eder” dedi. Süleyman,

“Fransa kralı on iki bayrak askeri sınır boylarındaki on iki kaleye tayin eder. Her bir bayrak beş yüz askerdir. Bunun her bir askeri bir beyzadedir. Onların sâhib-i derkleri ordu topluluğu içinde bulunan yetkin kimselerdir ki, tamamı iyi birer savaşçı olarak yetişmişlerdir. Ve adı geçen beyzadeler onların eli altında bulunur. Vezirin huzurunda yapılan imtihanında, sorulan sorulara uygun cevaplar veremeyenleri bahsi geçen asker zümresine dahil etmezler. On iki yaşın altında olanlarla, yirmi beş yaşın üstünde olanları askerliğe kabul etmezler. Zira ancak bu çağlardaki gençleri, savaş bilgisini öğreterek yetiştirirler. Ve büyük devletli kimseler, çocuklarını o bayraklar altına gönderip diğer neferler gibi tüfek ve aletle savaşmayı öğreterek kalelere beyliğe tayin ederler. Ve orada ata biner, kaleleri tanır ve geometri ilmini elde ederler. Sözü kısası ser-asker için gerekli olan bütün bilgileri kazanırlar. Böyle olunca gerek atlı, gerekse yaya askerin sâhib-i derkleri bu şekilde tayin edilir. Ve bir savaşta ser-asker ölünce yerini yardımcısına verirler. Ve bu askerin içinden sırasıyla kim daha layıkça o, kral tarafından yamak seçilir. Fransa ordusunda bulunan sâhib-i derkler, bütün askere hükmetmek yetkisindedirler. Ve Fransa kralının oğlu dokuz yaşında iken kral olsa, o da diğer askerler gibi kılıç ve tüfek kullanma talimi yapar” dedi. Ahmet Ağa “Fransa kralı olacak bir şehzadenin diğer nefer gibi kılıç ve tüfek talim etmesi olur mu. Bu mümkün müdür” diye sordu. Süleyman “bir şehzadenin dokuz yaşında iken her şeyden haberdar olması gerekir. Fransa ülkesinin etrafındaki krallar ile orduları hakkında bilgi elde etmeye ilaveten, geometri, kale düzeni, savaş ilmi, saf bağlama gibi konularda da eğitim alırlar. Şimdiki Fransa kralının sarayında, şehzadeleri böyle yetiştirirler” dedi. Ahmet Ağa “bu bahsedilen askerin maaşları devlet hazinesinden nasıl alınır. Ne şekilde aldıklarını bize açıkla” dedi. Süleyman “her ser-bölüğün sâhib-i derki, sefere gitmeden önce maaşların tamamını alıp dağıtır. Ve adı geçen bölüklerin bazı sâhib-i derkleri, boyu bosu yerinde olmayanları askerliğe kabul etmezler” dedi. Ahmet Ağa “görünüşe göre o bayrak sâhib-i derklerinin hizmetkârları elli kişi olmalıdır” dedi. Süleyman “eğer bir sahib-i derk, kendi bayrağı altında olan askeri kullansaydı veya hizmetkârını bir askerin yerine saysaydı, o anda azl edilirdi. Ve hizmetkârları biz neferiz dese hemen haklarından gelinirdi” dedi. Ahmet Ağa “adı geçen sâhib-i derkler, bir sahipsiz maaşı kendi hizmetkârlarına veremez mi” diye sordu. Süleyman “bir sâhib-i derk böyle bir şey yapmaya kalksa onun hizmetkârını derhal oradan uzaklaştırırlar. Zira Fransa kralı askerinin kendisinden başkasına hizmet ettiğini istemez. Adı geçen hizmetkârlar sefere alışkın değildirler. Alışkın olanlar da diğer askerler gibi verimli olmaz” dedi. Ahmet Ağa “bir sâhib-i derk sefere gittiği zaman gerek hizmetkârlarını ve gerekse kendisine bağlı olan adamlarını askeri yerine sayamaz mı” dedi. Süleyman “asker yerine saydıklarının dışında kalanlar, bir

savaşta ağalarının yanına uğramaya bile kadir olamazlar. Sâhib-i derklerin gerek atlı, gerekse yayan askerleri savaşmışları zaman bütün askerden daha iyi savaşırılar. Ve onlar askerlerine o derece güvenirler ki, onları kendileri için bir kale sayarlar. Ve elli bin asker arasında, elli bin de hizmetkâr bulursa asker sayısını elli bin sayarlar. Daha fazla saymazlar. Bizde ise hizmetkârları dahi askerden sayarlar” dedi. Ahmet Ağa “bunların başarısı askerin sayısından yani niceliğinden çok, niteliğine kıymet vermeleriyle ilgilidir” dedi. Süleyman; “bir barış zamanında, askerler seferden döndüğünde kral alayları seyredip yoklama yaptığında askerin içinde genç olmayanlarla savaşa gücü yetemeyecekleri gördüğünde onların maaşlarını keser ve yerlerine başkalarını asker olarak yazdırır” dedi. Ahmet Ağa “bu askerin yoklaması nasıl olur” diye sordu. Süleyman “asker yoklaması kâfir diyarında çok faydalı bir uygulamadır. Özellikle Fransa’da bu hususa çok önem verirler. Ve asker bulunan şehirlerde Fransa kralının görevli ve maaşlı adamları vardır. Bu adamlar askerin kıyafetini, yaşını ve diğer durumlarını her ay yoklayarak, kayıtlarını krala verirler. Bir savaşa katılan veya bir kuşatmaya giren asker, seferden dönüp de kışlaya girdiğinde, şayet yirmi otuz kadar nefer eksilmişse, askerin maaşını dağıttıklarında, o eksilenlerin maaşını vermezler. Defterdeki kayıtları esas alarak veya askerin sayısındaki artışı hesaba katarak maaşları ona göre verirler. Yoklamanın faydası bu yolladır” dedi. Ahmet Ağa “savaşta bir kimse ölse onun maaşını subayı alamaz mı” diye sorar. Süleyman “asker savaşa tayin edilip de, sefer vazifesini yerine getirip kışlaya döndüğünde maaşını subayı alır. Sonra kışlaya geldiğinde yoklama yapılır. Askerden hayatta kalanlara göre maaş verilir” dedi. Ahmet Ağa “bu zarafet iyidir. Bu şekilde kralı aldatmak kolay olmaz” dedi. Süleyman, “bahsi geçen asker kışlaya döndükten sonra kralın görevlendirdiği kimseler yoklama yaparlar. Başka görevliler de tekrar yoklama yaparlar. Ve birbirlerinin defterlerini karşılaştırırlar. Birisinin ihaneti görünür ise, o anda onun hakkından gelirler” dedi. Ahmet Ağa “bu düzen ve bu tertip gayet iyidir. Ama maaşlarını neye göre verirler” diye sordu. Süleyman “hepsinin maaşı aynı ölçüdedir. Ne daha fazla, ne de daha azdır” dedi. Ahmet Ağa “ya o ülkede bir kimse kendi tasarrufunda bulunan maaşını satmak istese satamaz mı” dedi. Süleyman “bu şeyi o ülkede bilmezler” dedi. Ahmet Ağa “ya o neferlerden birisi bir yararlık gösterse kral tarafından ona ihsan verilmez mi” dedi. Süleyman “Fransa kralı kullarına nimet vermede ve ihsanda bulunmada asla kusur etmez. Fakat bir kimsenin ilerlemesine imkân vermek o ülkede yoktur. Bir sâhib-i derk yararlılık gösterse, hayatta kaldığı süre içinde maaşından başka kendisine bir miktar ihsan verilir. Ve bir asker, bir yararlılık gösterse ona maaşından başka bir miktar ihsanda bulunulur. Onların maaşları her askerin olduğu şehirde bulunan bir hazinedar vasıtasıyla verilir. Ve askerin yoklamasını yapıp onu

ismi ve resmi ile birlikte kayda geçirir ve sonra da bu belgeyi hazinedara teslim ederler. Defterleri imzalayıp asker sayısına göre maaşları subaylarına verirler. Onlar dahi beş günde bir askere maaşlarını dağıtırlar” dedi. Ahmet Ağa “bizim gibi aylıktan aylığa verilse olmaz mı” dedi. Süleyman “Fransa kralının askerinin her nerede olursa olsun, beş günde bir maaş almalarının sebebi şudur. Bazı eşkıyalar iki günün içinde bir aylık maaşı harcarlar. Onun için parasız kalmasınlar diye bu şekilde verirler” dedi. Ahmet Ağa “elli askere subay olan kimsenin kendi askerini giydirdiğini işittim” dedi. Süleyman “mesela yirmi beş akçe maaşı olan bir askerin altı akçesini subayı alıp bir kese içine koyar. Her yıl askerlerine aldığı elbisenin parasını oradan verir” dedi. Ahmet Ağa “kral tarafından verilen maaştan subaylar kendilerine bir şey almazlar mı” diye sordu. Süleyman “böyle bir şey gerçekleştiği zaman askerler varıp şikâyet etse, o anda o subay işinden olur. Bir daha subay olması mümkün değildir” dedi. Ahmet Ağa “bu asker sefere gittiği zaman o askerin yiyeceğini kim verir” dedi. Süleyman “subayların ve askerlerin yiyeceğini kralın kendisi karşılar. Öncelikle Fransa kralı, tedbir sahibi ve bu konulara vakıf olan devletli adamların beşi altısıyla görüşerek, yiyecek konusunu bir karara bağlar. Bu kimseler sefere giden asker sayısınca günlük yiyecek miktarını hesaplayıp, bu işeyi sağlamak vazifesini üzerlerine alırlar. Bir günde gerekli olan yiyeceği günbegün yetiştirirler. Ve asker ne tarafa doğru giderse, yiyecek de o tarafa doğru gider. Ve adı geçen kimseler, sınır boylarında olan şehirlerden yiyecek temin edip arabacılar ve hamurkârlar ile birlikte askerin peşi sıra giderler. Ve atlı asker için de böyle belirli kimseler vardır” dedi. Ahmet Ağa “bu düzenler ve bu âdetler bizim âdetimize uymaz, aykırıdır. Bizde âdet odur ki, her ne lazım olursa ihtiyacımızı kendi imkânlarımızla karşılarız. Ama bu yiyecek temini sebebiyle şahsımıza bir miktar fayda sağlarız” dedi. Süleyman “sizin isminiz ile padişahın gümrüğünden ilk nevaleyi geçirip ilk gümrüğü aldığınız bilgimiz dahilindedir” dedi. Ahmet Ağa “sefere gidip gelen adamlar bu sebeple bir miktar menfaatlenirler. Veya alım satım işleriyle uğraşmakla bir şey elde ederler” dedi. Süleyman “Fransa’da geçerli olan âdet böyle değildir. Orada sâhib-i derklerin biri kendi askerinden birine alış-veriş yaptırsa, o anda onu azl ederler. Bu durum onlar için ayıp sayılır” dedi. Ahmet Ağa “böyle olduğu halde Fransa kralına hizmet etmekle ne elde edilir. Ve kralın himayesi ortadan kalkınca onlar bir menfaat elde etmezler” dedi. Süleyman “Fransa’da himaye nedir bilmezler. O ülkede bir kimse ile davası olan büyük bir adamı bir kimse himaye etse veya biri ona sahip çıksa bu durumu büyük ihanet bilirler. Böyle bir uygulama orada yasaktır. Fransa kralı haricinde bir kimse bir başka kimseyi himaye edemez. Bir kimsenin bir başka kimse ile kavgası veya bir davası olsa, hakkı olan adama hakkının verileceği sırada, karşı taraftaki kimseye bir büyük adam sahip çıksa, o anda onun

hakkından gelirler. Fransa'da komutan olan adamın eli altında olan askerlerden herhangi biri ne tüccar olabilir, ne de alış-veriş yapabilir. Ve bir yerde dahi yerleşip kalmazlar. Şehirden şehre naklederler" dedi. Ahmet Ağa, "ya o şehirlerin belirli askeri yok mudur" diye sordu. Süleyman "hayır onda bazı askerler vardır. O şehrin adı o askere verilmiştir. Mesela Mısır askeri, Şam askeri gibi. Lakin onlar o şehirlere tayin edilmiş değildir" dedi. Ahmet Ağa "bu askerlerin hepsi sefere gider mi, yoksa bir miktarı kalır mı" dedi. Süleyman, "hepsi askere yazılır. Ve lakin devamlı kaldıkları belirli yerleri yoktur. Muhafız askeri başka, seferâtın askeri başkadır. Lakin muhafız olan asker sefer etmez. Ancak onlar karar etmeyip, şehirden şehre gezdirilirler. Mesela Mısır askerinden beş altı bin asker yazılıp; Mısır iklimine tayin olursa ertesi gün kalkıp gitmelidir. Ve yine ardınca ferman gelse emir olunduğu yere kalkıp gitmelidir. Askeri bu şekilde sadece bir şehirde bırakmayıp gezdirirler. Fermana ne gün gitmeleri emr olunmuşsa, o gün, bir saat beklemeyip kalkıp giderler. Bir saat sonraya kalmak mümkün değildir. Asker, yaz, kış, yağmur demeden kralına itaat eder. Fermanın geldiği anda kalkıp, emr edildiği günde, istenildiği şekilde o yerde hazır bulunur" dedi. Ahmet Ağa "varılacak gün fermanın içinde yazılı mıdır" diye sordu. Süleyman "evet, onu dahi yazarlar, o hususta kusur işlemek olmaz. Ve Fransa ülkesi gayet bakımlı olup, köyleri birbirinin yanındadır. Bir kimse üç saatlik bir mesafeyi yürüse, bir köye rastlar. Böyle olunca askerin nereye uğrayacağı, üç dört günde bir nerede mola vereceği bilgisi, gönderilen fermana yazılmış olup, defter halinde ulaştırılır. Ve bu yolla askerin yatıp kalkacağı ve yerleşip kalacağı yerler kral tarafından bilinir. Bundan başka bazı zamanlar, düşmana şaşkınlık vermek maksadıyla atlı veya yayan iki yüz bin, üç yüz bin askeri Fransa'nın dışına çıkarmadan sınır boylarına dağıtırlar. Fransa içinde askerin günbegün ne tarafta bulunduğunu ve nereye konup göçtüğünü kraldan başka kimse bilmez. Hiçbir kimsenin bundan haberi olmaz. Kral, muayyen bir yere tayin etmiş olduğu askeri yeni bir fermanla ikiye böler. Bir kısmını ileriye ve bir kısmını geriye doğru naklettirerek düşmanlarına şaşkınlık verir. Böyle şey bir çok çöl ve kumsallık yerlerin bulunduğu Osmanlı ülkesinde olmaz. Ama Fransa bir elma gibi yuvarlaktır" dedi. Ahmet Ağa "bu şey askere zulüm ve eziyet değil midir" diye sordu. Süleyman "onlara dahi elem verir. Lakin alıştıırırlar" dedi. Ahmet Ağa "o askerin böyle şehirlere uğradıkları zararlı değil midir" diye sordu. Süleyman "asla zararı olmaz. Zira bir asker köylünün bir tavuğunu gasbederek alsa yahut hırsızlık etse o anda onu asarlar" dedi. Ahmet Ağa "bir tavuk için bir askeri asmak olur mu" dedi. Süleyman "tavuktan az şey için bile asarlar. Böyle olmasa askerin zapt olunması mümkün olmazdı. Zira bir asker tayfası bir şehre vardığı zaman, şehirliler bundan çok hoşlanırlar. Eskiden böyle değil idi. Ama şimdi bu Fransa kralının zamanında bu merteye zapt

olunmuştur” dedi. Ahmet Ağa “bu askeri önce tayin edip sonra döndürmenin aslı nedir” diye sordu. Süleyman “her şeyin bir şeye faydası vardır. Evvela düşmana şaşkınlık vermek maksadıyla altmış yetmiş bin askeri bir gece içinde tayin ettikleri halde kimsenin haberi olmaz. Hemen hazır bir vaziyette, düşmana ait kale üzerinde bulunurlar. Mümkün merteye ses saklarlar. Bu uygulamalar, diğer Fransız kralları zamanında olmuş değildir” dedi. O gün akşam olduğunda Ahmet Ağa “sipariş vererek yarın evimize gelip bu ahvali tamamiyle bize açıkla” diye rica etti. Süleyman “niye olmasın” dedi. Ertesi gün orada bulunan herkes Ahmet Ağa’nın evinde toplandı. Ahmet Ağa “dünkü gün hikâye ettiğin Fransa hakkındaki bilgiler, herkeste şüphe uyandırdı. Kâfirde bu ölçüde disiplin var mıdır diye. Kâfirin kuvvetini bu derece kabartıp methettiğin bütün kafirlerin gayretini çektiğindedir” dedi. Süleyman “bu şeyler benim başıma bir iki defa geldi. Ancak Fransa diyarına varmış nice kimseler vardır. Onlara sorun. Geçende dahi bir mecliste birisi, deryada Trabluslu, Fransa’nın bir beylik gemisini almış diye haber getirdi. Ben dahi bu sözün mümkün olmadığını söyledim. Şayet Fransa gemisi Trablus gemisini almış dersiniz ona inanırım. Ama Fransa gemisini Trabluslunun alması gayet zordur derim. Onlar dahi bu sözden incinip sen kâfirsın diye bana sövdüler. Ama ben ikisinin de gemilerini gördüm. Ve durumlarını iyi bilirim” dedi. Ahmet Ağa “Trablus gemisi Fransa gemisini almaz mı. Trablus levendi, Fransızdan aşağı kalır mı” dedi. Süleyman “Trablus levendinin yararlılığına sözüm yoktur. Ama biline ki bütün Trablus gemileri bir yere toplansa, Fransa’nın bir küçük beylik gemisini almayı dahi başaramazlar. Kendileri de bu sözü kabul ederler” dedi. Ahmet Ağa “ya niçin alamazlar” diye sordu. Süleyman “şu sebepten alamazlar ki Fransa’nın en küçük gemisi bile bir kale gibidir. Cephanesi gayet çoktur. Kral, o gemilerin kaptanlarına savaştıklarında ölünceye kadar veya gemileri batıncaya kadar düşmandan yüz çevirmemelerini emreder. Öyle olunca olur olmaz gemi bunlara karşı koyamaz. Meğer kendi benzeri bir büyük gemi ola. Böyle gemi ise Trablusgarp’ta yoktur. Bu gemiler, gayet yavuz ve keskin gemidir ki tek başına bir gemi, yirmi geminin ortasına girse asla kaçmaz. Bir geminin kaptanı, gemisini yabancıya verip kurtulacağını düşünse bile, yine gemiyi vermeye kadir olamayıp ölünceye kadar savaşır. Onun için bu ana kadar Fransa gemisi alınmamıştır. İngiliz ve Felemenk bu kadar kuvvet ve kahramanlık ile meşhur iken ve denizler kralıyız derken hala deniz savaşlarında Fransa’nın donanmasına yetişemediler. Fransa kralının sonradan gördüğüm donanması üç yüz büyük kalyondur. En küçüğü seksen, en büyüğü yüz yirmi parça top çeker. Ve kırk elli pare kalyonları vardır ki, kırkar ellişer parça top çeker. Bu gemiler ufak olduğundan bazen bunları hizmet ile İstanbul’a gönderirler. Bundan başka Marsilya tabir olunur Fransa kıyısında bir kale vardır. O kalenin limanında elli çektiri gemi donanmış hazır durur.

Fransa ülkesinin dış denizinde dahi böyle gemileri vardır. Hâlâ İngiliz ile Felemenk, bu devlete ve bu tedarike hayran kalmışlardır. Ve bu gemilerin düzen ve tedbiri anlatılamaz. İçinde bulunan tayfaların her biri bir hizmete tayin edilmiştir. Ve kaptandan çok korkarlar. Hüküm; herkesin hizmetini işaretten alması şeklinde icra edilir. Gemilerin içi çok temizdir. Gemi toplarının hepsi tunçtandır. Kimi on beş okka, kimi yirmi okka gülle atar. Ve o kalyonların içindeki adamların tamamı denizcilik ilmine sahiptirler. Denize ait bilgisi olmayan kimseyi çalıştırmazlar. Kaptanla derk sahiplerinin kamaraları, başka başkadır. Hasılı, o gemilerin heybeti ve temizliği anlatılamaz. O gemilerin içinde olmak, bir kale içinde olmak gibidir. Adı geçen gemiler için Fransa kralı bir ocak kurmuştur. O ocağa yazılan askerin tamamı devletli kimselerin oğullarıdır. Orada gemi yapmayı, kullanmayı, pusula da dahil denizcilikle ilgili her şeyi öğretirler. Onlar da denizcilikte yetişip olgunlaştıktan sonra gemilere sâhib-i derk olurlar. Belli bir usul dairesinde ilerler, yine kuralları dahilinde kaptan olurlar. Kaptan olunca bir yirmi sene kadar hizmet verirler. Kaptan olduğu geminin kaptanlık şartını yerine getirmeye gücü yetebilenler, aynı zamanda beş altı geminin kaptanlığını üstlenirler. Böylece gide gide deniz kuvvetleri komutanının yardımcısı olurlar. Ondan yüksek merteye yoktur. Ve eğer Fransa kralı, kaptanlık vermek gerektiğinde, kralın evlat veya akrabalarından olmadıkça kimseyi kaptan paşalığa (deniz kuvvetleri komutanı) getirmez. Fransa ülkesinde böyle bir âdet vardır ki, bir kimse bir yararlık veya bir hüner göstermedikçe yüксеlemez” dedi. Ahmet Ağa “Fransa’da olan askerin hiçbir yerde olmadığı anlaşılıyor” dedi. Süleyman “Fransa ülkesinde insan madeni olduğunu düşünün. Fransa kralı devamlı savaşa bile askeri tükenmez. Ve bu askerden başka sayısız beyzadeler ve meşhur adamlar vardır ki, parasız pulsuz kralın seferine giderler. Keselerinden bu kadar akçe sarf edip şan ve şöhret kazanmak için savaşa katılırlar” dedi. Ahmet Ağa “bir nam için parasız pulsuz sefere gidip kendilerini kırdırmaları mümkün müdür” dedi. Süleyman “bu devletlilerin sefere gitmesinin krala pek çok faydası vardır. Zira diğer askerler bunların yararlılığını görüp gayrete gelirler” dedi. Ahmet Ağa “hele doğrusu denizde ve karada Frenklerin hüneri çoktur” dedi. Süleyman, “özellikle Fransa halkı cümleden kuvvetlidir. Ve bütün Hristiyan milletleri arasında bir derece şöhreti vardır ki, diğer krallar, her zaman çekinirler. Ve askeri krala itaatkâr olduğundan, gittikleri yerde işleri daima rast gider. Ve yirmi seneden beri o kralın bizzat kendisi, iki yüzden çok kale fethetmiştir. Ve hiçbirinin kuşatmasında orayı terk etmemiştir” dedi. Ahmet Ağa “Fransa kralının denizdeki ve karadaki hüneri malumumuzdur” dedi. “Ama askerlerini, subaylarını, genel hallerini, ulufe ve kanunlarını bize anlat” dedi. Süleyman “onları beyan etmesi zordur. Ama gücümüz yettiği kadar anlatalım. Evvela usulünce ilerleyip rütbeye layık olurlar. Öncelikle dokuz

derece vardır. Ser-asker olunca evvela elli nefere bölük başı olmak gerekir. Sonra bataillon tabir olunan beş altı yüz askeri idare ederler. Sonra ser-askere yamak olurlar. Bu şekilde giderek büyük derecelere varırlar. Ama rütbe sahibi olamazlar. Ancak bir savaşta yararlık göstermekle rütbe elde edilir. Kral, bu makamlara layık olan kimselerin maaşını artırır. Debdebeleri ve nimetleri çöktür. Her gelenden nimetlerini esirgemezler. Sofraları temiz ve mükelleftir. Sahanları, tencereleri ve bütün mutfak aletleri gümüşten dir. Bakır ve kalay yoktur. Fransa kralının görevlendirdiği kimseler savaşta yararlılık gösterenleri veya kaçanları isim ve resimleriyle yazıp krala bildirirler. Ve savaşta yararlılık gösterenlere çokca ihşanda bulunulur. Kaçanların ise hem maaşları kesilir hem de sürgüne gönderilirler. Bunların arasında sürgüne gönderilmek ölümden çok daha ağırdır. Sözüün kıyası Fransa'da olup biten her şeyi kral bilir" dedi. Ahmet Ağa "Fransa askeri niye böyle vilayetlere dağılmıştır" diye sordu. Süleyman "Bilindiği üzere Fransa'da bundan önce bir ayın icra edilir. Fransa kralı 'her kim ki benim dinime inanmaz ise benim vilayetimden çıkıp gitsin' diye emreder. Bundan sonra onun dinine tapmayanlar, mallarını ve erzaklarını alarak o diyardan göçerler. Kimi İngiltere'ye, Kimi Felemenk'e, kimi Macaristan'a giderler. Bu sebep ile birçok kimse Fransa'dan çıkıp gitmiştir. Buna rağmen Fransa kralı hiç ihtiyaç içinde kalmamış, devletine asla zarar gelmemiştir" dedi. Ahmet Ağa "buna göre Fransa'nın çok zengin ve çok bayındır olması söz konusudur ki, içinden yüz bin kişi malı ile çıkıp gittiği halde ihtiyaç sahibi olmasın. Barış zamanı o halk ne işle meşgul olur" dedi. Süleyman "o halk gezmeye meyillidir. Zengin ve kudretli olanların kimi İspanya'ya, kimi Macaristan'a, kimi Osmanlı ve Acem ülkesine giderler. O ülkelerde hoş ve değişik birçok şey görürler. En küçük çocuklar bile başka ülkelerdeki her şeyi öğrenip vukuf sahibi olurlar. Ve gezdikleri ülkelerde görüp beğendikleri uygulamaları, alışkanlıkları kendi ülkelerine naklederler. Böylece gezmek suretiyle her ülkenin âdetini öğrenirler. Fransa kralı, askeri bir yerde oturmasın diye gâh bir kale kuşatıp, gâh yürüyüş yaptırıp, gâh metrise girip top ve tüfenk ile cenk eder. Ve lakin yalnız barut atarlar. Kumbareleri mukavvadandır. Ve topları güllersiz atarlar. Bu hali gören gerçek bir savaş olduğunu zanneder. Ancak kimse ölüp, kırılmaz. Bazan askeri iki gruba ayırıp birbiriyle savaşırırlar. Bu yolla idman ve talim ederler. Ve bu kralın iki kapısının korunmasını sağlayan ve kapısını bekleyen otuz bin askeri vardır. Çoğusu atlıdır. Ve çoğusu devletli oğullarıdır. Gece ve gündüz kapıdan ayrılmazlar. Ve her hafta kralın önünden alay ile geçerler. Giydikleri elbiseler, akşam güneşi vurduğunda kızılıktan gözleri kamaştırır. Ve yayalar dahi atlılar gibi uzun boylu ve güzel endamlı olmadıkça o hizmete getirilmezler" dedi. Ahmet Ağa "asker her zaman kralın yanında mıdır" dedi. Süleyman "askerler, düşman ile sulh edildiği zamanlarda kralın oturduğu şehrin dışında yaşarlar.

Ancak maaştan maaşa kralın hizmetine gelirler. Nöbetle hizmet ederler. Ve her hafta nöbetleri yenilenir. Onlar gittiğinde yerlerine başkaları gelir. Bu minval üzere beklerler. Yayan asker gece gündüz başka başka yerlerde bulunur. Her biri silahla kendi başına bekler. Kralın maiyeti ile kapıcılar kethüdası, kral bir evden başka bir eve geçerken bile asla yanından ayrılmaz. Ve savaş zamanı adı geçen askeri iki gruba ayırırlar. Birinci grup kendi ordusunu beklemek ve ordusunun yanında hazır bulunmakla görevlidir. İkinci grup ise diğer askerlerle birlikte tayin olunur. Zira seçkin yararlıdırlar” dedi. Ahmet Ağa “eğer bu söz doğru ise bundan iyi iş olmaz. Fakat paşalıklar ve diğer rütbelere nasıl verilir” dedi. Süleyman “evvela askerliğe mensubiyeti olan, sonra bölük başı bulunan ve yararlılık göstererek şöhret kazanan bir kimse paşalığa getirilmez” dedi. Ahmet Ağa “öyle olunca asker olanlar paşalığı ümit etseler yeri vardır. Ama asker, Mısır askerine benzemez. Şimdiye kadar Mısır askerinden bir kimse Osmanlılarına paşa olmamıştır” dedi. Süleyman “Fransa’da öyle değildir. Zira Fransa kralının hizmetinde olanlar, büyük rütbelere kavuşmak ümidindedirler. Kanun hükmüne göre o rütbelere layık olanlar, hizmetlerini iyi eda ettikten sonra öldüklerinde o rütbeden çıkarılmazlar” dedi. Ahmet Ağa “sen ne söylüyorsun. O diyarda Mısır paşalığı gibi büyük bir rütbeyi bir adam elde etse, bir daha bu rütbeden çıkarılmaz” dedi. Süleyman “evet öncelikle de o rütbeyi elinde tutup ondan ayrılmaz. Şöyledir ki, bir rütbe sahibi ölmedikçe rütbesi başkasına verilmez. Rütbe sahibi öldüğünde şayet oğlu var ise ölenin eski hizmetine hürmeten, rütbesi oğluna verilir” dedi. Ahmet Ağa “bu dahi bir tuhaf iş imiş. Zira böyle bir rütbeyi o kadar sene elde tuttuktan sonra o diyarda zengin olmak pek kolaymış” dedi. Süleyman “hayır böyle değildir. Ancak Fransa’da bu rütbelere para kazanmak için vermezler. Ancak hatıra hürmeten verirler. Ve onlar maaşlarını, kendi debdebelerine ve kendilerine tabi olanların masrafına harcarlar ama yeterli gelmez. Ve adı geçen paşalar devlet hazinesine hiç karışmazlar. Ve bundan başka özel maliye hazinesi hazinedarı şeklinde bir memuriyetleri vardır. O rütbeyi asker zümresine vermezler” dedi. Ahmet Ağa “asker zümresine verilmemesinin sebebi nedir” diye sordu. Süleyman “sebebi budur ki, böyle bir memuriyet asker olanlara yakışmaz” dedi. Paşanın biri, devlet hazinesine ait mala az da olsa karışmak istese, bir miktar mal kazanayım dese, o saat makamından azl edilir” dedi. Ahmet Ağa “Osmanlı devletinde paşalar halkın davalarını nasıl görürler ise, Fransız paşaları da aynen öylece halkın davalarını görürler” dedi. Süleyman “hayır, (paşalar) kral tarafından hakkın yerini bulması için özellikle tayin olunmuştur. Onların eli altında tayin edilmiş adamlar vardır ki, devlet hazinesine ait malları ele geçirenleri takip ederler” dedi. Ahmet Ağa “niçin kralın emri mutlak gitmez” dedi. Süleyman, “eğer kendi elinde bulundurduğu rütbeyle ilgili ferman olursa, mutlaka

kendisi yazar. Ve diğer hususlar için olursa, şehrin idarecisi mevkinde olan ve kral tarafından tayin edilmiş bulunan bir yetkili vardır. Ferman ona hitaben yazılır. Ve o adamlar şehirde devletin hazinesiyile, askerin maaşıyla ve diğer işlerle ilgili her türlü durumu haftada üç defa mektuplar halinde yazıp, ulaklar ile krallarına arz ederler” dedi. Ahmet Ağa “haftada üç defa ülkede olup biten her şeyi krala bildirmeleri ne tuhaf bir durumdur. Fakat bunlar haftada üç kere mektup gönderdiklerine göre kralın uzak yerlerde olmaması gerekir” dedi. Süleyman “kral kendi yerinden çok uzak bir mesafede bulunsa bile, haftada üç kere ulak ile ona bilgi verirler. Ve o mektubu götüren ulak, gece ve gündüz yol alıp, uğradığı her şehirde beygirlerini değiştirir. Ve her büyük şehirden krala her gün ulak gönderirler. Ve ulağın hareket saatlerini mektupta bile belirtirler. Bu yolla yollarda çok mu oyalandı, yoksa tez mi vardı, anlaşılır. Büyük Paris dedikleri şehirde menzil beygirleri vardır. Taşradan gelen ulakların tamamı o menzile gelirler. Hiç olmazsa her saatte dördü beşi gelir. Ve o ulaklar üç günde, üç yüz fersah yol alırlar. Ve varıp ulaştıkları saati bile yazarlar. Ve her kim isterse, o ulaklar ile mektup gönderebilir. Ve ulaklar ne kadar uzak yere giderlerse gitsinler, mektup başına beş altı para ücret alırlar. Bu para azdır. Fakat gönderilen mektup sayısı çok olduğundan, halkın mektuplarından bir hayli çok para elde ederler. Kısacası kralın özel ulakları vardır. Başka ülkelerden her gün haber getirirler. Onların maaşları çoktur. Geçen sene biz orada iken yirmi iki ulak geldiğini gördüm. Her yarım saatte bir ulak gelirdi. İlk ulak, ‘kralın askeri ile düşman askeri birbiriyle karşılaşmış savaşa tutuştular’ haberini getirdi. İkinci, üçüncü ve öteki ulaklar, savaşın gidişatı ile ilgili bilgileri yetiştirdi. Sonunda yirmi ikinci ulak, kralın askerinin düşman askerini yenip bozduğu bilgisini verdi. Ve on iki saat sonra bir beyzade gelip, savaşın seyrini yazdığı defteri ulaştırdı. Ve bu menzillerden başka Fransa’da karadan ve denizden gelir gider nice özel sallar ve kayıklar ile yolculuk edenler bulunur. Ve bazı çok önemli kimseler için yolda yedek olarak bulundurulmuş beygirler vardır. Her şehirde hazır olarak bekleyen konaklama yerleri mevcuttur. Ve dayalı döşeli bu konaklama mahallerinde, nefis yemekler hazır bekletilir. Böylece zevk, safa ve rahatlıkla sefer ederler” dedi. Ahmet Ağa “ya onlar kervan ile sefer etmezler mi” dedi. Süleyman “onlara kervan gerekli değildir. Zira yollarda ve şehirlerde hırsız ve haydut yoktur. Her yer kendi evleri gibi emindir. Kendi başlarına safa içinde gidip gelirler. Ve Fransa’da bir kimse bir şehirden bir başka şehre tek başına yolculuk etse dahi, asla eşkiya ve hırsız korkusu yaşamaz” dedi. Ahmet Ağa “doğrusu ben dahi Fransa kralının düzenine ve tedbirine hayran kaldım. Bu kadar askeri disipline sokup bu hale getirsin” dedi. O mahalde yemek yedikten sonra bir odaya geçip oturdular. O odadan eskilerin Helia-Polis dedikleri yer görünürdü. Süleyman, o eski şehir meydanına dikkatle bakarken; “ bir rivayete göre güneşe tapanların oturduğu

gayet mükellef bir şehir imiş” dedi. Ahmet Ağa “bu şehre ne bakarsın. Bize evvel naklettiğin şeyler gibi şeylerden bulamıyorsun bize nakleyle” dedi. Süleyman “hayır mazur olabilirim ki, bu dünyada size methettiğim şehir gibi krala uygun yer yoktur” dedi. Ahmet Ağa “bu şehirlerin hangi sebeplerle kralın durumuna uygun olduğunu bize naklet” dedi. Süleyman “senin gördüğün o harap yerler, eskiden güneşe tapanların yurdu imiş. Ve güneş o kralın nişanı ve mührüdür. Nitekim Osmanoğullarının mührünün hilal olduğu gibi” dedi. Ahmet Ağa “ben bunu bilmezdim. Fransa kralının mührünün güneş olmasının sebebi nedir. Güneşle kralın bir ilgisi var mıdır” diye sordu. Süleyman “bilindiği üzere güneş gökte iken nasıl bütün yıldızların aydınlığını söndürür ise, Fransa kralı da diğer kralların ışığını öylece söndürür. Fransa kralının mührünün güneş olduğunun sebebi budur ki, bu ülkenin kralı diğer Hristiyanlar içinde kuvvette, yararlılıkta ve akılda gayet üstündür” dedi. Ahmet Ağa “görünüşte bu kadar marifet, tedbir ve akıl sahibi olduktan sonra, başka kral onun yanında ne olsa gerek. Yine bu münasebetin (güneş ve kral) yeri var imiş” dedi. Süleyman “Fransızlar bayrakları, sancakları ve topları üzerine kralın mührü olan güneş şeklini kazırlar. O suretin üzerine bir örnek yazmışlardır ki; onun da anlamı şudur. Diğer bütün yıldızlarda olan ışığın tamamı yalnızca güneşte toplanır. Bunun gibi Fransa kralı da, diğer krallar üzerine kuvvette galiptir. Ve özellikle bu seferlerde İspanya, İngiliz, Felemenk ve Nemse bir olup Fransa kralına savaş açarlar. Fransa askeri, bunlarla nerede karşılaşır ise bozduğu ve on beşden fazla kalesini aldığı halde (bu saydığımız devletler) altı senedir (Fransa’ya) mani olmaya kadir olamadılar” dedi. Ahmet ağa “görünüşte bu kralın, akıllı bilgili ve iyi bahtlı veziri olması gerekir” dedi. Süleyman “yine kendisi, kendisinin veziridir ve yine kendisi büyük ülkeleri ele geçirip, istediği zaman barış yapar. İsteddiği zaman savaşır. Kısacası bütün işlerini kendisi görür ve kimseye inanmaz. Ahmet Ağa “ya bu şey nasıl mümkündür. Bütün bu ülkeleri, özellikle savaşa tayin olunan askeri, yalnız kendisinin görüp gözetmesi mümkün müdür” dedi. Süleyman “kendi emirlerine yine kendisi uyar. Ama eli altında nice akıllı, bilgili kimseler vardır ki, kralın emri olmadıkça hareket etmezler. Ve o kral, kendi ülkesinde her ne olur ise, o hususta bilgi sahibi olmak ister. Hazinesinin gelirini bilir. Ve hazinesinden çıkan paranın son kuruşuna varıncaya kadar nereye gittiğini de bilmek ister. Bu husus için tedbir sahibi, dürüst bir adamı tayin eder ki, o adam, akçe işleriyle kayıtlı olur. Ve donanma hizmetini ve masraflarını yine o adama havale eder. Ve o adam bazı zamanlar kral ile yalnız buluşup ülkeye dair meseleler hakkında konuşur. Ve bir kimse daha vardır ki, savaşla ilgili konulardan sorumludur. Sefer halleri ona havale olunmuştur. O, askerin sayısını ve bölüklerin miktarını krala bildirir. Kral, bir kaleyi kuşatmayı istediğinde yahut askerini bir ülkeye tayin etmeyi düşündüğünde, bu işi o

kimseye sipariş eder. Ve ferman, o adama verilir. O adam dahi kralın fermanını yürütür. Savaşla ilgili meselelerde, o yetkiliye danışılır. Herhangi bir kimse, o işlere karışmaz. Mutlaka ona danışılmaya ihtiyaç vardır. Bazı günler kralla o yetkili kimse yalnızca buluşup askerle ilgili işleri konuşarak değerlendirme yaparlar. Ve bir yetkili daha vardır ki, o yetkili taşra ile ilgili işlere, elçilere ve diğer gidip gelenlere kral adına cevap verir ve cevap alır. Ve bir başka yetkili de din işleriyle ilgili olarak görevlendirilmiştir. Ve bunda dört tane sır kâtibi vardır. O kâtipler, kralın ele geçirdiği ülkelerde her ne cereyan eder ise, onları yazıp kayda geçirmek için tayin olunmuştur. O bölgelerde olup biten her şey, onlardan sorulur. Her üç senede bir kral tarafından ve kralın fermanıyla adamlar tayin olunur. O kâtipler, vilayetlerde vuku bulan her olayı kayda geçirirler. Bu hususlarla ilgili sorulara bu kâtipler muhatap olurlar. Ve cevaplarını krala arz ederler” dedi. Ahmet Ağa “kralın kendi kendisinin veziri olduğuna şüphem kalmadı, şimdi anladım” dedi. Süleyman “kralın bu bahsi geçen görevlilerinin kanun hükmünü iyi bilir kimseler olması gerekir ki, bu hükümleri iyi icra edebilsinler. Bu sözü edilen yetkililer, savaş, barış ve hazine ile ilgili konularla, kanun hükümlerine dair hususlarda kendi aralarında devamlı surette fikir alış-verişi yapmak durumundadırlar. Ve bazı zamanlar on beş-on altı saat bir yere kapanıp memleket meseleleri hakkında yoğun bir şekilde çalışma yaparlar. Ve şayet gece vakti önemli meseleler için bir gayret gerekirse kralı uyandırırılar” dedi. Ahmet Ağa “bu kadarı fazla, ben buna inanmam. Bir kralı gece uyurken uykusundan kaldırmak hiç olur mu” dedi. Süleyman “bu durum bin kere gerçekleşmiştir. Ve kralın yanında bulunan adamlardan bir kaç, bir defasında bir kalenin kuşatılması sırasında bir gecenin içinde bir yetkilinin, beş kere kralın odasına girdiğini yemin ile nakletti” dedi. Ahmet Ağa “bu derece üstüne düştükten sonra, kralın her istediğini istediği gibi gerçekleştireceğine şaşırılmamak gerekir” dedi. Süleyman “kral ülkesinin sınır boylarında bulunan kalelerin hepsini yoklayıp keşfetmiştir. Ve kralın her ilim dalı hakkında bilgisi vardır. Ve her şeyi bilir. O kalelerin yerlerini, hendeklerini ve diğer tamir işlerini bizzat kendisi yapıp yeniler. Bundan başka on kadar şehrin planını çizip, imarını gerçekleştirmiştir. Ve o şehirlerin duvarlarına kendi ismini yazdırmıştır. Bundan başka iki yüz kadar şehrin hendeklerini ve diğer yerlerini elden geçirmiştir. Ve ellinin üzerinde yeni kale inşa etmiştir. Bunlar savaş yoluyla alınması asla kabil olmayacak derecede dayanıklı ve güçlü kalelerdir. En küçük kale bile Beç Kalesi’nden daha sağlam ve güçlüdür. Fransa’da bulunan şehir ve kaleleri övmek lazım gelse söz ile ifade etmeye çalışmak mümkün değildir. Ulaklık etmek maksadıyla o kaleleri ve şehirleri görmek için bu ülkeye giden bir adamın emeği ziyan olmaz.Varıp gördüğüne değer. Hususen büyük Paris dedikleri şehrin yakınında kralın özel bir sarayı vardır. Onun adına

Versailles derler. O derece büyük ve mükellef bir saraydır ki anlatılamaz. Dünyada onun benzeri bir saray olmadığından, akıl o sarayı kavrayamaz. Şimdi anlatayım desem yeri değildir. Zira o sarayın imarına yüz otuz bin kese akçe gitmiştir. Kralın atlarının bağlandığı ahırları öylesine mükelleftir ki, en büyük devletli bile öyle bir saraya sahip değildir. Ve bu sarayın bir merdiveni için dört yüz bin kuruş harcanmıştır. Ve yer altında bulunan kurşun su yollarına yirmi beş milyon akçe sarf edilmiştir. Sarayın her tarafı altın ışıklarla parlar. Ve içine yirmi bin kişiden fazla insan sığar. Ve bahçesinin etrafını bir kimse iki günde ancak dolaşabilir. Bu bahçeye av bahçesi derler. İçinde çeşit çeşit kuşlar bulunur. Şöyle ki, kral bu bahçeye çıkmak istediğinde, o dışarı çıkmadan önce bu mekânın içine çeşit çeşit kuşları salıverirler. Ve bundan başka, o bahçenin fiskiyeleri anlatılmayacak derecede tuhaftır. Bu fiskiyelerden çıkan sular, insan gövdesi kalınlığındadır. Bazıları birbirine kavuşup kemer şeklini alır. Bu kemerlerin altında insanlar dolaşır. Ve bazı ağaçlar vardır ki, her bir yaprağı bir fiskiye görünümündedir ve bu fiskiye yaprakların üstüne bakırdan yunus balıkları suretleri dizilmiştir. Ve bu yunus balıklarının ağızlarından, insan budu kalınlığında sular çıkar. Ve adı geçen havuzun beş yüz kadar fiskiyesi vardır. Sözü kısası o bahçenin güzelliği olduğu gibi beyan edilemez. Anlatılanlar olanın ancak bir kıratı mesabesinde” dedi. Ahmet Ağa “ya sen bu bahçeye nasıl girdin” dedi. Süleyman “sadece bir kere değil bin defa girdim. Ve sarayın odalarını gezmekle kalmayıp kralın has odalarına bile vararak onları dahi seyrettim. Fransa da âdet budur ki, misafirlere her şeyi gösterir, her şeyi anlatmaya çalışırlar. Özellikle giyimi Osmanlı giyimi olursa. Bu Müslümandır diye hiçbir şeyi göstermemek etmezler. Ve bunları göstermek ve asılları hakkında bilgi vermek için tutulmuş maaşlı adamları vardır. Kralın özel odalarında değerli ve itibar edilir şeyler bulunur ki, bakan kimselerin gözleri kamaşır. Şöyle ki bu odalar, gümüş aynalar ile süslenmiş olup buna benzer başka ufak tefek eşya ile donanmıştır. Ve bazı odalar lal, yakut, zümrüt ve elmas ile donanmıştır. Ve orada yer alan mermerden işlenmiş şekiller öylesine gerçeğe uygun gibidir ki, anlatılamaz. Ve adı geçen bahçenin içindeki bu heykeller, son derece sanatkârane yapılmıştır. Öyle heykeller vardır ki, onu gören gerçek bir adam zanneder” dedi. Ahmet Ağa “size o sarayı gezdiren görevli her halde size orayı bedava seyrettirmez. Sizden bir şey alması gerekir” dedi. Süleyman “bu sözü söylemenizden çok hoşlandım. Onlara hiçbir şey verilmediği gibi böyle bir şey teklif etmenin dahi hatırlarını kıracağı biline. Misafirden bir şey almak yasaktır. Zira kral, hizmetleri karşılığında görevlilere maaş verir. Kral, görevlilerin misafirlerden bir bedel aldıklarını duyarsa, onların işlerine derhal son verir. Ve bunun dışında devlet büyükleri, bu türden eşyaları görmek maksadıyla, kendi cinslerinden diğer devlet adamlarının evlerini ve saraylarını ziyaret ederler. Kendilerini gezdiren ve bu eşyaları

gösteren görevlilere herhangi bir şey vermek isteseler dahi veremezler. Zira bu, aralarında çok ayıp sayılır” dedi. Ahmet Ağa “gerçekten bu tuhaf şeydir. Misafire bu ölçüde saygı gösterilebileceğine inanmazdım” dedi. Süleyman “Fransa’da misafire o ölçüde saygı ve sevgi gösterirler ki, bir yabancı sokakta bir Fransızla kavga etse, bütün Fransızlar misafire sahip çıkarak ona yardım ederler. Bu gariple kavga edip, ona eziyet ediyorsun diye Fransızla çekişirler” dedi. Ahmet Ağa “bu tavır bende hayret uyandırdı. Zira bizim misafirlerimize böyle saygı gösterilmez” dedi. Süleyman “bu Müslüman kıyafetimle kral sarayından çıkmazdım. Ve kralın oğulları daima benim ülkem hakkında bana soru sorarlardı” dedi. Ahmet Ağa “şehzadeleri böylesine kolaylıkla görmek ve onlarla buluşmak mümkün müdür. Zira onların mevkileri hesaba katıldığında görüşmemek gerekir” dedi. Süleyman “Fransızların âdetleri, bizim âdetlerimize benzemez. Onların şehzadeleri, bizim şehzadelerimiz gibi sarayın içinde saklanmazlar. Onlar daha beşikte iken, yanlarında arkadaşlar ve hizmetçiler bulundurulur. Ve ilim ehli olarak yetişmeleri maksadıyla birçok yetkin hocalar tayin ederler ve her ilmi öğretirler” dedi. Ahmet Ağa “edep ve erkânı bunlara öğretirler. Ama tahta geçinceye kadar ne ile eğlenirler ve ömürleri ne ile geçer” dedi. Süleyman “o şehzadeler beş yaşına gelinceye kadar, hanım bakıcılar tayin edilir. O hanımlar beş yaşına kadar şehzadelere hizmet ederler. Bundan sonra onlara hizmet etmesi için erkek bakıcılar görevlendirilir. Lakin rütbenin iyisini ve büyüğünü hanımlara, küçüğünü beylere verirler. Ve belli başlı büyük adamlar dahi şehzadelerin yanına varıp konuşurlar. Bir kimse mani olmaz ve dışarıdan gelen elçilerin kralla buluştuktan sonra, şehzadelerle de buluşmalarında bir mani yoktur. Ve onların dadısı büyük hatundur. Şehzadelere, halkla ilgili meseleleri ve bir kral çocuğuna gerekecek bilgileri öğretirler ve gece gündüz hizmetinde olup onları eğlendirirler. Ve iyi şeyleri ve büyük işleri talim ettirirler. Adı geçen şehzadeler şayet on yaşında kral olurlarsa akıllı, tedbirli bir yetkin adamı yanlarında bulundurulur. Şehzadelere başka bir saray ve başka bir maiyet verirler. Ve türlü türlü hocalar tutarak yabancı lisanlar öğretirler. Ayrıca kâtipler verirler. Savaş ve geometri ilmine ilaveten diğer alanlarla ilgili bilgileri kazandırılır. Ve lalaları da onlara büyük adamlarla konuşup görüşmenin kurallarını öğretirler. Ve her vesileyle kralın sözü ve kararı gibi değerli bir şeyin olmadığını söylerler. Ve bir kral, düşmanına bile bir şey söylese, o sözün üzerinde durması beklenir. Haksız yere savaşmamak gerekir. Halkına karşı dikkatli olması ve halkının hakkını gözetmesi beklenir. Suçlunun hakkından gelip iyi olanın iyiliğini bilmek önemlidir. İyilik etme ve ihsan krallara yakışır. Suç sahibi kendi suçu dolayısıyla cezalandırılmış olur. Krallara yakışan iyilik ve ihsanda bulunmadır. Gerçekten de Fransa kralı, suçlu bir adam için ölüm emir vermez. Bu husus için kadılar tayin edilmiştir. Her şehirde onlar hükmederler. Lakin, yedi kadı

toplanıp da karar almadıkça, idam edilmeyi hak etmiş bir kimsenin katline hüküm veremezler. Ve bir kimsenin idam edilmesine yedi kadı hüküm verdikten sonra karar tekrar bu kadıların üstünde olan bir başka kadıya gelir. Bu kadı, adı geçen kimsenin ölüm kararına hüküm vermedikçe, onu katletmezler. Mesela İskenderiye kadısı, altı kadı ile birlikte bir adamın katline hükmetse, Mısır kadısının dahi altı kadı ile birlikte hükmetmesi gerekir. Zira dünyada ömür gibi aziz bir şey yoktur” dedi. Ahmet Ağa “bu iyi âdetler gayet uzun iştir” dedi. Süleyman “bazı konularda bu kadar uzatmazlar. Mesela bir adam bir adamı yol üzerinde vurup katlettiği ve katilin de yakalandığı durumlarda, bu iş için tayin edilmiş kadılar, o yerde o suçluyu katlederler. Böyle olmayıp da başka sebepten cinayet işlenmiş olsa bile anlatıldığı üzere hüküm uygularlar. Ve bundan başka bir suçlu adamı katletmeye götürürken olagelmış şeydir. Yolda kral rast gelse, o adamın suçu affolunur. Zira Fransa’da meşhur sözdür. Kralın gözü her nereye bakarsa ihsanı oraya ulaşır. Ve çok kral görülmüştür ki, yolu üzerinde bulunan suçlunun suçu affolunmuştur. Zira suçlunun göz bağlayıcıyla affolunması mümkün değildir. Bir kural daha vardır ki, Fransa kralı bir şehri fethettiği zaman o şehrin zindanında ne kadar suçlu adam varsa onları azat eder” dedi. Ahmet Ağa “Fransa kralı mürüvvet sahibi imiş” dedi. Süleyman “kendi kanunlarının dışındaki bir hükme rızası yoktur. Kral, bir kimsenin suçunu bizzat başısladığı durumlarda verdiği kararın kanun hükümlerine uygun olup olmadığını elbetteki kadılara sorar. Bir hoşca uğraşınlar diye ferman eder. Hüküm arz olunduğu üzere görünür ise suçlunun affedilmesine ferman olunur. Değil ise hakkından gelinir” dedi. Ahmet Ağa “bu senin dediğin mümkün müdür. Kral, birinin suçunu affetme kararı verdiği halde şayet bu karar yerinde bulunmaz ise, yine de suçlunun hakkından gelinir ifadesini anlayamadım” dedi. Süleyman “mesela bir adam bir adamı katletse, katledilenin yerine onu katl etmek gerekir. Katleden ne kadar büyük adam olursa olsun ve katl olunan adam ne kadar aşağı mertebede bulunursa bulunsun, kanın bedeli kandır. Bir kimse kendi halinde iken bir adam onu öldürmeye çalışsa, o da canını kurtarmak için o adamı öldürse yahut bir adam istemeyerek, yanlışlıkla bir kimsenin canına kıymış bulursa, hüküm arz olunduğunda, kral suçu affedilsin diye ferman eder. O ferman, resmî olarak kayda geçer. O katil olan adamın bu suçu yanlışlıkla değil de, ihaneten gerçekleştirdiği anlaşılırsa, o kimseyi kral affettiği halde, yine de hakkından gelinir. Zira kralın verdiği aff hükmü şartlıdır. Ancak hata ile katl gerçekleşmiş ise affedilebilir. Eğer taammüden öldürmüş ise hakkından geline diye yazılı emir verir” dedi. Ahmet Ağa “kralın böyle hususları kendisinin araştırmayıp kadılara havale ettiğini anladım. Kadılar dahi soruşturma yapıp olup biteni hiç değiştirmeksizin krala arz ederler. Kralın maksadı, vuku bulmuş her şeyden haberdar olmaktır” dedi. Süleyman “bundan sonra size şehzadelerle ilgili

durumları anlatayım. Zira bundan önce huzurunuzda zikretmiştim. Şehzadelere, krallara cömertliğin yakıştığı öğretilir. Ayrıca kral, ülke ve halkla ilgili her türlü meseleyi bilmek ve halkın karşısına güler yüzlü çıkmak durumundadır. Kralların, ülke insanlarının sağladıkları yararı bilerek, onları övmesi beklenir. Zira kral, halktan birini yararlılığından dolayı övse, bu övülme; o kimsenin indinde bin kese altından daha makbul sayılır. Ve kral olanlara kötü şeyleri de söylemek düşer. Krallara gazap etmek ve darılmak düşmez. Zira kral, herkesten yüce olmakla beraber alçak gönüllüdür. Bir kimseye iltifat etmede ve diğer hususlarda alçak gönüllü davranır. Halkın malına dokunmayıp, haksız rızık peşinde koşmaz. Halka zulüm ve saldırıdan çekinir demek suretiyle şehzadelere daima nasihat ederler” dedi. Ahmet Ağa “bu dahi iyi şeydir. Ancak sair işlerde kendini tutmak mümkündür. Lakin kadın hususunda kendini zapt etmek güç değil midir” dedi. Süleyman dedi ki “ayinleri üzere Fransa kralının bir eşten çok kadını olmaz. Ve onu dahi bir kere nikâh ettikten sonra boşayıp terk edemez. Şu andaki Fransa kralının karısı yoktur. Zira o, karısı öldükten sonra bir başkasını almadı. O kadından bir şehzadesi dünyaya geldi. O şehzadeyi evlendirmiş idi. Onun dahi üç şehzadesi olup onun dahi eşi ölmüştür. O, hâlâ bekâr kalmıştır” dedi. Ahmet Ağa “haremden olup biten her şeyi, herkes bilir mi” dedi. Süleyman “Fransa’da harem yoktur. Hatta kralın sarayında bile yoktur. Ve onun yanında gece gündüz adamlar vardır. Asla تنها kalmaz. Ve onun yattığı odada bazı beyzadeler vardır. Beraber yatıp, beraber kalkıp, birlikte otururlar. Kralla görüşmek isteyen kimseler onu istedikleri zaman rahatlıkla görebilirler. Ziyaretçileri, sadece kral hastalandığında veya öldüğünde içeriye almazlar”. Ahmet Ağa “bu âdet Osmanlı âdetine uymaz. Osmanlı, bir padişahı bir sarayın içine koyar ve onun yanına kimse varmaya kadir olamaz” dedi. Süleyman “Fransa diyarında kralları her gün görürler. Lakin her adamı yanına yaklaştırmazlar. Meğer yetim veya garip ola” dedi. Ahmet Ağa “böyle olunca kral iltifatsız kalmaz mı” dedi. Süleyman “böyle olunca halk kralı hem çok sever, hem de çok rağbet eder. Ve her nerede karar eder ise yanında çok sayıda silahlı bekçiler bulundurur. Hatta özel odasında varıncaya kadar silahlı bekçiler beklerler. Her odanın kapısını tutarlar. İzin olmadıkça bir kimseyi koymazlar. Ve bir yere gittiği zaman beş altı bin silahlı ve kılıçlı yanından asla ayrılmazlar. Ve kral halka kendisini böylece sevdirir ve heybetli görünür” dedi. Ahmet Ağa “bu heybet ve bu büyüklük anlatılamaz. Lakin buna endam ve boy ister ki, bu debdebeye uysun. Şimdi acaba böyle kral var mıdır” dedi. Süleyman “hâlâ şimdi Fransa kralı olanın boy, akıl ve endam bakımından benzeri bir kral daha gelmemiştir. O ülkesinde olan uzun boylu adamların hepsinden daha uzun boyludur. Ve gerek şecaatte ve gerekse yararlılıkta eşi yoktur. Ve cömertliği dahi eskiden olduğu gibi yerindedir” dedi. Ahmet Ağa “kralı bu

kadar methettin. Ancak şehzadesi için dahi bir söz söylemek olmaz mı” dedi. Süleyman “size anlattığım kralın oğlu olan bir kimseyi artık anlatmak gerekmez” dedi. Ahmet Ağa “ya oğlunun şehzadeleri için ne dersin. Sana nasıl görünür. Üç şehzadenin hangisi kendisini halka daha çok sevdilir. Ve hangisi babası tahtına geçip karar eder. Zira bunun için her birinin etrafında, başka bir taraftar grubu toplanmış olabilir” dedi. Süleyman “hayır bu husus için o diyarda kavga olmaz. Ve onların bu hususta âdet ve kanunları vardır. Bir kimse o kanuna aykırı davranamaz. Zira böyle bir yerde üç kardeş şehzade olsa büyüğü hangisi ise tahta önce o nail olur. O ölmedikçe diğerine nöbet gelmez. Kanun hükümleri böyle olunca aralarında kavga olmaz. Ve şimdiki Fransa kralının bu kadar hükmü var iken, ben tahtı küçük oğluma teslim eyledim dese kadir olmaz. Kanunları gereği tahtı büyüğüne teslim eder. Ve şimdi Fransa kralı eşi hamile iken ölse, kendi kardeşleri olduğu halde onlardan birini kral yapmazlar. Kralın eşi, hamileliğini tamamlayıncaya kadar sabrederler. Eğer bir erkek çocuk dünyaya gelirse, onu kral yaparlar. Ve onun dahi evlatları o ölünce yerine kral olur. Kanunları böyle olduğundan Fransa’da taht için kavga olmaz” dedi. Ahmet Ağa “bu uygulamaları gıpta ile dinleyip, bu şeyleri bana söylediğinden dolayı dünyalar kadar memnun oldum. Ancak senden rica ederim. O diyarın hallerinden birkaç gün bana söyleyesin. Biz dahi vukuf tahsil edelim” dedi. Süleyman da “başım üstüne her ne zaman muradınız olursa naklederiz” diye cevap verdi.

حضرتك في جملة توابع لربك بنوب قصر العين وبعكلمعروف
اولاد محله واروق جملة اتباعي ايله بر مقدار جريد فضلي
ابرو: اوق وتوفك تماشاسي تمام اولدقدن صكره
باشاي جليل القدر حضرتك قلعو طرفه روانه اولوب
اغالرين بعضيتك اغنامه كين اكلتمك نيتيله اوتورون
قالدير: بود فصيدك بلوك اختيارك دخي بش التي
بيك جندك ايله ذوق ايروب اكلتمك ايجون قصر العينه
كلدير: باشا اغالريني اونزه بولوب طرفين بربرينه
عادت قديم اورزه غايت تعظيم و تكريم قلدير
باشا اغالرك غير كتمك اورزه مراد اكلدير: وليكن
بلكر و اختيارلر بونلرك كند و كنه صا ويرسيو: اليقود
اول كون باغچه ده جمله بريره قار ايروب اوتوردير
اول باغچه نك جميز اغالرين و ساير اشجارلرين و نازك

قوة ویاوزلق ایله مشهور ایکن و دریا پادشاه یوز
دیر ایکن حالاشمده دوتما ده غوغا لر نه فرانجه نك
دوتماسنه فر شود و دره مدیریه فرانجه پادشاهنك
صکره کورد و کم دوتما او چو زیوک قلبون اینجه
ان کوچکی سکسان پاره طوب چکردی • وان بویکی
یوز بکرمی پاره طوب چکردی • و فرق الی پاره
قلیونلر دخی وارد که فر فالیش پاره طوب چکر
بو کیلر اوق اولر و غدن کا هیجه بونلر خدمت
استانبوله کوندرلر • بوزن ما عدا مار صلیه تعبیر
اولنفر فرانجه یا لیسند بر قلعه وارد اول قلعه
نیمانده الی چکردی کبی دونامش حاضر دورور
و فرانجه دیار نیک طیش دکنزه دخی بوید کیمیلر وارد
حالا انکلوز و فلنک بود و لته و بوینار کی خیرا

الدهول سايهان ديديكه اينچون ايليز لکه فرانجه نك انک
 کوچک کسي بر قلعه کبي درجه خانه سي غايت چوقدر
 اول کيلرک چود افلره پادشاه طرفدن فرمان اولشدر
 جنک اندوکلر کبي کوز و لر اولنج ويا کيلر غرق
 اولنج دشمندن يوز چورميه لر • اوليه اولنج اولور
 اولماز کبي بونلر قارشو فويه مز مکر کندي مندي
 بر بيوک کبي اوله • بونيله کبي ايله طرابلوسده يوقدر
 بو کيلر غايت باوز و کسکين کيدک يالکر بر کبي سي
 بکرمي کينک اورته سنه کرسه البته فرار انمز • و بر
 کينک چود ايني کبي سني ويره ايله و يروب خلاص
 اولجفين عقلي احاطه ايله که کبي يه و يرمکه قادر
 اوله مرزا اولنج دوکوشور • اينچون بوانه دکن
 فرانجه سفيسي النامشدر • انکولوز و فلنک بوقدر

دیارک احوالند ن بر قاج کون بکا سویکیه ن
بز دجی و قوف تحصیل ابره تم لیمان دخی باشم اوسته
هره زمان مرادیکز اولدر ایه
نقل ایررز دیوجوب
ایلدی

نفي سي تخته اول نایل اولور اول اولدر که برینه
 دخی نوبت کلن عادت قانونلری بویله اولیجی
 مابینلر نه غوغا اولمز • و شد کی فراجه پادشا^{هنگ}
 بو قدر حکمی وار ایکن بن حق کوجک اوغله تسلیم
 ایهم دیسه قادر اولمز قانونلری اوزره حق
 بویکه تسلیم ایدرلر • و شد کی فراجه پادشاهی
 اولسه فرزاندلر وار ایکن خاتونی حامده قالسه
 حملین وضع ابرجه صبر ایدرلر اکرا اولادی ارکک
 کلورسه برینه اونی پادشاه ایدرلر و اوتک دفر
 اولاد لر یه برینه پادشاه اولور قانونلری بویله
 اولغله فراجه دیا دنه بونک ایچون غوغا اولمز
 احمد غا بویکه پسند ایروب بوشیلر بکاسو بولر کلدن
 دنیا لر قدر خط ایهم ایچن سندن رجا ایهم اول

Musa Celil'in "Moabit Defterleri" Üzerine Bir İnceleme

Alsu KAMALIEVA*

ÖZ

Musa Celil, 1906'da dünyaya gelmiş ve otuz dokuz yıllık kısa bir yaşamın ardından 1945 yılında hayata veda etmiş, fakat bu kısa zamana çok sayıda ölümsüz eseri sığdırabilmiş önemli bir Tatar şairidir. Bu kısa süre içerisinde verdiği eserlerle Tatar sanatçılarına ilham kaynağı olmuş ve Tatar sanat dünyasında adı konulmamış yeni bir edebî akımın ortaya çıkmasını sağlamıştır. Musa Celil, birçok önemli eserini İkinci Dünya Savaşı yıllarında tutuklu kaldığı Alman Moabit Toplama Kampı'nda oldukça zor şartlar altında yazmıştır. Burada yazdığı şiirleri, Tatar halkı tarafından dilden dile ulaştırılarak çoğaltılmış, ölümünden sonra da "Moabit Defterleri" adı altında kitaplaştırılarak yayınlanmıştır. Bu şiirlerde vatan sevgisi, vatan özlemi, gurbet, sevgiliye ve dostlara duyulan hasret ile kahramanlık duyguları yoğun olarak işlenmektedir. Musa Celil'in bu şiirlerinde kendisine özgü dil ve üslup özellikleri dikkat çeker.

Anahtar Kelimeler: Musa Celil, "Moabit Defterleri", toplama kampı, vatan sevgisi, kahramanlık, gurbet.

ABSTRACT

An Analysis on the "Notes of Moabit" by Musa Celil

Musa Celil is a prominent Tatar poet who was born in 1906 and died in 1945. In his short life he wrote many distinguished poems. He was a source of inspiration for other Tatarian writers. He was the leading figure for a new literary movement emerged in Tatarian literature. For now this movement has not been named or identified. During the years of World War II. Musa Celil wrote his many important poems when he was under arrest in Moabit Concentration Camp built by the Germans. The conditions were very hard in the camp. Even under

* Yrd. Doç. Dr., Gazi Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Öğretim Üyesi. ANKARA. alsukamal@yahoo.com, alsokumalieva@gazi.edu.tr

this circumstance Tatar people conveyed these poems to each other and didn't let them fade away. After Celil's death the poems were collected and published under the name *Moabit Defterleri* (Moabit Letters). Patriotism, homesickness, yearning for the beloved and friends, and feelings of heroism are the main themes of his poems. This article aims to introduce the distinctiveness of Celil's poems in respect to language and style.

Key Words: Musa Celil, "Moabit Defterleri" (Moabit Journals), concentration camp, patriotism, heroism, homesickness.

1. Hayatı

Musa Celil, otuz dokuz yıllık kısa yaşamına rağmen, çağdaş Tatar edebiyatına çok sayıda önemli eser kazandırmış bir sanatçıdır. Kısa ömrü içerisinde verdiği bu eserler ile bir dönem sanatçılarını etkilemeyi de başaran Celil, Tatar edebiyatında adı konmamış bir akımın temsilcisi konumundadır. Çünkü onun fikirleri, edebi tarz ve üslûbu hem muasırı olan hem de kendisinden sonra gelen çok sayıda Tatar sanatçısını etkilemiştir. Musa Celil'in İkinci Dünya Savaşı yıllarında Almanya'da esarette iken yazdığı şiirlerinden oluşan "Moabit Defterleri" onun edebî şahsiyeti üzerinde ayrı bir yer tutar. Savaş ortamının zorlukları, gurbet, esaret ve idealizm onun bir dönem eserlerini şaheser tadında yazabilmesine zemin hazırlamıştır. Bu çalışmamızda Türk okuyucusuna Musa Celil'i kısaca tanıttıktan sonra "Moabit Defterleri" üzerinde genel bir inceleme ve değerlendirme yapmayı amaçlıyoruz.

Musa Celil Kimdir?

Tatar fikir ve edebiyat dünyasının önemli simalarından olan Musa Celil, 15 Şubat 1906'da Orenburg bölgesi, Şarlık ilçesi Mustafa Köyü'nde çiftçi bir ailenin evlâdı olarak dünyaya gelir (Celil Musa 2006:10). Köyde aldığı temel eğitimin ardından 1914-1917 yılları arasında ünlü *Hüseyniye Medresesinde* tahsilini sürdürür (Yahin Albert 2008:31). İlk şiirini henüz dokuz yaşında iken yazmaya başlayan Musa Celil'in şiirleri, on üç yaşında iken *Kızıl Yıldız* adlı gazetede yayınlanmaya başlar (*Tatar Edebiyatı Tarihi* 1989:66).

Bu şiirler mücadele ve idealizm doludur. Bu yaşından itibaren şiirleri sürekli dergi ve gazetelerde yayınlanmaya başlayan Musa Celil'in, henüz on dokuz yaşında iken ilk şiir kitabı "Gidiyoruz" yayınlanır (Celil Musa 2006:6).

Musa Celil 1922 yılında Kazan'a gelir ve *Tataristan* gazetesinde çalışmaya başlar. 1923-1925 yılları arasında *Tatar İşçileri Fakültesi*'nde okur. 1925-1927 yılları arasında Orenburg ve Orski'de *Komünist Partisi*'nin gençlik kolları olarak kabul edilen *Komsomol* birliklerinde görev alır (Celil Musa 2006:14-16). Bu dönemde Musa Celil'i bir grup arkadaşıyla birlikte komünist ideolojiyi tam

olarak benimsemiş, bu uğurda her şeyini ortaya koyabilecek kadar idealist görürüz. 1927-1931 yılları arasında *Moskova Üniversitesi'nin Edebiyat ve Sanat Fakültesi* 'nde eğitim görür. Bu fakülte, dünyaca meşhur sanatçıların yetiştiği çok önemli bir eğitim kurumudur. Musa Celil burada eğitimini sürdürürken bir yandan da *Küçük Kardeşler* ve *Ekim Çocukları* adlı dergilerde redaktör olarak çalışır (Celil Musa 2006:249).

1933-1934 yılları arasında Moskova'daki *Komünist* gazetesinde edebiyat - sanat bölümünün direktörü olarak görev yapar. 1935-1938 yılları arasında ise *Moskova Devlet Üniversitesi* 'nde açılan *Tatar Edebiyat Bölümü* 'nde bölüm başkanı olarak çalışır. 1938 yılında yanındaki ekiple birlikte Kazan'a dönen Celil, *Kazan Devlet Tiyatrosunun Edebiyat Bölümü* müdürü olarak görev alır (Celil Musa 2006:249). Halen Kazan Devlet Opera ve Bale Tiyatrosu, Musa Celil'in adını taşımaktadır.

1938 yılından İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasına kadar *Tataristan Yazarlar Birliği* 'nin başkanlığını yürüten Musa Celil çok genç yaşında bu önemli göreve getirilecek kadar tanınmış bir yazar ve şairdir. (Galiesgar Kamal isemendege Tatar devlet akademiya teatri. Yöz yıl 2009:61).

Savaşın başlamasıyla birlikte özel birtakım kurslardan geçen Musa Celil, cephede *Otvaga* gazetesi muhabiri olarak görev alır (Musin F. 2006:118). *Volvov* cephesindeki çarpışmaların birinde ağır yaralanır ve esir düşer (Yahin Albert 2008:31). Musa Celil'i bu esaret döneminde çok daha aktif bir çalışma temposu içerisinde görürüz. Bir taraftan yazdığı şiirlerle cephe gerisindeki askerlere moral ve motivasyon desteği sağlayan Celil, diğer taraftan bulunduğu esir kamplarındaki vatansever subay ve askerleri örgütleyerek Almanlara karşı Rus propagandasını fiili olarak gerçekleştirir. Hatta esir kampları içerisinde örgütlenen gizli bir teşkilatın da lideri konumundadır. Esir kamplarını tek tek dolaşan Musa Celil bu şekilde Sovyet propagandasını yaparken arkadaşları da onun gidemediği yerlerde aynı çalışmalara devam ederler (Musin F.M. 2006:118).

Musa Celil'in bu aktif çalışmaları sürerken şiirleri elden ele dolaşır ve geniş kitleleri etkiler. Onun bu çalışmaları sonucunda 1943 yılında Beyaz Rus partizanlarına karşı gönderilen *İdil-Ural Lejyonu* olduğu gibi partizanlara katılır. Ama Tatar esirleri ayaklanma hazırlığı yaparken deşifre edilirler. 1944 Şubatında yapılan yargılama sonucu idamlarına karar verilir. Musa Celil ve onbir arkadaşı giyotin ile başları kesilerek öldürülürler (Musin F.M. 2006:119).

Musa Celil'in özellikle İkinci Dünya Savaşı sırasındaki bir aktif döneminde kaleme aldığı şiirlerini topladığı iki ayrı defter savaş bittikten sonra bulunur ve ortaya çıkarılır (Ehmedullin A.G. 2005:81). Bu defterler *Moabit Toplama*

Kampı'nda bulunduğu için "Moabit Defterleri" diye anılır. Bir süre basımına cesaret edilemeyen bu defterler şairin idamından birkaç yıl sonra 1953 yılında basılarak okuyucuya ulaştırılır (İbrahimova Saime, 2006:110).

Moabit Defterleri

Kolayca anlaşılacağı üzere bu eserlere "Moabit Defterleri" adı Musa Celil tarafından verilmemiştir. Bu eserlerdeki şiirlerin Moabit Toplama Kampı'nda defterlere kaydedilmesinden ve çoğunluğunun da bu toplama kampında yazılmasından dolayı bu isimle adlandırılmıştır. Defterlere kaydedilmiş şiirlerin büyük çoğunluğu şair kampa kapatıldıktan sonra, yani 1943 Ağustosundan sonra kaleme alınan eserlerdir. Bu eserlerin bulunması ve Kazan'a ulaşmalarının hikayeleri de ilginçtir.

Şimdiye kadar bulunabilen iki defterden birincisi 1946 yılında Kazan'a getirilmiştir. Defter 1944 yılında şairin toplama kampı arkadaşı Gabbas Şeripov tarafından dışarı çıkarılır ve ilk önce Fransa'ya götürülür. Fransa'daki Lepuyi Kampı'ndaki esir Tatarların eline ulaşan şiir defteri burada muhafaza edilir. 1946 yılında vatanına dönen Tatar tutsaklardan Nigmet Tiregulov tarafından ise Kazan'a getirilir ve Musa Celil'in bir dönem başkanlığını yaptığı Tataristan Yazarlar Birliği'ne teslim edilir (Ehmedullin A.G. 2005:81).

İkinci defter de zor bir süreçten sonra Ana vatanına ulaştırılır. Musa Celil bu defteri *Moabit Toplama Kampı*'nda birlikte ceza çektikleri Belçikalı sanıklardan dost olduğu Andrey Timmermans'a idam edilmesinden onbeş gün önce teslim eder. Andrey, Celil'in idam edilmesi üzerine, kendi kişisel eşyalarının arasına sakladığı şiirleri, diğer eşyalarıyla birlikte Belçika'ya annesine gönderir. Andrey'in annesi eşyaların arasında bulunduğu bu defteri oğlunun özel bir emaneti olarak görür ve saklar. Savaş bitip özgürlüğüne kavuşan Andrey evine geldiğinde Musa Celil'in bu defterinin korunduğunu görür ve defteri Brüksel'deki Sovyet Büyükelçiliği'ne götürüp teslim eder. Büyükelçilik de bu defteri Moskova'daki *Sovyet Yazarlar Birliği*'ne gönderir (Ehmedullin A.G. 2005:81).

Bu şekilde Musa Celil'in toplam doksan dört şiirinin toplandığı iki ayrı defteri okuyucuya ulaşmıştır.

Ancak hemen belirtelim, Musa Celil'in esaret döneminde yazdığı şiirlerin tamamı bu kadarla sınırlı değildir. Bunu nereden anlıyoruz? Musa Celil'in bulunabilen iki defterden birisinin sayfalarına yazdığı "Esirlikte ve tutsaklıkta 1942-1943 arasında yazdıklarım, yüz yirmi beş şiir ve manzume... Ancak nereye yazayım? Benimle birlikte ölüyorlar" notu (Celil Musa İt. 2009: 29), şairin en azından bu notu yazdığı tarihe kadar yüz yirmi beş şiir kaleme aldığını göstermektedir ki bu sayı bugün elimizde bulunan doksan dört şiirden çok fazladır. Dolayısıyla şairin henüz ele geçmeyen yahut

kaybolan veya imha edilen başka defterlerinin bulunduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

Bu arada şairin *Moabit Toplama Kampı*'nda yazdığı şiirlerin birçoğunun defterler bulunmadan önce de halk tarafından bilindiğini belirtelim. Peki, bu nasıl oluyordu? Şairin yazdığı eserler Tatar gençleri tarafından ezberleniyor ve kulaktan kulağa yayılarak bir yerlerde yazılı kayda alınıyordu. Musa Celil'in birçok şiiri bu şekilde muhafaza edilmiştir (Ehmedullin A.G. 2005:82).

Mobait Defterleri'nde Yer Alan Şiirlerin Genel Özellikleri

Musa Celil'in *Moabit Defterleri* adı altında toplanan şiirlerindeki en belirgin ortak özellik bu şiirlerin *vatan sevgisi* temasını işlemesidir.

Cırlarım
(şiğörden özek)

Şarkılarım
(şiirden bir parça)

Ülgende de yörek tuğrı kalır
Şiğremdeğë izğë antıma.
Bar cırımıñ ilge bağışladım
Gomrëmnë de birem halkıma.

Ölürken de yürek bağı kalır
Şiirindeki kutsal andıma.
Tüm şiirimi vatanıma bağışladım
Ömrümü de veririm halkıma.

Cırlap üttëm danlı köreş kırın,
Cırlap kildëm tormış yazıma.
Soñğı cırım palaç baltasına
Başını totkan kilëş yazıla.¹

Türkü söyleyerek geçtim şanlı mücadele kırını
Şarkı söyleyerek geldim hayatımın baharına
Son şarkım ise cellat baltasına
Başımı koyarak yazılıyör. 1943

Şair hayatının son dönemlerinde yazdığı bu şiirde bir anlamda poetikasını (şiir sanatını) da ortaya koymaktadır. Ölümüne kadar "şiirindeki kutsal yemine bağlı" kalacağını vurgulayan Musa Celil, şiirini de, ömrünü de vatanına ve halkına bağışladığını belirtmektedir. Gerçekten de onun şiirinde kimi zaman çok belirgin olarak kimi zaman da örtülü biçimde de olsa her zaman *vatan sevgisi* bir şekilde hissedilmektedir:

Bu şiir Musa Celil'in vatan sevgisini anlattığı ölümsüz eserlerinden biridir. Sevgiliye hitaben yazılan bu şiirde Musa Celil, uzaktaki sevgilisine kendisinden haber getirenlerin, onun yıkılıp pes ettiğini söylemeleri halinde bunlara inanmamasını istiyor. "Bayrağına kanı ile yazılan andının kendisini ileri gitmeye" çağıracağını belirten şair, yıkılıp yorulmaya, vatan için mücadele etmekten vazgeçmeye verdiği sözün engel olacağını söylüyor.

1 Celil Musa, *Moabit Defterleri*, Kazan, Tatarstan kitap neşriyatı, 2005, s.172; Velieva Z.R., Bayanov E.F., Veliev R.İ., Minnullin R.M., Veliev M.H., *Kayınnar sarı ide*, Kazan, "Magarif" kitap neşriyatı, 2004, s.77.

İşanma

Sıña minnen heber kitërseler,
“Ul yıgılğan arıp”, - diseler,
Sin işanma, beğrem!
Mondıy süznë
Duslar eytmes, yakın kürseler.

Bayragıma kanım bëlen yazgan
Antım çakıra alga barırğa.
Hakım barmı minëm abınırğa,
Hakım barmı arıp kalırğa?

Sıña minnen heber kitërseler,
“Almaştırğan ilën”, - diseler,
Sin işanma, beğrem!
Mondıy süznë
Duslar eytmes, minë söyseler.

İden kittëm il hem sinëñ öçen,
Avtomatım asıp arkama.
İlëmnë hem sinë almaştırğaç,
Cirde miña tağın ni kala?

Sıña minnen heber kitërseler,
“Musa indë ülgen, - diseler,
Sin işanma beğrem!
Mondıy süznë
Duslar eytmes, sinë söyseler.

Tufrac kümer tennë, küme almas
Yalkınlı cır tulı küñlëñ;
“Ülëm” - diyëp eytëp bulamı soñ
Ciñëp ülgen mondıy ülëmnë?²

İnanma

Sana benden haber getirselər,
“O yıkılmış yorulup” deseler,
Sen inanma, canım!
Böyle sözü
Dostlar söylemez, yakın görseler.

Bayrağıma kanım ile yazılan
Andım çağırır ileriye gitmeye,
Hakkım var mı benim yıkılmaya,
Hakkım var mı yorulup kalmaya?

Sana benden haber getirselər,
“Değiştirilmiş yurdunu” deseler,
Sen inanma canım!
Böyle sözü
Dostlar söylemez, beni sevseler.

Yurttan gittim yurdum ve senin için,
Silahımı asıp omzuma.
Yurdumu ve seni değiştirirsem,
Dünyada daha bana ne kalır?

Sana benden haber getirselər,
“Musa artık öldü” deseler,
Sen inanma canım!
Böyle sözü,
Dostlar söylemez, seni sevseler.

Toprak gömer teni, gömemez
Güzel türküler dolu gönlü;
“Ölüm” denilir mi
Yenerek ölünen böyle ölüme?

2 Kayınnar sarı ide, Kazan, “Megarif” kitap neşriyatı, 2004, s.78.

Üçüncü dördlüğe ilk dördlükteki gibi "sana benden haber getirselers" dizesiyle başlayan şair, "değiştirmiş yurdunu deseler" ifadesiyle vatanını herhangi bir değere satmayı kastediyor ve "sen inanma, canım" diyerek hem sevgiliye duyduğu yakınlığı vurguluyor hem de vatanını hiçbir şeye satmayacağını anlatıyor. "Böyle sözü dostlar söylemez" diyerek Musa Celil'i tanıyan ve seven hiç kimsenin onun vatana ihanet etmeyeceğini bileceğini anlatıyor. Şair böyle bir sözü getiren kişilerin asla dost olamayacağını ve sevgilisinin bu sözü söyleyenlere inanmaması gerektiğini belirtiyor.

Dördüncü bölümde yaşadığı gurbet ve savaş ortamını "yurttan gittim, yurdum ve senin için" dizesiyle çok güzel bir ifade yoğunluğuyla anlatan şair, "silahını omzuna asıp vatani için savaşmaya" gittiğini belirtiyor. "yurdumu ve seni değiştirirsem, dünyada daha bana ne kalır?" soru ile hayatta değer verdiği en önemli iki unsurun vatani ve sevgilisi olduğunu, bunlar olmadan yaşamının bir amacı olamayacağını yine şairlik yeteneğini en ince şekilde kullanarak anlatıyor.

Dikkat edilirse "sana benden haber getirselers..." diye başlayan tekrarlama dizelerinin bu mısraından sonraki içeriği her seferinde değişmektedir. Birinci bölümde "o, yıkılıp yorulmuş deseler..." diye devam eden dizeler ikinci tekrarda "o, değiştirmiş yurdunu deseler..." şeklinde yer almakta, son bölümde ise "Musa artık öldü deseler..." şekline dönüşmüştür.

En kuvvetli vurgu, bu son bölümde yapılmaktadır. *Çünkü ölümün ötesi yoktur.* Musa Celil bu bölümde, sevgiliye ölüm haberini verecek olanlara da inanmamasını öğütüyor. *Ona göre ölüm sadece toprak sadece teni gömer, gönlü gömemez. Onun güzel türkü dolu olan gönlünü toprak yutamaz.* Burada türkü benzetmesine dikkat etmemiz gerekir. *Türkü*, bilindiği gibi *halk sevgisi*, *vatan sevgisi* ve nihayet *sevgiliye duyulan hislerin* en yalın ve sade şekliyle dillendirildiği bir motif olarak karşımıza çıkar. Türkü, saf, temiz, riyasız ve doğal bir söylemi temsil eder.

Bütün olarak değerlendirildiğinde Musa Celil'in *İnanma* şiiri, serbest nazım ölçüleriyle yazılmış, halk edebiyatı mazmunlarının yoğun olarak kullanıldığı akıcı ve sade dili ile dikkat çeken, vatani, sevgili ile eşdeğer gören bir anlayışın dillendirildiği bir manzume olarak karşımıza çıkar.

Bu şiir, Musa Celil'in *Moabit Defterleri*'nde yayınlanan birçok şiirinde olduğu gibi, ondaki *vatan sevgisi* en iyi şekilde yansıtılan eserlerinden birisidir. Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, Musa Celil'in *Moabit Defterleri*'nde yer alan şiirleri dikkatle incelendiği zaman, onun bu serideki eserlerinin hemen tamamında örtülü ya da açık şekilde *vatan sevgisi* ya da *vatan hasreti* duygularının yoğun olarak işlendiği görülmektedir.

Musa Celil'in *Moabit Defterleri* adı altında toplanan şiirlerinde *vatan sevgisi* ve *özlemi* dışında başka konulara da rastlamak mümkündür. Bunlar arasında;

insanlara öğütler veren erdemli olmayı, dürüstlüğü ve doğruluğu tavsiye eden şiirler (*Bir Öğüt*³), *sosyal ve siyasal eleştiri şiirleri* (*Sırlı Yumak*⁴), *hayal kırıklıklarını anlatan ve gurbet acısıyla yazdığı şiirler* (*Alman İlinde*⁵), *hapis hayatında duyduğu acıları anlatan şiirler* (*Kuşçuk*⁶, *Hayal*⁷), dostlarına duyduğu özlemi ve sevgiyi anlatan şiirler (*Dosta*⁸), sevgiliye yazdığı şiirler (*Sevgilime*⁹, *Kar kızı*¹⁰) ve kahramanlık şiirleri (*Kahramanlık hakkında*¹¹) başlıklarını sayabiliriz.

Dil ve Üslûp

Musa Celil'in *Moabit Defterleri* adı altında derlenen şiirlerinde ortak dil ve üslup özelliklerini tespit etmek mümkündür. Her şeyden önce onun bu dönem şiirlerinde yiğitçe bir söyleyişin, inandığı dava uğruna hayata meydan okuyan kahraman bir insanın ruh halinin yansıtıldığı epik bir üslubun hakim olduğunu görürüz:

"Bir Öğüt" adını taşıyan şiirin ilk dörtlüğünü oluşturan bu dizelerde şairin hayata meydan okuyan, idealleri uğruna yaşama ve tüm insanlara kafa

Bër Üğët
(*şiğërden bër öžëk*)

Bir Öğüt
(*şiirden parça*)

Min küp kürdëm fildey këşëlernë:
Kiñ kükreklë timër bedenlë.
Tik kürësë idë eşë bëlen
Këşë bulgan iñ çın ademñ.¹²

Ben çok gördüm fil gibi insanları:
Geniş göğüslü, demir bedenli.
Yalnızca görülmeliyi işi ile
İnsan olan gerçek adamı.
(1942-1944)

tutan yaklaşımının yansımalarını görürüz. Aynı şiirin devamında yer alan dizeleri onun bu şiirinde insanların hangi özelliği ile değer kazanması gerektiği konusundaki düşüncesini net bir şekilde yansıtır.

Köçlëlgëñ bëlen gorurlanma!
Këşëlgëñ bëlen gorurlan!¹³

Güçlülüğünle gurur duyma,
Kişiliğünle gurur duy!"

3 Celil Musa, *Moabit Defterleri*, Kazan, Tatarstan kitap neşriyatı, 2005, s.193.

4 Celil Musa, *Eserler*, biş tomda, 2 t., Kazan, Tatarstan kitap neşriyatı, s.200.

5 Celil Musa, *Eserler*, biş tomda, 2 t., Kazan, Tatarstan kitap neşriyatı, s.174.

6 *Kayınnar sarı ide*, Kazan, "Megarif" kitap neşriyatı, 2004, s.67.

7 Celil Musa, *Eserler*, biş tomda, 2 t., Kazan, Tatarstan kitap neşriyatı, s.158.

8 Celil Musa, *agk.*, s.137.

9 Celil Musa, *Moabit Defterleri*, Kazan, Tatarstan kitap neşriyatı, 2005, s.82.

10 Celil Musa, *agk.*, s.189.

11 Celil Musa, *agk.*, s.206.

12 Celil Musa, *Eserler*, biş tomda, 2 t., Kazan, Tatarstan kitap neşriyatı, s.168.

13 Celil Musa, *agk.*, s.168.

"Sihirli Yumak" şiirinin bir bölümünden aldığımız şu dizeler de onun üslup özelliklerini yansıtmaya açısından ilginçtir:

Sërlë yomgak
(Şığëerden özëk)

Sihirli Yumak
(şiiirden parça)

Ekiyettegë diyü patşasıday,
Yört hucası çıktı karşıma.
Balta askan, börkët üleksesën
Bürëk itp kigen başına.¹⁴

Masaldaki dev padişahı gibi,
Ev sahibi çıktı karşıma.
Balta asmış, kartal leşini
Börk edip giymiş başına...

(1942-1944)

Baştan sona masalsı bir anlatıma sahip olan bu şiirde *destan* türünün dil ve üslup özelliklerinin çağdaş bir anlayışla yorumunu görürüz. Baltasını asmış ev sahibinin silüetini başına giydiği kartal leşinden börkü tamamlar. Baştan sona destansı bir anlatımın hakim olduğu bu şiirden hareketle onun başka bir üslup özelliğine daha işaret etmek gerekir.

Musa Celil, kahramanca bir söyleyişe sahip olmakla birlikte, dönemin birçok Tatar şairinde olduğu gibi *simgesel* bir anlatımı tercih ettiği şiirler vermiştir. Yaşadığı dönemin olumsuz şartlarını –yine epik üslubunu korumak kaydıyla– tarihin derinliklerinden getirdiği birtakım imge ve mecazları kullanarak anlatma yoluna gitmiştir.

Sırlı Yumak adlı şiirinin ilerleyen bölümlerinden aldığımız şu dizelere bakalım:

"Diyü, karap her kön şu tişekten,
Korbannarın sanap maktana."

"Dev, bakıp her gün bu delikten
Kurbanlarını sayıp övüntür."

"Diyü öçën kön de yöz uçakta
Kebab kıza adem itënnen."

"Dev için her gün yüz ocakta
Kebab pişiyor insan etinden."

"Süz citerme söylep aňlatırğa
Bu yorttağı veşset, kollıkını!"

"Söz yeter mi söyleyip anlatmaya
Bu yurttaki vahşet, köleliği!"

Kaya gına ayak atlasaň da
Saklıy monda diyü tozağı,
Her tıkrıkta ülëm külegesë,
Her işekte kollık tozağı."¹⁵

Nereye basarsan bas,
Bekliyor orada devin tuzağı.
Her köşede ölümün gölgesi,
Her kapıda kulluk kilidi."

14 Celil Musa, *agk.*, s.172.

15 Celil Musa, *agk.*, s.172.

Burada üstü örtülü bir şekilde rejim eleştirisi yapıldığı rahatlıkla anlaşılmaktadır. “Her gün delikten bakan dev”in “insan eti pişirip yemesi”, mitolojik bir anlatımla çağdaş siyasal sorunlara gönderme yapıldığını açıkça göstermektedir. Şair yaşadığı ortamdan o kadar bunalmış olmalı ki “her köşesinde ölüm gölgesi, her kapıda kulluk kilidi” ifadesi ile “yurttaki vahşet ve köleliği” anlatmaya sözün yetmediğini söylemektedir. Bu sözcüklerle artık mitolojik ve destansı sınırların da zorlandığını gerçeğin mecazın kalıplarını delerek kendisini gösterdiğini söylemek mümkündür.

Dönemin savaş ve baskı rejimi şartlarında duygu ve düşüncelerini ifade etmek için *Musa Celil* gibi usta bir şairde mecazın sihirli söylemi bir üslup özelliği olarak karşımıza çıkar.

Yine *Moabit Defterleri* ekseninde bir değerlendirme yapıldığı zaman, Musa Celil’in Tatar dilinin bütün özelliklerinden ustaca yararlandığını görmek mümkündür. O şiirlerinde halk edebiyatı mazmunlarını başarılı bir şekilde kullanır. Gelenekten getirdiği geniş bir halk kültürünü modern teoriler ile birleştirir ve bu birikim onun dil ve üslubunu oldukça zengin bir kimliğe büründürür.

Kaynaklar

- Galiesgar Kamal isemendege Tatar devlet akademiyası teatrı. Yöz yıl* (2009), İke tomda, 2.t, Kazan, “Zaman” neşriyatı.
- Celil, Musa (2004), *Eserler*, “Şigirler, poçmalar, tercemeler”, Hazırlayanlar: Velieva Z.R., Ehmedullin A.G., Veliev R.İ., Galiullin T.N., Zahidullina F., Minnigulov H.Y., Tarhanov İ.G., Harisov F.F., Veliev M.H., Kazan, “Megarif” neşriyatı.
- Celil, Musa (2006), *Eserler*, “Şigirler”, (2006), Biş tomda, 1 tom, , Hazırlayanlar: Velieva Z.R., İbrahimov İ.M., Hisamov H.Ş., Şakirov D.S., Mostafin R.E., Ehmetcanov M.İ., Şeyhilislamov Z.R. Kazan, Tatarstan kitap neşriyatı.
- Celil, Musa (2006), *Eserler*, “Şigirler”, Biş tomda, 2 tom, Kazan, Tatarstan kitap neşriyatı.
- Celil, Musa (2005), *Moabit defterleri*, Kazan, Tatarstan kitap neşriyatı.
- Celil, Musa (2006) *Eserler*, “Tormış yulım”, biş tomda, 4 t., Kazan, Tatarstan kitap neşriyatı.
- Ehmedullin A.G., Galimullin F.G., Galiullin, Ganieva F.E., Yuziev N.G., (2005), *Edebiyat*, XX Yöznen 30-90 nçı yıllarında edebiyat, Kazan, “Megarif” neşriyatı.
- Matbugat yortı-gomer kitabı* (2006), İbrahimova, Saime “Gomer mizgellere”, Kazan, Megarif kitap neşriyatı.
- Musin F.M., Hebibullina Z.N., Zakircanov E.M. (2006), *Tatar Edebiyatı*, Kazan, Tatarstan kitap neşriyatı.
- Yahin Albert (2008), *Edebiyat*, Kazan, “Megarif” neşriyatı.
- SSSR fenner akademiyese Kazan filialı G.İbrahimov isemendege Tel,edebiyat hem Tarih institutu (1989), *Tatar Edebiyatı Tarihi*, Tatar Sovet edebiyatı, Altı tomda, 5 tom, Kazan, Tatarstan kitap neşriyatı.

Velieva Z.R., Bayanov E.F., Veliev R.İ., Minnullin R.M., Veliev M.H. (2004), *Kayınnar sarı ide*, Kazan, "Megarif" kitap neşriyatı.

(Footnotes)

1. Celil Musa, *Moabit defterleri*, Kazan, Tatarstan kitap neşriyatı, 2005, s.172; Velieva Z.R., Bayanov E.F., Veliev R.İ., Minnullin R.M., Veliev M.H., *Kayınnar sarı ide*, Kazan, "Magarif" kitap neşriyatı, 2004, s.77.
2. *Kayınnar sarı ide*, Kazan, "Megarif" kitap neşriyatı, 2004, s.78.
3. Celil Musa, *Eserler*, biş tomda, 2 t., Kazan, Tatarstan kitap neşriyatı, s.168.
4. Celil Musa, *agk.*, s.168.
5. Celil Musa, *agk.*, s.172.
6. Celil Musa, *agk.*, s.172.

Türklerde Kadın ve Hüseyin Nihal Atsız'ın Tarihî Romanlarında Kadın Motifi

Saadettin KOÇ*

ÖZ

Gerek Türk destan ve efsanelerinde gerekse tarihin bütün devirlerinde kadının yeri her zaman üst seviyelerde olagelmıştır. Çalışmamız boyunca farklı kaynaklardan aldığımız örneklerle bunu ispatlamaya çalıştık. Bunun yanında büyük yazar Hüseyin Nihal Atsız'ın tarihî romanlarındaki kadın profilleriyle bu düşüncemizi desteklemeye çalıştık. Ve son söz olarak da büyük Atatürk'ün vurguladığı gibi, sahip olduğumuz bugünkü Türkiye Cumhuriyeti devleti Türk kadınının eseridir ve yine bu Cumhuriyet asil Türk kadınının omuzları üzerinde sonsuzluğa doğru yol almaya devam edecektir diyoruz. Zira bir milletin, "devlet-i ebed müddet" ülküsüyle yol alması için en büyük vazife o milletin kadınlarına düşmektedir. Umuyoruz ve arzu ediyoruz ki, Türk kadını, tarihteki şanlı yerini yeniden alacak ve Türk milletinin mukadderatında yeniden belirleyici olacaktır.

Anahtar Kelimeler: konçuy, destan, Türklerde kadın, kadın hakları.

ABSTRACT

Woman in Turkish History and the Woman Motif in Hüseyin Nihal Atsız's Historical Novels

The place and role of women in both Turkish and epic legends and in history has always had a high status. This study attempts to prove the status of women from the examples in a variety of sources. In addition, the women profiles in the novels of Hüseyin Nihal Atsız tries to support the importance of women in history. And as Atatürk also stressed out the present state of the Republic of Turkey is the result of the work of Turkish women and Turkish women will carry it to eternity on their shoulders. For a nation to be "devlet-i ebed müddet" (the eternal state), the biggest task in on the women of the country. We hope, with the analysis of Atsız's novels Turkish women will take

* Yrd. Doç. Dr. Uşak Üniversitesi, Eğitim Fakültesi / UŞAK
e-posta: TTKP@potmail.com

their place in the glorious history and will be determinative in the fate of Turkish nation.

Key Words: konçuy, epic, women in Turkish novels, women in Nihal Atsız's novels, women's rights

Giriş:

Destanlar ve efsaneler, bir milletin tarihin derinliklerinden günümüze süzülüp gelen sosyal, içtimaî ve kültürel hayatlarının aynası gibidir. Tarih sahnesine ilk çıkan birkaç millettten biri olan Türkler, destan kültürü bakımından bir hayli zengindir. "Yazarı, zamanı ve çoğu zaman mekânı belli olmayan, ama mutlaka ve mutlaka Türk duygusunu, Türk ruhunu, Türk hayat ve ahlâk telâkkilerini aksettirmeleri bakımından, millî Türk tefekkürünün ilk ve gerçek ürünleri olan, Türk destan ve efsanelerinde kadın, daima bir şeref, ahlâk, kahramanlık ve fedakârlık sembolü olarak düşünülelmıştır" (Sevinç 1992:9).

Türk milleti tarihinin hiçbir döneminde kadın erkek ayrımı yapmadığı gibi, zaman zaman kadın erişilmesi zor kutsal bir varlık olarak değerlendirilmiştir. Tarihin birçok devrinde ve birçok millette, hele hele de günümüzde kadın; cinsel bir obje olarak değerlendirilip, baştan çıkarıcı, erkekleri eğlendiren, şeytanî ve nefsanî duygulara hizmet eden varlık olarak takdim edilmeye çalışılırken, Türklerde kadın, çoğunlukla etrafına nur saçan, güzelliği ile gözleri kamaştıran, erişilmesi ve ulaşılmaması neredeyse imkânsız bir varlık olarak tanıtılmaktadır. Aynı şekilde geçmişte ve günümüzde aşağılanan, horlanan, ezilen, âdeta basit bir mal gibi alınıp satılan, köle muamelesi gören kadın, Türk tarihinde tam aksine oldukça farklı bir yere sahiptir. Türklerde kadın genel olarak, iffeti, ahlâk anlayışı, analık duygusu, kocasına sadakati, bilge ve alıplığı, idarî, siyasî, sosyal alanlardaki üstün becerileri, dik duruşu ile toplumun temel direği, hatta olmazsa olmazı olarak yerini almıştır.

Türk tarihini en iyi tetkik eden ve en güzel yorumlayan fikir adamlarımız arasında Hüseyin Nihal Atsız da vardır. Türk tarihi alanında oldukça dikkate değer araştırmalar yapan ve ortaya koyduğu çok farklı sonuçlarla dikkatleri üzerine çeken H. N. Atsız; yazmış olduğu tarihî romanlarında, okuyucularını Türk tarihinin sosyal, siyasî ve kültürel olaylarına götürmekte; gerek kurgusuyla gerek üslûbundaki akıcılığı ve dil zenginliği ile ve gerekse üstün muhayyele gücü ile okuyucusuna, edebî bir ziyafet çekmektedir. Türk tarihinin en önemli dönüm noktalarının böylesine başarılı bir üslûp ve dil zenginliğiyle, böylesine romantik ve realist yaklaşımlarla ustaca yorumlandığı bu tarihî romanlardan, alınması gereken çok büyük derslerin, çıkarılması gereken çok büyük sonuçların olacağını düşünerek böyle bir çalışmayı yapma gereğini duyduk.

Özellikle son yıllarda ülkemize ve Türk toplumuna; “Kadın hakları, kadına fizikî ve cinsel şiddet” konularında hiç de hak etmediğimiz sıfatlar yüklenirken; işin aslını, Türklerde kadının gerçek yerini, başka toplumlarda kadının yerini araştırmak ve saptırılmaya çalışılan bir takım gerçekleri ortaya koymak istedik. Çalışmamız boyunca yerli ve yabancı birçok kaynakların yanında, Türk siyasî, sosyal ve kültürel hayatına âdeta bir ayna tutan büyük yazar H. Nihal Atsız'ın yazmış olduğu çok değerli tarihî romanlarından da faydalandık. Aynı şekilde İslâmiyet öncesi Türk toplumu ile İslâmiyet sonrası Türk toplumunda kadına bakış açılarındaki farklılıkları ve bu farklılıklara sebep oluşturacak bir takım kültürel unsurların rolü üzerinde durmak gerektiğinin altını çizeceğiz.

M. Kemal Atatürk'ün öncülüğünde Cumhuriyetin kuruluşu ile birlikte, kadın haklarına yönelik yapılan çalışmalar, bu alanda çıkarılan kanunlarla kadının, yeniden tarihimizdeki gerçek yerine ulaştırılmaya çalışıldığını iddia edebiliriz.

1. Türk Destan ve Efsanelerinde Kadın Motifi, Ahlâk Anlayışı

Dünya milletleri içinde tarih sahnesine ilk çıkan milletlerin başında Türk milleti gelmektedir. Oldukça zengin bir sözlü geleneğe sahip olan ve bu sözlü geleneğin büyük kısmını destanların oluşturduğu Türk kültür ve mitolojisi, tarihin bilinmeyen dönemlerine ışık tutması bakımından çok önemli bir yere sahiptir. Masallarla destanlar arasında konu bakımından yakın benzerlikler bulunmaktadır. Her ikisinde de olağanüstülükler söz konusudur. Zira bir milletin ortaya çıkışını ve gelişmesini bir insana benzetecek olursak, masallar o milletin daha çok çocukluk döneminin, destanlar ise gençlik döneminin ürünleridir. Bir çocuğun beslenip büyümesi, gelişmesi için, maddî gıdaların yanında manevî gıdalara da ihtiyacı vardır. Bir çocuk için maddî gıdalar içinde anne sütünün önemi dünyanın bütün tıp otoritelerince yadsınamaz bir gerçek olarak ortaya konmaktadır. Çocuk, anne sütüyle ne kadar çok ve uzun beslenirse, ileriki yıllarda o kadar çok sağlam olacağı herkes tarafından kabul edilen bir gerçektir. Aynı şekilde bir çocuk manevî gıdalarını da almalı. Şüphesiz ki manevî gıdaların başında ninniler, masallar, ergenlik yaşına doğru destanlar gelmektedir. Maddî ve manevî gıdalarını gerektiği gibi alamayan bir çocuk ileriki yıllarda bedensel ve ruhsal her türlü hastalıklara karşı güçlü bir bünyeye sahip olmamakta, sağlıklı bir ömür sürememektedir. Aynı şekilde bir millet için de durum farklı değildir. O millet tarihi süreci içinde maddî ve manevî gıdalarını alarak çocukluk ve gençlik dönemlerini güzel geçirebilmişse, buharlaşıp kısa sürede yok olmanın aksine tarihe damgasını vuracak, kendisinden dünya durdukça söz ettirecektir. Türk milleti bu şansı yakalamış bir millettir. Türk milletiyle beraber tarih sahnesine çıkan

milletlerin birçoğu, hayatlarını idame ettirecek maddî ve manevî gıdalardan yoksun kaldıkları için kısa sürede buharlaşarak yok olmuşlar ve milletler mezarlığındaki yerlerini almışlardır.

Şüphesiz ki, Türk milletini kadim kılan, oldukça zengin bir kültürel mirasa sahip olmasıdır. Uzun bir tarihî sürece sahip olan Türk milletinin binlerce yıl önceki sosyal, kültürel ve içtimai hayatına ait bilgilere ulaşmak için destan ve efsanelerin yeri çok büyüktür. Destan ve efsanelerimizde yer alan belli başlı motiflerin başında kadın gelmektedir. Türk milletinin binlerce yıllık kültürel geçmişinin bir aynası durumundaki destan ve efsanelerimizde kadın âdeta kutsal bir varlık olarak sunulmaktadır. “Hatta Türk muhayyilesinde kadın, çoğu zaman insan değil, karanlıkları aydınlatan bir ışık manzumesi, erişilmesi, dokunulması, koklanması, kısaca beş duyu ile kavranması mümkün olmayan ilahi bir nur huzmesi, iyiliği, yiğitliği telkin eden bir melektir” (Sevinç 1992:9).

“Türk destanlarında, büyük kahramanlar, büyük kahramanların anneleri, kadınları, çoğu zaman ışık veya nur görünüşündeki bir kadından doğmuştur. Mesela, *Yaradılış Destanı*’nda Tanrı’ya yaratma ilhamı veren Ak Ana, ışıktan bir kadın hayalidir ve Tanrı’nın yalnız Ak Ana’nın yaşaması için yarattığı gökyüzünün on yedinci katı ve fevkalâde aydınlık bir ışık âlemidir” (Banarlı 1971:12).

Oğuz’un ilk karısı, ortalığı karanlık bastığı zaman, karanlığı yarararak gökten inen mavi bir ışıktan, ikinci karısı ise, kutsal bir ışıktan doğmuş kutsal kadınlardır. “Aynı şekilde *Uygur Destanı*’nda Böğü Han semavî bir ışıktan doğmuştur. Garohov’un derlediği Yakut Türkleri ile ilgili bir efsanede, destan kahramanı Ak Oğlan, ocağın içinden çıkan nurlu bir kadın tarafından emzirilmiş, Ak Oğlan doyunca kadın kaybolmuştur” (Ögel 1971:103). “Başkurtların ve Kazak-Kırgızların *Kuzu Körpeş* ve *Bayan Suluv* destanlarında kadın bir melek olarak tasvir edilmiştir ve bu destanda kadının gösterdiği fedakârlıklar, erkeklerin fedakârlıklarından daha fazladır” (İnan 1968:271).

H. Nihal Atsız’ın *Deli Kurt* romanında da kadın, Türk destan ve mitolojilerinde olduğu gibi olağanüstü bir varlık olarak değerlendirilmektedir. Roman şahıslarının başında Gökçen adında bir kız yer almaktadır. Gökçen’in romanda ortaya çıkışı âdeta destan ve efsanelerde yer alan olaylarda olduğu gibi olağanüstüklere dayanmaktadır. Gökçen’in gözlerinden yeşil ışık fışkırmakta, bu gözlerle bakan kişi bu ışığın gücüne dayanamayarak ya gözleri kör olmakta ya da aklını oynatarak ölmektedir. Bundan dolayı Gökçen kız, kendisine bakanlara zarar vermemek için sürekli yüzünde peçeyle gezmekte, çıplak gözle kimseye bakmamaktadır. Asıl adı Murat olan ama çevresindekiler tarafından Deli Kurt olarak adlandırılan kişinin de ilginç bir hayat hikâyesi vardır. Deli Kurt lakabı ile tanınan Murat, Ankara

Savaşında Timur'a yenilen Yıldırım Beyazıt'ın küçük oğlu İsa Bey'in oğludur. Yıldırım Beyazıt'ın Ankara Savaşı'nı kaybetmesi ve Timur'a tutsak olmasının ardından Osmanlı devletinde "Fetret Dönemi" başlar. Yıldırım Beyazıt'ın ölümüyle birlikte, oğulları arasında taht kavgası çıkar. Yıldırım Beyazıt'ın küçük oğlu İsa Bey yeni evlenmiştir ve karısı Bala Hatun hamiledir. İsa Bey hem karısını hem de muhtemel olarak erkek doğacak çocuğunun hayatlarını korumak için Bala Hatun'u, gizlice en iyi adamlarından biri olan Çakır'ın köyüne kaçıtır. Bala Hatun aylar sonra saklanmış olduğu Çakır'ın köyünde oğlu Murat'ı dünyaya getirir. Ancak Bala Hatun'un, İsa Bey'in eşi olduğundan, Çakır'ın annesi hariç kimsenin haberi yoktur. Hatta Murat'a da söylenmez bu gerçek. Zaten Bala Hatun da eşi İsa Bey'in ağabeyleri tarafından öldürüldüğünü doğumundan bir müddet sonra öğrenir. Eşinin ölüm haberine fazla dayanamayan Bala Hatun da, oğlu henüz bir yaşına gelmeden ölür. Murat, gerçek kimliğini bilmeden, Karesi Beyliğine bağlı, Çakır'ın Türkmen köyünde büyümüştür. Murat, Osmanlı ordusunda iyi bir sipahi olan Çakır tarafından çok iyi yetiştirilir. Genç yaşta sıkı bir sipahi olan Murat, delişmenliği, atikliği ve yiğitliği ile "Deli Kurt" olarak anılmaktadır.

Deli Kurt, Gökçen Kızın hikâyesini köylülerden dinler ve onu bayağı merak etmeye başlar. Çakır ağası ve kendisi gibi genç bir sipahi olan, birlikte büyüdüğü Evren de olduğu halde, Çakır'ın köyünde sularının şifalı olduğuna inanılan bir pınarın başında akşam yemeği yemekte dirler. Bu pınar aynı zamanda Gökçen Kız pınarı olarak da bilinmektedir. Hava epeyce karardığı bir sırada Deli Kurt ve yanındakiler gözlerine inanamaz:

Gökçen kız yaklaşıyor ve şekilleniyordu. Büyük bir kayanın gölgesinde oturarak kendisine bakan dört kişiyi yaklaşımadan görmesine imkân yoktu. Suna boylu bir kızdı. O nasıl bir süzülüştü ki, kendi yüreğinin atışını bilen duyan Deli Kurt onun ayak seslerini duymuyordu (Atsız 2003:106). Gördükleri karşısında oldukça heyecanlanan Deli Kurt, Gökçen kızın yaklaşmasıyla ve onun gözlerinden çevreye yayılan yeşil ışığı görmesiyle içindeki heyecan şaşkınlığa dönüşür:

Deli Kurt, yakın mesafeden göğsüne ok yemiş savaşçı gibi şöyle bir irkildi. Sonra kamaşan gözleriyle bir anda çevresini göremeyerek dehşete kapıldı. Bir eliyle gözlerini kapayarak elinde olmadan, yılan sokmuşçasına fırlayıp ayağa kalktı. Göz göze geldikleri zaman kızın bakışlarından yeşil bir ışık çıktı gibi görmüş, bu ışıkla kamaşan gözleri hiçbir şeyi görmez olunca kör oldum sanarak fırlamıştı. Delirmiş miydi? Elini gözlerinden çekip ihtiyatla kıza baktı. Olduğu yerde duruyor, fakat kimseye bakamıyordu. Başını öne eğmiş ve gözleri yerdeydi. Deli Kurt, o zaman kendine geldi ve yerden çılgın gibi fırlayışının yanındakiler üzerinde nasıl bir tesir yaptığını anlamak üzere yüzünü onlara çevirdi. Onlar da kalkmışlardı. Satı Kadın bile ayakta ydı(Atsız 2003:106-107).

Yukarıda da belirttiğimiz gibi Türk destanlarında kadın ya yeşil bir ışık içinde görülmekte ya da perilerden daha güzel bir varlık olarak tanıtılarak insanüstü bir varlık olarak gösterilmektedir. Burada da Gökçen kız, Türk destanlarında olduğu gibi güzelliği ve gözlerinden saçtığı yeşil ışıklarla insanüstü bir varlık olarak tanıtılmaktadır.

Romanda Gökçen kız, sadece dış görünüşü ile değil, aynı zamanda hisleriyle, ruh hâliyle de insanda olmayan üstün meziyetlere sahipti. Gökçen kızın güzelliği ve cazibesi karşısında âdeta kendinden geçen ve ona âşık olan Deli Kurt, kendisine anlatılanlara aldırış etmeden Gökçen kızın yaşadığı Yassı tepenin arkasına gitmeye karar verir. Sabahın erken saatinde yola çıkar ama yolu bilmediği için gecikmeli olarak Gökçen kızın yaşadığı Yassı tepenin arkasına varır. Kendisini çok güzel karşılayan Gökçen kızın sözleri karşısında Deli Kurt'un şaşkınlığı iyice artar:

-Güneş doğmadan yola çıkmıştın. Neden bu kadar geç kaldın?

İşte peri kızı dedikleri Gökçen her şeyi biliyordu. Deli Kurt bütün cesaretini toplayarak içindeki güvensizliği attıktan sonra cevap verdi:

-Peri kız mısın? Böyle her şeyi biliyorsun.

-Karanlıkta seni yol alırken gördüğüm için biliyorum.

Deli Kurt içinde bir ferahlık duydu. Ama neden "Peri kızı değilim" dememişti? Bunu yeniden soracaktı(Atsız 2003:118-119).

Deli Kurt, Gökçen'in gözlerini çok merak etmektedir. Ancak Gökçen, gözlerinden süzülen yeşil ışığın bakanlara zarar verdiğini bilmektedir. Lâkin, sevdiği ve kendisine gerçek sevgiyle bağlı birinin bu yeşil ışıktan etkilenmeyeceğini düşünmektedir. Deli Kurt, Gökçen kıza gönül vermiş, Gökçen kız da Deli Kurt'un sevgisine ve samimiyetine inanarak onu sevmiştir. Gözlerinden süzülen yeşil ışığın zarar vermeyeceğini düşünerek, o gece buluştuklarında artık Deli Kurt'a gözlerini gösterecektir:

Hiçbir şeyden korkusu olmayan Osmanlı siphahisi korku ve heyecandan titreyerek başını yavaş yavaş kaldırdı. Kamaştırıcı bir ışığın gözlerinin içine dolacağını sezerek önce Gökçen'in çenesini, sonra dudaklarını gördü. Göz göze gelince ok yemiş gibi sarsılarak ve ejderha görmüş çocuk gibi titreyerek:

-Aman Allah'ım! Bunu gayet yavaş ve kısık bir sesle söylemiş, çünkü bütün gücü kesilmiş ve şaşkınlıktan akli başından gitmişti. Bağırarak kuvveti olsaydı bütün çevrede yankılanacak bir kükreyişle haykırırdı. Bir çift çekik yeşil göz ışık saçarak kendisine bakıyor, bütün irâdesini yok ediyor, gözlerini kamaştırıyor, Deli Kurt'u zevkten bayıltacak hale getirirken, korkunç şekildeki yırtıcı bakışıyla da titretiyordu(Atsız 2003:190-191).

Görülüyor ki, Gökçen kız, Türk destanlarındaki kadın motifi ile çok büyük benzerlikler taşımaktadır. Oğuz Kağan'ın annesi gökten yeşil bir ışık arasında inerken ve insanüstü eşsiz bir güzelliğe sahipken, Gökçen kız da gözlerinden çevreye yaydığı yeşil ışıkla kendisine kem gözlerle bakanları helâk edecek güce sahiptir.

Türk destan ve efsanelerinde ahlaksızlığın, çirkinliğin yeri yoktur. Kadın hiçbir zaman cinselliği ile ön plâna çıkmaz. Her zaman saygı duyulan, el üstünde tutulan bir varlık olarak karşımıza çıkmaktayken, başka milletlerde aynı şeyleri görmek mümkün değildir.

“Türk millî muhayyilesi, kadına mutlaka bir kutsallık izafe etmiş, onu, Tanrı'ya ilham veren ve diğer bazı milletlerin destanlarında olduğu gibi, gayri meşru ilişkiler sonucu değil Tanrı'nın bir buz parçasının içinde gönderildiği kutsal buğday tanesinden, ilâhlardan, nurdan ve ışıktan hamile kalan bir namus ve şeref abidesi olarak düşünmüştür” (Sevinç 1992:11).

“Nitekim, Türk mitolojisinde, güzellik ilâlesi olan, fakat Yunan aşk tanrıçası Afrodit gibi, sevişmeyi, cinselliği temsil eden değil, namus ve fazileti temsil eden Ayzit, ancak namusunu muhafaza etmiş kadınların loğusalığına gidip onlara yardım ederdi, ahlâksız kadınlar ne kadar yalvarırsa yalvarsınlar, ne kadar kurban keserlerse kessinler, Ayzit onların yardımlarına gitmezdi” (Uraz, 1967:55).

Türk kolektif vicdanı, iyileri, doğruları, temiz ahlâk sahibi olanları nasıl mükafâtlandırıp, kötülerini nasıl kınayıp cezalandırıyor, Ayzit da aynı şekilde bu kolektif vicdanın mitolojik görüntüsü, Türk töresinin, Türk tefekkürünün ve çağımıza kadar devam edegelen Türk namus ve ahlâk telâkisinin şaşmaz ve yanılmaz sembolüydü. Oysa, Yunan tanrıçaları kavgacı idiler. Birbirleri ile dövüşürler, rüşvet teklif ederler, birbirlerini kıskanırlar, hile yaparlar, bir insanoğlunun kaçırılmasına yardım ederlerdi. Yunan mitolojisinde tanrıça Athena, büyük tanrı Zeus'un hem karısı hem de kız kardeşiyle evlenmesini mübah karşılayan ve hatta teşvik eden bir düşünce tarzı demektir. İlerideki bölümlerde inceleyeceğimiz gibi, bazı milletler böylesine sapık bir evliliği mâkul karşılayabilmiş, fakat hiçbir Türk destanında böyle bir kepezelik görülmemiştir. Çünkü Türk mitolojisindeki kahramanların hatunları Tanrı tarafından gönderilen, kutsal kadınlar olduğu gibi, erkek insanî, kadın da ruhanî bir kisveye bürünmüştür (Ögel 1971:87).

Türkler, gerek destan ve efsanelerde gerekse reel hayatın her alanında ve her devrinde kadın-erkek iç içe hayatlarını idame ettirmiş ve ettirmektedirler.

Kadın-erkek ilişkilerinin böylesine iç içe ve samimi olmasına ve kızlar ile erkeklerin her yerde, her işte beraber olmasına rağmen Türk destanlarında çirkin olaylara rastlanmayışı, üzerinde önemle durulması gereken bir konudur. Gerçekten de diğer birçok milletin

millî destanlarında cinsellik, gayri meşru ilişkiler adeta vazgeçilmez bir unsur olduğu halde, Türk düşüncesi gerçek hayatta olduğu gibi destanlarda da cinselliği ve şehveti hiçbir surette konu edinmemiş ve hatta bu tipleri şiddetle lânetlemiştir (Sevinç:1992:18).

“Oğuz destanında, ırza tecavüz edenlerin öldürüldüğü veya gözlerine mil çekildiği ifade edilirken” (İnan 1968:154). İran’ın ünlü destanı *Şehname*, bu tür haksızlıkların hikâye edildiği bir kitaptan ziyade gayri meşru ilişkilerin anlatıldığı bir destan görünümündedir. Meselâ, *Şehname*’nin kadın kahramanlarından biri olan Sûdâbe, üvey oğlu Siyavuş’a aşık olur, çirkin tekliflerde bulunur. Siyavuş’u hile ile defalarca haremine çağırır ve kızı ile evlenmek isteyen Siyavuş’a şöyle hitap eder:

Ben sana kızımı vermesine vereceğim ama, önce bir kere şu benim yüzüme, başıma ve tacıma bak. Bak da söyle benim aşkımdan yüz çevirmek için nasıl bir bahane buluyorsun? Şu boyumdan, posumdan ve yüzümden hiç hoşlanmıyor musun? Seni gördüm görelî ölüyorum, hastalandım. Haydi gel kimsenin haberi olmadan beni bir kere sevindir de, gençliğimin günlerini tazelandirip onları bana yeniden başlaşıver (Firdevsi:1968: 392-393).

Türk destan ve efsanelerindeki ahlâk anlayışı, kadına bakış açısı ve iffetli kadın anlayışı, H. Nihal Atsız’ın romanlarında da ön plâna çıkmaktadır. Tarihî romanlarında çok az kadın şahsiyete yer veren Atsız, kadını dışılığı ya da şuhluğu ile asla ön plâna çıkarmamaktadır. Onun romanlarında yer alan çok az sayıdaki kadın, Türk destan motiflerinde olduğu gibi, iç ve dış güzelliği ile gözleri kamaştıran, iffet ve namusuna oldukça düşkün, eşine ve ailesine sonsuz bir duyguyla bağlı, her durum, her şart ve her yaşta elleri öpülesi bir ana, merhamet ve hoşgörü abidesi, vatani, milleti, namusu söz konusu olduğunda eşine az rastlanan cesur ve yiğit, velhasıl mübarek bir varlıktır. O mübarek kadın hiçbir zaman şan, şöret ve parada gözü olmayan, bir lokma bir hırka diyebilecek kadar alçak gönüllü ve mütevazî bir kişiliğe sahiptir. Yazarın, *Bozkurtların Ölümü* romanında *İşbara Alp*’in kızı Almıla bu konuda en büyük örnek şahsiyet olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bozkurtların Ölümü romanında, Çinli bir hanedan kızı olan İ-çing beraberinde kardeşi Şen-king de olduğu halde Göktürk devletine sığınır. İ-çing’in ailesi Çin’de tahttan indirilmiştir. Bu Çinli kız, Göktürkleri kışkırtarak Çin’in üzerine yürütmek ve yeniden kendi ailesinin kaybettiikleri tahtı geri almak gibi gizli bir maksatla Göktürk kağanı Çulluk Kağan ile evlenir ve böylece Göktürk devletinde Katun unvanını alır. Bir müddet sonra Çulluk Kağan’ı zehirler ve onun yerine geçen Kara Kağanla evlenir. Beraberinde getirdiği kardeşi Şen-king Çin ordusunda subayken, bu sefer de Göktürk ordusunda yüzbaşı olarak görevine devam etmektedir. Göktürk devletinde gaflet, dalâlet ve

ihamet diz boyudur. Şen-king bir müddet sonra binbaşılık rütbesine yükselir ve şımarıkça şımarır. Ne de olsa Göktürk kağanının kayınbiraderi, Katun'un kardeşidir. Göktürklerde binbaşılık rütbesi bugünkü generallik rütbesi ile eş değerdir. O, bir general, o bir beydir!

İşbara Alp'in kızı Almıla, Ötüken'in en güzeldir ve bu güzelliği ile dillere destan bir kızdır. Onlarca, yüzlerce hayranı vardır. Ama onu Çinli subay Şen-king de istemektedir ve amacına ulaşacağına kesin gözüyle bakmaktadır. Göktürk ordusunun en yüksek rütbeli subayları arasındadır ve dolayısı ile "Bey"lik unvanına ulaşmıştır. Kağanın kayınbiraderidir. Şan ve şöhret tamdır. Bu durumda Almıla'nın kendisine "hayır" deme ihtimali olamaz. Ancak Şen-king'in düşündüğü gibi olmaz ve Almıla kendisini reddeder:

"Sonunda bu işin kendisini bitireceğini anlayarak kız kardeşi İçing Katuna başvurup yol göstermesini diledi. İçing Katun her şeyden önce bu evlenmeden kendi ailesine bir fayda gelir mi, ailesi yine Çin'de kağanlık tahtına çıkar mı diye düşündü. Şen-king, Almıla ile evlenirse İşbara Alp'in da yardımını elde edecekleri muhakkaktı. İçing Katun Türk göreneğince Şen-king'in üç gece üst üste Almıla'nın çadırına girerek onunla konuşmasını, kendisiyle evlenmeğe kandırmasını öğütledi. Şen-king böyle bir Türk geleneği olduğunu bilmiyordu.

-Çadırına girersem bana bir şey demezler mi? diye sordu.

-Demezler, zaten geç vakit gireceksin.

Almıla beni istemiyor, çadırına alır mı?

-Türk göreneği böyledir. Kız seni istemese de bir şey demez. Sen tatlı dille kızın gönlünü çalmağa çalışacaksın.

-Ya kazanamazsam?

-Üç gece üst üste gidip kazanmağa uğraşsın. Kazanamazsan artık dördüncü gece gidemezsin.

-Bu Türkler çok tuhaf!

-Şunu da sakın unutma: Geceleyin karanlıkta kızla çok ciddi olacaksın. Sakın albıza'uyup taşkınlık etmeğe kalkma, öldürürler.

Şen-king'in benzi attı. Türklerin işine bir türlü akıl erdiremiyordu."

Şen-king ablasının söylediklerini korka korka yerine getirmeye karar verir, ilk gece Almıla'nın çadırına girer. Çadırdaki diğer aile mensupları uyanır ve onun geldiğini görürler ama, hepsi de kafalarına yorganı çekerek onları görmezden gelirler.

"Almıla hep yatıyordu. Çin beği yalvardıkça 'Sende gönlüm yok' diye kestirip atıyor, 'Seni almak için ne yapayım?' diye sordukça 'Boşuna uğraşma' diye cevap veriyordu. Şen-king'in gönlü umutsuzlukla dolmuştu. Almıla'nın kendisinden tiksindiğini anlamıştı. Katunun kardeşi, bir Çin tiğini ve Türk ordusunda

tümenbaşı olduğu halde bu kız kendisini istemiyordu. Fakat Türk göreneğine uyarak onu çadırından kovmuyor, onunla konuşuyordu (Atsız 2010:218).

Burada ilgi çekici bir durum vardır. Türk töresinde bir kızı istemek için gece yarısında o kızın çadırına girip kızı ikna etmeye çalışmak serbesttir. Ama orada çirkin bir harekette bulunmak, kızı rahatsız edici bir davranışta bulunmak çok büyük bir suçtur.

Türk töresinde evli bir kadına ilişmenin cezası ölümdü. İçing Katun'un Ötüken'e gelmesiyle birlikte arkasından çok sayıda Çinli de ülkelerini terk ederek Göktürk devletinin merkezi Ötüken'e gelip yerleşirler ve gün geçtikçe çoğalırlar. Ancak Türk töresinden habersiz olan bu Çinliler zaman geçtikçe Türk ahlâk yapısına ve töreye aykırı davranışlar içinde bulunmaya başlarlar. Sarayda yapılan bir toplantıda Kara Kağan'a karşı Kürşad endişesini açık açık dile getirmektedir:

-Kolaydır ama iş bu kadarla bitmiyor. Bu Çinliler Türklerin ahlâkını da bozuyor. Tutsak Çin karıları bin türlü kanniş (cilve) yapıp Türk erkeklerini kandırıyolar. Bizim kızlarımız böyle kanniş bilmez. Çin erkekleri nasıl kötü mallarını bize iyi maldır diye sürüp bizi aldatıyorlarsa, Çin kadınları da kendilerini boya ile, kanniş ile süsleyip Türk erlerine satıyorlar. Erkekler çabuk kanar. Çin kızlarını bir şey sanıyorlar. Evli kadına kötü gözle bakılır mı? Türk töresinde evli kadına ilişmek ölümle biter. Biter ama artık bu töre de suya düştü. Çünkü evli kadınlar artık buna razı oluyorlar.

Türk kadını olursa böylesi bulunmaz. Ama Çinli kadınlardan çıkıyor işte!... Çünkü Çinli erkeklere para, mal gerek. Onun kesesi akça ile dolmalıdır. Akçeyi almak için de malını verir, her şeyini verir, daha ileri gider, karısını da verir. Çin karıları Türkleri böyle soyup kocalarını zengin ediyorlar (Atsız 2010:81-82).

Yukarıdaki örneklerden ve burada yer veremediğimiz pek çok örneklere bakarak, Türklerin diğer milletlere göre çok sağlam bir ahlâk yapılarının bulunduğu, kadının namusu her şeyin üstünde tutulduğu anlaşılmaktadır.

2. Türklerde İdeal Kadın Tipi ve Kadına Verilen Değer

Türklerde kadın her zaman anadır. Evladı kaç yaşında olursa olsun, hangi konumda olursa olsun onun koruyucu meleği, yol göstereni, üzerine titreyenidir. Türkçü şair Mehmet Emin Yurdakul, ideal Türk kadını ve dolayısıyla Türk anasını şu mısralarla dile getirmektedir:

“Senin sesin hayat için dövüşmeye koşturur,
Senin sevgin vatan için fedakârlık öğretir,
Senin yüzün insan için bir merhamet duyurur;
Senin ile insanoğlu yeryüzünü şenlendirir.”

Gerek destan ve efsanelerde gerekse gerçek hayatın her döneminde Türk kadını, ak sütü ile beslediği evladını ak duygularla da topluma hazırlamakta, vatanına, milletine hayırlı bir evlat olması için ne lâzım geliyorsa onu yapmaktadır. Bunun içindir ki, Türk dilinde ana kelimesi ile yapılan birçok tamlama bulunmaktadır. Türk milleti yaşadıkları coğrafyaya “Anadolu, Ana yurt, Ana vatan” derken, kullandıkları dile de “Ana dili” demektedirler. Aynı şekilde Türkçemizde “ana” ile ilgili birçok atasözü ve deyim bulunmaktadır. Meselâ: *Ağlarsa anam ağlar, gerisi yalan ağlar. Ana gibi yar, Bağdat gibi diyar olmaz. Ana hakkı, HAK hakkıdır. Ana kızına taht kurmuş, baht kuramamış. Ana sevgisi bütün sevgilerin kaynağıdır. Analık, kadının en büyük şerefidir. Anamın ekmeğine kuru, ayranına duru demem. Ananın kötü kızı olmaz, kaynananın da iyi gelini. Cennet annelerin ayakları altındadır. En güzel yüz annemin yüzü, en güzel söz annemin sözü. Kuzguna yavrusu anka görünür. Ana baba günü. Ana kuzusu. Anasından doğduğuna pişman, Anasından emdiği süt burnundan (fitil fitil) gelmek, Anasını ağlatmak, Anasının gözü vs. Dünyanın hiçbir dilinde ana ile ilgili bu kadar atasözü ya da deyim bulmak mümkün değildir. Zira, dünyada hiçbir kadında Türk kadınında olduğu kadar analık duygusu hâkim değildir.*

H. Nihal Atsız'ın *Deli Kurt* romanında da analık duygusu, merhamet, fedakârlık, sadakat gibi ulvi değerlerle çok güzel bir şekilde verilmiştir. Yukarıda da belirttiğimiz gibi Yıldırım Beyazıt'ın küçük oğlu İsa Bey, hamile olan eşi Bala Hatun'u, her türlü tehlikelerden korumak için en iyi adamlarından biri olan Çakır'ın köyüne kaçırmıştı. Çakır da Bala Hatun'u köyüne getirerek annesi Satı Kadın'a emanet etmişti. Bu köyde çocuğunu doğuran Bala Hatun, bir müddet sonra eşinin ölüm haberini alır ve aldığı habere fazla dayanamayarak bir sabah çocuğuna sarılmış bir vaziyette yatağında ölü bulunur:

.... Bir akşam oğluyla beraber yatmak istedi. Yeniden kendine geliyor diye sevinmişim. Çünkü çocuğu büsbütün bana bırakmıştı. O gece oğlunu sevdi, öptü. Onunla konuştu. Ertesi sabah kalktığı zaman Bala Hatun'u ölmüş buldum. Murat'cık, Hatun'un uzatmış olduğu koluna başını yaslamış, öylece yatıyor, anasının yanaklarını saçını okşayarak “Ana ana” diye sesleniyordu. Gözleri yaşlıydı. Hatun'un da gözleri yaşlıydı. Belli ki ana oğul ağlaşıyorlardı. Murat, o zaman bir yaşındaydı (Atsız 2003:35-36).

Sütanesi Satı Kadın'ın anlattıkları karşısında bir hayli duygulanan Çakır, ilk fırsatta Bala Hatun'un mezarına gider. Mezarı başında duasını okuduktan sonra bir takım hayaletler görmektedir. Önce İsa Bey'i görür. Arkasından Bala Hatun'u ve doğarken kaybettiği annesini görür. Bala Hatun'un hayaleti Çakır'a:

-Murat sana emânet....

Bala Hatun'un gözleri altında ay ışığının yansıttığı inciler parlıyordu. Demek ki hayalet ağlıyordu. Ölü de olsa, hayalet de olsa anaydı. Öksüz oğlu için ağlayacaktı. Işıklı gözlerle Çakır'a baktı:

-Murat'ı yetiştir(Atsız 2003: 45).

Burada da belirtildiği gibi Türk kadını ölü de olsa, hayalet de olsa her zaman ve her durumda anadır. Analık vazifesini en iyi şekilde yerine getirmek için ölümü bile göze alabilecek kadar fedakâr ve cefakâr bir anadır. Bu durumu *Deli Kurt* romanının birçok yerinde görmekteyiz.

Türk kültüründe sütannelik de çok önemlidir. Kendi doğurmadığı halde zorunlu hallerde sütünü verdiği bir çocuğu kendi yavrusu gibi gözetip kollamaktadır Türk kadını. *Deli Kurt* romanında Satı Kadın, Çakır'ın gerçek annesi değil, sütannesidir. Ne var ki Satı Kadın, kendi evladı Evren'le Çakır'ı denk tutmuş, onu ölüncüye kadar kendi evladı gibi görmüş ve aynı şekilde Çakır'ın da üzerine titremiştir. Aynı şekilde Çakır da, Satı Kadın'ı öz annesi gibi benimsemiş, sevgi, saygı ve ilgisini Satı Kadın'dan asla eksik etmemiştir. İşte burada "anne sütü" nün önemi ortaya çıkmaktadır. Bir kadının dokuz ay boyunca karnında yavrusunu taşıması kadar aziz olan başka bir kutsal değer de, sütüyle beslediği yavrusudur. Bunun için olsa gerek ki, toplumda iyi insanlara, "helâl süt emmiş" diye bakılmaktadır. Bu durumda demek oluyor ki, bir kadın; ideal bir kadın, ideal anne olabilmesi için çocuğunu dünyaya getirdiği gibi, onu ak sütüyle de beslemeli ve ona bir ömür boyu kol kanat germelidir. Zira Türk insanının tasavvuruna göre iyi insan olmanın olmazsa olmaz şartlarından biri, helâl süt emmektir!

Yazar'ın, *Bozkurtlar Diriliyor* romanında da Türk kadının, fedakâr analık duygusu çok güzel bir şekilde dile getirilmektedir. Türk tarihinin millî kahramanı Kürşat, Göktürklerin Çin esareti altındayken kırk arkadaşı ile birlikte Çin sarayında ihtilâl başlatırlar. İhtilâli Çin ordusu güçlkle bastırır ama yüzlerce askerini de kaybeder. Kürşat ve kırk arkadaşı kahramanca dövüşürler ve yüzlerce Çin askerini öldürdükten sonra kendileri de can verir. Kürşat'ın eşi, oğlunu da alarak Çin'den kaçar. Çinli askerlerin amansız takibine rağmen izini kaybettirmeyi başarır. Çinliler, Kürşat'tan geriye hiçbir şeyin kalmadığına inanmışlardır. Kürşat'ın eşi, oğluyla, beraberinde üç beş aileden oluşan ücra bir yerde yaşamaktadır. Oğlunun can güvenliği için, Kürşat'ın eşi olduğunu ve oğlu Urungu'nun da Kürşat'ın oğlu olduğunu kimselere söylememektedir. Oğlundan da bu gerçeği saklamaktadır. Oğlunu yaşatmak için kendi adını bile unutmuştur:

Urungu yavaşça anasının yanına çöküp bağdaş kurarak gözlerini ona dikti. Anasının kendisine söyleyeceği şeyleri büyük bir sabırla yıllarca

beklemişti. Yazık ki sonsuz bir istekle bilmek istediği şeylere kavuşurken anasından ayrılıyordu. O hiçbir anaya benzemeyen vefalı, çilekeş, iyi anadan.... Yoksul ve kimsesiz bir aileye mensup oldukları halde en arı soylu kadınlardan daha üstün olan anadan. ...

...

Ben bundan çok önce ölmüş sayılabiliyordum. Seni büyütüp er kişi yapmak için yaşadım. On beş yaşına girip er adını aldığı zaman yeryüzünde yapacak işim kalmamıştı. O zamandan beri yalnız bir şeyi görmek için yaşamağa çalıştım. O şey, senin yıllardır ardında koştüğün düşünce idi: Ötüken'de Türk kağanının oturduğunu, Türk töresinin yürüdüğünü görmek... Bundan otuz üç yıl önce, sen daha on bir yaşında bir çocukken Çıbı Tegin Çinlilere karşı ayaklanıp Göktürk devletini kurmağa kalkıştığı zaman kurt başlı sancak Ötüken'de dalgalansın diye seni Çıbı Kağan ordusuna ben göndermiştim. Üç yıl, Çıbı Kağan tutsak edilip Çin'e götürülünceye kadar savaşlarda olgunlaştın; ölümcül yaralar aldın. İyi dövüştün. Babana yarar yiğit oğul olduğunu gösterdin. Emeklerin boşa gitmediği için çok sevdim. Sütüm sana helâl olsun. ...

...

-Oğul! Sen gönül isteğinin ne demek olduğunu bilir misin? Senin adını unutmak istiyordum. Bunu öyle bir gönülden istiyordum ki sonunda unuttum. Bir daha da hatırlayamadım.

Urungu'nun kaşları çatıldı, sesi dikleşti:

-Ana! Ben bu denli kötü bir oğul muyum ki adımı unutmaya uğraştın, sonunda da unuttun?

İhtiyar ananın gözleri şefkatle gülümsedi:

-Hayır! Sen çok iyi bir oğul olduğu için adını kendimden bile sakladım. Nitekim babanın da kim olduğunu şimdiye kadar senden ve herkesten sakladım.

...

-Ana! Babamın da adını unuttun mu?

-Unutmadım! Unutmak istesem de unutamazdım. Baban unutulmazdı. Çünkü baban Kürşat'tı!...

Urungu yeniden irkildi ve elini belindeki bıçağa attı. (Bıçak babasının hatırası idi.)

...

-Ablanın da adını unuttum. Seni yaşatıp büyütme için bunları yapmaya mecburdum. Ama babanın adını unutamazdım. Onu unuttuktan sonra senin ve benim yaşamamıza lüzum kalmazdı. Belindeki bıçak babanın bıçağıdır. İhtilâle giderken bana bırakmıştı. Bu bıçak Bozkurt soyunun tılsımlı bıçağıdır. Bumun Kağan'dan kalmaz. Sapının dibinde Bumun Kağanın adı yazılı, damgası kazılıdır.

...

-Çünkü en güçlü, en iyi insan hakkından vazgeçen insandır. En büyük kahramanlık da hiçbir karşılık beklemeden yapılandır. Kürşat böyle

yapmıştı. Ablan böyle yapmıştı. Sen de böyle yap. Senin de baban gibi olmanı istiyorum(Atsız 2010:11,12,13.15)

Özellikle son cümleler bir Türk kadınının asilliğini, yüceliğini, erdemini göstermesi bakımından bir hayli anlamlıdır.

2.1. Türklerde Kadına Şiddet Yoktur.

Gerek Türk milletinin mitolojik devirlerine ışık tutan destan ve efsanelerinde gerekse mitolojik devirden günümüze baktığımız zaman kadına şiddet söz konusu değildir. “Oğuz Destanı’nda güzelliği ‘gülen gözler, kutup yıldızları, ırmak dalgası saçlar, inci gibi dişler ve süt gibi, kırmızı gibi olup eriyişler’ şeklinde tasvir edilen Türk kadını erkeğinden ayrı ve erkeğine yabancı değil, aksine erkeğinin bir tamamlayıcısı olarak daima onunla beraberdir” (Sevinç 1992:12). Netice olarak; erkeğinin her durum ve zamanda yanında olan kadın, şiddeti değil saygıyı, sevgiyi hak etmektedir. Türk insanı sevgi ve saygıyla şiddeti her zaman birbirinden ayrı tutmasını bilmiştir. Eşlerine derin bir sevgi ve saygıyla bağlanan Türk ailesinde şiddetten söz etmek imkânsızdır.

Kadına verilen değer, kadının sosyal mevkisi ve itibarı böylesine yüksek ve göğün yedinci katı gibi erişilmez olunca, onun dövülmesi, iteklenmesi, horlanması, tahkir edilmesi elbette söz konusu olamazdı. Nitekim, Türk destan ve efsanelerinde böyle bir basitliğe rastlanamamakta, ancak Fars kültürünün en büyük abidelerinden biri olarak kabul edilen, *Şehname*’de şu satırlar okunmaktadır: “Bunun üzerine kızdı ve hemen eliyle saçlarından yakalayarak kadını yere vurdu... Onu yerlerde sürükleyerek elini ayağını bağladı. Ayaklarının altında çiğnedi ve bir yandan da durmadan eliyle vurdu”(Firdevsi 1968:227).

“Efsaneye göre Uygur hükümdarı Böğü Han’a cihân hâkimi fikrini bir kız telkin etmiş, Böğü Han bu kızın telkinleri üzerine seferlere çıkarak dünya hâkimi olmuştur” (Ögel1948:75). “Hatunlarına ‘körklüm (güzelim)’ şeklinde hitap eden Türk destan kahramanları, eşlerine saygılı davranıyor, sevgi gösteriyor ve çoğu kez, kadınların tavsiyelerine göre hareket ediyorlardı” (Sevinç 1992:13). Destan ve efsanelerde şahit olduğumuz bu davranışı destan devri sonrasında da görmemiz mümkündür.

“İslâm öncesi Türk kadını, inceleyeceğimiz diğer toplumlarda olduğu gibi baskı altında tutulmuyor, aşağılanmıyordu. Türkler kadına duyduğu saygıyı ve kadının yüceliğini, Altay dağlarının en yüksek tepesine, *Kadınbaşı*” (İnan 1968:50) adını vermekle mükemmel şekilde izah etmişlerdir. Turfan harabelerinde bulunan, bir Uygur türküsü, ahlâk sahibi kadınların önünde baş eğmek fikrini terennüm ediyordu:

“Ayıpsız tişike er Boyunun sumuş kerek Ol dudağ tüzün birle Tiriğlik kılmış kerek Akikat bosatüzün Anga can birmiş kerek Menci çin ol mengi ok Takine aymış kerek”. Bugünkü ifade ile: “Ayıpsız kadına erkek

boyunun eğmek gerek öyle dürüst bir insan ile hayat sürmek gerek. Bu ebedî bir gerçektir ebedî daha ne demek gerek” (Arat 1964:266).

Ayıpsız kadının önünde baş eğmek ve ona can vermek gerektiğini ifade eden bu eski ve tipik Türk belgesini bir başka kaynak tamamlıyor ve ayıpsızlığı kadınların kocalarına sadakati, iyi eş ve ev kadını olmaları ile açıklıyordu². Oysa cahiliye devri Araplarında kadının kocası yanındaki değeri, onun mülkiyetinde olan malların değerinden fazla değildi. “Arap erkeği, âdet zamanlarında kadınla bir arada oturmaz, onunla birlikte yiyip içmez, hatta bazı âdet gören kadının muvakkaten evden bile çıkarırlardı. İslâm öncesi Arap kadını varis olma, yani miras alma hakkına da sahip değildi” (Çağatay 1957: 121-122).

“İngiltere’de ise, on birinci asra kadar, kocalar karılarını satabilirlerdi. İlk günahı işleyerek insanlığın felâkete sürüklenmesine sebep olduğuna inanılan Havva bir kadın olduğu için Hristiyanlar kadına daima şeytan gözüyle bakmışlardır. Kadın, murdar bir mahluk sayıldığı için, İngiltere’de *İncil*’e el süremezdi. Kadınlar, *İncil* okumak hakkını ancak VIII. Henry devrinde (1509-1547) kavuşmuşlardı”(Oğan 1956:71).

“Birkaç asır öncesine kadar, Almanya’da kadının çocuğunu emzireceği süreyi koca tayin ediyordu” (Sevinç 1992:33).

Medeniyetin, uygarlığın, insan haklarının savunucusu olarak tanınan Batıda kadınlara uygulanan aşağılayıcı uygulamalar yakın tarihlere kadar süre gelmiştir. İngiltere’de 1788 yılına kadar kadın kocasının haklı haksız, her dediğini yapmaya mecburdu. İngiliz Piskoposu Dour, 1888 yılında Westminster Kilisesi’nde hutbe verirken şöyle diyordu:

Bundan yüz sene öncesine kadar kadın, erkeğinin sofrasına oturma hakkına sahip olmadığı gibi, kendisine sorulmadan söze başlaması da caiz değildi. Kocasının başının ucuna kocaman bir sopa asardı ki, karısı ne zaman bir emrini tutmazsa onu kullanırdı. Kadının sözü kızlarına geçmezdi. Erkek çocuklar ise, analarına ev içinde bir hizmetçi kadın kadar paye vermezlerdi(Çaviş :1975:166-177).

Yakın yüzyıla kadar Avrupa’da kadına verilen değer buyken, Asya’nın en eski milletlerinden biri olan Çin’de nasıldı acaba?

“Eski Çin’de kadın, erkek bir vâris doğuramaz, hırsızlık ve zina yapar ve kocasını ihmal ederse, kocası tarafından boşanabilirdi. Koca, karısından rahatlıkla boşanmasına rağmen, bu durum kadın için söz

2 *Makro Polo Seyahatnamesi*, c. 1, s. 64. Kaşgarlı Mahmud, ahlâklı olmayı “güzellik, sevimlilik, tatlılık, edep, büyüklere ağırhlama, sözü yerine getirme, sadelik, yiğitlik, mertlik” şeklinde özetlemektedir. C. 1, s. 364

konusu değildi. Halbuki eski Türklerde bu hak, her iki taraf için de söz konusu idi" (İzgi 1975:159).

Asya'nın bir diğer köklü milletlerinden Hindlilerde de durum Çin'den farklı değildir.

"Eski Hind hukukunda da kadının miras hakkı yoktu. Evde kocasının esiri idi. Hind telâkkilerine göre kadın, zayıf karaktere ve fena ahlâka sahip olduğu için 'Manu Kanunu', onu çocukluğunda babasına, gençliğinde kocasına; kocasının vefatından sonra da oğluna veya kocasının akrabasından bir erkeğe bağlı olmaya mecbur etmişti" (Topaloğlu 1968: 12).

Türklerde böyle bir uygulamaya hiçbir dönemde rastlanmamaktadır.

H. Nihal Atsız'ın romanlarında, destan ve efsanelerde olduğu gibi Türk kadını, iç ve dış güzelliği ile gözleri kamaştırmaktadır. Bu romanlarda kadın, olağanüstü güzelliğiyle "Peri kızı"na benzetilmekte, dış güzelliğin; bilgelik, yüksek ahlâk ve iffet duygusu, merhamet ve yardımseverlik, cesaret, yiğitlik ve kahramanlık gibi iç güzelliklerle bütünleşerek sunulduğu görülmektedir. Böyle bir kız, elbette evleneceği erkeği de kendisi seçmektedir. O erkeğin de böyle bir kızı hak etmesi gerekmektedir. *Deli Kurt* romanının ana karakterlerinden Gökçen kız kendisiyle evlenecek erkekte şu özellikleri aramaktadır:

-*Ben, oku beni aşan, atı beni geçen, güreşte beni yenebilen erkek isterim*(Atsız 2003: 120).

Romanın başkarakteri Deli Kurt, Gökçen kızın eşsiz güzelliği karşısında âdeta büyülenmişti:

Deli Kurt, artık Gökçen'i de, yeşil yamacı da, koyunları da görmüyordu. Bir ses dünyasında en güzel âhenkler içinde sanki kaybolup gitmişti. Nerdeyse tatlı bir uykuya dalıp kendinden geçecekti ki, birden yeni bir ürperişle Gökçen'e baktı. Şimdi kaval çalmıyor, en keskin şaraptan daha çok baş döndüren sesiyle, büyülü bir sesle türkü söylüyordu:

Şu dağların meşesi gönlüm,
Billur şişesi gönlüm!

Yanıklık kemiğe işledi,

Ateş düşesi gönlüm,
Bıçak deşesi gönlüm,
Kılıç üşesi gönlüm!..

Kız sustu. Fakat Deli Kurt, türküyü hâlâ gönlünde duyuyordu. O nasıl sesteki ki? Onu bir duyan bir daha unutabilir miydi?

...

Gökçen, taşı almıştı. Bir eliyle peçesini biraz kaldırarak taşı dudaklarına yaklaştırdı ve Deli Kurt, iki adımdan onun dudaklarını gördü. Bunlar bir dünya güzelinin dudaklarıydı. O dudakların değdiği ayranın yarısını

içerken Deli Kurt, sözle, benzetme ile değil, gerçekten sarhoştur (Atsız 2003:121-122).

Buradan, Gökçen kızın güzelliği ve ona bir Türk sipahisinin verdiği değer yanında, çıkarmamız gereken çok daha önemli iki sonuç daha vardır: Bunlardan birisi; Türk kızlarının evlenecekleri erkeği kendilerinin seçmesi: (bu konu ileride ele alınacaktır) ikincisi de, evlenecekleri kişide maddeye dayanan şan, şöhret, para, servet değil, yüksek bir karakterin ve yiğitliğin ifadesi olan "Alperen"lik vasıflarının olmasıdır.

Aynı romanın başka bir bölümünde bir Türk sipahisinin günümüzden altı yüz yıl kadar önce kadına verdiği değer takdire şayandır:

Deli Kurt, bu güzel gecede yabancı bir kızın dizlerinde yatarken evdeki Melek Hatun'u hatırladı. Huyu ve yüzü ile gerçekten bir melek kadar güzel olan o sadık ve vefalı kadın gözünün önüne gelince içi sızladı. Fakat o kadar büyülenmiş, Varsak kızının sevgisine o kadar tutulmuştu ki, onu daha fazla düşünmesine imkân yoktu. Artık kendi kendisine buyruk olmadığını anlıyordu. Kendisini ölümden kurtaran bu yiğit kızın tutsağı olmuştu. Bu öyle bir kızdı ki, güzellikte eşi bulunmadığı gibi kuvvet ve cesârette de örneğine rastlanamazdı. Daha biraz önce okta ve yarışta beni geçsen bile güreşte mutlaka yenilirsin diye meydan okumamış mıydı?(Atsız 2003:188-189).

Türklerde destan çağından bu yana kadın yüce bir makama oturtulup, sevgi, saygı ve aşk duygularıyla erkek muhayyesinde yerini alırken, yukarıdaki örneklerde de belirtildiği gibi, doğuda ve batıda kadın, ya köle olarak işkencelerin en acımasızına tabi tutulmakta ya da cariyeye olarak seks kölesi muamelesi görmektedir.

2.2. Türk Kızları Eşlerini Kendileri Seçerlerdi

İslâmiyet'in kabulünden önceki Türklerin sosyokültürel hayatına baktığımız zaman, Türk kızlarının evlenecekleri eşlerini, hiç kimsenin tesirinde kalmadan kendilerinin seçtiklerini aşağıda anlatmaya çalışacağız. Günümüz Türkiye'sinin bazı bölgelerinde ve tarihin farklı zamanlarında kızların kiminle evleneceğine kendisi değil, aile büyükleri, ya da bazı feodal topluluklarda aşiret ya da cemaat reislerinin karar verdiklerini görmekteyiz. Bu evliliğe razı olmayan kızlar ise ailenin ya da aşiret-cemaat meclislerinin aldıkları kararlarla cezalandırıldıkları, hatta bu cezaların çoğu kez ölüm cezasına kadar varındığı görülmektedir. İnsan fıtratına uygun olmayan bu tür uygulamaları İslâmiyet men ettiği halde, günümüze kadar gelmiş olmasının yegâne sebebi, İslâm öncesi Arap ve Fars âdetlerinin dinî kurallarmış gibi algılanmasıdır. Yani kültürel kurullarla dinî kurulların karıştırıldığı ve bu karışımından ne yazık ki İslâmiyet'in kabul edilmesinden sonra Türklerin de etkilendiğine şahit olabilmekteyiz. Sadece kızların evlendirilmesinde,

eş seçiminde değil, Araplara ait birçok kültürel unsurun İslâm dininin kurallarımı gibi günümüze kadar geldiğini görmekteyiz.

Eş seçimi, kadın erkek ilişkileri, karı koca ilişkileri konusunda, gerek Arap dünyası gerekse diğer dünya milletleri ile Türkler arasında, geceyle gündüz kadar büyük farklar bulunmaktadır. Türk töresinde ve ahlâk anlayışında çirkinliğe, edepsizliğe, aşna fişneye asla yer verilmez. Hemen hemen bütün Türk destanlarında, sarsılmaz bir karı-koca saygısı, sevgisi ve sadakati vardı. Gerdeğe girdiği gün murat alıp vermeden yalnız kalan gelin, kocası dönünceye kadar, onu bekleyeceğini ve üzerine bir erkek sinek bile kondurmayacağını bildirmektedir (Sevinç 1992: 15-16).

Yiğüdüm, men sana bir yıl bakam bir yıl da gelmez isen iki yıl bakam. İki yıl da gelmez isen üç yıl, dört yıl bakam dört yıl gelmez isen beş yıl altı yıl bakam altı yıl ayırtına çadır dikem gelenden gidenden haber soram hayır haber getürene at, don verem kaftanlar geydirem, şer haber getürenin başın kesem, erkek sineği üzerime kondurmayam.

Bay Bican'ın kızı Bânu Çiçek ile Bay Büre'nin oğlu Beyrek'in birlikte ok attıkları, at yarıştırdıkları, güreştiklerini anlatan bir destandan nakiller yapılmış ve eski Türk toplumlarında "kaç-göç"ün olmadığına işaret etmiştik. "İlk İslâmî devir eserleri olan *Dede Korkut Oğuznameleri*"ndeki bu duruma, İslâm öncesi devirlerin destanlarında da sık sık rastlanmaktadır. Efsanede Oğuz Han'ın amcasının kızı ile nasıl evlendiği şöyle anlatılmaktadır:

"Oğuz bir gün avdan dönerken bir çeşme başında kızların çamaşır yıkamakta olduklarını gördü. Bunların arasından üçüncü amcası Or Han'ın kızını yanına çağırarak konuştu. Diğer amcalarının kızlarından kendi dinine girmedikleri için ayrıldığını eğer bu dini kabul ederse kendisi ile izdivaç etmek istediğini söyledi. Kız dedi ki; Ben hangi dinin hak olduğunu bilmem, fakat sana itimadım vardır. Sen hangi dinden olursan, ben de onu tercih ederim. Bunun üzerine babasına müracaat ederek, bu üçüncü kızla evlendi" (Oğuz Kağan Destanından).

Çağdaş telâkkilere tamamen uygun olan, bu görerek evlenme usûlü İslâmiyet'e de aykırı değildir. Nitekim Hz. Muhammed, Ensar (Medineli Müslümanlar) kadınlarından birisiyle evlenmek istediğini söyleyen Sahyabe'ye "*ona baktın mı?*" diye sormuş, o da "hayır" deyince "git ve ona bak, zira Ensar kadınlarının gözlerinde bir şeyler (göz kusurları) bulunabilir" demiştir (Topaloğlu 1968:43). "Hz. Muhammed, evlenmek isteyen bir başkasına da "onu bir gör, zira bu, evliliğin devamlı oluşuna vesile olur" demiştir" (Topaloğlu 1968:43). Görüldüğü gibi bir insanın evleneceği kişiyi önceden görmesi, beğenmesi ya da o insanla anlaşması İslâmiyet'e aykırı değildir.

H. Nihal Atsız'ın tarihî romanlarında da Türk kızlarının evlenecekleri erkeği tamamen hür iradeleriyle seçtiklerini görmekteyiz. *Deli Kurt* romanında, yukarıda da belirttiğimiz gibi Gökçen kız, hiç kimsenin baskı ya da yönlendirmesi olmadan Deli Kurt'un sevgisine karşılık verir ve onunla evlenmeyi kabul eder. Yine yazarın *Bozkurtların Ölümü* romanında İşbara Alp'in kızı Almıla, kendisine yapılan bütün baskılara rağmen İçing Katun'un yüksek rütbeli ve bey olan kardeşi Şen-king'le evlenmeye razı olmaz. Almıla'ya, başta babası olmak üzere kendi ailesinden bu evliliğe razı olması için hiçbir baskı ya da telkin gelmemektedir. Ailesi onun kendi iradesine saygı duymakta ve kararı tamamen ona bırakmaktadır. Türklerde bunun bir gelenek olabileceğini, yukarıda da belirttiğimiz gibi, kızın çadırına üç gece üst üste gidip kızı ikna etme kuralında anlayabiliriz:

İçing Katun Türk göreneğince Şen-king'in üç gece üst üste Almıla'nın çadırına girerek onunla konuşmasını, kendisiyle evlenmeğe kandırmasını öğütledi. Şen-king böyle bir Türk geleneği olduğunu bilmiyordu.

"-Çadırına girersem bana bir şey demezler mi?" diye sordu.

-Demezler, zaten geç vakit gireceksin.

Almıla beni istemiyor, çadırına alır mı?

-Türk göreneği böyledir. Kız seni istemese de bir şey demez. Sen tatlı dille kızın gönlünü çalmağa çalışacaksın.

-Ya kazanamazsam?

-Üç gece üst üste gidip kazanmağa uğraşırsın. Kazanamzsan artık dördüncü gece gidemezsin.

-Bu Türkler çok tuhaf!(Atsız 2010:219).

Burada iki kanaat ortaya çıkmaktadır. Bunlardan birincisi, evlilikte kızın kendi iradesinin ve kararının önemli olduğunun kanaatidir. Çünkü kızı isteyen erkek çadıra sadece kızı ikna etmek için girmektedir. İkincisi de; Türklerin bu konuda demokrat bir geleneğe sahip olabilecekleri kannatidir. Gecenin bir yarısında yabancı bir erkek diğer aile bireylerinin de bulunduğu çadıra girebiliyor ve kızın başucuna giderek onunla konuşabiliyor, onu ikna etmeye çalışıyor. Bunu, günümüz de dahil, başka zamanlarda ve başka toplumlarda düşünebilmek neredeyse imkânsızdır. Bırakın kızın çadırı ya da evine girip kızla konuşmayı, seven birçok erkek sevgisini kıza duyuramadan, sevdasını içine gömmek zorunda kalmıştır.

2.3. Türklerde Kızlar Alınıp Satılmaz, Cariye Olarak Verilmezdi

Yukarıda bir kısmını sunduğumuz Türk destanında Oğuz Han amca kıızıyla evlenirken, babasına müracaat etmektedir. Bu motif diğer Türk destanlarının da en belirgin çizgisini oluşturur. Kız veya erkek, hemen hemen bütün destan kahramanlarının yuva kuruluşları ana babanın bilgisi

ve hatta tavsiyesi ile gerçekleşir. Hiçbir zaman babanın kızını alması için kimseye yalvardığı görülmez. Aksine, çoğu zaman baba, evlenme çağına gelmiş oğlunun bir kahramanlık göstermesini, topluma faydalı bir eylemi gerçekleştirmesini talep eder. “*Şehname*’de ise bunun tam aksine şahit olunmaktadır. Bu ünlü Fars destanında komutan Piran, kızlarından birini, gerekirse hepsini Siyavuş’la evlendirmek için âdeta yalvurmaktadır”(Sevinç 1992:17): “Benim haremimde dört de kızım var. İstersen onlar da senin cariyen olsunlar. Bunlardan en büyüğünün adı Cerire’dir. Bu o kadar güzel bir kızdır ki, güzeller arasında eşi bulunmaz. İstersen, o sana kul ve haremde cariyeye olsun” (Firdevsi 1968: ?).

Türklerde kız-erkek ayrımı olmadığı gibi, zaman zaman kız çocuğuna daha fazla değer verildiği görülmektedir. Türk destan ve efsanelerde kız evlada sahip olmak diğer bazı kavimlerde olduğu gibi bir felâket ve şerefsizlik değildir. Bazı destanlarda erkek çocuğun doğumunda daha fazla sevinildiği, daha çok erkek istendiği izlenirse de, genellikle kız-erkek ayrımı söz konusu değildir. “Karakalpak, Kazak-Kırgız, Başkurt, Sibirya, Tobol ve Baraba Türklerinin destanları *Çora Batır* destanında *Norik Beyi*’nin karısı *deveden buğra, yıldıdan aygır, sıçrıdan öküz, koyundan koç keserek, Tanrı’dan bir evlat isteyelim, demektedir*” (İnan 1968: 76). Görüldüğü gibi destanlarda sadece evlattan bahsedilmekte, kız erkek ayrımı yapılmamaktadır. “Ancak bunun aksi de varittir. *Dede Korkut Oğuznameleri*’nde, bir kız evlat babası olmak için, Oğuz beylerinin duasına müracaat eden kimseler de vardır” (Sevinç 1992:20). “Bay Bican Beg dahi yerinde durdu. Dedi: Beğler! Benim dahi hakkıma bir dua eyleyin. Allahü Teâla bana bir kız vere, dedi. Oğuz beyleri el kaldırdılar dua eylediler, “Allah sana bir kız vere” dediler”(Gökalp 1974:301).

Eski Türklerin kadına verdiği değer, diğer hiçbir toplumda görülmediği gibi eski Türklerin ahlâk anlayışı, –sonraki yıllarda İslâm ahlâkı ile de perçinlenerek– hiçbir toplumda yoktur.

3. Türklerde Kadın Hukuku

Cinsiyet ayrımının ve kadına baskının hiçbir zaman yapılmadığı Türklerde kadın, hukuk bakımından erkeklere eşitti. “Çok eski devirlerde bile Türk kadınları, erkeklerle beraber futbol, golf ve poloya benzer bazı top oyunları oynuyorlardı” (Kafesoğlu 1973: 244).

“Eski Türk kadını, Roma kadınından da fazla hak ve yetkiye sahiptir”(Kanat 1963:197). “Roma’da kadının hukuk bakımından bazı hakları sınırlandırılmıştı. Kadın, kendi malına hükmedemez, vasiyet yapamazdı. Roma hukuku kadını erkeğin kabul etmiyordu”(Kanat 1963:176). “Roma’da kadın kendi çeyizini ve yüz görümlüğünü dilediği gibi tasarruf etme hakkına sahipti” (Ağaoğlu ? :276). “Hatta bir ara Roma’da çeyizsiz evlenmeler yasaklanmış, bu tür evlenmeler

şerefsizlikle itham edilmiş, çeyizsiz evlenenlerin çocukları gayri meşru kabul olunmuştur”(Marzo 1959:179). “Çünkü Roma hukuku, kadını çocuk gibi noksan akıllı olarak kabul ediyordu. Ünlü Katon bile, kadınların daima vesayet altında bulunmasını istemiştir. Romalı kadın , Justinyen devrine kadar *Ağna Kanunu* hükümlerine göre esir hayatı yaşıyordu. Justinyen’den önce, dul kadın ikinci bir evlilik yaparsa, bütün malları elinden alınırdı. IX. Asırda uygulanan *Lsyunatin Kanunu* da dul kadının evlenmesini suç kabul etmişti” (Çaviş 1975:163-164). “Roma’da ve Çin’de ailenin en büyük erkeği, mutlaka söz sahibi idi. Ailede kadının söz hakkı yoktu. Akrabalık baba soyunu takip ederdi”(Eröz1973:5).

İslâm öncesi Arap toplumlarında, erkekler basit sebeplerle karılarını boşayabilirken, bu hak kadına verilmemişti. Aynı şekilde Çinliler kıskançlık, gevezelik ve hatta çocuk doğurmamak gibi sebeplerle kadınlarını boşayabiliyorlardı. “Erkeğe kötü davranan bir kadına, yüz sopa cezası verilirdi. Kadına fena davranan erkeğe ceza verilmezdi. Kibar bir Çinli kadın, küçük yaşta ayağını tahta kalıplar içine koyarak büyümesini engeller, ayak parmaklarını aşağı doğru kıvırtırdı. Bu, gezmemek için erkeğe gösterilen iyi bir niyetti” Kanat 1963:27). “Roma hukuku eşlerden birinin hürriyetini ve vatandaşlık hakkını kaybetmesini vatandaşlık hakkı sayıyordu. Bu durumda savaşta esir olan bir savaşçının karısı bizzat arzu etmese ve hatta evden ayrılmasa bile boşanmış kabul ediliyordu” (Marzo 1959:195). “Hatta bir ara, Roma’da evliliğin yanında, karı-kocalık niyeti olmadan bir kadınla erkek arasında, devamlı bir birlik teşekkül etmişti. Buna göre, karısı olan erkek, bir veya birkaç kadınla ilişki kurabiliyor, bu ilişki meşru sayılıyordu” (Marzo 1959:201-202). “Aynı şekilde, eski Yahudi hukukunda da kadına boşanma hakkı verilmemişti. Bu hak yalnız erkeğe aitti” (Topaloğlu 1968:17).

Genç kızların durumuna gelince, “eski Yahudi hukukunda da baba isterse kızını satabilirdi. Kızlar, erkek varisin olmayışı halinde miras alabilirdi” (Topaloğlu 1968:17). “Çin’de yeni doğan çocuk erkekse pahalı kumaşlara, kız ise bez parçalarına sarılır idi. Erkek çocuğun oyuncakları, kız çocuğun oyuncaklarından daha güzel olurdu. Çocuğunu öldüren analara ceza verilmezdi. Çocuğu olan aile bir astrologa başvurur, astrolog, çocuğun geleceği hakkında iyi şeyler söylemezse, çocuğun öldürülmesine yardım ederlerdi”(Kanat 1963:28). “Çoğu zaman kız çocuklara isim verilmez “bir... iki...üç...” diye sayı ile çağırılırdı” (Topaloğlu 1968:18). “Roma’da önceleri kız evlat mirastan hisse alamazdı”(Ağaoğlu ?:269). “İran’da Zerdüş inancına göre, kendilerine eş bulan kızlar, günah işlemiş olurlardı. İranlılar kanlarını bozmamak için, en yakın akrabaları ile evlenirlerdi. Bunu Zerdüş de uygun buluyordu. Bu sebeple, anaları ve kız kardeşler ile evlenenler

vardı”(Kanat 1963:74). “Başka bir kaynak, İran’da Sasaniler devrinde kız kardeş ile evlenmenin caiz olduğunu ve böyle bir evliliğin teşvik edildiğini bildirmektedir” (Topaloğlu 1968:17). “Çin’de kız çocuklar on yaşından sonra sokağa çıkamıyor” (Kanat 1963:27), “Arabistan’da kız çocukları doğar doğmaz, bazen altı yaşına gelince diri diri toprağa gömülüyordu” (Çağatay 1957:123). “Kız çocuğu sahibi olmak şerefsizlik telâkki ediliyor, aile içinde sonsuz haklara sahip olan baba, kızını öldürmekte mahsur görmüyordu” (Topaloğlu 1968:18). Nitekim; *Kur’an-ı Kerim*’de *Onlardan birine, kız (doğum) müjdesi verince kendisi pek öfkeli olarak yüzü simsiyah kesilir*³ hükmü vardır. Ayrıca *Kur’an*’da, Ayrıca verilen müjdenin tesir ile kavimden gizlenir. *O (doğan)ı (sağ bırakıp) hakaretle mi tutacak, yoksa onu toprağa mı gömecek (kendi kendine düşünür), Bak hükmedegeldikleri (bu) şey ne kötüdür*⁴ buyrulmaktadır. *Kur’an*’dan öğreniyoruz ki, sadece babalar değil, anneler de kız çocuklarını öldürüyorlardı.

“Oysa aynı devirde, Türk kızları toplumun şerefli birer üyesi olarak boş vakitlerini top oynamakla geçiriyorlardı” (Eberhard 1942:87). Miras hakları vardı. “Baba, annesinin rızasını almadan çocuklarını evlendiremiyor, Türk töresi kadına çocuklarının istikbâli hakkında, koca kadar hak ve yetki veriyordu”(Çandarlıoğlu 1977:62). “Prof. Katanoff, bu konuda “kadın, belki ölmüş kocasının haiz olduğu bütün hukuka vâris oluyor”(İnan 1968:276) demektedir ki, eski Türk kadını ve kızlarının erkeklerle beraber futbol, golf ve polo ya benzer bazı top oyunları oynamaları erkeklerle beraber kurultaylara, şölenlere, yağma şölenlerine ve hatta savaşlara katılmaları, Katanoff’un kadın-erkek eşitliği konusundaki kanaatini teyit etmektedir.

Türklerin hukuk anlayışı ile ahlâk anlayışları arasında sıkı bir bağlantı vardır. Aslında her toplum kendi değer yargılarını, âhlâk anlayışlarını hukuk sistemlerine de yansıtmışlardır. Ne var ki, hukuk alanında çok ileri seviyede kabul edilen Türklerin dışındaki çoğu kavimlerin ahlâkî yapılarına bakıldığında zaman, tasavvuru bile insanın tüylerini ürpertmektedir. “Kastların teşekkülünden önce, Hindistan’da çokkocalı evlilik vardı. Kadın, başkocasının evinde kalmakla beraber, başka kocaları da olabilirdi ki, bu poliardi telâkkisi tek tük olaylarla zamanımıza kadar gelmiştir”(Kanat:1963:50). “Hindular dul kadını, ölen kocası ile birlikte yakıyorlardı”(Ağaçolu ? :268). “Eski Yunan’da, Isparta’da cinsî bakımdan kuvvetli olan kadınlar, kocalarından başka erkeklerle münasebette bulunmaya zorluyorlardı”⁵. “Isparta âdetleri, genç kızlarla erkeklerin cinsî ilişkilerde bulunmasına müsaitti” (Kanat 1963:124).

3 Nahl suresi, ayet 58.

4 Nahl suresi, ayet 59.

5 *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, s. 131-133

Cahiliye devri Arapların ahlâk anlayışları ise, Hintlilerden, Ispartalılardan ve öteki milletlerin ahlâk anlayışlarından pek farklı değildi. “Ebu Cehil’in, Medineli Evs kabilesi mümessillerine karşı yaptığı konuşma, eski Arap ahlâk ve namus anlayışının tipik bir belgesidir. Şöyle demişti Ebu Cehil:

...Kureyşlilerle ittifak yapmışsınız. Ben o toplantıda bulunmadığıma üzuldüm, eğer bulunsaydım, ben de size katılır, söz verir, gerekince yardımınıza gelirdim. Kabul ederseniz anlaşmayı yeniden gözden geçirelim. Kızlarımızı ve karılarımızı sizden esirgemeyelim. Cariyelerimizin çarşıda, pazarda gezip dolaşmalarına, erkeklerinizle oynaşmalarına müsaade edelim. Siz de bu yolda hareket eder, yani kızlarınızla, karılarınızla bizim oynaşmamıza müsaade ederseniz size yardım edelim. Eğer kabul etmezseniz yardım edemeyiz” Çağatay 1957:122).

Arapların, burada anlatılanlardan çok daha çirkin âdetlerine rastlanmaktadır.

Şimdi de farklı yıllar ve farklı coğrafyalarda yaşayan Türklerden sadece bir tanesine bakalım: 1300’lü yılların ilk yarısında Türk ülkelerini dolaşan ünlü seyyah İbn-i Batuta, (1304-1369) Kıpçak Türklerinin kadına verdiği değeri ve kadının toplum içindeki yerini şöyle özetlemektedir: *Bu ülkede gördüğüm ve beni epeyce şaşırtan tutumlardan biri de, buradaki erkeklerin kadınlarına gösterdikleri aşırı saygıdır. Bu memlekette kadınlar, erkeklerden daha üstün sayılırlar. ...*⁶

Türklerin kayıtsız şartsız boyun eğdikleri töreleri, aynı zamanda hukuk kurallarıydı. H. Nihal Atsız’ın *Bozkurtların Ölümü* romanından yukarıda da naklettiğimiz bir olay, bir hayli düşündürücüdür. Göktürklerin başkenti Ötüken’de yaşayan Çinliler, kendi ahlâk anlayışları doğrultusunda Türklerin de ahlâkını bozmaktaydılar. Ancak, Türk töresinde bir erkeğin, yabancı bile olsa bir kadına ilişmesi, hele hele de evli bir kadına, kadının kendi rızasında dahi ilişilmesinin cezası ölümdü. Göktürk ordusunun onbaşlılarından Karabudak, evli bir Çinli kadının tuzağına düşer ve ona ilişir. Bu durum tespit edilir ve Karabudak Türk töresinin hükümlerince yargılanır: “Baş yargucu yerine geldiği zaman alandaki ölüm sessizliği bozulmamıştı. Baş yargucu, Karabağ’a son sözlerini söyledi:

-Onbaşı Karabudak! Kağan yarguyu doğru buldu. Türk töresini bozduğun için öleceksin” (Atsız 2010:99)

Dünyanın diğer kavimlerinde çok çirkin, ahlâk, edep dışı uygulamalar yapılırken, Türk milletinin, millet ayrımı yapmadan uyguladıkları bu ve benzer hukuk kuralları takdire şayandır.

İslâm ülkeleri hariç, dünyanın hemen her yerinde kadınlar, şeytanın âleti, şeytan, bütün kötülüklerin kaynağı olarak kabul edilir ve hukuk sistemleri

6 İbn Batuta Seyahatnamesi, s.79

kadınları erkeklerin kölesi sayarken, Türk kadınlarının böylesine bir ihtişam içinde ve toplumdan saygı görerek yaşamaları, elbette Türk kültürünün kadına verdiği yüksek değeri ifade etmektedir. Çünkü İslâmiyet kadına her türlü hak ve hürriyeti sağlamış olmasına rağmen, İslâmiyet'i kabul eden milletlerin, millî kültürleri ile İslâm kültürü çeliştiği için kadın, *Kurân-ı Kerim*'in tanıdığı hakları bilfiil kullanamamıştır ki, bu da Türklerin İslâm öncesinde, İslâm'a çok yakın bir dinin salikleri olduklarının ayrı bir delili oldukları kabul edilmelidir.

4. Türklerin Sosyal, Siyasî ve İdarî Hayatında Kadın: Türklerde Tek Eşlilik Esastır

İslâm öncesi Türklerde hiçbir zaman çok eşlilik yoktu. Türk kültüründe aile, ilk ve büyük bir sosyal birlikti. Ancak Türklerdeki aile anlayışı diğer kavimlerdeki benzemiyordu. Aile bireyleri arasında çok sıkı bir bağ bulunmakta, ailedeki her bireyin görev ve sorumlulukları yanında, dünyanın diğer kavimlerinden çok çok ileride hak ve hürriyetleri mevcuttu.

Eski Türklerde harem yoktu. Genellikle, tek kadınla evlenilirdi. Gökalp, bazı aile reislerinin fetihlerle zenginleştiklerini, tek kadınla yetinmez olduklarını, esirlerden veya tebaalarından güzel odalıklar edinmeye başladıklarını yazmaktadır.

“Ancak, töre bu tür evliliği yasal kabul etmediği için, eski Türkler, ikinci kadına kuma adını vermişlerdir, hatun dememişlerdir. Gerçekten de kuma hatundan çok farklı idi. Kuma, bir eş gibi değil, hatunun kız kardeşi gibi, yakını gibi aileye katılıyordu. Kendi çocukları, kumaya teyze diye hitap ederlerdi. Anne diye hitap edemezlerdi. Bu unvan yalnız evin sahibine yani, gerçek kadına verilebilirdi” (Gökalp 1974:212). “Kumaların çocukları, babalarının servetinden pay alamazlardı. Onlara yaşayabilmeleri için, doycak kadar servet verilirdi. Bir hükümdarın oğlu kumadan doğmuşsa, babasının yerine geçemezdi. Hakanın oğlunun, hakan olması için anasının mutlaka hatun olması şartı”(Gökalp 1974:212).

“Evin içinde en itibarlı yeri, ilk kadın alıyordu. En çok o sayılıyor, onun sözü dinleniyordu”⁷. “Çoğu zaman siyasi düşüncelerle, hakanlar tarafından Çin'den alınan prenseslere Konçuy adı veriliyordu. Konçuy, hukuk bakımından kumalardan yüksek olmakla beraber, hatunlardan aşağı idiler” (Türkdoğan ? :316). “Tıpkı kumaların çocukları gibi, Konçuy, çocuklarının da hakan olma hakkı yoktu” (Gökalp 1974:212).

Sosyal ve siyasî hayatta Türk kadını her zaman erkeğinin yanında olmuştur. “İslâm öncesi, tarih öncesi Türk toplumlarında kadın tabu olmadığı için

7 Makro Polo seyahatnamesi, c. 1, s. 70

erkeğin her türlü faaliyetine iştirak eder, avda, savaşta, ziyafetlerde, dinî, siyasî, bedîî, lisanî, iktisadî sahalarda erkeklerle beraber olurdu” (Gökalp 1974:133). “Kadın-erkek ayrımı yapılmadığı ve kadın, erkeğin tamamlayıcısı olarak kabul edildiğinden kadınsız hiçbir iş görülmezdi. Hükümdar emirnameleri yalnız ‘Hakan buyuruyor ki’ ifadesiyle başlamışsa geçerli kabul edilmezdi” (Gökalp 1974:211). “Yabancı devletlerin elçileri yalnız hakanın huzuruna çıkamazlardı, elçilerin kabulü sırasında, hatunun da hakanla beraber olması gerekirdi” (Gökalp 1974:211). Kabul törenlerinde ziyafetlerde, şöenlerde hatun, hakanın solunda oturur, siyasî, idarî konulardaki görüşmeleri dinler, fikrini beyan eder, hatta harp meclislerine bile katılırdı”(Çandarlıoğlu 1977:64) “Eski Türklerde kadın, bugünkü Kaşgar Türkleri gibi yalnız savaşlara iştirak etmekle kalmaz, siyasî nüfuzunu da kullanırdı”(Gökalp 1975:57). “Nitekim Atilla'nın hanımı Arıkan'ın ayrı bir sarayı, mabeyncisi ve müstakil gelirleri vardı” (N'ementh 1952:9).

Türk kadını gerek destanlarda gerekse tarihin bütün dönemlerinde kılıç kuşanan, at binen, ok atan, savaşan ve bu konuda çoğu erkeğe taş çıkartacak bir alp tiplmesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Gerek destan ve efsaneler dönemi diye de anılan mitolojik devirde, gerekse tarihi sürecin sonraki dönemlerinde, Türk kadını diğer kavimlerin kadınlarından ayıran en önemli husus budur. Cephe gerisinde ya da barışta Türk kadını, iyi yürekli bir ana, yardım sever, şefkatli, munis, bilge bir kişiliğe sahipken, vatan, millet, bayrak, namus, iffet söz konusu olunca, âdeta yırtıcı bir pars olabilmektedir.

Bu konuda H. Nihal Atsız'ın romanlarına da gitmek gerekir. Her ne kadar romanlarda itibarî olaylar anlatılıyor olsa da, roman yazarı, yazdığı dönemin sosyal, kültürel ve siyasî olaylarını görmezden gelemmez. Özellikle tarihî romanların, ele alınan o tarihî devirlere ışık tutması bakımından itibarilikten ziyade gerçekleri yansıtması yazar için bir sorumluluktur. H. Nihal Atsız, bu mecburiyeti en iyi hissedenden yazarlarımızın şüphesiz ki başında gelmektedir. Çünkü onun romanlarında Türk okuyucusu, tarihinin derinliklerine inebilmekte, geçmişinin iyi ya da kötü yönleriyle yüzleşme şansını yakalayabilmektedir.

Fakat Almıla'nın gözleri, düşen Çinliye ilişkin sözünü kesti. Çünkü yaralı Çinli ayağa kalkmış, yayını geriyordu. Fırlatacağı ok Pars'ı vurmasa bile atını yaralayacak, Pars iki atıyla yaya dövmeye mecbur kalacaktı. Almıla bunu görünce kendisinden otuz adım uzakta bulunan Çinliye dörtnala atını sürdü. Çinli kendisine yapılan bu saldırışı görünce hemen yarım bir dönüş yaptı ve okunu Almıla'ya fırlattı. Atın göğsüne saplanan ok onu yere devirirken Almıla da atın üzerinden karların üzerine fırladı. Bu fırlayış sert olmuş, fakat yumuşak kar onu korumuştü. Çinlinin hemen yanı başında yere düşen Almıla büyük bir

çeviklikle sıçrayarak ayağa kalktı ve Çinliye saldırdı. Beride üç kişi at üzerinde çarpışırken bu ikisi de yerde boğuşmağa başladı. Zaten sol koluna kılıç yemiş olan Çinliyi Almıla ilk saldırışta yatırarak altına aldı ve iki eliyle boğazına yapıştı. Beriki, elleriyle Almıla'nın bileklerine sarılarak kendini boğulmaktan kurtarmaya çabaladı. Beceremeyince son bir gayretle belindeki bıçağa el atarak Almıla'nı yüzüne doğru savurdu. Güzel Almıla'nın yanağı baştanbaşa çizmiş, kanlar akmağa başlamıştı. Genç kız, yaralanınca Çinliyi bırakıp ayağa kalktı. Çinli de hemen fırladı. Almıla bıçağını çekmişti. Birbirlerinin çevresinde bir döndüler. Sonra Almıla'nın atılmasıyla yine göğüs göğse geldiler. Çevik bir çelme ile Çinliyi yine yere çalan Almıla sol eliyle onun bıçak tutan sağ elini yakalarken diziyile de öteki koluna bastı. Sonra hızla kaldırdığı bıçağını sapına kadar boğazına sapladı. Herif debelenip geberirken ayağa kalkan Almıla karşıdan bir atlının dörtnala kendilerine doğru geldiğini gördü. Onbaşı Pars hâlâ iki Çinliyle uğraşıyordu (Atsız 2010:129-130).

H. Nihal Atsız'ın nehir roman formatında birbirini takip eden *Bozkurtların Ölümü* ve *Bozkurtlar Diriliyor* romanlarının iki önemli kadın şahsiyetlerinden biri de Ay Hanım'dır. Ay Hanım, Ötüken'in kuzeyinde, Göktürk devletine boyun eğmeyen Dokuz Oğuzların başı Baz Kağan'ın kızıdır. Bir Göktürk baskınında babası Baz Kağan'ı kaybeden Ay Hanım, bir müddet sonra Dokuz Oğuzları yeniden toplamaya başlar ve kendisi de Kağan kızı sıfatıyla Dokuz Oğuzlara kağan olur. Ay Hanım'ın güzelliği dillere destandır. Ancak, Ay Hanım'ın birçok bahadır erkeğe taş çıkartacak yiğit kişiliğini, Dokuz Oğuzların, güngörmüş bilge bir yaşlı kadını şu sözlerle dile getirmektedir:

-Ay Hanım'ın kendisi ne kadar güzelse yüreği de o denli katıdır. Bileği güçlüdür. Uçan kuşu gözünden vurur. At yarışında onu kimse geçemez.

En özlü savaşımlarla kılıç oynar. Beş yıl önce Kadır Bağa ile vuruşup onu yere serdi. Koca yüzbaşı az kalsın ölüyordu (Atsız 2010:104).

Babasının öcünü almak için Dokuz Oğuz bölgesine giden, genç yaşına rağmen cesareti, yiğitliği ve gözü pekliği ile ün salan Deli Ersegün, Türk töresi gereğince birkaç gün konak edilir. Sonraki günlerin birinde de kendisinden öcünü almak için Ay Hanım onu meydana davet eder. Meydanı etrafı Dokuz Oğuzlar tarafından çevrilmiştir. Herkes nefesini tutmuş kendi kağanlarıyla bu genç Göktürk bahadırı arasındaki vuruşmayı izlemektedir:

Saygılı bir sessizlik, içinde seyredilen vuruş kimin kazanacağı belli olmadan uzayıp gidiyordu. Genç Göktürk beyinin çok çevik ve atılğan hamlelerine Ay Hanım hesaplı ve keskin saldırışlarla karşı koyuyor, bazen biri, bazen öteki ilerliyor veya geriliyordu. Bir aralık Dokuz Oğuzlar arasında bir dalgalanma oldu: Ay Hanım'ın yüzünde ince ve kan sızan bir çizik görmüşlerdi. Şimdi çok heyecanlıydılar. Soluk bile almıyorlardı. Ay Hanım yakından kılıç vuruyor, bunun için durmadan

yağısına (düşmanına) yaklaşıyor, öteki bir sığırı ikiye biçecek sertlikte savuruşlarla hücumları çeliyordu.

Sinir gerilimlerini son ucuna vardığı ve kılıç şakırtılarından başka ses işitilmediği bir sırada birden bire Deli Ersegün'nün sendeleyerek sola doğru iki adım attığı ve öne doğru bükülerek yere kapaklandığı görüldü (Atsız 2010:100).

H. N. Atsız'ın, tarihî romanlarında çok az sayıda yer alan kadın şahsiyetler asla sıradan karakterler değildir. Zarafeti, dillere destan güzelliği, muammalı yapısı ile gözleri kamaştıran bu kadınlar, masallardaki peri kızlarına benzemektedir. Ancak aynı kadınların herhangi bir tehlike algılamasında, düşman karşısında bir anda parsladığını, en üstün düşmanını bile dize getirdiğini görmekteyiz.

Türk kadını, aynı zamanda sevdiği, gönül verdiği erkek için çok büyük fedakârlıklar yaptığını görmekteyiz. Atsız'ın üçüncü tarihî romanı Deli Kurt'un gizemli ve destansı kızı Gökçen, yüzü ve yüreği kadar bileği, bedeni de güçlüdür. Kendisi için Türkmen beyinin oğluyla dövüşen Deli Kurt, rakibini mağlup eder ama kendisi de çok ağır ve ölümcül bir şekilde yaralanır. Onu iyileştirme ve yeniden hayata döndürme işi Gökçen kıza kalmıştır:

İşte o zaman bir olağanüstülük daha oldu. Başı biraz dönmekte olan Deli Kurt, düşüyorum sandı ve yükseldiğini hissetti. Ne olduğunu anlamadan kendisini atın üstünde buldu. Bir elini Deli Kurt'un sırtına destek yapan Gökçen, öteki eliyle dizginleri ona veriyordu. Demek ki bu suna boylu kız, Deli Kurt'u kaldırarak ata yerleştirmiş, bunu yaparken de yaralının hiçbir yerini acıtmamıştı. Şimdi geminden yakaladığı atı yavaş yavaş bir yere doğru ilerletiyordu. Nereye olduğunu Deli Kurt bilmiyor, bir şey de sormuyordu. Gönünde bu kıza karşı duyduğu sevginin yanına iki gündür bir de saygı eklemişti. Herkesin korkulacak bir canavar diye çekindiği bu peçeli kız gerçekte çok iyi bir insandı. Bir peri kadar güzel, pars gibi güçlü, aynı zamanda bilgili ve yüzünü göstermediği için de mânâlı idi (Atsız 2003:182).

Bu örnekleri onlarca, yüzlerce çoğaltmak mümkündür. Görüldüğü gibi Türk kadını, namusu, iffeti, milleti, vatanı söz konusu olduğu zaman pars kadar yırtıcı, kaplan kadar güçlü, destanlaşan devler kadar olağanüstü güce sahiptir.

Sonuç

Aynı Türk kadını yakın tarihimizde, millî mücadele yıllarımızda da görmekteyiz. Vatan savunmasında cephe gerisi ve cephe ilerisinde sayısız kahramanlıklar gösteren Türk kadını, zafere ulaşmada ve Türkiye Cumhuriyeti devletinin kurulmasında emeği çok büyüktür. Bunlardan bir tanesi de Kastamonu'da abideleşen Şerife Bacı'dır. Şerife Bacı, binlerce,

on binlerce Türk kadını gibi bir zemheri vaktinde, İnebolu Limanı'ndan kağnisına yüklemiş olduğu cephaneyi Sakarya cephesine ulaştırmak için, bir akşamüstü sırtında henüz yaşını doldurmamış çocuğu da olduğu hâlde yola koyulur. Kara, kışa, soğuğa, yabanın hayduduna, kurduna rağmen o da binlerce Türk kadını gibi kağnisının kâh önünde kâh arkasında gece gündüz yol almaktadır. Yollar uzun ve çetin, dava kutlu, ülkü büyüktür. Şerife Bacı'nın gönlünde bir tarafta vatan sevdası bir tarafta da evlat sevgisi vardır. Zemherinin dondurucu soğuşunda, biri birinden üstün olmayan bu iki mübarek sevgi için yol almaktadır Şerife Bacı. Ne yazık ki güçlü bedeni, kara ve soğuğa Kastamonu garnizonunun kapısına kadar dayanabilmiştir. Şerife Bacı, sırtındaki eski püskü mantosunu çıkararak yavrusunu sarıp sarmalamış ama bu sefer de kendisi soğuğa teslim olmuştur. Şerife Bacı, binlerce, on binlerce kahraman Türk kadını içinde sadece bir semboldür.

Dünyada hiçbir milletin kadını, ben Anadolu kadınından fazla çalıştım, milletimi kurtuluşa ve zafere götürmekte, Anadolu kadını kadar emek verdim diyemez. Erkeklerden kurduğumuz ordumuzun hayat kaynaklarını kadınlarımız işletmiştir. Çift süren, tarlayı eken, kağnisı ve kucağındaki yavrusu ile yağmur demeyip, kış demeyip cephenin ihtiyaçlarını taşıyan hep onlar, hep o yüce, o fedakâr, o ilâhi Anadolu kadını olmuştur. Bundan ötürü hepimiz bu büyük ruhlu ve büyük duygulu kadınlarımızı, şükranla ve minnetle sonsuza kadar aziz ve kutsal bilelim. M. Kemal Atatürk, (30 Mart 1923 *Vâkit* Gazetesi)

Son yıllarda kadına uygulanan şiddet ve kadın hakları konusunda ülkemiz, Türk milleti olarak hiç de hak etmediğimiz şekilde çok gerilerde gösterilmektedir. Gösterilen bu netice iki bakımdan kabul edilemez. Bunlardan birincisi, kadına şiddetin yoğunluk kazandığı bölgelerin etnik yapısı ve kültürel özelliklerinin gözden kaçırılmasıdır. Bugün ülkemizin bazı bölgelerinde kan davasının, töre cinayetlerinin sıkça işlendiğini, insanların, havadan sudan bahanelerle birbirlerini hunharca boğazladığını ve onlarla ifade edilen cinayetlerin işlendiğine şahit olmaktayız. Aynı şekilde aynı bölgelerimizde kadının aşağılandığına, horlandığına, cinsel ve fiziki şiddete maruz kaldığına, birden fazla kadının aynı kocaya hanımlık ettiğine ve âdeta bir doğurma makinesi gibi görüldüğüne şahit olmaktayız. Daha da ötesinde, henüz çocuk yaşlarda sayılan gencecik kızların babaları, dedeleri yaşlarındaki insanlara zorla ikinci, üçüncü ya da dördüncü eş olarak verildiğini, para karşılığı satıldığını görmekteyiz. İnsanlık onuruna yakışmayacak bu uygulamalar, bölgenin farklı kültürel yapılarından, Cumhuriyete rağmen feodal yapının devam etmesinden ve İslâm'ın esaslarına rağmen, Arap kültürünün dini inançlar üzerindeki etkileyici rolünden kaynaklanmaktadır. Ülkemizin içinde ve dışında farklı siyasi söylemlerle bu insanlar, farklılıklarını

dile getirmekte, devlete baş kaldırmakta, içeride ve dışarıda ülkemizin millî menfaatleri söz konusu olunca karşı tarafta yer almakta, ancak bu yapılan çirkinliklerin hepsinin bedelini de uluslar arası arenada Türk milletine ödetmekte, haksız bir şekilde Türkün onuru zedelenmektedir. Başka bir anlamda, külfette Türk insanının yanında olmayanların, nimet paylaşımında her zaman başköşede olması, Türk milletine yapılan en büyük haksızlıktır. Bu konuda sosyologlara büyük görevler düşmektedir.

İslâm'a rağmen Arap ve eski Ortadoğu kültürünün dinmiş gibi kabul görmesinin yansımaların ülkemizin diğer bölgelerinde de görmekteyiz. Kadınlarımız için söylenen; "Sırtından sopasını karnından sıpasını eksik etmeyeceksiniz" şeklindeki çirkin ifadenin sahibi asla Türk milleti olamaz. Böylesine çirkin bir ifadenin güzel Türkçemizde asla yeri yoktur.

İkincisi ise; bizim dışımızdaki birçok ülkede, özellikle de eski "Doğu Bloku" ülkelerinde gerçek manada kadın haklarına rastlamak neredeyse mümkün değildir.

Bu coğrafyada dikkatinizi çeken ilk şey, kadının aldatıldığı, terk edildiği ve istismar edildiğidir. 70 yıllık Sovyet sisteminden geride kalan en büyük miraslardan birisi şüphesiz ki, kadının ezilmişliği ve haklarının yok denecek kadar az olmasıdır. Buraya gelmek için bindiğiniz uçaktan adımınızı dışarıya ilk attığınızda, dikkatinizi çeken, sokakta çöpçülük yapanların çoğunluğunu kadınların oluşturmasıdır. Burada dünyanın en ağır işlerinde kadınlar çalışmakta, ya da çalıştırılmaktadır. Bunların arasında inşaat işçiliğinden tutun da trolleybüs şoförlüğüne kadar, aklınıza ne kadar ağır iş gelirse, hepsinde de zavallı kadınlar çalışmaktadır.

Tanıdığınız her on kadından dokuzu eşleri tarafından terkedilmiştir. Hem de kucaklarında bir ya da birkaç çocuklarıyla terk edilmiştir. Burada, kadınların ayrılan eşlerinden kendileri ve çocukları için nafaka almaları hemen hemen imkansız gibidir. Kadın, analık duygusuyla, gerek çocuğunu yaşatmak gerekse kendi karnını doyurmak için amansız bir mücadele içine girmekte, akla gelebilecek bütün işlerde çalışmaktadır. Ocak ayının eksi 20'lerin üzerindeki soğuk gecelerinde, köşe başlarındaki küçük satıcı tezgahlarının başında, iliklerine kadar üşüme pahasına, evdeki çocuklarına bir ekmek götürebilmenin mücadelesi içindedir burada kadın. Kendilerini terk eden eşleri ise, daha genç, daha güzel yeni avlarının yanında Rus votkası yudumlamakla meşguldür. Düşünebildiğiniz en kötü hayvan bile yavrusu için savaşıırken, Sovyet sisteminin ruhlarını yok ettiği sözde babalar, yıllarca bir çocuklarının olduğunu bile hatırlamadan yaşayıp giderler. Bazen gecenin o dondurucu soğuşunda tezgâhı başında bekleyen kadından, sırf yüreğinizin sesini dinleyerek, ihtiyacınız olmayan bir şey satın almak istersiniz. O esnada; merak bu ya, sorarsınız; "eşiniz nerede?" diye.

Onda dokuzunun cevabı “gitti” olmaktadır. Niçin gitti? diye sorunuzu biraz daha ileri götürdüğünüzde ise; iki ayrı cevapla karşılaşsınız. Birincisi, “başka ayala gitti”. Yani ‘başka hanıma gitti’ diyor, ya da alkolik anlamına gelen, boğazına işaret parmağıyla vurarak, “aklaş (alkolik), gitti” diyor. Buradaki gitme, öbür dünyaya gitme, alkolden dolayı ölmedir⁸. Bir kısmı da, eşlerinin evde dem aldığını söyler. Yani dinlendiğini. Nerede yorulduysa!... İşte Sovyet sisteminin yarattığı insan tipi. İşte Sovyet sisteminde ‘kadının yeri ve hakları’!.. 70 yıllık Sovyet sisteminin kadına verdiği en önemli işlev, tek kelime ile “Seks köleliği”dir. Yani, Sovyet sistemi için kadın; “seks” aracından başka bir şey olamamıştır.⁹

Gerek Türk destan ve efsanelerinde gerekse tarihin bütün devirlerinde kadının yeri her zaman üst seviyelerde olagelmıştır. Çalışmamız boyunca farklı kaynaklardan aldığımız örneklerle bunu ispatlamaya çalıştık. Bunun yanında büyük yazar Hüseyin Nihal Atsız’ın tarihî romanlarındaki kadın profilleriyle bu düşüncemizi desteklemeye çalıştık. Ve son söz olarak da büyük Atatürk’ün vurguladığı gibi, sahip olduğumuz bugünkü Türkiye Cumhuriyeti devleti Türk kadınının eseridir ve yine bu Cumhuriyet asil Türk kadınının omuzları üzerinde sonsuzluğa doğru yol almaya devam edecektir diyoruz. Zira bir milletin, *devlet-i ebed müddet* ülküsüyle yol alması için en büyük vazife o milletin kadınlarına düşmektedir. Umuyoruz ve arzu ediyoruz ki, Türk kadını, tarihteki şanlı yerini yeniden alacak ve Türk milletinin mukadderatında yeniden belirleyici olacaktır.

Kaynaklar:

Ağaoğlu, Ahmet, “İptidaî Türk Aile Hukuku ile İptidaî Hindo-Avrupaî Aile Hukuku Arasında Mukayese”, *1. Türk Tarih Kongresi*.

Arat, Reşit Rahmatı (1964). “Eski Türk Hukuk Vesikaları”, *Türk Kültürü Araştırma Dergisi*, Sayı 1.

Atsız, Hüseyin Nihal (2003), *Deli Kurt*, İrfan Yayınevi, İstanbul.

Atsız, Hüseyin Nihal (2010), *Bozkurtların Ölümü*, İrfan yayınları, İstanbul.

Atsız, Hüseyin Nihal (2010), *Bozkurtlar Diriliyor*, İrfan Yayınları, İstanbul.

Banarlı, Nihat Sami (1971), *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul.

Çağatay, Neşet (1957), *İslâm’dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, Ank. Üni. İlahiyat Fakültesi Yayınlar, Ankara.

Çandarlıoğlu, Gülçin (1977), *Türk Destan Kahramanları*, İstanbul.

8 Eski Sovyet coğrafyasındaki ölümlerin %50’si alkolden ya da sağlıksız alkolden meydana gelmektedir.

9 Saadettin Koç, *Türkistan Hatıraları*, Bişkek-2002

- Çavuş, Abdülaziz (1975), *Anglikan Kilisesi'ne Cevap*, Çev: Mehmet Akif, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- Dedem Korkut Kitabı* (1973), Hazırlayan : Orhan Şaik Gökyay, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı, İstanbul.
- Di Morza, Salvatore, *Roma Hukuku*.
- Eberhard, Wilhelm (1942), *Çin'in Şimal Komşular*, Türkçeye çeviren: Nimet Ulugtuğ, Türk tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Eröz, Mehmet (1977), *Türk Ailesi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- Ergin, Muharrem (1970), *Orhun Abideleri*, 1000 Temel Eser serisi, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- Firdevsî, *Şehname*, Çeviren: Necati Lugal (1968), c. 1-2, Ankara, 1967, c. 3-4 Ankara.
- Gökalp, Ziya (1974), *Türk Medeniyet Tarihi*, Türk Kültür yayınları, İstanbul.
- Gökalp, Ziya (1975), *Türk Ahlakı*, Hazırlayan: Mustafa Görgen, Türk Kültür Yayını, İstanbul.
- İbn-i Batuta Seyahatnamesiden Seçmeler*, Hazırlayan: İsmet Parmaksızoğlu.
- İnan, Afet A. (1968), *Tarih Boyunca Türk Kadının Hak ve Görevleri*, İstanbul.
- İzgi, Özkan (1975), *İslâmiyet'ten önceki Türklerde Kadın*, Türk Kültürü Araştırmaları, Ankara.
- İnan, Abdükadir (1968), *Makaleler ve İncelemeler*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Manas Destanı* (1972), Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Yayınları, İstanbul.
- Kafesoğlu, İbrahim (1973), "Eski Türk Dini", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, sayı 3'ten ayrı basım. Edebiyat Fakültesi Matbası, İstanbul.
- Kafesoğlu, İbrahim (1977), *Türk Millî Kültürü*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayını, Ankara.
- Kanad, H. Fikret (1963), *Pedagoji Tarihi*, c. 1-2, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul.
- Kırzioğlu, M. Fahrettin (1952), *Dede Korkut Oğuznameleri*, İstanbul.
- Makro Polo Seyahatnamesi*, c: 1-2 Hazırlayan: Filiz Dokuman, 1001 Temel Eser Serisi (Tarihsiz).
- N'ementh, Gyula (1952), *Atilla ve Hunlar*, Tercüme: Şerif Başstav, İstanbul, 1952.
- Ogan, M. Raif (1956), *İslâm Hukuku*, İstanbul.
- Oğuz Kağan Destanı*, W. Bang ve R. Rahmeti'nin Oğuz Kağan'ı (İstanbul 1936'dan aktarılmıştır.) (1970), 1000 Temel Eser Serisi, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul.
- Ögel, Bahaeddin (1971), *Türk Mitolojisi*, c. 1 (Kaynakları ve Açıklamaları İle Destanlar Selçuklu Tarihi ve Medeniyeti yayınları, Ankara.
- Radloff, Wilhelm (1976), *Sibirya'dan (Seçmeler)* Çeviren: Ahmet Temir, Kültür Bakanlığı Kültür Eserleri, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul.
- Sevinç, Necdet (1992), *Türklerde Kadın ve Aile*, *Ortadoğu Gazetesi*, İstanbul.
- Sümer, Faruk (1960), "Oğuzlara Ait Destanî Mahiyette Eserler", *DTCF. Dergisi*, XVIII. 3-4.
- Togan, Zeki Velidi (1972), *Oğuz Destanı, Reşidüddin Oğuznamesi*, Tercüme ve Tahlil, İstanbul.
- Topaloğlu, Bekir (1968), *İslâm'da Kadın*, İstanbul.
- Türkdoğan, Orhan, *Türk Tarihinin Sosyolojisi, Toplum Yapısı ve Sınıfsal Gelişim*, Hasret Yayınları, Ankara (Tarihsiz).
- Uraz, Murat (1967), *Türk Mitolojisi*, İstanbul.

Saray-ı Hümâyûn Dişçileri İle İlgili Bazı Notlar

Zeynel ÖZLÜ*

ÖZ

Topkapı Sarayı'nda bugünkü anlamda ilk eczahâne 1870 yıllarında kurulan *mâbeyn-i hümâyûn* eczahânesidir. Eczahâne de üç tabib yanında üç de diş hekimi görev yapmıştır. Dişçilerden birisi *dişçi başı* olarak görev yapmıştır. Sarayda üç tabiple aynı sayıda, üç diş hekiminin de görev alması diş sağlığına verilen önemi göstermesi açısından önemlidir. Devlet gerek yurtdışından gelen dişçilere çalışma imkanları sunarak, gerekse dişçileri yapmış olduğu çalışmalar çerçevesinde zaman zaman taltif ederek, diş hekimliğini geliştirmeye çalışmıştır. Yalnız diş hekimlerinin 1907 yılında diğer tabiplerden daha az maaş almaları dikkat çekicidir. Maaşın düşüklüğü, 19. yüzyıla kadar diş hekimliğinin tıbbın bir yan alanı olarak görülmesi anlayışının uzantısı ile ilintili gözükmektedir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı devletinde dişhekimliği, 19. yüzyılda dişhekimliği tarihi, saray dişçisi.

ABSTRACT

Notes on the Dentists of the Imperial Palace

The first modern pharmacy in the Topkapı Palace was the *mabeyn-i hümâyûn* pharmacy, established in the 1870s. In addition to three physicians, three dentists have also served in the pharmacy. One of the dentists served as the *dişçi başı* - the head of dentists. The service of the dentists as much as the physicians in the palace is significant in displaying the importance of oral health. The state supported dentistry by providing professional opportunities for foreign dentists and by rewarded the dentists for their work. However, the fact that the dentists were paid less than the physicians is remarkable. The low wages appears to be related to the acceptance of dentistry as a lateral of medicine up to the 19th century.

Key Words: Dentistry in the Ottoman Empire, history of dentistry in the 19th century, dentists of the palace.

* Doç. Dr., Gaziantep Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, e-posta: zeynelozlu@hotmail.com

Giriş

Osmanlılarda genel halk sağlığına ilk dönemlerden itibaren önem verilmiştir. Nitekim ilk Osmanlı kroniklerinde, özellikle savaşlardan sonra ortada kalan cesetlerin derhal gömülmesinin emredildiğine dair bazı verilere rastlanması bunu göstermektedir (Sarıyıldız 1998: 319). Bu durum devletin büyümesiyle beraber kurumsal yapılara dönüşmüş ve Osmanlı devletinde genel amaçlı sağlık hizmeti ve tıp eğitimi veren kurumlar ile ihtisas hastanesi olarak nitelendirilebilecek birçok sağlık kuruluşunun kurulmasında etkili olmuştur. (Altınöz 2001:6).

Osmanlılarda hekimlik anlayışının ve hekim yetiştirme tarzının kendine özgü nitelikleri bulunmaktadır.¹ Nitekim dahiliyeci olarak adlandırılan tabiblerin yanı sıra cerrahlar, kehhaller (göz hekimleri), kırık-çıkıkçılar, şerbetçiler (şurupçular), attarlar gibi halk sağlığı ile ilgilenen muhtelif ihtisas sahipleri yetişmiştir. 17. yüzyılda saray tabib ve cerrahlarının sayısı 40-50 civarında iken dışarıda dükkanı bulunan hekimlerin (esnaf-ı hükemâ) 1000 kişi, cerrahların (esnaf-ı cerrâhân) ise 700 kişi olduğu tespit edilmiştir. (Akdeniz Sarı 1983:152, 156, 161). Saray içinde ve dışında görev yapan Müslim ve gayri Müslim bu kişiler hekimbaşı tarafından imtihan edilerek yeterli olmayan kişilerin tabâbet işiyle uğraşmalarına izin verilmemiştir. (Uzunçarşılı 1995: 509).

Osmanlı sarayında eğitim konusunda önemli bir kuruluş olan ve saray sanat erbabından meydana gelen ehl-i hiref adı verilen teşkilat sağlık alanında önemli hizmetler vermiştir. Nitekim cerrah ve kehhaller ehl-i hiref teşkilatına bağlı olarak iş yapmışlardır. Meslekleri birer sanat gibi görülen ve yaptıkları işlerde maharet ön planda tutulan bu teşkilata (Akdeniz Sarı 1983: 158-159) asıl konumuz olan dışçilerin de dahil olduğu tahmin edilmektedir. Ancak dışçilik bu grup içerisinde müstakil bir meslek olarak bulunabileceği gibi görevli tabib ve cerrahlardan birisinin dışçilikle ilgili işleri yerine getirmiş olması daha kuvvetle muhtemel gözükmektedir. Nitekim Osmanlılarda yüzyıllar boyunca dış hekimliği tıbbın bir devamı olarak görülmemiştir.² (Uzel 2000:781/ Uzel 1992: 581).

Araştırmamızda Osmanlı devletinin son dönemlerinde, Osmanlı sarayında hizmet veren dışçilerle ilgili Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde tespit edilen

1 Tıp alanındaki bu gelişim 14., 15. ve 16. yüzyıllarda belirli gelişim çizgisi göstermektedir. Nitekim 16. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu Avrupa ile eşitlik sergilerken, ileriki dönemlerde Osmanlı'nın Avrupa'nın gerisinde kaldığı görülmektedir (Kahya 1997:1-2).

2 Batı'da 1728 yılında Pierre Fauchard tarafından ilk bilimsel dış hekimliği eseri yayınlanmıştır. Mesleğin her alanıyla ilgili gelişmeleri derleyen eser 5 yıl sonra Almancaya, 1746'da İngilizceye çevrilmişse de eserin, ilgili dönemde, bize ait hiçbir literatürde geçmemesi hatta hakkında bir tanıtım makalesinin bile yazılmaması ilginçtir.

orijinal arşiv kaynakları analiz edilerek saray dişçilerinin özlük hakları ve ödüllendirilmeleri ile ilgili muhtelif veriler ortaya konacaktır. Dişçiler ile ilgili yayınlanmış çalışmaların genelde genel tıp tarihi,³ piyasada iş yapan dişçiler, dişçilerin eğitimi ve diş hekimliği teknikleri çerçevesinde incelenmiş olması araştırma konumuzun önemini daha iyi ortaya koymaktadır. Nitekim yapılan çalışmalardan; 15. yüzyıl başlarında yazılan İbn-i Şerif'in *Yadigar*, Şirvanlı Mahmud'un *Kemaliye*, Şerefeddin Sabuncuğlu'nun *Cerrâhiyetü'l-Hâniyye* (Uzel 2000: 771/ Uzel 1992:573), Eşref b. Muhammed'in *Hazâinü's-Sa'adât*, Hacı Paşa'nın *Müntehâb-ı Şifâ*, (Uzel 2001: 634), Kanuni dönemi saray hekimlerinden Musa b. Hâmûn ve Hekimbaşı Kaysûnizâde Mehmed Efendi'nin *Risale*, (Efeoğlu 1992: 53, 54), Cerrah İbrahim'in *Alâim-i Cerrâhîn* ve Hayreddin'in *Hulâsâ* (Uzel 2001: 634) adlı eserlerinde diş hekimliği ile ilgili önemli teknik veriler sunulduğu ortaya konmuştur.⁴

19. yüzyıla kadar piyasadaki diş hekimliği ise genel olarak küçük cerrahi ile uğraşan kimselerin, berberlerin ve ebelerin uhdesinde kalmış, 19. yüzyıldan itibaren dişçilik de disiplin altına alınmaya başlanmış (Demirhan 1982:154) ve mekteb kökenli dişçiler yetiştirilmeye başlanmıştır. Bu çerçevede dişçilerin eğitimi ile ilgili olarak da muhtelif çalışmalar yapılmışsa da bu çalışmalarda dişçi mektebi, mektebin genel olarak bütçesi, mektebin hocaları, mektepte okutulan dersler, mekteb mezunlarının niceliği⁵ gibi

3 Kahya, Esin (1997), *Ondokuzuncu Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Tıp Eğitimi ve Türk Hekimleri*, Ankara: Atatürk Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayını./Kahya, Esin- Erdemir, Ayşegül D., (2000), *Bilimin Işığında Osmanlıdan Cumhuriyete Tıp ve Sağlık Kurumları*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları/302./ Demirhan, Ayşegül (1982), *Kısa Tıp Tarihi*, Bursa Üniversitesi Basımevi./ Uzel, İlter (2006), "Anadolu'da Tıp Nasıl Doğdu", *Anadolu Medeniyetleri Müzesi 2005 Yılı*, Ankara Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Anadolu Medeniyetleri Müzesi Müdürlüğü, Ankara, s. 481-513./ Erginöz, Hilmi (1998), "Türkiye'de Sağlık İdaresi", *Dünyada ve Türkiye'de 1850 Yılından Sonra Tıp Dallarındaki İlerlemelerin Tarihi*, İstanbul: Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Yayınları, s. 174-185.

4 Ayrıca bakınız: Uzel, İlter (1992), "13-18. Yüzyıllar Arasında Anadolu'da Ağız ve Diş Hastalıkları Tedavisi", *G. Ü. Diş Hek. Fak. Derg.*, 1 (1-2), s. 178-190 vs.

5 Baytop, Turhan (1994), "Eczaneler", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, s. 128-129./ Baytop, Turhan (1994), "Eczacı Mektebi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, s. 125-126./ Efeoğlu, Ahmet (2009), "Başlangıçtan Günümüze İ. Ü. Diş Hekimliği Fakültesi", *Bilimsel Diş Hekimliğinde 100 Yıl, İstanbul Üniversitesi Diş Hekimliği Fakültesi 1908-2008*, İstanbul: Nobel Tıp Kitabevleri, s. 1-30./ Efeoğlu, Ahmet (2009), "İ.Ü. Diş hekimliği Fakültesinin Kuruluş ve Gelişiminde Emegi Geçenler", *Bilimsel Diş Hekimliğinde 100 Yıl, İstanbul Üniversitesi Diş Hekimliği Fakültesi 1908-2008*, İstanbul: Nobel Tıp Kitabevleri, s. 51-59./ Efeoğlu, Ahmet (1992), *Diş Hekimliği Tarihi*, İstanbul: Alemdar Ofset Yayınları./ Ege, Ridvan (1998), *Atatürk ve Cumhuriyet Dönemi Sağlık Hizmetleri 1923-1998*, 83. Kitap, Türk Hava Kurumu Basımevi./ Kahya, Esin- Erdemir, Ayşegül D., (2000), *Bilimin Işığında Osmanlıdan Cumhuriyete Tıp ve Sağlık Kurumları*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları/302./ Karaoğlan, Işıl (2001), "Dünden Bugüne Dişhekimliği", *Sağlık I*, S. 39, Yeni Türkiye Yayınları, s. 357-361./ Şehsuvaroğlu, Bedi N., (1953), *İstanbul'da 500 Yıllık Sağlık Hayatı*

konular hakkında bilgi verilmiştir. Bunun dışında ilk kadın diş hekimleri⁶ ve diş hekimlerinin orduda istihdamları⁷ konusunda da çalışmalar yapılmıştır.

Dişçilik alanındaki ilk çeviri Türkçe eserin 1914 yılında, ünlü Fransız diş hekimi Maurice Godon'dan, Cerrah Sabri Osman ve diş tabibi Basri Nureddin tarafından çevrilen *Mükemmel Ameli ve Nazari Dişçilik* eseri olması da ilginçtir. Nitekim eserin basımını üstlenen Cerrah Hüseyin Hüsnü eserin önsözünde "dişçilik sanatı terakkisine ait Türkçe yazılmış bir esere tesadüf eylemediğini durup düşündüğünü..." ifade etmesi ilginçtir. Bu eseri ancak 1921 yılında Muallim Halil Salih tarafından yazılan *Ameli Tasnî Esnân (Protez)* adındaki eserin izlemesi de (Uzel 2006: 50) diş hekimliğinin Osmanlı devletinde mektepli hale gelmesine rağmen uzun zaman hak ettiği öneme haiz olamadığını gösteren önemli bir veridir.

Bu çerçevede bizim yaptığımız çalışma diş hekimliğinin teknik özellikleri, sokak dişçileri ve dişçi mektebi ile ilgili bilgiler veren bu çalışmalardan farklı olarak sarayda görev yapan diş hekimlerinin özlük hakları ile ilgili bazı tespitler yapan bir araştırmamızın bulgularını içermektedir.

1. Eczahâne-i Hümâyûn (Mâbeyn-i Hümâyûn Eczahânesi/Eczahâne-i Âmire) ve Dişçiler

Saraylarda büyük bir insan topluluğu yaşadığı için topluluğun korunması için çok sıkı sağlık tedbirleri alınmış ve saraylarda hastaneler, hasta odaları ve eczahâneler oluşturulmuştur (Baytop 2000: 591). Bununla beraber Sultan Fatih dönemine kadar bir saray hekimliği ve saray eczacılığı kurumu bulunmamaktadır Böyle bir kurumun ilk defa Fatih

mu, İstanbul: İstanbul Fetih Derneği Neşriyatı, Sayı: 21 / *Türk Ansiklopedisi*, (1966), "Dişçilik ve Diş Cerrahisi", C. XIII, Milli Eğitim Basımevi, s. 346-348./ Uzel, İlter (1992), "Osmanlı- Türk Diş Hekimliği", *Türkler*, C. 8, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, s. 571-584./ Uzel, İlter (2000), "Osmanlı- Türk Diş Hekimliği", *Osmanlı III*, S. 33, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, s. 769-783./ Uzel, İlter (2001), "Osmanlı-Türk Diş Hekimliği", *XIII. Türk Tarih Kongresi*, Ankara: TTK, s. 633-667./ Uzel, İlter (2005), "Türkçe Diş Hekimliği Terimleri Üzerine Görüşler", *Türk Dili, Dil ve Edebiyat Dergisi*, S. 643, Temmuz sayısı, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayını, s. 36-47./ Yıldırım, Nuran (2008), "1. Dünya Savaşında Tıbbiyeliler ve 14 Martın Tıp Bayramı Oluşu", *Toplumsal Tarih*, S. 171, s. 42-49./ Yıldırım, Nuran (1994), "Dişçi Mektebi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. 3, İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, s. 62-63./ Muğan, Nuri (1994), "Diş hekimliği", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. 3, İstanbul : Kültür Bakanlığı ve Tarih vakfı Ortak Yayını, s. 62.

6 Efeoğlu, Ahmet (2009), "Başlangıçtan Günümüze İ. Ü. Diş Hekimliği Fakültesi", *Bilimsel Diş Hekimliğinde 100 Yıl, İstanbul Üniversitesi Diş Hekimliği Fakültesi 1908-2008*, İstanbul: Nobel Tıp Kitabevleri, s. 1-30./ Efeoğlu, Ahmet (2009), "İ.Ü. Diş hekimliği Fakültesinin Kuruluş ve Gelişiminde Emegi Geçenler", *Bilimsel Diş Hekimliğinde 100 Yıl, İstanbul Üniversitesi Diş Hekimliği Fakültesi 1908-2008*, İstanbul: Nobel Tıp Kitabevleri, s. 51-59./ Yıldırım, Nuran (2008), "Dünyada ve Türkiye'de Diş hekimliği Mesleğinde Kadınlar", *Toplumsal Tarih*, S. 171, s. 58-63.

7 Yıldırım, Nuran (2008), "1. Dünya Savaşında Tıbbiyeliler ve 14 Martın Tıp Bayramı Oluşu", *Toplumsal Tarih*, S. 171, s. 42-49.

tarafından başlatıldığı bilinmektedir. (Asil vd. 2000: 596-597). Nitekim Topkapı Sarayı'nda padişahlar için özel bir eczaneden başka iki eczane ile biri tabhane olmak üzere 6 hastane bulunmaktadır. Bütün bu kurumlar hekimbaşının yönetimi altındadır (Cimilli 2005:591).⁸ Saraydaki hastane ve eczahâneleri yöneten hekimbaşı etibbâ-i hassa, cerrâhîn-i hassa, kehhâlîn-i hassa ve müneccimlerin başı olup, onların tayin ve azli yanında ülkenin sağlık işleriyle ilgili bütün denetimleri yapmıştır (Sarı 1998:163). Nitekim padişahın ve saray halkının sağlık işleri yanında (Aksu 2007:41) Osmanlı topraklarındaki bütün hastanelere yapılan atamalar ve yer değiştirmeler merkezden hekimbaşı tarafından yapılmıştır (Uzunçarşılı 1988: 364/ Göyünç 2000:1). Bununla beraber hekimbaşılık makamı 19. asır ortalarında eski önemini yitirmiştir (Şehsuvaroğlu 1953:98-99).

19. yüzyılda Osmanlı Türk tıbbı önceki dönemlere oranla daha çok Batıya dönük ve aynı zamanda daha modern görünümlü bir nitelik kazanmıştır. Bu yüzyılda birçok modern kuruluşun temeli atılmış modern tıp öğretimine geçiş, bu yüzyılda gerçekleşmiştir (Erdemir 1996: 292). Nitekim sağlık hizmetlerinin niteliğinin değişmeye başlamasıyla beraber hekimbaşılık da çeşitlilik kazanan sağlık hizmetlerini karşılayamaz hale gelmiş ve çağdaş kurumlara ihtiyaç artmıştır. 1837'de harbiye nezaretinde bir sıhiye dairesinin kurulması, karantina idaresinin göreve başlaması gibi olaylar (Yıldırım 1994: 402) hekimbaşılık unvanının sadece saray-ı hümâyûnda görev yapan tabiblerin başkanına hasredilmesine yol açmıştır (Şehsuvaroğlu 1953:98-99). Bu çerçevede hekimbaşılık unvanı 1844 yılında "Ser-etibbâ-i şehriyârî" ye dönüştürülmüş, görevi de yalnız saray hekimliği ile sınırlandırılmıştır. Ser-etibbâ-i şehriyârîlik makamı 1923 yılında ise lağvedilmiştir (Bayat 1999: 10, 12).

1835 yılına kadar Osmanlı saraylarında gerekli ilaçlar, saray hekimbaşılıkları veya yardımcı hekimler ile pratikten yetişme eczacılar tarafından yapılmıştır. Avusturya ile gelişen yakın ilişkiler sonucunda dönemin padişahı II. Mahmud, Avusturya'dan Hoffman adlı bir eczacıyı 9 Temmuz 1835 yılında İstanbul'a getirterek sarayda görevlendirmiştir. Hoffman'ın sarayda eczacılık yapmasıyla beraber bir *saray eczacılığı* kurumu kurulmuştur (Asil vd. 2000: 597). Topkapı Sarayı'nda bugünkü anlamda ilk eczahâne ise 1870 yıllarında Sultan Abdülaziz döneminde kurulmuştur. Bu eczahâne *mâbeyn-i hümâyûn eczahânesi* veya *hümâyûn eczahânesi* olarak adlandırılmaktadır. Eczahânenin bulunduğu yer Enderun içinde olup halen müze müdürünün lojmanı olarak

8 Hekimbaşılık makamının ilk olarak II. Murad döneminde kurulduğunu kabul eden yazarlarımızda bulunmaktadır (Şehsuvaroğlu 1953:98)/III. Murad zamanında Topkapı Sarayı'nda 21 Türk-İslam ve 41 Yahudi hekimin görev yaptığı tespit edilmiştir (Cimilli 2005:591).

kullanılmaktadır. Eczahâne alet, malzeme ve ilaç cinsleri açısından dönemin Beyoğlu (Pera) eczahâneleri düzeyindedir (Baytop 2000 : 591).⁹

Saray eczahâne-i hümâyûnu, mâbeyn-i hümâyûnda bulunmaktadır. 1907 yılında mâbeyn-i hümâyûnda sağlık hizmetleriyle ilgili üç tabip ile üç dişçinin çalıştığı görülmektedir. Dişçilerden birisinin dişçi başı olarak görev yaptığı anlaşılmaktadır.¹⁰

Dişçilerin mâbeyn-i hümâyûnda bulunan hususi daire mensuplarından olduğu tahmin edilmektedir.¹¹

Saray-ı hümâyûn dişçi başılığının bu göreve getirilen bazı kişilere ömür

9 Sultan Abdülmecid Dolmabahçe Sarayı'na taşındıktan sonra sultan ve saray mensuplarının ilaç ihtiyacını karşılamak amacıyla iki yeni eczahâne kurmuştur. Bunlardan birisi sultana ait ilaçların yapıldığı Zat-ı Hazret-i Şehriyariye mahsus eczahâne olarak adlandırılan özel eczahâne, diğeri ise saray mensuplarının ilaçlarının yapıldığı büyük eczahânedir. Sultan II. Abdülhamid ise Yıldız Sarayı'na taşınınca şahsının ve saray mensuplarının ilaç ihtiyacını karşılamak amacıyla saray içinde iki eczahâne kurdu. Bu eczahâneler ise Güvercinlik Köşkü denilen ahşap bina içerisine yapılmıştır. (Baytop 2000: 591)/Araştırmalara göre Beyoğlu'nda açılan eczanelerin en eskileri 1833'te N. Canzuch tarafından açılan İngiliz eczanesi, 1848'de açılan E. Ottoni tarafından açılan Ottoni Eczanesi ve 1849'da Francesco Della Suda (Faik Paşa) tarafından açılan Büyük Eczane'dir. Beyoğlu'nda 40 kadar eczane olduğu tespit edilmiştir. İstanbul'daki eczanelerin en iyileri ve zenginlerinin Beyoğlu'nda bulunduğu anlaşılmaktadır (Baytop 1994:128).

10 Leon Terziyan Efendi masrafları hükümet tarafından karşılanmak suretiyle dişçilik tahsili için Paris'e gönderilmiştir. Dilekçesinde babasının da 40 seneye yakın bir süre mekâtib-i şâhâne muallimliklerinde Osmanlı devletine sadakatle hizmet etmiş ve buna mükafat olarak da kendisi Paris'e dişçilik tahsili için gönderilmiştir. Terziyan Paris'ten şahadetnamesini aldıktan sonra Dersaadet'e dönmüş ve bir dilekçe vererek 1000 kuruş maaş ile mâbeyn-i hümâyûnda münhal bulunan bir dişçiliğe tayinini istemiştir. Bu sırada mâbeyn-i hümâyûnda üç tabip ile iki dişçinin çalıştığı görülmektedir. Buna göre mâbeynde üç dişçi üç de tabibin çalıştığı anlaşılmaktadır. Bakınız 20 B 1325 (29 Ağustos 1907) tarihli vesika. B.O.A, *Yıldız Tasnifi Mütenevvi Maruzat Evrakı (Y. MTV.)*, 301/108, Vesika 2-3.

11 Sarayda padişahın resmi bürolarının bulunduğu elçi, sadrazam ve diğer ziyaretçileri kabul ettiği, eğlendiği ve dinlenip yemek yediği yer mâbeyn olarak adlandırılmıştır. Mâbeyn kelime olarak iki şeyin arası anlamına gelmektedir. 19. yüzyılda inşa edilen saray ve kasırlarda mâbeyn ve selamlık ayırımı terk edilerek her ikisi de birleştirilmiştir. II. Mahmud'un son zamanlarından itibaren mâbeynciler için genelde yakın anlamına gelen mukarrebîn, kurenâ veya karın unvanları kullanılmıştır. 1847'de çıkan ilk devlet salnamesine göre mâbeyn görevlileri darüssaâde ağası, kurenâ, padişah esvapçısı ve imamları, mâbeyn katipleri, telhis-i evvel ve sani, mâbeyn-i hümâyûn kapıçuhadarları, ıstabl-ı âmir müdürü, kapıcılar kethüdası, yaverler, hazine-i hümâyûn vekili, hazine-i hümâyûn kethüdası, mehd-i ulyâ-yı saltanat başağası, musâhibler, babussaade ağası, has oda kethüdası, hazine-i hümâyûn katibi ve hırka-i sadet serhademesi olmak üzere 43 kişiden meydana gelmiştir. II. Abdülhamid'in tahta çıkışıyla mâbeyn, iş hacmi ve bunun sonucu olarak da personel açısından büyük bir gelişme göstermiştir. Mâbeyn bu dönemde hususi daire ve resmi daire olmak üzere iki ana bölümden meydana gelmiştir. Hususi daire esvapçı başı, seccadecibaşı, ibrikdar başı, tütüncü başı, kahveci başı, kilercibaşı ve kitapçı başı gibi padişahın özel hizmetlerini gören kişilerden meydana gelmiştir. Resmi daire ise devlet işlerinin görüldüğü ve hemen hemen 1847 salnamesinde belirtilen kişilerden meydana gelen bir mekandır. Bu dönemde mâbeynin toplam mevcudu ise 424 kişiye kadar çıkmıştır (Akyıldız 2003: 283-285).

boyu (kayd-ı hayat şartı) verildiği görülmektedir. Mesela uzun süre saray-ı hümâyûn dişçibaşısı olarak görev yapan Dibacioğlu'na bu şekilde görev tevcihi yapılmıştır (3 C 1263/19 Mayıs 1847).¹²

2. Dişçilerin Sağlık Güvenceleri

Osmanlı devletinde diğer görevlilerde uygulandığı gibi mesleğini yapamayacak kadar hasta olan dişçilerin hastane masrafları devlet tarafından karşılanmış, maaşları ailelerine tahsis edilerek geride kalan ailenin geçimini temin etmesi sağlanmıştır.¹³

Çaresiz bir hastalığa tutulan veya düzenli olarak iş yapamayacak kadar hasta olan kişiler hakkında raporlar hazırlanarak kişinin işten el çekmesinin yolu açılmıştır. "İllet-i mecnûn" veya "monumani" adı verilen hastalığa tutulmuş, cinnet geçirmiş diş doktorunun ilkin "bâb-ı zabtiye doktorları", daha sonra bîmarhâneye gönderilmesine, kesin karar alınması için de mekteb-i sıhhiye nezâretine gönderildiği ve kişinin, konunun uzmanlarından oluşan bir komisyon tarafından tedavi edilip kişi hakkında nihai kararın verildiği görülmektedir.¹⁴

3. Dişçilerin Maaşları

Dişçilere verilen maaşlar, rüsûm-ı zecriye mukâtaası malı,¹⁵ cizye mukâtaası malı veya zecriye sandığı¹⁶ olarak adlandırılan gelir kaynağından ödenmiştir.

12 BOA, İ. DH., 146/7539, Vesika 1-3.

13 Cinnet (illet-i cenûn) geçiren ve bir süreden beri darüşşifada bulunan Dişçi Sehim'in Misina Hastahanesi'ne gönderilerek aylık 45 frank hastane masrafının ödenmesi ve maaşının ailesine verilmesi konusunda yazışma yapılmıştır (13 S 1280/30 Temmuz 1863). BOA, A. MKT. MHM., 271/67. Cinnet geçiren Mösyö Sehim'in Avrupa'daki hastanelerden birisine gönderilerek meccanen tedavi edilmesi için hazırlanan rapora bakınız (20 B 1278/21 Ocak 1862). BOA, A. MKT. NZD., 394/7.

14 Dişçibaşı Sehim Efendi ilk önce teşhis için bab-ı zabtiye doktorlarına gönderilmiş ve kendisine "monumani" olarak tabir edilen "muhtel-i şûûr" teşhisi konmuştur. Sehim Efendi daha sonra darüşşifaya sevk edilerek burada hakkında bir rapor hazırlanmıştır. Daha sonra ise Dişçibaşı Sehim Efendi'nin hastalığına ülkedeki hastanelerde çare bulunamayınca darüşşifa (bîmarhâne) baştabibi (sertabibi) Mösyö Munciri bazı doktorlarla beraber bir muayene yapmıştır. Buradaki doktorlar hasta hakkında kesin bir karar verilmesi için mekteb-i sıhhiye nezâretine gönderilmesine karar verilmiştir. Bunun üzerine meclis-i tıbbiye azasından gönderilen Panzîrî Efendi, Mösyö Ne'ûm, Rûsînâk Efendi ve darüşşifa sertabibi Munciri Efendi'nin hazır bulunduğu bir komisyon tarafından hasta hakkında Fransızca bir rapor hazırlanmış ve hastanın Napoli'ye Mesina Hastanesine gönderilmesine ve kendisine hastane masrafları için ayda 45 frank verilmesine, maaşının da ailesine tahsis edilmesine karar verilmiştir (5 S 1280/22 Temmuz 1863). BOA, İ. DH., 511/34758, Varak 1-22.

15 Dişçi Dibacioğlu Oseb'e verilen maaş için bakınız: 29 B 1241(9 Mart 1826) tarihli vesika. BOA, C. ML., 128/5606. / BOA, C. SH., 8/377, Vesika 1-4./ BOA, C. ML., 624/25694./ BOA, C. SH., 14/666.

16 İtalyalı Dişçi Kazoli Refâil'e verilen maaş için bakınız: 29 Ş 1237 (21 Mayıs 1822) tarihli vesika. BOA, C. SH., 15/716.

Dişçiler 1781 yılında günde 5 akçe tabâbet yevmiyesi almışlardır (1 Ş 1195/23 Temmuz 1781).¹⁷

Maaş miktarı 1818,¹⁸1819,¹⁹1820,²⁰1821-22²¹ve 1826²² yıllarında aylık 300 kuruş olarak gerçekleşmiştir.

Dişçibaşılarının maaşına bakacak olursak, 1864'te eczahâne-i hümâyûn dişçibaşısı 650 kuruş²³ 1866'da emekli olan Dişçibaşı Dibacıoğlu'nun ise 1000 kuruş maaş aldığı görülmektedir.²⁴

1907 yılına ait bir diğer vesikada Leon Terziyan Efendi'nin mâbeyn-i hümâyûnda münhal bulunan dişçilik²⁵ görevine 1000 kuruş maaş talebinde bulunarak atanmak istediği görülmektedir.²⁶

Dişçibaşılarının aldığı maaşın geçimlerini sağlamaları konusunda bazen yeterli olmadığı anlaşılmaktadır. Nitekim 1912'de Saray-ı Hümâyûn Dişçibaşısı olarak gözüken Hayd'ın ihtiyaçlarını tam olarak karşılayamadığını

17 Avram Veled-i İsak adlı Yahudi ve yerine gelen dişçinin yevmiyesi için bakınız: *BOA, C. SH., 7/328.*

18 İtalyalı Dişçi Kazoli Refâil'e zecriye malından, Zilkâde ayı maaşının verilmesi için bakınız : (26 Za 1233/ 27 Eylül 1818). *BOA, C. ML., 624/25694/İtalyalı Dişçi Kazoli Refâil'e zecriye malından, Receb ayı maaşının verilmesi için bakınız (27 B 1233/2 Haziran 1818). BOA, C. SH., 14/684, Vesika 1-2.*

19 İtalyalı Dişçi Kâzoli'nin maaşı için bakınız. (18 Ca 1234/15 Mart 1819). *BOA, C. SH., 7/338./ Ayrıca Şevval ayı maaşı için bakınız. (29 Z 1234/19 Ekim 1819). BOA, C. SH., 1/37, Vesika 2.*

20 Vatan-ı asliyesini terk ederek Osmanlı ülkesine gelen İtalyalı Dişçi Kazoli Refâil'e zecriye malından maaşının verilmesi için bakınız (27 Za 1235/5 Eylül 1820). *BOA, C. SH., 8/377, Vesika 1-4.*

21 İtalyalı Dişçi Kazoli Refâil'e verilen maaş için bakınız: 29 Ş 1237 (21 Mayıs 1822) tarihli vesika. *BOA, C. SH., 15/716./ İtalyalı Dişçi Kazoli Refâil'e verilen Rebûlevvel ayı maaşı için bakınız: (3 R 1237/ 28 Aralık 1821). BOA, C. SH., 20/994./ Dişçi Dibacıoğlu Oseb'e verilen Safer ayı maaşı için bakınız: 29 Ra 1238 (14 Aralık 1822) tarihli vesika. BOA, C. SH., 14/666.*

22 Dişçi Dibacıoğlu Oseb'e verilen maaş için bakınız: 29 B 1241 (9 Mart 1826) tarihli vesika. *BOA, C. ML., 128/5606.*

23 Eczahâne-i hümâyûn dişçibaşılığından muhreç Abraham'ın vefat etmesi üzerine maliye hazinesi tarafından tahsis edilen ve aylık 650 kuruş münhal kalmıştır. Bu maaşın 200 kuruşunun yine eczahâne-i hümâyûn memurlarından olan müteveffa Abraham'ın oğlu Dişçi Yakuti'ye tahsisi yapılmıştır. Konu ile ilgili senedin hazırlanması ve geri kalan 450 kuruşun da hazineye bırakılması konusunda yazışma yapılmıştır. (24 Z 1280/31 Mayıs 1864). *BOA, İ.DH., 583/36241.*

24 Bakınız 3 C 1283 (13 Ekim 1866) tarihli vesika. *BOA, İ.DH., 146/7539, Vesika 1-3.*

25 Muhtemelen dişçibaşılık görevi kastediliyor olmalıdır.

26 Leon Terziyan Efendi masrafları hükümet tarafından karşılanmak suretiyle dişçilik tahsili için Paris'e gönderilmiştir. Dilekçesinde babasının da 40 seneye yakın bir süre mekâtib-i şâhâne muallimliklerinde Osmanlı devletine sadakatle hizmet etmiş ve buna mükafat olarak da kendisi Paris'e dişçilik tahsili için gönderilmiştir. Terziyan Paris'ten şahadetnamesini aldıktan sonra Der-saadet'e dönmüş ve bir dilekçe vererek 1000 kuruş maaş ile mâbeyn-i hümâyûnda münhal bulunan bir dişçiliğe tayinini istemiştir. Bu sırada mâbeyn-i hümâyûnda üç tabib ile iki dişçinin çalıştığı görülmektedir. Buna göre mâbeynde üç dişçi, üç de tabibin çalıştığı anlaşılmaktadır. (20 B 1325/29 Ağustos 1907). *BOA, Y. MTV., 301/108, Vesika 2-3.*

gerekçe göstererek, maaşının 2700 kuruşa yükseltilmesi konusunda saraya bir dilekçe vermiştir (29 Ra 1330/18 Mart 1912).²⁷

Sarayda görevli dişçiler vefat ettikleri zaman maaşlarının bir kısmı devlet tarafından hazine adına kesilip, bir kısmı müteveffanın ailesine tahsis edilmiştir (24 Z 1280/31 Mayıs 1864).²⁸ Mesela eczahâne-i hümâyûn dişçibaşılığında muhreç Abraham'ın vefat etmesi üzerine maliye hazinesi tarafından tahsis edilen aylık 650 kuruş münhal kalmış, bu maaşın 200 kuruşu yine eczahâne-i hümâyûn memurlarından olan müteveffa Abraham'ın da oğlu olan Dişçi Yakuti' ye tahsis edilmiştir. Konu ile ilgili senedin hazırlanması ve geri kalan 450 kuruşun da hazineye bırakılması konusunda yazışma yapılmıştır (24 Z 1280/31 Mayıs 1864).²⁹

Dişçiler geçici süre görevlerinden ayrılmak zorunda kaldıkları zaman yerlerine bir vekil tayin etmişlerdir. Kişi görevi başına dönünceye kadar maaşları vekil kişiye ödenmiştir.³⁰

Dişçiler emekliye ayrıldıkları zaman darbhâne-yi âmire ve hekimbaşılığın görüşleri doğrultusunda maaşları kesilmiştir. Bununla beraber bazı dişçibaşılığın görevde bulunduğu dönemdeki maaşı emekli olduğu zaman da almak istedikleri ve bu konuda saraydan talepte buldukları anlaşılmaktadır. Ancak bu tür talepler kural gereği olarak darbhâne-yi âmire ve hekimbaşılığın görüşleri doğrultusunda geri çevrilmiştir.³¹

1907 yılına ait bir vesikada mâbeyn-i hümâyûn eczahânesinde görevli dişçi ve tabiblerin maaşları belirtilirken tabiblerin maaşları 560, 1200 ve 2150 kuruş olmasına karşılık görevli iki dişçinin 500'er kuruş maaş alması dişçilerin devlet tarafından tabiblere göre ikinci sırada tutulduğunu göstermektedir (20 B 1325/29 Ağustos 1907).³² Bu veri diş hekimlerinin 18.

27 BOA, Yıldız Tasnifi Perakende Evrakı- Mâbeyn Evrakı ve Saray Görevlileri Arizaları (Y. PRK. SGE.), 11/118.

28 BOA, İ..DH., 583/36241.

29 BOA, İ..DH., 583/36241.

30 İtalya'daki akar ve emlakını satmak ve vatani ile alakasını kesmek amacıyla geçici olarak İtalya'ya giden Kâzoli adlı dişçi için yapılan uygulamaya bakınız (18 Ca 1234/15 Mart 1819). BOA, C. SH., 7/338.

31 Uzun süre saray-ı hümâyûn dişçibaşısı olarak görev yapan Dibacioğlu'na başlangıçta görevini "kayd-ı hayat şartı" ile yaptığı için 1000 kuruş maaş verilirken, görevinden ayrılmasıyla (emekdârândan bulunmuş olmasıyla) bu maaş kesilmiştir. Dibacioğlu emekdar olmakla beraber maaşının aynen devam etmesi için bir dilekçe vermişse de darbhane-yi âmire ve hekimbaşılık tarafından, Dibacioğlu'nun emektar olması ve görevinde bilfiil bulunmaması nedeniyle bu maaşın verilemeyeceği bildirilmiştir. Dibacioğlu'nun maaşının 200 kuruşu Kancı Kiryâko'ya, geri kalanı ise hazine tarafından kesilmiştir. (3 C 1263/ 19 Mayıs 1847). BOA, İ..DH., 146/7539, Vesika 1-3.

32 BOA, Y. MTV., 301/108, Vesika 1.

yüzyılda olduğu gibi (Uzel 2000:781/Uzel 1992: 581/ Uzel 2001: 657) 20. yüzyıl başlarına kadar uzun bir süre gereken öneme haiz olmadığını göstermesi açısından önemlidir.

Tablo 1: Mâbeyn-i Hümâyûn Eczahânesinde Çalışan Tabib ve Dişçiler ile Maaşları (20 B 1325/29 Ağustos 1907).³³

Görev Yeri	Görevi	Adı	Maaşı/kuruş
Mâbeyn-i hümâyûn eczahânesine memur	Tabib	Rıfat Paşa	2150
Mâbeyn-i hümâyûn eczahânesine memur	Tabib	Behçet Paşa	560
Mâbeyn-i hümâyûn eczahânesine memur	Dişçi	Haydın Efendi	500
Mâbeyn-i hümâyûn eczahânesine memur	Dişçi	Jân bârîf	500
Mâbeyn-i hümâyûn eczahânesine memur	Tabib	Hampârsûm Efendi	1200

4. Dişçilerin Ödüllendirilmesi

Osmanlı devletinde sivil bürokrasinin önem kazanması ile beraber teşrîfât kurallarında da birtakım düzenlemeler yapılmıştır. Bu çerçevede 1834 yılında ûlâ, sânî, sâlis ve râbi olmak üzere dört sınıf mülkî rütbe ihdâs edilmiştir. Vezâret ve müşîrlik rütbeleri ise bu dört rütbenin üzerinde yer almıştır. 1836'da yapılan başka bir düzenleme ile askerî teşkilatın başı olan seraskerlik, eskiden beri rütbe ve itibarları eşit tutulan şeyhülislamlık ve sadrazamlıkla aynı seviyeye getirilmiştir. Keyfi nişân verilmesi ve bunların masraflarının hazîneye yük olmasının önüne geçilmek amacıyla rütbe ve nişân nîzamnâmesi hazırlanmıştır. Nîzamnâmenin yerine daha sonra beş rütbeden müteşekkil ve sayısı sınırlı olan mecidiye nişânı ihdâs edilmiştir. Bu nişânla ilgili muameleleri yürütmek üzere bir de nişân meclisi kurulmuştur. (Akyıldız 2006: 48-49).

Ödüllendirilecek dişçilere verilen madalya ve nişânlar tespit edildikten sonra nişânların imal edilmesi için maliye nezâreti ile yazışma yapılmıştır.³⁴

Osmanlı tebasından olup yabancı devletler tarafından ödüllendirilen dişçilerimiz söz konusu olduğunda madalyalar hariciye nezâretine gönderilmekte, hariciye nezâreti tarafından bir tezkire hazırlanarak bu madalyaların ilgili kişilere verilmesi konusunda saraya arzda bulunmaktadır.³⁵

33 İlgili vesikadan mabeynde bir dişçilik kadrosunun münhal bulunduğu anlaşılmaktadır. BOA, Y.. MTV., 301/108, Vesika 1.

34 Dişçilerle ilgili yapılan muameleye bakınız (9 Ra 1283/ 22 Temmuz 1866), BOA, A. MKT. MHM., 762/25.

35 Dişçilerle ilgili yapılan muameleye bakınız (16 R 1326/18 Mayıs 1908), BOA, 1310 Sonrası İrâdeler- Taltîfât, (İ.TAL.), 450/1326/R-108, Vesika 1-2.

Bu çerçevede madalyanın kabul edilmesi ve ilgili kişiye asılması konusunda irâde-i seniyye çıkarılmaktadır. Irâde-i seniyyenin uygulanmasından hariciye nazırı sorumlu tutulmuştur.³⁶

4.1. Dişçilerin Ödüllendirilmelerinde Etkili Olan Unsurlar

Araştırma kapsamındaki vesikalarda sarayda veya saray dışında görev yapan dişçilere bir takım nişân ve madalyaların takdim edildiği görülmektedir. Ancak sarayda görevli dişçilere hangi hizmetinden dolayı nişân verildiğine dair vesikalara herhangi bir veri yansımamıştır. Muhtemelen sarayda vermiş olduğu hizmetten duyulan memnuniyet dişçilerin ödüllendirilmelerinde etkili olmuş olmalıdır. Bununla beraber saray dışında hizmet veren bazı dişçilerin niçin ödüllendirildiğine ilişkin vesikalara az da olsa bazı veriler yansımıştır. Saray dişçilerinin de ödüllendirilmelerinde etkili olduğunu düşündüğümüz bu unsurlar şu şekilde sıralanabilir:

4.1.1. Fakirlerin Ücretsiz Tedavisi

Dişçilerin nişân ile ödüllendirilmesinin nedenlerinden birisi fakirleri ücretsiz olarak tedavi etmeleridir. Özellikle vilayetlerde meccanen görev yapan bu nitelikteki dişçiler vilayet yönetimi tarafından başkent İstanbul'a bildirilerek uygun bir rütbe ile ödüllendirilmeleri sağlanmıştır.³⁷

4.1.2. Sanatlarındaki Beceriler ve Yeni Bir Keşif Yapılması

Dişçilerin sanatlarında gösterdiği beceri ve yaptıkları keşifler de ödüllendirilmelerinde etkili olmuştur. Mesela sanatındaki maharetinden dolayı Dişçi Nikoli Efendi'nin sanayi madalyasıyla taltifi için yazışmalar yapılmıştır (29 M 1324/16 Mart 1906).³⁸

Dişçi Nasib Alik de kullanılması kolay (sehlü'l-isti'mâl) bir çeşit diş kerpedeni icad etmiş (ihtira') ve bu konuda beratını almıştır. Kerpeden emsaline göre kullanılması son derece kolay bir kerpeden olduğu için devlet tarafından da taltif edilmesi uygun görülmüştür. Bu çerçevede Dişçi Nasib Alik'e bakır ihtira' madalyası verilmesi için ticaret ve nâfia nezâreti tarafından bir tezkire hazırlanmış, durum sadrazam tarafından da padişaha arz edilmiştir. (17 Ş 1321/8 Kasım 1903).³⁹

³⁶ BOA, İ..TAL., 481/1331/M-02, Vesika 1.

³⁷ Basra'da dişçilik yapan Yusufcan Efendi'nin fakirleri ücretsiz tedavi ettiği için ödüllendirilmesi konusunda Basra vilayeti tarafından merkeze gönderilen yazı için bakınız (15 S 1322/1 Mayıs 1904). BOA, DH. MKT, 847/8.

³⁸ BOA, DH. MKT, 1062/7.

³⁹ BOA, İ..TAL., 316/1321/Ş-054, Vesika 1-2.

Tablo 2: Sarayda Görev Yapan Bazı Dişçibaşısı-Dişçiler ve Ödüllendirilmeleri

Görevi	Görevlinin Adı	Nişân veya Madalyanın Niteliği	Belgenin Tarihi
Saray-ı Hümâyûn dişçibaşısı	Dibacioğlu	-	3 C 1263 (19 Mayıs 1847) ⁴⁰
Saray-ı Hümâyûn dişçibaşısı	Abraham	beşinci rütbeden Mecidiye Nişânı	24 Z 1280 (31 Mayıs 1864) ⁴¹ / Evâsıt-ı Şevval 1272 (Haziran 1856) ⁴²
Saray-ı Hümâyûn Eczahânesi dişçibaşısı Lyon Ro'nun (Leon Rû Efendi) vekili ve birâderi	Mösyö Piyer Ro	beşinci rütbeden bir mecidiye nişânı	9 Ra 1283 (22 Temmuz 1866) ⁴³
Eczahâne-i âmire dişçibaşısı	Leon Rû Efendi	dördüncü rütbeden Osmanlı nişânı	14 Ş 1285 (30 Kasım 1868) ⁴⁴
Eczahâne-i âmire dişçibaşısı	Belli değil	rütbe-i sâliseden bir kıta nişân-ı Âli Osmâni	28 N 1291 (8 Kasım 1874) ⁴⁵
Saray-ı Hümâyûn dişçibaşısı	Mösyö Fon Der Hayde	ikinci rütbeden nişân-ı Âli Osmâni	21 S 1317 (1 Temmuz 1899) ⁴⁶

40 1847 yılı öncesinde uzun süre saray-ı hümâyûn dişçibaşısı olarak Dibacioğlu adlı kişinin adı geçmektedir. *BOA, İ..DH., 146/7539*, Vesika 1-3.

41 Eczahâne-i hümâyûn dişçibaşılığında muhreç Abraham'ın vefat etmesi üzerine maliye hazine-i tarafından tahsis edilen aylık 650 kuruş münhal kalmıştır. Bu maaşın 200 kuruşunun yine eczahâne-i hümâyûn memurlarından olan müteveffa Abraham'ın oğlu Dişçi Yakuti'ye tahsisi yapılmıştır. Konu ile ilgili senedin hazırlanması ve geri kalan 450 kuruşun da hazine'ye bırakılması konusunda yazışma yapılmıştır. *BOA, İ..DH., 583/36241*.

42 Beşinci rütbeden Mecidiye nişânı tevcihi yapılmıştır. *BOA, A. DVN. MHM., 17/10*.

43 Saray-ı Hümâyûn Eczahânesi Dişçibaşısı Lyon Ro'nun vekili ve birâderi Mösyö Piyer Ro'ya beşinci ve Doktor İsyadis Efendi'ye dördüncü rütbeden bir mecidiye nişân verilmesi için yazışma yapılmıştır. Konu ile ilgili olarak mâbeyn-i hümâyûn ve maliye nezâretine yazı yazılmıştır. *BOA, A. MKT. MHM., 762/25*.

44 1907'de Saray-ı hümâyûn-ı mülûkâne dişçibaşısı olarak Sami Efendi'nin adı geçmektedir. Sami Efendi'ye 8 Ağustos? 1323 (1907) tarihinde ikinci rütbeden nişân-ı ali Osmânî verilmiştir. (2 N 1325/9 Ekim 1907). *BOA, İ. HUS., 156/1325/C-24./ Sami Efendi'ye "mütemâyiz rütbesi" tevcihi için serkatib tarafından arz yapılmıştır. (25 N 1325/1 Kasım 1907). BOA, İ..TAL., 434/1325/N-085./ Sami Efendi daha sonra bir dilekçe verilerek devlet-i aliyye tebasına geçmek istemiştir. Dilekçe çerçevesinde yazışmalar yapılmıştır. (13 C 1325/ 24 Temmuz 1907). BOA, İ. HUS., 156/1325/C-24.*

45 Kuyumcubaşı Kostantara ve birâderi Takar Efendiler ile Dişçibaşısı Mösyö Boşe'ye beşinci rütbeden Mecidi Nişânı verilmesine dair irâde-i seniyye tanzim edilmiştir. *BOA, MV., 231/279*.

46 Mâbeyn-i hümâyûn eczahânesine memur Dişçi Mösyö Liyon Rope'ye dördüncü rütbe nişân-ı alisi verilmesi için yazışma yapılmıştır. Liyon Rope, önceden de beşinci rütbe nişâna sahip başarılı bir kişidir. *BOA, İ.. DH., 460/30616*.

Saray-ı Hümâyûn dişçibaşısı	Samî Efendi	ikinci rütbeden nişân-ı Âli Osmânî/ mütemâyiz rütbesi	2 N 1325 (9 Ekim 1907) ⁴⁷
Saray-ı Hümâyûn dişçibaşısı	Mösyö Boşe	beşinci rütbeden Mecidi Nişânı	7 L 1331 (9 Eylül 1913) ⁴⁸
Saray-ı Hümâyûn dişçisi	Mösyö Liyon Rope	dördüncü rütbe nişân-ı âlisi ve beşinci rütbe nişân-ı âlisi	3 S 1277 (21 Ağustos 1860) ⁴⁹
Mâbeyn-i Hümâyûn-ı Mülûkâne dişçisi	Lifevri (Liğori) Çâmî Efendi	dördüncü rütbeden nişân-ı Âli Osmânî	2 L 1318 (23 Ocak 1901) ⁵⁰

Tablo 3: Diğer Dişçiler ve Ödüllendirilmeleri

Görevi	Görevlinin Adı	Nişân veya Madalyanın Niteliği	Ödülü Veren Devlet	Belgenin Tarihi
Dişçi	Bârii	Üçüncü rütbeden nişân-ı Mecidi	Osmanlı	4 C 1318 (29 Eylül 1900) ⁵¹
Dişçi	Paris'te mukim Mösyö Perner	İftihar madalyası	Osmanlı	27 C 1307 (18 Şubat 1890) ⁵²
Dişçi	Nasib Alik	Bakır ihtira' madalyası	Osmanlı	17 Ş 1321 (8 Kasım 1903) ⁵³

47 1907'de Saray-ı hümâyûn-ı mülûkâne dişçibaşısı olarak Samî Efendi'nin adı geçmektedir. Samî Efendi'ye 8 Ağustos? 1323 (1907) tarihinde ikinci rütbeden nişân-ı Âli Osmânî verilmiştir. (2 N 1325/ 9 Ekim 1907). *BOA, İ. HUS., 156/1325/C-24.* Samî Efendi'ye "mütemâyiz rütbesi" tevcihi için serkatib tarafından arz yapılmıştır. (25 N 1325/1 Kasım 1907). *BOA, İ. TAL., 434/1325/N-085.* Samî Efendi daha sonra bir dilekçe verilerek devlet-i aliyeye tebasına geçmek istemiştir. Dilekçe çerçevesinde yazışmalar yapılmıştır. (13 C 1325/ 24 Temmuz 1907). *BOA, İ. HUS., 156/1325/C-24.*

48 Kuyumcubaşı Kostantara ve birâderi Takar Efendiler ile Dişçibaşı Mösyö Boşe'ye beşinci rütbeden Mecidi Nişânı verilmesine dair irâde-i seniyye tanzim edilmiştir. *BOA, MV., 231/279.*

49 Mâbeyn-i hümâyûn eczahânesine memur dişçi Dişçi Mösyö Liyon Rope'ye dördüncü rütbe nişân-ı âlisi verilmesi için yazışma yapılmıştır. Liyon Rope, önceden de beşinci rütbe nişâna sahip başarılı bir kişidir. *BOA, İ. DH., 460/30616.*

50 Dişçi Efendi'ye dördüncü rütbeden nişân-ı mecidi verilmesi için serkatib tarafından arz yapılmıştır. (9 C 1305/ 22 Şubat 1888). *BOA, İ. DH., 1069/83820.* /Mâbeyn-i hümâyûn-ı mülûkâne dişçilerinden Lifevri Çâmî Efendi'ye dördüncü rütbeden nişân-ı Âli Osmânî ihsanı yapılması için şehriyari serkatibi hazreti tarafından arz yapılmıştır. (2 L 1318/23 Ocak 1901). *BOA, İ. TAL., 240/1318/L-031.*

51 Dişçi Bârii'ye üçüncü rütbeden nişân-ı mecidi verilmesi için bahriye nezâreti tarafından talepte bulunulmuştur. *BOA, İ. TAL., 227/1318/C-007.*

52 Paris'te mukim dişçi Mösyö Perner'e iftihar madalyası verilmesi için yazışma yapılmıştır. Madalyanın niçin verildiğine dair belgede açıklayıcı bir bilgi bulunmamaktadır. *BOA, İ. DH., 1170/91448.*

53 *BOA, İ. TAL., 316/1321/Ş-054, Vesika 1-2.*

Dişçi	Nikoli Efendi	Sanayi madalyası	Osmanlı	29 M 1324 (25 Mart 1906) ⁵⁴
Dişçi	İngiltere tebasından Mösyö Jon Melân	Dördüncü rütbeden mecidiye nişânı	Osmanlı	24 N 1281 (20 Şubat 1865) ⁵⁵
Dişçi	Veznecilerde Dişçi Ömer Bilal	Altın sanayi madalyası	Fransa ve İtalya	16 R 1326 (18 Mayıs 1908) ⁵⁶
Dişçi	Paris'te Sâlpetriyen Hastanesi dişçisi İbrahim Alber Efendi	Maarif-i umûmiye nişânı	Fransa	2 M 1331 (2 Aralık 1912) ⁵⁷

5. Diş Sağlığının Korunması İçin Yapılan Bazı Öneriler

19. yüzyıla kadar görgü, cesaret biraz da bilgiye dayanan gezginci hekimler, kırık çıkıkçılar, nalbant, demirci ve berberler tarafından icra edilen bu meslekte diş çürüten kurtları bazı tozlarla, merhemlerle öldüreceklerini iddia eden ve hacamat yapmak, sülük yapıştırmak ve şişe çekmekle diş ağrılarına çare bulmaya çalışan kişiler önemli bir etkiye sahip olmuşlardır (Muğan 1994:62). Fatih döneminin hekim ve cerrahlarından Şerefeddin Sabuncuoğlu'nun Zehrâvî'den çevirdiği *Kitâb-ı Cerrâhiyetül-Hâniye* isimli eserde diş eti, diş ağrısı ve apselerde yapılan dağlama teknikleri, 16. yüzyılda yaşamış Hekim Nidai ağız kokusu, diş ağrısı, dişeti nezlesi, diş temizliği, diş kurdunu dökme ve diş çekimi gibi konular, Kanuni dönemi saray hekimlerinden Musa b. Hâmûn'un yalnızca diş hekimliği konularını içeren bir kitap yazarak dişlerin sallanması ve çekimi, yine 16. yüzyılın ünlü hekimlerinden olan ve Osmanlı padişahlarının (II. Bayezid, Kanuni, II. Selim) hekimliğini de yapmış olan Hekimbaşı Kaysûnizâde'nin *Risale*'sinde diş ağrısının tedavisi gibi konularda birtakım bilgiler sunulmuştur (Efeoğlu 1992: 40, 53, 54).

Sabuncuoğlu'nun *Akrabadin* tercümesinde içinde bez parçası, ban otu tohumu, şarap, tiryak, afyon, sirke ve hardal bulunan bir formülle geçici

54 BOA, DH. MKT, 1062/7.

55 İngiltere tebasından Dişçi Mösyö Jon Melan ile Fransa tebasından Loli Aratest'e dördüncü rütbeden mecidiye nişânı verilmesi için yazışma yapılmıştır. Nişânların niçin verildiğine dair belgede açıklayıcı bir bilgi bulunmamaktadır. BOA, A. MKT. MHM., 325/35.

56 Fransa ve İtalya devletleri tarafından Vezneciler'de Dişçi Ömer Bilal ve Yağ İskelesi'nde Yoğurtçu Sokağı'nda tüccar olan Papadoplosi (bir başka vesikada Papadopoulos) efendilere Altın sanayi madalyaları verilmiştir. (16 R 1326/18 Mayıs 1908). BOA, İ.TAL., 450/1326/R-108, Vesika 1-2.

57 Paris'te Sâlpetriyen Hastanesi dişçisi İbrahim Alber Efendi'ye, Fransa devleti tarafından maarif-i umûmiye nişânı verilmiş, nişânın Alber Efendi'ye verilmesi konusunda hariciye nezâreti tarafından saraya arz yapılmıştır. BOA, İ.TAL., 481/1331/M-02, Vesika 1-2.

dolgu önerilmekte, diş kurtlarını dökmek için tütsü formülü verilmektedir. Diş etinin pekişmesi için Hint tuzu, sater, şap, zeravendinin katranla dövülüp karıştırılıp yakılması, zencefil, zubdel bahar ve şekerin dövülerek yanmış hablara karıştırılması ve dişlere sürülmesi tavsiye edilmiştir. Hekim Bereket çocuklarda diş sürme güçlüğüne karşı arpa tanesi ile dişyeri dediği alveol kretini masaj olarak önermiştir. Cerrah Mesud'un *Hulasa* isimli eserinde kanayan dişetleri için sülük tutmak tavsiye edilmiştir. Şirvanlı Mahmud ise *Kemaliye* isimli eserinde dişeti kanamaları için parmak masajı ve ılık su gargarası veya içinde şap ve tuz bulunan bir pomadı dişetlerine sürmeyi önermiştir (Uzel 2000:770-774). Görüldüğü gibi bu döneme kadar yapılan uygulamalar diş taşlarının kaldırılması, keskin kenarların giderilmesi ve çürük kavitelelerin çeşitli karışımlarla doldurulması gibi unsurlardan ibaret olmuştur. Dişlerin sistematik bir şekilde korunması düşüncesi ise ancak 19. yüzyılda ortaya çıkmıştır⁵⁸ (Efeoğlu 1992: 84). Nitekim Osmanlı'nın son dönemlerinde dişçi başı olarak görev yapan Saray Dişçi başısı Sami Günzberg'in diş ve ağız sağlığının korunması için şu önerileri dikkat çekmektedir. Bunlar;

- Her sabah ve akşam yatarken dişler diş tuzu ve fırça ile temizlenmelidir.
- Kullanılan diş tuzlarının içerisinde asit türü ve ekşi maddelerin bulunmamasına dikkat edilmelidir.
- Diş etleri şiştiği takdirde 15 gün sadece tuzlu su ile gargara edilmeli ve fırçalanmalıdır. Fırçayı yukarıdan aşağıya ve aşağıdan yukarıya sürmek gereklidir, eğer etler kanarsa buna hiç önem verilmemeli, devam etmeli, zira birkaç gün sonra bir daha kan gelmeyecektir.
- Ağız kokusu için bir kahve kaşığı "lesterin lamberi Americain"i yarım kadeh suda halledip gargara etmeli ve dişler fırçalanmalı veya bir çorba kaşığı "humzlu su" yarım kadeh suda eritilip gargara yapılmalı ve dişler fırçalanmalıdır.
- Diş fırçası haftada iki defa, kaynayan su içerisinde temizlenmelidir.
- Herkesin en az iki ayda bir defa dişçiye giderek dişlerini muayene ettirmesi, böylece ileride meydana gelebilecek olası problemlerin önünün alınması gereklidir (Bali 2007: 330-331).

Sonuç

Diş hekimliği ile ilgili şimdiye kadar yapılmış olan çalışmalar genelde diş hekimliğinin uygulama şekilleri, diş hekimliği mektebi, mektepte görülen dersler, öğrencilerin niceliği ve burada görev alan öğretim üyeleri hakkındaki

58 Mesela diş çürüğü oluşumu için bugün birçok araştırmacının benimsediği teori ilk kez 19. yüzyıl sonuna doğru ortaya atılmış "asit dekalsifikasyon" teorisidir (Anç 1981: 332).

bazı değerlendirmeleri içermesine karşın araştırmamızda analiz edilen belgelerle, sarayda görev yapan dişçi ve dişçibaşılar ve bunların sosyal güvenceleri hakkında bazı tespitler yapılarak alan içerisindeki bir eksiklik giderilmeye çalışılmıştır.

Osmanlı devletinde klasik dönemde sarayda yapılan dişçilik görevinin müstakil bir görev olarak yapılmadığı, hekimbaşının nezaretinde saray tabipleri tarafından tıbbın bir yan uğraşı olarak yapıldığı anlaşılmaktadır. Ancak diğer alanlarda olduğu gibi dişçilik de 19. yüzyıl sonlarından itibaren ihtisas sahibi kişiler tarafından yapılmaya başlamıştır. Nitekim önceden babadan oğula, ustadan çırağa geçen diş çekme, apse açma gibi işlemlerin 19. yüzyılda piyasada iş yapan dişçiler açısından bile belli kurallara bağlanması buna işaret etmektedir. Önceleri Türk tıbbının içerisinde gelişme gösteren diş hekimliği, 1908'den itibaren tıp fakültesine bağlı dişçi mektebinin açılmasıyla daha da sistemleşmiştir (Uzel 2005: 36).

Diş hekimliğinde görülen gelişmeler sarayda mabeyn-i hümayun eczanesinde üç tabible beraber üç dişçinin de istihdam edilmesinde etkili olmuştur. Diş hekimliği bu dönemde, her ne kadar müstakil bir meslek olsa da diş hekimlerine tıbbın diğer alanlarında görev alan tabibler kadar maaş verilmemesi dişçilik mesleğine tabiblik kadar önem atfedilmediğini düşündürmektedir. Bununla beraber İtalyalı Dişçi Kazoli Refâil ve Sami Efendi örneğinde olduğu gibi bazı dişçilerin asli vatanlarını terk ederek Osmanlı ülkesine yerleşmesi, Osmanlı devletinin Avrupalı bilim adamlarının bilimsel yeterliliklerinden faydalanmak için onlara cazip imkanlar sunduğunu dolayısıyla dişçiliğin bilimsel temellere oturtulmaya çalışıldığını ve Müslim gayri Müslim ayırımı yapılmaksızın bilimin önünün açılmaya çalışıldığını göstermektedir. Bu çerçevede saray dişçilerinin maaşlarının da yeterli düzeyde olmasa da artırıldığı görülmektedir. Nitekim 1818-1826 yılları arasında bir saray dişçisi aylık 300 kuruş maaş alırken, 1907'de 500 kuruş maaş alması buna işaret etmektedir.

Sarayda görev yapan dişçilerin genelde gayri Müslim olması bu mesleğin genelde gayri Müslim kökenli kişilerin uhdesinde olduğunu akla getirmektedir. Nitekim konuyla ilgili tespit edilen vesikalarda bu yöndedir.

Kaynaklar

a) Arşiv Kaynakları

1- Başbakanlık Osmanlı Arşivi

1310 Sonrası İrâdeler-Talifât, (İ. TAL.), 179/1317/S-133, 227/1318/C-007, 240/1318/L-031, 316/1321/Ş-054, 434/1325/N-085, 450/1326/R-108, 481/1331/M-02.

Bâb-ı Asâfi Mühimme (A. DVN. MHM.), 17/10.

Cevdet Maliye (C. ML.), 128/5606, 624/25694.

- Cevdet Sıhhiye (C. SH.)*, 1/37, 7/328, 7/338, 8/377, 14/666, 14/684, 15/716, 20/994.
Dahiliye Mektubi Kalemi (DH. MKT.), 847/8, 1062/7.
İrâde Dahiliye (İ. DH.), 146/7539, 460/30616, 511/34758, 583/36241, 583/40626, 691/48324, 1069/83820, 1170/91448.
İrade Husûsi (İ. HUS.), 156/1325/C-24.
Meclis-i Vükelâ (MV.), 231/279.
Sadâret Mektubî Kalemi Mühimme (A. MKT. MHM.), 271/67, 325/35, 428/18, 762/25.
Sadâret Mektubî Kalemi Nezâret ve Deavi (A. MKT. NZD.), 394/7.
Yıldız Tasnifi Mütenevvi Maruzât Evrakı (Y.. MTV.), 301/108.
Yıldız Tasnifi Perakende Evrakı- Mâbeyn Evrakı ve Saray Görevlileri Arızaları (Y. PRK. SGE.), 11/118.

b) Diğer Kaynaklar

- Akdeniz Sarı, Nil (1983), "Osmanlılarda Tıphanenin Kuruluşuna Kadar Tıp Eğitimi", *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 22, Şubat Sayısı, s. 152-182.
 Aksu, Murat (2007), *Tıp Tarihi Açısından Türkiye'de Verem Savaşı*, Ankara: Türkiye Ulusal Verem Savaşı Dernekleri Federasyonu Yayını-Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi Basımevi.
 Akyıldız, Ali (2006), *Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme*, İstanbul: İletişim Yayınları.
 Akyıldız, Ali (2003), "Mâbeyn-i Hümâyûn", *DİA*, C. 27, Türkiye Diyanet Vakfı Yayını, s. 283-286.
 Altınöz, İsmail (2001), "Geçmişten Günümüze Kalite: Osmanlı Örneği", *TMMOB Makine Mühendisleri Odası, II. Kalite Sempozyumu*, 15-16 Haziran 2001, Bursa, s. 1-13.
 Anđ, Özdem (1981), *Ağız Mikrobiyolojisi*, 2. bs., İstanbul: İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Yay.
 Asil, Eriş- Özçelikay, Gülbin (2000), "Osmanlı İmparatorluğu'nda Eczacılık", *Osmanlı*, C. 8, Yeni Türkiye Yayını, s. 595-600.
 Bali, Rifat N. (2007), *Sami Günzberg: Sarayın ve Cumhuriyetin Dişçibaşısı*, İstanbul: Kitabevi Yayını.
 Bayat, Ali Haydar (1999), *Osmanlı Devleti'nde Hekimbaşılık Kurumu ve Hekimbaşılar*, Ankara: Atatürk Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayını.
 Baytop, Turhan (2000), "Osmanlı Döneminde Eczacılık ve Eczacılar", *Osmanlı*, C. 8, Yeni Türkiye Yayını, s. 587-594.
 Baytop, Turhan (1994), "Eczaneler", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, s. 128-129.
 Cimilli, Canan (2005), "Topkapı Sarayı Hastaneleri ve Eczaneleri". *38. Uluslararası Tıp Tarihi Kongresi Bildiri Kitabı*, C. I, Editörler Nil Sarı, Ali Haydar Bayat, Yeşim Ülman, Mary Işın, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını, s. 591-605.
 Demirhan, Ayşegül (1982), *Kısa Tıp Tarihi*, Bursa Üniversitesi Basımevi.
 Demirhan Erdemir, Ayşegül (1996), *Tıbbi Deontoloji ve Genel Tıp Tarihi*, Bursa: Güneş Nobel Yayınları.
 Efeoğlu, Ahmet (1992), *Diş Hekimliği Tarihi*, İstanbul: Alemdar Ofset Yayınları.
 Göyünç, Nejat (2000), "XVI. Yüzyılda Osmanlı Devletinde Hekimbaşılık ve Hekimler Hakkında Bazı Yeni Tesbitler", *İslam Araştırmaları Dergisi*, S. 4, s. 1-6.

- Kahya, Esin (1997), *Ondokuzuncu Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Tıp Eğitimi Ve Türk Hekimleri*, Ankara: Atatürk Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayını.
- Muğan, Nuri (1994), "Diş hekimliği", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. 3, İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, s. 62.
- Sarı, Nil (1998), "Hekimbaşı (Osmanlı Dönemi)", *DİA*, C. XVII, Diyanet Vakfı Yayınevi, s. 161-164.
- Sarıyıldız, Gülden (1998), "Osmanlılarda Hıfzıssıhha", *DİA*, C. XVII, İstanbul, s. 319-321.
- Şehsuvaroğlu, Bedi N. (1953), *İstanbul'da 500 Yıllık Sağlık Hayatımız*, İstanbul: İstanbul Fetih Derneği Neşriyatı.
- Türk Tarih Kurumu Tarih Çevirme Kılavuzu*,
(<http://193.255.138.2/takvim.asp?takvim=2&gun=18&ay=5&yil=1234>) (16.08. 2010)
- Uzel, İlter (2006), "Türk Dişhekimliği Tarihi Çalışmalarına Kısa Bir Bakış", *Diş Hekimliği Dergisi*, Yıl: 17, S. 70, Temmuz- Ağustos, İstanbul, s. 50-53.
- Uzel, İlter (2005), "Türkçe Diş Hekimliği Terimleri Üzerine Görüşler", *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, S. 643, Temmuz sayısı, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayını, s. 36-47.
- Uzel, İlter (2001), "Osmanlı-Türk Diş Hekimliği", *XIII. Türk Tarih Kongresi*, Ankara: TTK, s. 633-667.
- Uzel, İlter (2000), "Osmanlı-Türk Diş Hekimliği", *Yeni Türkiye*, S. 33, Ankara, s. 769-783.
- Uzel, İlter (1992), "Osmanlı-Türk Diş Hekimliği", *Türkler*, C. 8, Yeni Türkiye Yayınları, s. 571-584.
- Uzel, İlter (1989). "İkinci Meşrutiyet Döneminde (1908-1918) Osmanlı Ordusunda Sağlık Hizmetleri", *Dördüncü Askeri Tarih Semineri Bildiriler*, Ankara: Genel Kurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, s. 206- 237.
- Uzunçarşılı, İ. Hakkı (1995), *Osmanlı Tarihi*, C. III, 2. Kısım, 5. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Uzunçarşılı, İ. Hakkı (1988), *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Ünver, A. Süheyl (1940), "Osmanlı Tabâbeti ve Tanzimat Hakkında Yeni Notlar", *Tanzimat I*, İstanbul: Maarif Matbaası, s. 933-960.
- Yıldırım, Nuran (1994), "Sağlık Hizmetleri", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. 6, İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, s. 400-404.

Edebiyat Tarihi Bağlamında Türk Çocuk Edebiyatı Tarihi Yazımında Karşılaşılan Sorunlar

Nermin YAZICI*

ÖZ

Bu çalışmada, edebiyat biliminin en kapsayıcı ve geniş alanını oluşturan edebiyat tarihi ve edebiyat tarihi yazımının Türk edebiyatındaki biçimlenişi, sorunları; görece yeni bir alan olarak tanımlanan çocuk edebiyatı yazımı çerçevesinde değerlendirilecektir. Bu değerlendirme ekseninde Türk çocuk edebiyatı tarihi yazımında karşılaşılan sorunlar betimlenmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: edebiyat tarihi, çocuk edebiyatı, çocuk edebiyatı tarihi, çocuk edebiyatı tarihi yazımı

ABSTRACT

Problems Confronted in the Historiography of Turkish Children Literature in the Context of Literature History

This article will examine history of literature and its historiography as the most detailed and comprehensive subject of literature, and the formation and problems of this historiography within the frame of the historiography of children literature, which is defined as a new field. The article attempts to define the problems confronted in the historiography of Turkish children literature within this evaluation.

Key Words: Literature history, children literature, children literature history, children literature historiography.

Giriş: Edebiyat Tarihi Yazımı

Edebiyat tarihi, edebiyat kuramı (teori, nazariyat) ve edebiyat eleştirisiyle iç içe yürüyen edebiyat biliminin en kapsamlı ve geniş alanlarından biridir. Edebiyat tarihi betimleyici, açıklayıcı ve değerlendirmeye özelliği nedeniyle edebiyat kuramından ve edebiyat eleştirisinden bağımsız düşünülmemeyeceği gibi; edebiyat kuramı ve eleştirisi için bilgi ve ölçütleri belirlemede önemli bir kaynaktır.

* Yard. Doç. Dr.,Başkent Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği Bölümü, Öğretim Üyesi, Bağlıca Kampusu, ANKARA, e-posta: nerminyazici@gmail.com

Sainte-Beuve ve H. Taine'in¹ pozitivist yaklaşımlarını edebiyat tarihi araştırmalarına uygulayan Gustave Lanson (1857-1934) edebiyat tarihinin kurucusudur. Edebiyat tarihini "medeniyet tarihinin bir kısmı" olarak niteleyen Lanson (1926), tarih metodu yoluyla araştırmalar yapmış, Batı'da edebiyat tarihinin bir bilim dalı haline gelmesinde büyük katkılar sağlamıştır. Bir edebî eserin; yazarı, yazarın yaşadığı tarihsel dönemi ve eserden önceki edebiyat geleneği ve devrin koşullarıyla ilişkili olarak açıklanması gereğini ortaya koyan Lanson'un yöntemi nedensellik esasına dayanır. Lanson'un yöntemini, onun edebiyat tarihi konusunda görüşlerini paylaşan ve Türk edebiyatına uygulayan, modern edebiyat tarihçiliğine geçişimizde önemli bir kavşak olan M. F. Köprülü'dür.² M. F. Köprülü'ye göre bir edebiyat tarihçisi yazacağı edebiyat tarihine girecek eserlerde şu değerlendirmeleri yapmak zorundadır: Metinleri doğru tespit edip anlamak, eserlerin iç ve dış yapı yönünden incelemek, esere tesiri ve eserin tesirlerini tespit etmek, yazarın eserde yansıttığı fikrî, hissî temayülleri ve ruhî tezahürleri aktarmak; bu noktada gerektiği kadar biyografiden yararlanmak, yazarın ferdî hususiyetlerini tespit etmek, devrin hususiyetiyle ilgili akisleri ortaya çıkarmak, orjinalliklerini tespit etmek, yazarın değeri ve Türk edebiyatındaki yeriyile ilgili hükümleri oluşturmak (Köprülü 1989: 21).

Agâh Sırrı Levend de *Edebiyat Tarihi Dersleri* adlı kitabında "edebiyat tarihçisinin mesaisi" başlığı altında 13 maddelik benzer bir liste oluşturur:

"Edebiyat tarihçisinin mesaisi şöyle hulâsa edilebilir: 1. Edebî metinleri elde etmek; aynı eserin muhtelif nüshalarını karşılaştırarak tashih etmek. 2. Doğruluğuna emin olduğu metni dikkatle okuyup intibalarını tespit etmek; bunları başkalarının intibalarıyla karşılaştırıp kontrol etmek. 3. Müellifin maksadına nüfuz etmek; eserin nasıl ve hangi saikle vücuda geldiğini anlamak. 4. Muasırları tarafından kolayca anlaşılabilmesi için, muharririn ekseriya zarif bir istiare ile ifade edip geçiverdiği fikirleri müphemiyetten kurtarmak; mamafih, metinleri tefsir ve şerh ederken kendiliğinden ilaveler yapmak. 5. Eserdeki şahsî unsurları bulup çıkarmak; muharririn nerede ve ne suretle umumî

1 Bu yaklaşım genel hatlarıyla şu şekildedir: "Batı Avrupa'da ve Amerika'da 19. yüzyılın ortalarında romantik edebiyat teorisine karşı bir tepki başlamış ve Fransa'da Hippolyte Taine *Les philosophes français du XIX siècle (1857)* ve *Histoire de la littérature anglaise* gibi eserlerinde tarihin, sanatın ve edebiyatın tabii ilimlerin metotlarına benzeyen metotlarla incelenmesi gerektiğini ve bütün insan faaliyetlerinin üç önemli sebebe bağlı olduğunu ileri sürmüştür. Bunlar, ırk, çevre ve tarihtir. Sainte Beuve çeşitli yazılarında edebiyatın tarihin ve sosyal kuvvetlerin mahsulü olduğunu iddia etmiştir" (Uysal 1983: 5-9).

2 M. Fuad Köprülü'nün bu konudaki düşüncelerinin yer aldığı ve sıklıkla referans verilen makalesi ilk olarak 1911 yılında yayınlanan "Türk Edebiyatı Tarihinde Usûl" adlı yazısıdır. Bu hususta bkz. Köprülü, (1989: 5-47).

seviyeden ayrılmış olduğunu ve diğerleri üzerindeki tesirini tetkik etmek; fakat lüzumsuz tahminlerden sakınmak. 6. Sair edebiyatların tesirini göstermek. 7. Metin tetkikatını tevsi ederek, bir muharririn diğer eserlerine ve sonra diğer muharrirlere, en nihayet bütün bir devrin muharrirlerine teşmil etmek; hususî mektuplara, vesikalara, mecmualara ehemmiyet verip toplamak. 8. Bu tetkikat neticesinde, devrin güzellik hakkındaki telâkkilerini, ilmî ve fikrî cereyanları, an'aneleri, itiyatları tetkik etmek. 9. Lisanın seyrini ve tekâmülünü takib etmek, hattâ kelimeleri ve onların delâlet ettikleri mefhumları tesbit etmek. 10. Edebî nevilerin ve herhangi ilmî ve fikrî hareketin menşelerini meydana çıkarmak. 11. Münevver zümrenin yanı başında halk tabakasının da mevcudiyetini ihmal etmiyerek onun zevkini tatmin eden eserleri ve diğer hususî zümre edebiyatlarını da birlikte tetkik etmek. 12. Fikrin, hissin, zevkin tekâmülünü, milletin manevî varlığının asırlar içindeki seyrini göstermek. 13. Devrin dinî, siyasî, içtimaî, iktisadî ve bedîî vaziyetini hulâsa etmek" (Levend 1939: 15-16).

Her iki yazarın işaret ettiği gibi edebiyat tarihi yazımı için oluşturulan bu çerçeve çok yönlü, çok boyutlu olmasının yanı sıra titiz, özenli, derinlikli araştırmalar ve değerlendirmeler gerektirmektedir. Ancak Türk edebiyatı alanında en büyük sorun, M. F. Körülü'nün de işaret ettiği gibi "usûl" sorunudur (1989:25). Bu sorunun günümüz edebiyat tarihi yazımında aşıldığını söylemek mümkün olmamakla birlikte Türk edebiyatı tarihinin tarihine baktığımızda bu konudaki ilk örneklerle ve kimi aşamalara kısaca değinmek gerekir.

İlk baskısı 1921 yılında yapılan ve 1926'da son şeklini almış olan M. F. Köprülü'nün *Türk Edebiyatı Tarihi* bilimsel ve akademik anlamda ilk edebiyat tarihi olarak değerini hâlâ korumaktadır. Türk edebiyatı tarihi yazımında diğer çalışmalardan farklılığıyla dikkat çeken Ahmet Hamdi Tanpınar'ın 1942'de yayınlanan *Ondokuzuncu Asır Türk Edebiyatı* kitabıdır. Türk roman türü üzerine eleştirel bir okumayı içeren Berna Moran'ın *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış I, II, III* (1983) modern eleştiri yöntemleriyle oluşturulmuş bir edebiyat tarihidir.

Batı'da 18. yüzyılın³ sonlarına doğru ortaya çıkmaya başlayan edebiyat tarihi çalışmaları, Türk edebiyatında 19. yüzyılın sonlarına doğru ortaya çıkmıştır.⁴

3 Thomas Warton, *İngiliz Şiirinin Tarihi (1874-1881)*; François Granet'in 12 ciltlik *Edebi Eserler Üzerine Düşünceler (1736-1740)*; 1772'de İtalyan, 1795'te Alman, 1822'de Rus, 1828'de Fransız, 1841'de Amerikan, 1845'te İspanyol, 1864'de İngiliz edebiyatı tarihleri yayınlandığı görülür. (Escarpit 1980, aktaran Sağlam 2006: 10).

4 Eski/Klasik/Divân edebiyatımızda şairler ve eserleri hakkında kısa bilgiler veren tezkireler kimi araştırmacılara göre edebiyat tarihi olarak kabul edilseler de tam bir görüş birliği söz konusu değildir; dolayısıyla değerlendirme dışı tutulmuştur. 18. yüzyılda Batı edebiyatında bi-

Türk edebiyatında edebiyat tarihlerini kronolojik olarak şöyle gösterebiliriz (Sağlam 2006: 12-19):

Tablo 1: Türk Edebiyatı Tarihi Konusunda Yapılan İlk Çalışmalar:

Ziyâ Paşa	<i>Harâbât</i> (Antoloji)	1874	Eserin "Ahvâl-i Şuarâ-yı Rûm" başlıklı bölümünde divân şairlerini "kudema, evâsıt, evâhîr" başlıkları altında tasnif etmiş; geleneksel tezkirecilik anlayışının dışına çıkmıştır.
Abdülhalim Memduh	<i>Tarih-i Edebiyât-ı Osmâniye</i>	1889	Eser üç bölüm halinde tasnif edilmiş. İlk bölümde edebiyat hakkında genel bilgiler verildikten sonra Türk edebiyatını XV. yüzyıldan itibaren başlatarak XV. - XIX. yüzyıllar arasındaki edebiyat tarihini belli şahsiyetler ve eserleri etrafında iki devre (Akif Paşa' yı yenileşme devrinin başlangıcı sayar) halinde inceler. Ayrıca eser Türk edebiyatında edebiyat tarihi adını taşıyan ilk kitaptır
Şehabeddin Süleyman	<i>Tarih-i Edebiyât-ı Osmâniye</i>	1912	Eserde Türk edebiyatı tarihini üç devreye ayırır. Türk edebiyatını XIII. Yüzyıl başlarından itibaren ele alarak Servet-i Fünûn edebî ekolü sonuna kadar inceler. (Âşık Paşa'dan Akif Paşa'ya birinci devir, Recaizade M. E.'e ikinci, Muallim Naci-İsmail Safa ve Nabizade Nazım "Fetret-i Edebiye" ve Servet-i Fünûn edebî ekolünü de üçüncü devir olarak kabul eder.
Faik Reşad	<i>Tarih-i Edebiyât-ı Osmâniye</i>	1912	Eserde Türk edebiyatının nazım kısmını Âşık Paşa'dan başlatarak bazı tanınmış şairlerin adlarına göre 12 devreye ayırmış fakat seçtiği şairlerin nasıl bir edebî devir vücuda getirdikleri konusunda herhangi bir bilgi vermemiştir.
Ali Ekrem	<i>Tarih-i Edebiyât-ı Osmâniye</i>	1912	Eserde Türk edebiyatı tarihini devirlere ayırmamıştır. Eserin "Edebiyât-ı Kadîmenin İcmâl Tarihîsi" başlıklı girişinde Türk edebiyatının sadece Tanzimat sonrasına yer vereceğini ancak yeri geldikçe eski dönem hakkında da bilgi vereceğini söyler.
M. Fuad Köprülü	<i>Türk Tarih-i Edebiyatı Dersleri</i>	1914	Osmanlıdan önceki ve Osmanlı sınırları dışındaki Türk edebiyatını da edebiyât tarihimizin alanı içine almıştır.

zım edebiyatımızla ilgili kısa bilgiler veren araştırmalar "G.B. Donado'nun *Türk Edebiyatı Üzerine Görüşler*'i (Venedik, 1688) ile Toderinin'nin *Türk Edebiyatı* (Venedik, 1787) adlı eserleri bunlar arasındadır, bu eserler modern anlamda birer edebiyat tarihi olmaktan uzaktır" (Sağlam 2006:11).

Tablo 2: Modern Metotlarla Yazılan Türk Edebiyatı Tarihleri:

M. Fuad Köprülü, Şehabeddin Süleyman	<i>Yeni Osmânî Tarih-i Edebiyatı</i>	1916	-Modern metotla yazılan ilk edebiyat tarihi çalışması. -Eserin "Mukaddime" ve " Medhal" bölümlerinde toplum-edebiyat ilişkisi, eserin ortaya çıkışında sosyolojik, psikolojik, vb. etkenler, edebiyatın diğer güzel sanatlarla ilişkisi, vb. dair ilk defa önemli bilgiler verilmiştir. -Türk edebiyatı tarihi iki büyük devreye ayrılmış: Âşık Paşa'dan Akif Paşa'ya kadar Arap ve Acem edebiyatı etkisi altında gelişen birinci devre; Akif Paşa'dan İtibaren Batı edebiyatından beslenen ve süren ikinci devre. Türk dilleri, kültürü, medeniyetleri; Osmanlıdan önceki Anadolu Türkleri hakkında bilgiler veren eserde, Mevlâna, Sultan Veled ve Yunus Emre'den bahsedilmektedir.
M. Fuad Köprülü	<i>Türk Edebiyatı Tarihi</i>	1921 (1926'da son şeklini alır)	-Bilimsel ve akademik olarak ilk edebiyat tarihidir. Bizdeki edebiyat tarihi anlayışı bu eserle değişmiştir. Türk edebiyatı ve Türk dilini Azerî ve Çağatay sahalarını da kuşatacak şekilde bir bütün olarak ele almak bu eserle başlar. -Türk tarihinde biri İslamiyet'in kabulü, diğeri Batı medeniyetine yöneliş olarak iki dönüm noktası olduğunu düşünür; bu nedenle İslamiyet öncesi, İslamiyet'ten sonra ve Batı medeniyetine yöneliş olmak üzere üç devrede tasarlamış ancak başlangıçtan XV. yüzyıla kadar olan devreyi ele alabilmiştir. -Kendinden sonraki çalışmalara hem metot hem de tasnif olarak büyük ufuklar açmıştır.
İbrahim Necmi	<i>Tarih-i Edebiyât Dersleri</i>	1922	Yazar eserini sosyal hayatın edebiyat üzerindeki etkisini esas alan bir anlayışla hazırlamıştır. Türk edebiyatını iki ayrı devreye ayırmış ve her iki devreyi de yarımşar asırlık periyotlar halinde iki ayrı ciltte incelemiştir.
İsmail Habib	<i>Türk Teceddüd Edebiyatı Tarihi</i>	1924	-Devirlerin tasnifinde Köprülü'yü takip eder ve eserde üçüncü devre olan Batı etkisindeki Türk edebiyatını anlatır. -Kendinden öncekilerden farklı olarak Fransız edebiyatının Türk edebiyatı üzerindeki etkisine yer vermiştir.
İsmail Hikmet	<i>Türk Edebiyatı Tarihi</i>	1925- 1926	Eser dört ciltten oluşmaktadır.

Agâh Sırrı Levend	<i>Edebiyât Tarihi Dersleri</i>	1932	-Türünün Latin harfleriyle yazılmış ilk ürünüdür. -Çeşitli liselerde verdiği ders notlarından oluşturulmuş, ders kitabı olarak hazırlanmış olsa da önemli başvuru kaynaklarından biridir. -Türk dili ve edebiyatı bir bütün olarak ele alınmış ve edebiyat tarihi şair ve yazarlara göre değil edebî türlerin gelişimine göre özetlenmiştir.
Saadettin Nüzhet Ergun	<i>Tanzimat'a Kadar Muhtasar Türk Edebiyatı ve Numuneleri</i>	1931	Türk edebiyatı iki döneme ayrılmış: İslamiyet öncesi ve sonrası. Agâh Sırrı gibi edebî türlerin gelişimine göre eserini tasnif etmiş ve kitapta adı geçen yazar ve şairlerin eserlerinden verdiği örnekler çerçevesinde edebiyat tarihini anlatmıştır.
Mustafa Nihat Özön	<i>Metinlerle Muasır Türk Edebiyatı Tarihi</i>	1934	Tanzimat'tan sonraki edebî süreç edebî türlerin gelişimi esas alınarak örnek metinler etrafında incelenmiştir.
Orhan Rıza	<i>Türk Edebiyatı Tarihi</i>	1934	-Liseler için hazırlanmıştır. - Türklerin İslâmlık'tan önceki kaynaklarından eserin yazıldığı döneme kadar geçen edebî süre incelenmiştir.
Hıfzı Tevfik Gönensay, Nihat Sami Banarlı	<i>Türk Edebiyatı Tarihi</i>	1942	İslâmiyet öncesi Türk hayatıyla birlikte XIII. yüzyıldan Tanzimat'a kadar Anadolu, Çağatay, Azeri edebiyatlarıyla halk edebiyatını yüzyıllık dönemler halinde incelemişlerdir.
Ahmet Hamdi Tanpınar	<i>Ondokuzuncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi</i>	1942	-İki ciltten oluşan eserde edebiyat tarihine giriş kapısı olarak gördüğü Brunetiére'in türlerin gelişmesi, H. Taine' in zaman ve çevre, özellikle de Thibaudet'nin nesiller teorilerinden faydalanmış fakat konuların akışı içinde zaman, mekân, çevre, ırk, kültür, ekol gibi edebiyat tarihini etkileyen diğer faktörleri de dikkate alarak daha önceki metotlara bağlı kalmaksızın özel bir terkip yaratmıştır. -Medeniyet ve edebiyatımızın bugününü hazırlayan düşünce ve hayal değişiminin ne zaman başladığını, nasıl geliştiğini, edebî türlerin gelişimini, 19.yüzyılın önemli şahsiyetlerinin özelliklerini ve bu edebî şahsiyetlerin bugüne uzanan yolu nasıl inşa ve tayin ettiklerini incelemiştir. -Eser, medeniyetle beraber insanımızın ve dolayısıyla da edebiyatımızın değişimini incelemektedir.
Nihal Atsız	<i>Türk Edebiyatı Tarihi</i>	1943	Başlangıçtan Büyük Selçuklu'nun sonuna kadar Türk edebiyatının geçirdiği süreci incelemiştir.

Hıfzı Tevfik Gönensay	<i>Türk Edebiyatı Tarihi</i>	1944	Eserde Tanzimat'tan eserin yazıldığı döneme kadar olan süreç konu edilmiştir.
Nihat Sami Banarlı	<i>Resimli Türk Edebiyatı Tarihi</i>	1948	İki ciltten oluşan eserde, Türk edebiyatını destan devrinden Tevfik Fikret'e kadar olan şair ve yazarların eserlerinden örneklerle incelemiştir.
Vasfi Mahir Kocatürk	<i>Büyük Türk Edebiyatı Tarihi</i>	1964	Türk edebiyatını başlangıçtan XIV. yüzyıla kadar özetlemiş ve bu tarihten itibaren halk, divan ve tekke edebiyatını yüzer yıllık dönemler halinde kaleme aldıktan sonra Batılılaşma sürecini 1960'lı yıllara kadar incelemiştir.
Ahmet Kabaklı	<i>Türk Edebiyatı</i>	1965- 1966	Üç ciltten oluşan eser kendinden önce yayımlanan eserlerde kullanılan metotlarla yazılmıştır.
Ağâh Sırrı Levend	<i>Türk Edebiyatı Tarihi</i>	1973	Edebiyat tarihimizin başlıca sorunları, Arap ve Fars edebiyatları üzerinde durulmuş ve edebiyat tarihimizin kaynakları bölümünde Türk edebiyatı tarihinin yerli yabancı bütün kaynakları alt başlıklar halinde verilmiştir.
Kenan Akyüz	<i>Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri</i>	1969	1718'den itibaren Osmanlı toplumundaki siyasî ve sosyal gelişmeleri özetleyen bir girişten sonra edebiyatımızın 1860-1923 yılları arasındaki gelişimini Tanzimat devri edebiyatı, Servet-i Fünûn devri edebiyatı, Servet-i Fünûn dışındaki edebiyat, Fecr-i Âtî devri, millî edebiyat devri başlıkları adı altında şiir, tiyatro, roman ve hikaye, mizah ve hiciv, edebî tenkit türlerini esas alarak incelemiştir.

N. Sağlam, Türk edebiyatı tarihi yazımında tatmin edici bir eserin ortaya çıkamayacağı konusunda alan uzmanları (Ağâh Sırrı Levend, Mehmet Kaplan, Faruk Kadri Timurtaş, Ali Nihat Tarlan, Muhsin Ziya, Ömer Faruk Akın gibi) arasında güçlü bir eğilimin olduğunu belirterek, bu konuda dile getirilen görüşleri özetleyerek altı başlık altında toplar (2006: 19-26). Ana hatlarıyla verilen bu görüşlere bakıldığında sorunlar üç kategoride ele alınabilir:

- Maddi sorunlar: Kaynak metinlere erişimi zorlaştıran birçok engel, araştırmacılar için en temel problemlerden birini oluşturmaktadır: eserlerin ancak belli kütüphanelerde yer alması, kütüphanelerde doğru ve eksiksiz kataloglamanın olmayışı, kullanıma açılmayan arşiv belgeleri, vb.
- Alt yapı oluşturacak çalışmaların eksikliği ve yetersizliği: Bütüncül bakışı oluşturmada ana malzemeyi oluşturacak kurucu çalışmaların (monografi, biyografi, vb.) tamamlanmamış olması ya da bu kategoride yer alan çalışmaların yüzeysel ve bilimsel ciddiyetten uzak olması nedeniyle kapsamlarının yetersiz kalması.

- Metot problemi: Eldeki malzemenin seçiminden işlenmesine, bütüncül bir senteze ulaşmada yaşanan en temel problem metottur. Burada iki sorun iç içe geçmiş görünmektedir. Öncelikle edebiyat tarihinde belli şahsiyetler etrafında oluş(turul)an kanon ve buna bağlı olarak diğer şahsiyetlerin gözden kaçırılması. Diğer ve en önemli problem ise, daha önce de belirtildiği gibi, edebiyat tarihi yazımında metodu belirleyecek eleştiri kuramları ve edebiyat biliminin kavramlarıyla kurulan ilişkinin yetersizliği.

Edebiyat biliminde edebiyat kuramı, edebiyat eleştirisi ve edebiyat tarihi alanlarının edebiyat tarihiyle ilgili bölümü Türkiye’de yeterince ve bütün boyutlarıyla tartışılmadığı için, kabul edilen edebiyat tarihleri bugüne kadar süregelmışlerse de yeterli değildir.

Günümüzde edebiyat tarihi alanında Batı’da da edebiyat tarihlerinin yazımına ilişkin yeni öneriler, yerleşik yargılara karşı fikirler yer almaktadır. Edebiyat tarihi yazımındaki –özellikle roman türüne yönelik– önemli itirazları olan Franco Moretti (2005), edebiyat tarihine Hegelci ilerlemeci yaklaşımın dışında yeni bir kuramsal çerçeve geliştirilmesinin gerekli olduğu düşüncesini ileri sürer ve edebiyat tarihindeki dönüşümlerin evrim kuramı çerçevesinde yorumlanabileceğini söyler. Moretti’nin önerisi roman türünün tarihinin yazımında alternatif yaklaşımların geliştirilmesi gerekliliğini göstermesi bakımından oldukça önemlidir. Türk edebiyatı tarihinde ele alınan eserlere yönelik olarak farklı okumalara olanak sağlayan bu tür yeni yaklaşımlar, edebiyat tarihimize “metot/yöntem” konusunda önemli ufuklar açmakta, yerleşik yargıları yerinden eden araştırmaların ortaya çıkmasını sağlamaktadır.⁵

Bu belirlemeden de anlaşılacağı gibi, edebiyat kuramı, eleştirisi bağlamındaki yeni yaklaşım ve ölçütler temelinde yapılacak edebiyat tarihi araştırmaları çok daha verimli olacak; –örneğin sıklıkla tanık olduğumuz– edebiyatın dönemselleştirilmesinde eksen alınan siyasi değişimlerle etkileşimi yüzeysel değerlendirmelerden kurtulacaktır. Buradaki kasıt, siyasal, toplumsal değişimlerden bağımsız bir edebiyat tarihi değil, aksine edebi eserlere basit bir toplumsal çıktı muamelesi yapılmasına yönelik

5 Bu çerçevede Şeyda Başlı’nın (2010) çalışması anılabilir. Başlı, edebi açıdan neyin “değerli” veya “temsil edici” olduğunun saptanmasıyla ilgili olan kanon inşasının daima kültürel kimlik tanımlarına yönelik politik bir etkinlik olduğunu belirterek (s. 10), Cumhuriyet sonrası eleştirilerde Osmanlı romanlarının ‘aşırı Batılılaşmış züppe tipi’ni merkeze alarak yorumlamasının, yapıtların Osmanlı Batılılaşmasının ‘hata’larını gösteren alegoriler biçiminde okunmasıyla sonuçlandığına (s. 189) dikkat çeker. Osmanlı romanları bağlamında özcü bir yaklaşımla tanımlanan Doğu ile Batı karşıtlığı yerine, edebi kültürlerin etkileşiminden söz edilmesini önererek farklı edebi geleneklerin her birinin uğradığı dönüşüm sonucunda ulaşılan yeni bir anlatı yapısının varlığını (s. 51) ortaya koymaya çalışır.

itirazdır. Tarihsel dönemler değiştiğçe kurumların ağırlığı, işlevi ve toplumsal yapıdaki konumları değişir. Moretti (2005: 31) tarihsel kurumların gelişim ritimlerinin aynı olmadığını hatırlatarak edebiyat dışı bir olgunun edebiyat tarihine dâhil edilmesinde temkinli davranılması gerektiğine dikkat çeker.

Çocuk Edebiyatı Tarihi Yazımında Karşılaşılan Sorunlar

Öncelikle, Türk edebiyatı tarihi yazımına ilişkin buraya kadar bahsedilen sorunların, kaçınılmaz olarak Türk çocuk edebiyatı tarihi yazımına da yansdığı belirtilmek gerekir. Sadece Türk çocuk edebiyatı değil, genel anlamda çocuk edebiyatının sınırlarını, içeriğini ve niteliklerini belirlemede sorun yaşanmaktadır. Çocuk edebiyatı “çocukluk çağında bulunan kimselerin hayal, duygu ve düşüncelerine yönelik sözlü ve yazılı bütün eserleri kapsar” (Oğuzkan 1983:12). “Çocuk edebiyatı; çocukların büyüme ve gelişmelerine, hayal, duygu, düşünce yeteneklerine, zevklerine hitap eden, eğitirken eğlenmelerine katkıda bulunan sözlü ve yazılı verimlerdir” (Yalçın&Aytaş 2002:5). “Çocuk edebiyatı, iki yaştan başlayarak ergenlik dönemine kadar geçen süreçte çocukların hayat tecrübeleri, ilgi, ihtiyaç, gelişim ve algılama düzeylerine uygun olan bütün nitelikli (estetik ve edebî) metinleri kapsar (Sınar 2006:175). “Gelişme çağındaki çocukların duygu ve düşünce dünyasına, anlama ve kavrama becerilerine seslenen edebiyata çocuk edebiyatı denir” (Şimşek 2006:543). “Çocuk edebiyatı erken çocukluk döneminden başlayıp ergenlik dönemini de kapsayan bir yaşam evresinde, çocukların dil gelişimi ve anlama düzeylerine uygun olarak duygu ve düşünce dünyalarını sanatsal niteliği olan dilsel ve görsel iletilerle zenginleştiren, beğeni düzeylerini yükselten ürünlerin genel adıdır (Sever 2007:9)”. Alan uzmanlarının “çocuk edebiyatı” tanımına bakıldığında, çocuk edebiyatının pedagoji, psikoloji ve edebiyat biliminin birikimleriyle disiplinlerarası, daha doğrusu disiplinlerüstü bir bakış açısına ihtiyaç duyduğu açıktır. Bu çok yönlü içerikle, çocuk edebiyatının ölçütlerini oluşturmak ve çocuk edebiyatı tarihi içinde değerlendirecek eserleri belirlemek büyük bir zorluk taşımaktadır.

Ayrıca çocuk edebiyatının, “çocuk ve gençlik edebiyatı” olarak genişletilmiş bir başlıkla son yıllarda araştırmalara konu olması “genç” tanımlamasına ilişkin farklılıkları da alana taşımaktadır. Bugün gençlik edebiyatı kavramının tam olarak yerleştiği Almanya’da bile kavram üzerine tartışmalar sürmektedir (Özyer 1994, aktaran Doğan 2010:112).⁶

6 “Özyer’e göre gençlik edebiyatı kavramının tam olarak yerleştiği ülke Almanya’dır ve kavram üzerine tartışmalar hala devam etmektedir. “Örneğin Dahvendorf gibi birçok araştırmacılar gençlik edebiyatının gençlik çağında okunanların tümü diye adlandırırken, bazı araştırmacılar gençlik edebiyatını, belirli ve sınırlı okuma imkanı olan durumdan kurtarıp değişik açıklama-

Edebiyat bilimi ve sanatı, çocuk edebiyatında son derece sınırlandırılmış bir amaç ve işlevle tanımlanır: “Çocuklara yaşam ve insan gerçeğine ilişkin sanatçı duyarlılığı ile kurgulanmış ipuçları sunmak, anadilinin kullanım olanaklarını sezdirmek ve onları yazılı kültürle sağlıklı ve sürekli iletişim kurabilen bireyler kılabilmek, çocuk edebiyatının temel amacı olmalıdır” (Sever 2007:190). Yine çocuk edebiyatın en temel işlevlerinden biri olarak çocuklara okuma sevgisi ve alışkanlığı kazandırması olarak tanımlanmaktadır. Bu çerçevede açıkça görüldüğü üzere pedagojik bakış açısının çocuk edebiyatında öncelikli olduğu, ve edebiyatın en temel varoluş gerçeğiyle örtüşmediği görülmektedir. Eğitim bilimciler tarafından pragmatik bir işlevle ve eğitsel bakış açısıyla tanımlanan çocuk edebiyatı, çocukların bilişsel ve duyuşsal gelişimleri için bir araç olarak ele alınmaktadır.

Türkiye’de çocuk edebiyatının tanımı ve anlamı konusunda henüz bir sonuca varıldığı da söylenemez. 1970’lerden sonra yapılan tartışmalarla gündeme gelen çocuk edebiyatı ayrımı, edebî şahsiyetler ve bilim adamları tarafından değerlendirilmiştir: Ziya Gökalp çocuklar için ayrı bir edebiyata lüzum görmez (1924, aktaran Gökşen 1972:7). İ. H. Baltacıoğlu da “Çocuklar için özel bir edebiyat olamaz. Özel besin, özel hava, özel dil olmayacağı gibi. Çocuk da bir insandır ve adam olmaya adaydır. Çocuğun alacağı, yiyeceği, ve seveceği büyük adamlarınkinin aynı olacaktır” der. (1933, aktaran Gökşen 1972:7). Bu ayrıma ilk karşı çıkanlardan biri de Nurullah Ataç’tır. Ataç, çocuklar için yazılan kitapların büyükler için yazılanlardan ayrı olması gerektiğine inananlardan olmadığını ve onlara okutulacak kitapların büyükler için yazılanlar arasından seçilmesini önermektedir. Yaşar Kemal de bu konuda Çehov’un, büyükler için, çocuklar için ayrı ayrı ilaçlar var mı? Çocuklar için ancak dozlar değişir, sözünü hatırlatarak ayrı bir edebiyat biçiminin varlığını kabul etmese de çocuklar için yazmanın farklı olduğunu belirtir. Erdal Öz, bu konuda ayırım yapılarak çocuk ve yetişkin edebiyatının karşı karşıya getirilmesine karşı çıkar; Cemal Süreya bu konudaki düşüncelerini şöyle ortaya koyar: “Çocuk henüz ekmek diyemiyor da, epe diyorsa, biz ona kalkıp epe diye söz etmeyelim ekmekten. O zaman ‘epe’den ekmeğe geçişin süreci uzar, ya da biz uzamasını istiyoruz demektir. Çocuk edebiyatı budur.”

larda bulunmuşlardır. Örneğin Hermut Melzer gençlik edebiyatının üç olasılık içerdiğini söyler. Şöyle ki: 1. Gençler için yazılan edebiyat, 2. Gençler tarafından yazılan edebiyat, 3. Hem gençler, hem de yetişkinler tarafından okunan bazı eserlerin tümü. İsveçli edebiyat bilimcisi G. Klinberg’e göre gençlik edebiyatı kavramı beş olasılık içermektedir: 1. Öncelikle ve özellikle gençliğin zevk aldığı konuları kapsayan eserlerin tümü, 2. Salt gençlik için yazılan edebiyat, 3. Gençler tarafından yazılan edebiyat, 4. Gençler tarafından, yetişkinlerin edebiyatından seçilen metinlerin oluşturduğu edebiyat, 5. Genç kuşağın beğeniyle okuduğu çeşitli metinleri içeren edebiyat türü” (Doğan 2010:112).

Çocuk edebiyatı ayırımına Fakir Baykurt, Ülkü Tamer, Ayla Kutlu katılırken Yalvaç Ural çocuk edebiyatının pedagojik zorunluluklar içerdiğini söyleyerek yetişkin edebiyatında yazma özgürlüğünün geniş olduğunu belirtir (aktaran Şirin 2007: 54).

Çocuk edebiyatı kavramının tartışmalı boyutu ve kavramın içeriğindeki güçlü pedagojik vurgu, Türk edebiyatı tarihi yazımına ilişkin hâlihazırdaki problemlerin çocuk edebiyatı tarihi yazımına katlanarak yansımaya neden olmaktadır.

Edebiyat tarihinin içeriğinden yola çıkarak çocuk edebiyatı tarihi yazımı konusundaki problemleri şu şekilde sıralayabiliriz:

Edebiyat tarihi edebiyat bilimi alanında yer alan diğer iki alanla (kuram ve eleştiri) karşılaştırıldığında “millî” bir özellik taşır. Lanson’un edebiyat tarihi yaklaşımında yer aldığı gibi Köprülü (1989:4) de edebiyat tarihini “Bir milletin geçmişteki fikrî ve hissî hayatını göstermek itibariyle medeniyet tarihinin, yani bir milletin umumî tarihinin parçalarındandır” şeklinde tanımlar. Faruk K. Timurtaş’ın edebiyat tarihi tanımı da benzerdir: “bir milletin edebiyatının asırlar boyunca gösterdiği tekâmülü tam olarak inceleyen, edebî oluş ve cereyanları bir bütün olarak ele alıp onların siyasî, içtimai, ruhî ve fikrî muhit ve şartlarla ilgi ve münasebetini tayin ederek ve estetik değerini belirterek açıklayan bir bilim dalı” (1963, aktaran Sağlam 2006:9).

Millî unsurun temel kurucusu olan dil odağından bakıldığında;

1. “Türk Çocuk Edebiyatı” tanımlaması sorunlu bir içerik taşır. En genel yaklaşımla tarih boyunca iki koldan ilerleyen Türk dilinin Oğuz [Azeri, Türkmen, Anadolu, Kıbrıs, Balkan, vb] ve Kıpçak [Kırım, Kazak, Karakalpak, Özbek, Uygur, vb.] sahası içinde üretilen eserleri kapsamaması beklenen Türk çocuk edebiyatı eserleri, bu sürece kadar çocuk edebiyatı tarihimizi ele alan çalışmalarda Türkiye Türkçesiyle sınırlı kalmıştır. Agâh Sırrı Levend edebiyat tarihi yazımında tam da bu konuda izlenmesi gereken yöntemi şöyle işaret eder:

“TAHRİR LEHÇELERİ: [...] Türk lisanı, ta menşelerden itibaren, tarihî, coğrafi muhite göre birbirinden az çok farklarla ayrılan birtakım lehçeler vücutte getirmiştir. Türk edebiyatının tarihini yazacak müverrih, bütün bu lehçeleri, kendi hususiyetlerine göre ayıracak, mazideki seyrini ve tekâmülünü takip edecek, birbirine olan müteakıl tesirlerini tetkik edecektir” (Levend 1939:14-15).

Dolayısıyla yalnızca Türkiye Türkçesine ait malzemeleri değerlendirmekten ve diğer Türk lehçelerini dışarıda bırakmaktan doğan eksiklik söz konusudur. Örneğin, bugün edebiyatımızda yaygın olarak bilinen Nasreddin Hoca, Köroğlu veya Karacaoğlan gibi şahsiyetlerin Türk lehçelerindeki biçimleniş çocuk edebiyatı tarihimizde yer almamaktadır.

2. Öte yandan Türklerin yaşadığı coğrafyanın genişliği ve kültürlenme farklılığı eserleri de farklılaştırmaktadır. Örneğin Kırgız edebiyatında, kaynakları 12. yüzyıla kadar dayandırılan “Manas” destanı, bugünkü Kırgız sosyal hayatında ve edebiyatında yer alırken, Türk edebiyatının diğer sahalarında ve Anadolu Türk edebiyatında böyle bir sızma gözlenmemektedir. Anadolu coğrafyasında Beydeba’dan ziyade La Fontaine, Keloğlan’dan ziyade Hansel ve Gratel tanınmaktadır. Bunda şüphesiz, Tanzimat dönemine kadar Osmanlıda söz konusu olmayan çocuk edebiyatının Batılılaşma etkisiyle gündeme gelmiş olması ve kültürel anlamda yenileşmede ortaya çıkan bu boşluğu çevirilerle giderme ihtiyacının rolü büyüktür. Tanzimat’la başlayan yenileşme çabası içinde çeviri edebiyatı önemli yer tutar ve şekillendirici işlev görür. Türkçeye yapılan ilk çeviriler⁷ içinde dünya klasikleri olarak kabul edilen ve çocuk okurlar tarafından oldukça benimsenmiş olan eserler dikkat çekicidir. Bu tercih günümüzde de hem eğitim, hem medya tarafından desteklenerek kültürel politikaların yol hattını da işaret etmektedir.
3. Türk edebiyatı, “çocuk merkezli” bir edebi geleneğe sahip değildir; Türkler çocuğa değer verir ve onun yetişmesini önemser ancak çocuk bu değerden beslenmez. Çocuğa verilen değer inanca yaslanır. Türk edebiyatının en köklü anlatılarından *Dede Korkut*’ta bu inanç Bayındır Han’ın ağzından açıkça dile getirilir:

“Gine toy idüb attan aygır deveden buğra koyundan koç kırdurmuş idi. Bir yire ağ otağ bir yire kızıl otağ bir yire kara otağ kurdurmuş idi. Kimün ki oğlı kızı yok, kara otağa kondurun, kara kiçe altına döşen, karakoyun yahnisinden önine getirün yir ise yisün yimes ise tursun gitsün dimiş idi. Oğlu olan ak otağa, kızı olan kızıl otağa kondurun, oğlu kızı olmayanı Allah Teala kargayıpdur biz dahi kargaruz” (Ergin 2004: 78).

Boğaç Han, cömertlik ve yiğitlik göstermesi konusunda eğitilir ve ancak bir marifet gösterdiğinde ad alır (Ergin 2004); çocuklar sadece çocuk olmaktan kaynaklanan bir değere sahip değildir.

7 Yusuf Kâmil Paşa’nın Fenelon’dan yaptığı *Telemak* (1861) ilk çeviri olarak kabul edilir. Devamında Daniel Defoe’nun *Robinson Cruseou* Ahmet Lütfi tarafından *Hikaye-i Robinson* (1864); Jonathan Swift’in *Gulliver* romanı Mahmud Nedim tarafından *Gulliver Nam Müellifin Seyahatnamesi* (1872); Jules Verne’in *Gizli Ada* (1869), *Seksen Günde Devrialem* (1889), *İki Sene Mektep Tatili* (1891) Ahmet İhsan Tokgöz çevirisiyle; *Merkezi Arza Seyahat* (1885), *Beş Hafta Balon ile Seyahat* (1888) Mehmet Emin çevirisiyle yayınlanmıştır. Ayrıca bu dönemde Şinasi, Recaizade M. E. ve Ahmet Mithat Efendi’nin La Fontaine ve diğer şair, yazarlardan şiir ve düzyazı şeklinde çevirdikleri fabl türünde kısa hikâye ve uyarlamalar vardır.

Sözlü geleneğimiz içinde çocuk merkezli olarak işaret edilen “ninni”ler bile doğrudan çocuğa hitap etmez. Ninnilerin çocuklar üzerindeki yatıştırıcı etkileri ve anadilleriyle ilgili ilk ses edinmeleri bakımından önemliyse de, çocuk, ninninin semantik içeriğiyle bağlantı kur(a)maz. Dolayısıyla burada bir edebiyattan ziyade bir iletişim işlevinden bahsetmek olanaklıdır. Keza çoğu ninninin semantik içeriğine bakıldığında, anne için bir iç dökme, bir mahremiyet alanı olduğu düşünülmektedir.⁸ Sözelimi Anadolu’dan derlenen aşağıdaki ninni örneklerinde bu durum bariz olarak görülmektedir:

“Ninni eder ben yanarım, “Evve derim birim birim,
Gözlerimden kan ağlarım, Dert yürekte dürüm dürüm,
Babası gitti elimden, Yavrum derdim sana derim,

Yavrumla gönül eğlerim!” (Çelebioğlu 1982: 314) Ninni yavrum
ninni!”(Çelebioğlu 1982: 302)

Aynı durum Özbek ninni örneğinde
“Olmali boqqa kirib, alla,
[Elma bahçesine girdim, ninni]
Şaftolida sindi golim, alla.
[Şeftaliyi istedim, ninni]
Yahşini izlab yurib, alla,
[İyisini arayıp durup-ararken-]
Yomon bilan otdi umrim, alla-ya alla.
[Kötüyle geçti hayatım, ninni]” (Safarov 1999: 77)

Keza Türkmen ninni örneğinde de vardır:

“Hüvdi diydim, hüvdi yandı,
Ömrüm beyhude yandı,
Menin çeken ahımdan,
Balıklar suvda yandı” (Kılıç 2007: 278)

Osmanlı dönemi edebiyatında terbiye edilmesi bağlamında son derece sınırlı bir şekilde edebiyata konu olan çocuk, Tanzimat döneminde de benzer yaklaşımla ele alınır; ancak bu dönemde, Batı düşüncesinin etkisiyle çocuklara yönelik kitapların gerekliliğiyle, edebiyatı eğitimin aracı olarak gören Tanzimatçılar çocuğa eğilmeye başladılar. Çünkü “Osmanlı döneminde [de] çocuklar için yazılmış ve eğitim-öğretim için kaynak ve araç olmuş kitaplar dışında, çocuk edebiyatı şemsiyesi altında toplanacak herhangi bir eser yoktur” (Koz 1993, aktaran Şirin 2007: 50).

8 Bu görüşler Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde Emine Kırca tarafından çalışılan “Türk Dünyası Ninnilerinde Anlam Arka Planı” başlıklı doktora tezinin danışmanlığını yürüten Doç. Dr. Metin Özarslan ile yapılan görüşmeden alınmıştır.

4. Edebiyat tarihi konusundaki görüşlerin hemen hepsi edebiyat tarihinin, “tahliller mahsulü bir terkib eser olma[sı]” (Köprülü 1989: 22), belirtilen pek çok “içtimaî, ruhî ve fikrî muhit ve şartlarla ilgi ve münasebetini tayin et[mesi]” (Timurtaş 1963), “edebî eseri doğuran psikolojik ve sosyolojik amilleri” (Okay 2005: 206) içermesi düşüncesinde birleşirler. Bu bağlamda, edebiyat tarihi içinde çocuk edebiyatı tarihi yazmak en problemlidir. Sosyal tarihimiz içinde en az bilinen alan olması ve çocukluğa ilişkin kültürel tarihimize ilişkin bilgilerin çok genel, sınırlı nitelik taşımasıdır. Çocuk edebiyatı tarihi yazımında, çok yönlü ilişkileri ele alarak bir “terkip” yapılmak istendiğinde katkı sağlayacak diğer disiplinlerdeki eksikliklerin de giderilmesi gerekmektedir. Bu konuda Türkiye’deki çalışmalar oldukça yenidir. En kapsamlı çalışma olması nedeniyle Bekir Onur’un *Türkiye’de Çocukluğun Tarihi: Çocukluğun Sosyo-Kültürel Tarihine Giriş* (2005) kitabı anılabilir.⁹
5. Edebiyatımızda yer alan eserlerin hangisinin çocuk edebiyatı alanına dâhil edileceği tartışmalıdır. Pek çok yazar çocuğa yönelmek amacıyla eser üretmemekle beraber, çocuk okurlar tarafından benimsenmiş ya da araştırmacılar tarafından bu alana dâhil edilmiştir. Batı edebiyatında da Türk edebiyatında da çocukların ilgisine mazhar olan pek çok eserin onlar için yazılmadığı bilinmektedir. Türkiye’de, 2003’ten itibaren Talim ve Terbiye Kurulu kararı ile yardımcı ders kitapları uygulaması, yerini zorunlu kitap uygulaması listesine bırakmıştır. Bu listelerde ilköğretim okulları için belirlenen okuma kitapları pek çok alan uzmanı tarafından da ağır eleştiriye uğramıştır. Dolayısıyla hangi yazarın/şairin ya da eserin temsil edici olduğu tartışmalı bir alandır. Bu listede yer alan çoğu eser, genel edebiyat içinde de yer alan eserlerdir. Örneğin, *Uluç Reis* (Halikarnas Balıkcısı), *Miskinler Tekkesi* (Reşat Nuri G.), *Gulyabani* (H. R. Gürpınar).
6. Çocuk edebiyatı tarihi, önemli ve kapsamlı Türk edebiyatı tarihleri içinde yer almamaktadır.¹⁰ Çocuk edebiyatıyla ilgili alana son yıllarda yazılan kapsamlı edebiyat tarihlerinde rastlanmaktadır. Örneğin: her ikisi de 2006’da yayınlanan *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*’nde (*Türkiye’de Çocuk Edebiyatı Araştırmaları* başlığıyla) ve *Türk Edebiyatı Tarihi*’nde (*Çocuk Edebiyatı* başlığıyla) çalışmaları verilebilir.¹¹

9 1994’te Bekir Onur tarafından kitaplaştırılan “Toplumsal Tarihte Çocuk Sempozyumu 23- 24 Nisan 1993” ve yine Bekir Onur’un *Türk Modernleşmesinde Çocuk* (2009) adlı kitabı anılabilir.

10 Alfabetik düzenlemeye dayalı genel ansiklopedilerde çocuk edebiyatı maddesi altında çocuk edebiyatı tarihine kısaca değinilmiştir. Örneğin: Ağâh Sırrı Levend, (1964), *Türk Ansiklopedisi*, Cilt XII, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, s. 98-100; *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, Devirler, İsimler, Eserler, Terimler* (1977), İstanbul: Dergah Yayınları, s. 154-160.

11 Edebiyat tarihlerinde çocuk edebiyatı bölümünün Batı’daki durumunu Cemil Meriç şöyle ak-

7. Türkiye’de üniversitelerde bugüne değin “çocuk edebiyatı anabilim dalı” kurulmamıştır. Alanda yer alan eserlerin, bilgilerin ve araştırmaların bilimsel kurumsallaşmayla çok daha yetkin düzeye geleceği şüphesizdir. Bu kurumsallaşmanın, alana özgü kurulacak enstitü, kütüphane ve vakıflarla da desteklenmesi gerekir.

Çocuk edebiyatı konusunda yapılan akademik çalışmaların geçmişine bakıldığında, lisans düzeyinde yapılan çalışmaların 50’li yıllara dayandığı ve çoğunun kütüphanecilik bölümünde yapılan çalışmalar¹² olduğu görülür:

Bu çalışmaları takiben bibliyografyalarda 1980'lere kadar alanla ilgili çalışmalara ulaşılamamıştır. Yine bu bibliyografya sayesinde, 1980 sonrası yapılan çalışma¹³ olarak ulaşılan künye:“ Sayın, Emine. Çocuk Edebiyatı, İstanbul Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Lisans Tezi, 1982”dir. Bu belirlemelerden hareketle 1950’den önce akademilerde çocuk edebiyatı alanında çalışmaların yer almadığı ve uzun bir süre çocuk edebiyatı çalışmalarının “Kütüphanecilik, Basım ve Yayın, Çocuk Gelişimi, Ev Ekonomisi, Güzel Sanatlar, Resim, Resim Öğretmenliği” alanları altında değerlendirildiği görülmektedir.

8. Çocuk edebiyatı altında yer alan ürünler, yetişkin ya da genel edebiyat altında yer alan ürünlere göre daha fazla ve farklı bir çeşitlilik göstermektedir. Edebiyat bilimi açısından tür tanımına girmeyen; ancak çocuk edebiyatı altında eğlenme ve eğitme amacına bağlı olarak ortaya çıkan bu çeşitliliği (örneğin, çocuk oyunları veya eserlerin görsel düzeni konusunda alana özgü duyarlılıklar) edebiyat kuramı ve eleştirisi açısından değerlendirmek olası değildir.
9. Türkiye’de çocuk edebiyatı öğretimi oldukça zayıftır. Bu durum alana yönecek araştırmacıları yeterli donanıma kavuşmasını, alanındaki sorunlarını fark etmesini engellemekte ve yapılan araştırmaların ciddiyetini ve titizliğini etkilemektedir. Lisans eğitiminde okutulan Çocuk edebiyatı dersleri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

tarır: “Batının edebiyat tarihlerinde, çocuk edebiyatı diye bir bölüm yok. 1958’de yayımlanan son büyük edebiyat ansiklopedisinin üçüncü cildi Fransa’ya ayrılmış. Eserin sonunda ‘marjinal edebiyatlar’ bölümü içinde çocuk edebiyatı da yer almış” (Meriç 1987:7).

12 Bu çalışmalar şunlardır: (Memişoğlu 1955), (Tanık 1958), (Norman 1959), (Kurdoğlu 1962), (Baran, 1963). Geniş bilgi için bkz. (Gürel-Şimşek 2005).

13 1980 sonrası yapılan diğer akademik çalışmalara örnek olarak şunları sayılabilir: (Gültekin 1987), (Gönen 1988), (Baral 1989), (Erdoğan 1989), (Karnal 1989), (Öncül 1989)

Tablo 3: 2006-2007 Eğitim Fakülteleri Lisans Programlarındaki Çocuk Edebiyatı Derslerinin Durumu

Programın Adı	Dersin Adı	Okutulduğu Yarıyıl	Haftalık Teorik, Uygulama Ders Saati ve Dersin Kredisi		
			Teorik	Uygulama	Kredi
Okul Öncesi Öğretmenliği	Çocuk Edebiyatı	IV	3	0	3
			2	0	2
Sınıf Öğretmenliği	Çocuk Edebiyatı	IV	2	0	2
Türkçe Öğretmenliği	Çocuk Edebiyatı	V	2	0	2

10. Türk çocuk edebiyatı tarihi yazımında en temel ve belirleyici sorun çocuk edebiyatı eleştirisinin yokluğudur. Edebiyat teorisinden ve eleştirisinden yeterince beslenmeyen çocuk edebiyatı, nitelikli ve kapsamlı bir çocuk edebiyatı tarihi yazılmasının önündeki en büyük engeldir. Çocuk edebiyatı eleştiri geleneğinin oluşmamasını M. Ruhi Şirin şu nedenlere bağlar: Çocuk edebiyatının küçümsemesi ve çocuk edebiyatı ortamının kültürel düzey düşüklüğü; farklı çocuk anlayışı çevrelerinin nesnel olmayan ideolojik yaklaşımlar içeren eleştiriler, eleştiri disiplininin yoksun yazarların yarattığı kafa karışıklığı, çocuk edebiyatının üniversitelerde araştırma ve inceleme konusu yapılmasının gecikmesi ve, çocuk ve çocuk edebiyatı entelektüel geleneğinin olmayışı (2007:81), çocuk edebiyatı öğretiminin yetersizliği, örgün eğitimde çocuk edebiyatından yararlanma geleneğinin olmaması (2007a: 83), yüzyıllık dönemde, modern Türk çocuk edebiyatını eleştiri bağlamında değerlendiren araştırmalarının olmaması; çocuk edebiyatımızın psikolojik, pedagojik, estetik, sosyolojik ve ideolojik-toplumsal vb. eleştiri teori ve yöntemlerinin konusu olacak şekilde çok alanlı yaklaşımla değerlendirmekten de henüz çok uzak olunması (2007a: 86-87).

M. Ruhi Şirin'in ortaya koyduğu tespitlerin aynı anda birkaçını, *Çocuk Edebiyatında Türler* (2009) adlı kitapta kolaylıkla görebiliriz. "Hikâye Türleri" (s. 110) alt başlığında, modern hikâyede yer alan iki farklı tarz (Maupassant ve Çehov) bir çizelgeyle karşılaştırılmaktadır:

Maupassant Tarzı Hikaye	Çehov Tarzı Hikaye
Serim, düğüm, çözüm bölümü var.	Serim, düğüm, çözüm bölümü yok.
Hayat tabii değildir.	Hayat olabildiğince tabiidir.
Gücünü olaylardan alır.	Gücünü durumlardan alır.
Sosyal muhteva güçlüdür.	Sosyal muhteva gündeliktir.
Kahramanlar özenle seçilir.	Kahramanlar özenle seçilmez.
Karamsar bir atmosfer vardır.	Mizahi bir atmosfer vardır.
Mekan-insan ilişkisi güçlüdür.	Mekan üzerinde çok durulmaz.
Anlatım teferruatlıdır.	Anlatım daraltılmış, sadeleştirilmiştir.
Okutma amaçlandırmıştır.	Sezdirme amaçlanmıştır.

Burada kullanılan neredeyse her “terminoloji” edebiyat bilimi açısından açıklanmaya muhtaçtır. *Hayatın tabii değil*’dir den, anlatım *daraltılmış, sadeleştirilmiş*’ ifadesine (bu iki sözcük yakın anlamlı kullanılmış, bir de böylesi bir semantik hata var) kadar; *karamsar* (gerilim?) ve *mizahi* (*ironi*?) atmosfere.¹⁴ Yine bu tablolaştırma “mekan”, “kişi”ler ve olaylar/durumlar üzerine belirlemeler yer almakla birlikte anlatı türü metinlerin dört temel ögesi olan “zaman” konusunda değerlendirme yapılmayıp dikkat çekicidir. Bu karşılaştırma içinde belki de en önemli ve rahatsız edici tanımlama “kahramanlar özenle seçilir/seçilmez” ifadesidir. Edebiyat bilimi açısından terminolojik karşılığı olmayan bu ifade; varlığını ilk hissettirmeye başladığı dönemden itibaren “hafifsenme” endişesini taşıyan çocuk edebiyatı alanına karşı büyük bir haksızlıktır. Dolaşıma giren, hepsi akademisyenlerden oluşan yazar kadrolarının bu konuda göstereceği özen şüphesiz ki çok önemlidir.

Çoğu üniversitelerde ders kitabı olmaya namzet bu yayınlar, kuramsal ve eleştirel bakışı yeterince içermediği için bire bir çocuklarla karşılaşacak, onları edebiyatta yönlendirecek aday eğitimcileri de yanıltmaktadır.

11. Bugünkü edebiyat eleştirisinin alandan uzak durması ve daha çok eğitimcilerin bu alana yoğunlaşması, çocuk edebiyatı eleştirisinde pedagojik/eğitsel ölçütlere göre belirlenmesine neden olmaktadır. Bu zamana kadar çocuk edebiyatı eleştirisi altında yapılan çalışmalar ise üç başlık altında değerlendirilebilir: “Yazar-okur eksenli ve çoğunluğu ticari amaçlı kitap tanıtım yazıları, bir. Genellemeci tutumla yazılan çocuk edebiyatı yazıları, iki. Akademik düzlemde yapılan sınırlı ve karşılaştırmalı teorik çalışmalar, üç” (Şirin 2007a: 86-87).

14 Durum hikâyelerinde kullanılan bir diğer alt başlık “atmosfer” hikâyeleridir. Dolayısıyla burada kavramların yanlış kullanılması bir tarafa terminoloji konusunda büyük eksiklik göze çarpmaktadır.

12. Edebiyat tarihi yazımında en önemli unsurlardan biri edebiyatın gelişim evrelerini ve eğilimlerini içeren dönemselleştirme sorunudur. Türk çocuk edebiyatının gelişim evreleri ve eğilimlerini değerlendirmede yeterli kapsamda araştırmalar yer almamaktadır. Bu konuya değinen pek çok eserde çok sınırlı verilen çocuk edebiyatımıza ilişkin bilgiler kimi eserlerde başlık olarak hiç açılmamaktadır. Çocuk edebiyatımızı dönemselleştirmede görülen genel eğilim ise “Cumhuriyet öncesi ve sonrası” olarak ortaya çıkmaktadır.

Alanın, üniversitelerde ders kitabı olarak okutulmak üzere ele alındığı kimi ilk çalışmalarda (Enver Naci Gökşen 1972, Ferhan Oğuzkan 1977) Türk çocuk edebiyatı tarihi türlerin altında yer alan yazar/şair ve eser adları ve kimi örnekler aracılığıyla yer bulmaktadır. Enver Naci Gökşen “Edebiyat ve Çocuk Edebiyatı” bölümü altında “dünya çocuk edebiyatının başlangıcı”na değindikten sonra “çocuk edebiyatımızın başlangıcı” alt başlığında 1,5 sayfalık bilgi vermektedir.¹⁵

“Çocuk Edebiyatı Tarihi”nin özellikle 2000’li yıllarda yayını artan çocuk edebiyatı kitaplarında genel olarak başlık olarak açıldığı görülmektedir:

Alemdar Yalçın ve Gıyasettin Aytaş (2002), “Türkiye’de Çocuk Edebiyatının Gelişimi” başlığı altında yaklaşık 4 sayfalık bir bölüm ayırmışlardır. Yazarlar, çocuk edebiyatı tarihi içeren bu bölümü başlıklandırarak ayırmamış, paragraf girintisiyle gelişimleri işaret etmişlerdir. Gökşen’in kitabında da yer alan başlangıç bilgilerinden sonra Tanzimat döneminde yapılan çeviri ve kimi örnekler verilmiş; milli edebiyat dönemi; Cumhuriyet’in kuruluşu sonrası ve harf inkılâbı gelişmelerinin ekseninde ele alınmış bundan sonraki tarihsel seyir 10’lu yıllarla (1940, 1950, 1960, 1970), birkaç paragrafla aktarılmıştır. Yalçın ve Aytaş’ın kitaplarında türler altında edebiyat tarihi bilgileri yer almamaktadır.

Hıfzı Toz (2007) “Türkiye’de Çocuk Edebiyatı” adlı 10 sayfalık bölümde, “Cumhuriyet öncesi Türk çocuk edebiyatı”, “Cumhuriyet sonrası Türk çocuk edebiyatı” adıyla dönemselleştirmiş; Cumhuriyet sonrasını 10’lu yıllarla 1990’lara kadar getirmiştir. Ortak yazarlı bu kitapta, türler altında da edebiyat tarihi konusunda bilgiler yer almaktadır.

15 Bu bilgiler yazılı Türk çocuk edebiyatı öncesinde sözlü kültürde yer alan kimi türleri ve örneklerine (tekerleme, masal, efsane, bilmece, destan, Nasreddin Hoca fıkraları, Köroğlu, Dede Korkut Hikayeleri, Battal Gazi) sadece değinilmektedir. Klasik edebiyatta yer alan Nâbî’nin *Hayriye*’si (1701); Sümbülzâde Vehbî’nin *Lütfiye*’si (1791); Kayserili Dr. Rüştü tarafından yazılan ve ilk Türk alfabesi olarak kabul edilen *Nuhbetül-İtfal* (1852) ve 1869’da çıkan ilk çocuk dergisi *Mümeyyiz*’in adı geçmektedir.

Beş yazarlı ve iki editörlü Çocuk Edebiyatı (2007)'ında ise böyle bir başlık hiç açılmamış; ele alınan türlerin altında edebiyat tarihine ilişkin bilgiler verilmemiştir.

Tacettin Şimşek (2005), Türkiye'de çocuk edebiyatını; Klasik dönem, Tanzimat, Meşrutiyet ve Cumhuriyet olarak incelemiş, bu incelemeye 10 sayfalık bir bölüm ayırmıştır. Cumhuriyet dönemini 2000'li yıllara getiren Şimşek, hem dönemselleştirmede hem de yazar ve eser örneğiyle diğer kitaplara göre zengin bir içerik sunmaktadır. Ayrıca yazar, türler altında da edebiyat tarihini örnek metinlerle vermektedir.

Alev Sınar Çılgın (2007), "Dünyada Çocuk Edebiyatının Gelişmesi" bölümü altında yüzyıllara bölerek ve yüzyılların isimleriyle (18.yüzyıl, 19.yüzyıl ve 20.yüzyıl) başlıklandırarak anlatmasına karşılık, "Türkiye'de Çocuk Edebiyatının Gelişmesi" (55-73) adlı bölümde hiçbir ara başlık kullanmamış; dönemleştirmeler diğer eserlerde de görüldüğü gibi (Tanzimat, II. Meşrutiyet, Milli edebiyat, Cumhuriyet ve sonrası) olarak paragraf girintileriyle sunmuştur.

Çocuk edebiyatı tarihi konusunda en detaylı ve kapsamlı öneri, Mustafa Ruhi Şirin'den gelir:

"Geleneksel çocukluğun modernleşme eğilimlerini, Meşrutiyet ve Tanzimat dönemleri ile, başlı başına çocuk modernleşmesi sayılan Cumhuriyet dönemi içinde ayrı ayrı değerlendirmek gerekir. [...] Cumhuriyet dönemi çocuk edebiyatı üç farklı evreden oluşur: Bir, 1970'lere kadar [...] didaktik anlayışın egemenliğini sürdürdüğü eğitim ağırlıklı çocuk edebiyatı evresi. [...] İki, 1970'ten 1980'lerin ortalarına kadar süren, değişen dünya görüşü savunucularının güdümlü, ideolojik, kurtarıcı ve sosyal içerikte çocuk kitabı yazmaya yöneldiği ve kalıcı çok az sayıda kitabın geride kaldığı politik söylem ağırlıklı çocuk edebiyatı evresi. Üç, çocuk gerçekliğine dayalı, poetik kalmayı önceleyen ve çocuğa göre örneklerin yazılmaya başlandığı 1980 sonrası yenilikçi çocuk edebiyatı evresi" (2007:53).

13. Çocuk edebiyatı tarihi içinde tarihe kaynaklık edecek eserlerin hala büyük bir kısmı yayınlanmamıştır; örneğin çocuk dergileri içinde yer alan pek çok şiir, buradaki şairler, onların biyografisi bilinmemektedir. Şiirler tematik ya da biçimsel olarak analiz edilmemiştir. Malzemenin bütünüdürmeden yapılan betimlemeler de doğal olarak eksik ve yüzeysel kalacaktır.
14. Araştırma yapılan kütüphanelerdeki hizmetlerin yeterli olmaması, kimi dergi ve gazete koleksiyonlarına belli kütüphaneler dışında erişilememesi, araştırmacıların bulguları arasında da çelişki yaratmaktadır. Örneğin çocuk dergileri konusunda: *Mümeyyiz'in*

yayınlanmasından II. Meşrutiyet'in ilanına kadar geçen sürede (*Mümeyyiz* dahil olmak üzere) İsmet Kür 11; Öztürk Emiroğlu 15; Alpay Meral 20; Cüneyt Okay 20 çocuk dergisi tespit etmişlerdir.

15. Konu, tema, şahsiyet, dönem incelemelerinin yeterli sayıda olmaması; karşılaştırmalı çalışmaların eksikliği; çocuk edebiyatına bağlı dönemselleştirmeler arasında karşılaştırmalı çalışmalar, dil değişiminin bu metinlerde nasıl görüldüğü gibi bütüncül bakışı/terkibi/sentezi sağlayacak, alt yapıyı kuracak çalışmalar yeterli düzeyde değildir. Edebiyat eleştirisinin mesafeli durduğu bu alanda, çok yönlü ve disiplinlerarası çalışma gerektiren çocuk edebiyatının kendi "üstdil"ini ve eleştirel bakış açısını oluşturması gerekmektedir.

Sonuç

Daha önce de belirttiğimiz gibi, yukarıda maddeleyerek sunduğumuz sorunların büyük bir kısmı, Türk edebiyatı tarihi içinde görece yeni bir alan olan Türk çocuk edebiyatı tarihi yazımında karşılaşılan sorunlarla örtüşmektedir. "Çocuk edebiyatı"nın alan özelliklerinden kaynaklanan sorunlarda, özellikle kimi başlıklar ön plana çıkmaktadır. Çocuk edebiyatının, doğuşu itibarıyla yenileşme dönemi edebiyatımız içinde biçimlenmesi konunun genellikle yeni edebiyat araştırmacıları tarafından ele alınmasına ya da pedagojik değerinden ötürü eğitim bilimcilerin eğildiği bir alan olmaktadır. Kurumsal yapılanması henüz yeterli ölçüde gerçekleşemeyen alan, kendi kuramsal temellerini oluşturmada disiplinlerüstü bir bakış açısını geliştirememekte; bu da alandaki üretimleri yeterince denetleyememektedir.

Edebiyat ve insan ilişkisinin önemini burada tartışacak değiliz; ancak çocukluk deneyimlerinin kalıcı ve belirleyici özelliği hatırlandığında çocuk edebiyatı alanını önemli ölçüde belirleyen ve alan eğitiminde kullanılan çocuk edebiyatı tarihi çalışmalarına gerekli özen ve ciddiyetin kazandırılması gerektiği açıktır.

Kaynaklar

- Arıcı, Ali Fuat-Suat Ungan (2009), *Çocuk Edebiyatında Türler*, Ankara: Doktorum Yayınları.
- Baral, Handan (1989), *0-6 Yaş Grubu Çocuk Kitap İllüstrasyonlarının Analizi ve Bir Çocuk Kitabı İllüstrasyonu Denemesi*, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 87 s. [Basılmamış] (Tez No: 7689).
- Baran, Leyla (1963), *Türkiye'de Çocuk Edebiyatının İlk Eserleri ve Çocuk Kitapları Bibliyografyası (Başlangıçtan 1928'e kadar)*, Ankara Üniversitesi, DTCF, Kütüphanecilik Bölümü, Lisans Tezi.
- Başlı, Şeyda (2010), *Osmanlı Romanlarının İmkânları Üzerine*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çılgın, Alev Sınar (2007), *Çocuk Edebiyatı*, İstanbul: Morpa Yayınevi.
- Çelebioğlu, Âmil (1982), *Türk Ninniler Hazinesi*, İstanbul: Ülker Yayınları.

- Doğan, Abide (2010), "Bir Gençlik Romanı Sevgi ve Saygı", *Prof. Dr. Bilge Ercilasun Armağanı*, Ankara: Pegem Akademi, s. 111-121.
- Erdoğan, Fatih (1989), *1985-1987 Yerli Çocuk Yazını Ürünlerinin Konusal ve Sayısal Analizi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 46 s. [Basılmamış] (Tez No: 8415).
- Ergin, Muharrem (2004), *Dede Korkut Kitabı I*, [5. Baskı], Ankara: Atatürk Dil Kültür ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gökşen, Enver Naci (1972), *Örnekleriyle Çocuk Edebiyatımız*, İstanbul: Hikmet Yayınevi.
- Gönen, Mübeccel (1988), *Anaokuluna Giden Dört-Beş Yaş Çocuklarına Resimli Kitaplarla Yapılan Eğitimin Dil Gelişimine Etkisinin İncelenmesi*, Hacettepe Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, 118 s. [Basılmamış] (Tez No: 3728).
- Gültekin, Ali (1987), *Turkishce und Westdeutsche Kinderliteratur (Ein Vergleich in Modelltexten)*, Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 103 s. [Basılmamış] (Tez No: 2350).
- Gürel, Zeki (2001), *İkibine Doğru Çocuk Edebiyatımız*, Ankara: Bizim Büro Basımevi.
- Gürel, Zeki-Tacetin Şimşek (2005), "Çocuk Edebiyatı Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi", *Hece -Çocuk Edebiyatı Özel Sayısı-*, S.104-105, s.549.
- Karnal Kemal Hasan (1989), *Türkiye'de Çocuk Tiyatrosu*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 106 s. [Basılmamış] (Tez No: 9097).
- Köprülü, M. F. (1989), "Türk Edebiyatı Tarihinde Usûl", *Edebiyat Araştırmaları*, İstanbul: Ötügen Yayınları.
- Kurdoğlu, Gülgün (1962), *1944-1949 Yılları Çeviri Çocuk Kitaplarının Bibliyografyası Özet ve Eleştirilmesi*, Ankara Üniversitesi, DTCF, Kütüphanecilik Bölümü, Lisans Tezi.
- Lanson, Gustave (1926), *Tarih-i Edebiyatta Usul*, [Çev. Yusuf Şerif], İstanbul: Matbaa-i Amire; aktaran Sağlam, Nuri (2006), "Medeniyet Tarihimizin En Grift Labirenti: Türk Edebiyatı Tarihi", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 4, 7: 9-23.
- Levend, Ağâh Sırrı (1939), *Edebiyat Tarihi Dersleri*, Cilt I, İstanbul: Kanaat Yayınevi.
- Memişoğlu, Feride (1955), *Halid Ziya'nın Roman ve Hikayelerinde Çocuk ve Çocukluk Devresi*, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, TDE, Lisans Tezi.
- Meriç, Cemil (1987), "Çocuk Edebiyatı", *Çocuk Edebiyatı Yıllığı*, İstanbul: Gökyüzü Yayınları, s.3-13.
- Moretti, Franco (2005), *Mucizevi Göstergeler Edebi Biçimlerin Sosyolojisi Üzerine*, [Çev. Zeynep Altok], İstanbul: Metis Yayınları.
- Norman Nilüfer (1959), *1950-1955 Yılları Arasında Türkiye'de Yayınlanmış Tercüme Çocuk Kitaplarının Bibliyografyası ve Tahlili*, Ankara Üniversitesi, DTCF, Kütüphanecilik Bölümü, Lisans Tezi.
- Oğuzkan, A. Ferhan (1983), *Yerli ve Yabancı Yazarlardan Örneklerle Çocuk Edebiyatı*, Ankara: Emel Matbaacılık.
- Onur, Bekir (2005), *Türkiye'de Çocukluğun Tarihi: Çocukluğun Sosyo-Kültürel Tarihine Giriş*, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Onur, Bekir (1994), *Toplumsal Tarihte Çocuk Sempozyumu*, [23-24 Nisan 1993, İstanbul], Tarih Vakfı Yayınları: Ortak Çalışmalar, Sempozyumlar, Konferanslar.
- Onur, Bekir (2009), *Türk Modernleşmesinde Çocuk*, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

- Öncül, Nilüfer (1989), *İllüstrasyon Yöntemleri ve Çocuk Masal Kitaplarında Biçimsel Çözümler (Bir Masal Kitabı Örneği)*, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 146 s. [Basılmamış] (Tez No: 7691).
- Safarov, Ohuncan [Toplayıcı] (1999), *Özbek Halk Allaları*, Taşkent.
- Sağlam, Nuri (2006), "Medeniyet Tarihimizin En Grift Labirenti: Türk Edebiyatı Tarihi", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt 4, Sayı 7, s. 9-23.
- Sever, Sedat (2007), *Çocuk ve Edebiyat*, Ankara: Kök Yayıncılık.
- Şahin, A. vd. (2007), *Eğitim Fakülteleri İçin Çocuk Edebiyatı*, [Editörler: Ö. Yılar, L. Turan], Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- Şimşek, Tacettin (2005), *Çocuk Edebiyatı*, Gümüşhane: Suna Yayınları.
- Şirin, Mustafa Ruhi (2007), *Çocuk Edebiyatına Eleştirel Bir Bakış*, Ankara: Kök Yayıncılık.
- Şirin, Mustafa Ruhi (2007a), *Çocuk Edebiyatı Kültürü*, Ankara: Kök Yayıncılık.
- Tanık, Bihter (1958), *Çocuk Edebiyatı ve Telif Çocuk Eserleri Kritik Bibliyografyası 1945 - 1950*, Ankara Üniversitesi, DTCF, Kütüphanecilik Bölümü, Lisans Tezi.
- Uysal, Ahmet Edip (1983), "Önsöz", *Edebiyat Bilimin Temelleri*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Yalçın, Alemdar-Gıyasettin Aytaş (2002), *Çocuk Edebiyatı*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Yüce, Kemal vd., (2007), *Çocuk Edebiyatı*, Editörler: K. Yüce, M. M. Nuhoğlu, İstanbul: Lisans Yayıncılık.

Sevdican Oyununda Kadın Tipleri

Oktay YİVLİ *

ÖZ

Nezihe Meriç, *Sevdican* oyununda 1930'lardan 1990'lara Türk toplumundaki kadının değişimini irdeler. Bu süreç içinde ekonomik temelli toplumsal değişim, farklı kadın tiplerini ortaya çıkarır. Geleneğin ürünü olarak, aldatılan olarak, yabancılaşan olarak, yozlaşan olarak, savaşçı olarak ve birey olarak kadın bu oyunun ilgi alanı içinde kalır. Geleneğin ürünü olan kadın, bütün kadınların prototipiyken, birey olan kadın hepsinin ardılı durumundadır. Bir anlamda yazar, bu oyun aracılığıyla Türk kadınının bireyleşme serüvenini anlatır. Bu serüven içinde kadın eş, anne, çalışan ve birey olarak ortaya çıkar. Modern yaşamın bir ürünü olan eğitilmiş kadın, sonunda birey olarak kendisini fark eder.

Anahtar Kelimeler: Nezihe Meriç, *Sevdican*, oyun, kadın, birey.

ABSTRACT

The Types of Women in the Play "Sevdican"

Nezihe Meriç argues the change of women in Turkish society from the 1930s to the 1990s in her play *Sevdican*. Social change based on economic developments creates various women characteristics during this process. This drama covers traditional, cheated, alienated, degenerated belligerent and individualized women characteristics. In the play traditional woman is the proto-type of all, while individualized woman is successor of the other characters. In a sense, the writer tells the process of Turkish female individualization. Inside this story the woman appears as wife, mother, employer and individual. The educated woman who is the result of modern life finally realizes herself as an individual.

Keys Words: Nezihe Meriç, *Sevdican*, woman, individual.

* Dr., Ürdün Üniversitesi Yabancı Diller Fakültesi Türk Dili Bölümü, ÜRDÜN,
e-posta: oktayyivli@mynet.com

Giriş

Edebiyat yaşamına öyküyle başlayan Nezihe Meriç (1925-2009); "... kadın yazarların çoğunlukla popüler aşk romanları yazdığı bir dönemde, kadınların gündelik yaşantı içindeki deneyimlerini, toplumsal rolleriyle çatışmalarını ya da uzlaşmalarını konu alan öyküleriyle dikkat çeker." (Özata 2010: 63-64) Öykünün ardından roman ve oyun türünde de eserler veren Meriç'in, özellikle oyun alanındaki çalışmaları yeterli bir eleştiri süzgecinden geçirilmemiştir. Çocuk oyunlarını bir kenarda tutarsak *Sular Aydınlanıyordu* (1970), *Sevdican* (1992) ve *Çın Sabahta* (1995) olmak üzere üç oyun kitabı yayımlar. Adı geçen bu eserler, *Tartışma* ve *Öyle Bir Gün* oyunları da eklenerek *Toplu Oyunlar*¹ kitabı içinde yeniden yayımlanır.

*Sevdican*² oyunu, yazar tarafından yaşamın anlamını sorgulayan bir kadının düşsel macerası olarak takdim edilir. Aslında oyunda tek bir kadın vardır; ancak o, bütün kadınları temsil eder ve pek çok kadının yaşamını gözler önüne serer. Oyunda, çeşitli toplumsal katmanları simgeleyen altı kadın tipi canlandırılır. Onlar kırsal çevrede, kentte, kentin çeperlerinde, yurt dışında ve çalışma hayatının içinde sunulurlar. Cumhuriyet'ten günümüze çeşitli kuşakların temsilcisi olan bu kadınların kendilerini fark etme ve değişme çabaları ortaya konur.

Bu makalenin amacı, eserdeki kadın tiplerini inceleyerek bu modeller üzerinden değişen kadını ve toplumu irdelemektir. Oyunda 1930'dan 1990'a kadar pek çok kuşağın üyesi olan kadınlar sergilenmiş ve bir anlamda onlar kendi dönemlerinin toplumuna ayna tutmuşlardır. Makale, kadın tiplerinin altmış yıllık süreç içindeki değişimini belirlemeye çalışırken, aynı zamanda Türk toplumundaki değişim ve dönüşümü de saptamak istemiştir.

1. Birey Olarak Kadın

Metinde ilk olarak karşımıza çıkan ve bir anlamda oyunu sunan kadın tipinin özelliği, sorgulayıcı bir kişiliğe sahip olmasıdır. Yaşam ve olaylar karşısında her zaman eleştirel bir bilinci işletir. Bütün kavramlar ve olgular, onların ne olduğunu anlamak isteyen, buradan hareket ederek de kendisini tanımak isteyen bir "ben" tarafından irdelenir. Bu kadın tipi, Selim İleri'nin Meriç'in öykülerinde saptadığı "aydın genç kızları"³ çokça anımsatır.

"Anne Allah nedir? Soyadı ne? Anne Allah kadın mı erkek mi?

Peki evi nerede?

Öğretmenim insan nedir?

1 Selim İleri, "Türk Öykücülüğünün Genel Çizgileri", *Türk Dili*, Sayı: 286, Temmuz 1975, s. 23.

2 Nurullah Çetin, *Roman Çözümleme Yöntemi*, Ankara 2007, s. 133.

3 Nurdan Gürbilek, *Kör Ayna Kayıp Şark*, Metis Yayınları, İstanbul 2007, s. 44.

Efendim, yaşamak nedir? Doğa, insanlar, hayvanlar...
Hocam sizce evlilik nedir? Mutlu bir evlilik için neler gerekli?
Peki, kadın nedir? ya erkek?" (Meriç 2003: 116)

Çocukluğundan başlayarak gördüğü, işittiği her şeyi bilmek isteyen bu bilinç; giderek yaşamın anlamı üzerinde yoğunlaşır. İnsanların aradığı, peşinde koştuğu şey nedir? Onun bu soruyu sormaktaki ereği, elbette insanoğlunun dünyada bulunma nedenidir. Ancak, onun içine doğduğu dünya, onu çevreleyen düzen bireyi özgür bırakmaz. Kültürel kodlarla, eğitim biçimiyle, toplumsal alışkanlıklarla kadını biçimlendirmeye çalışır. Hazırladığı kimliği ona dayatır.

Aile, yakın çevre, toplum kadına nasıl hareket etmesi gerektiğini bildirir. Bir süreci bitirdiğinde gitmesi gereken yön, yakın çevre tarafından belirlenir. Eğitim, çalışma yaşamı, evlilik, çocuk sahibi olma aşamaları zamanı geldikçe içinde bulunduğu koza tarafından ona anımsatılır.

"'Peki, ŞİMDİ?' dedim ben. 'Hangi fakülteye girsem?'
Şuna mı, buna mı?
Buna mı, şuna mı? derken, üniversite de bitti.
Ben sordum gene: PEKİ ŞİMDİ NE OLACAK?
'Önce mesleğinin sahibi olmalısın. Sonra sıra evlilikte.' dediler.
Aşk, nikâh, düğün." (Meriç 2003: 116)

Dikkat edilirse, özgür bireyin bir olgusu olan aşk bile toplumsal düzenlemenin içine alınmıştır. Toplum iradesi, tüm yaşamsal süreçleri kadın adına yönetmek ister. Böylece tarihsel döngü devam edecek, birey toplumsal hamurun içinde eriyecektir. Ancak bu noktada sorgulayan kadın tipi, bütün bir geleneğe karşı çıkar. Kuşaklar boyunca sürüp gelen kadının yazgısını yaşamak istemez. Bu kalkış, gelenekte bir kırılmaya yol açarken sorgulayan kadın, bireyleşme sürecini işletir. Toplumdan, büyük varlıktan ayrı olan beninin farkına varır. Geleneksel kültürel kodlarla oluşmuş toplum, onun bağımsızlığını hemen kabule yanaşmaz. O, kafa tutar, düzeni eleştirir ve belli bir yerde tutunamaz.

Modern yaşam, kent olgusu ve sanayileşmeyle insanları birbirlerinin uzağına düşürmüştür. Birey kadının sorguladığı ve tarihsel döngünün içinde yiten, ancak toplumun fark etmediği şey, insanın insana yabancılaşmasıdır.

"Çoktan beri mi buradasınız?

Sahiden var mısınız, yoksa ben mi uyduruyorum bunu? Biliyor musunuz, sizlere çok ihtiyacım var. Sizlerle tanışmak istiyorum. EVET! Neden biliyor musunuz? Çünkü hani şu kaybolan şey var ya, hani demin söylediğim, dostluk, arkadaşlık, sevgi dediğim, onu hep beraber arayabiliriz. Bakarsınız buluruz!

Bunu başarabilirsek. Olamaz mı? Bilmem. Ben inanıyorum.

O zaman, işe tanışmakla başlayalım. Ben..." (Meriç 2003: 118)

Birey olarak kadın, kadın evriminin gelip dayandığı son aşamadır. Bununla birlikte bu örnek üzerinden görürüz ki kadının toplumla çekişmesi bitmemiştir. Geleneksel toplum yapısı, kadını değişen kimliğiyle kabule yanaşmaz. Belli bir eğitim düzeyine ve ekonomik özgürlüğe sahip olan kadının bile toplumda arzulanacağı yere ulaşması kolay değildir.

Nezihe Meriç, seçtiği modern kadın tipiyle kadın olmanın zorluğunu ortaya koymakla kalmamış, aynı zamanda kadının özgürleşmesi için belli bir savaşım gerektiğinin altını çizmiştir. Toplum, istediği yeri ve rolü kadına kendiliğinden vermediğine göre bu uğurda kadın çaba harcamalıdır. Oluşturulan bu tip aracılığıyla yazarın değindiği bir başka sorun, yabancılaşmadır. Büyüyen kentlerin ve modern yaşamın getirdiği bu sorunun çözümüyse, insanın ötekine sunacağı, dostluk ve sevgide yatmaktadır.

2. Geleneğin Ürünü Olarak Kadın

Kırsal bağlamda ele alınan ve oyundaki kadınların prototipi olarak değerlendirilebileceğimiz kadın tipi, farklı bir modellemenin olmadığı kapalı bir toplumun üyesidir. Geleneğin kırsalda ürettiği ve bütün topluma dayattığı bu model, sorgulamaksızın tarihseli yineler. Bir anlamda toprakla özdeşleşmiştir.

“Güzel toprak. Bizim memleketimizin toprağı. Onu ben naa şu ellerimle kazdım. Sürdüm. Altını üstüne getirdim. Tüm cevherini döksün, göster-sin diye, güneşi, suyu, Allah’ın rahmetini emdirdim ona. Allahımın bereketini verdi o da bana. Yeşerdi, yeşerdi, göklere erdi. Ağaçlarım, buğdaylarım, yiyeceğimiz her bir güzel ondan geldi bize. Besledi, büyüttü yiğit kocamı, aslan oğullarımı, nazlı kızlarımı. Gelinlerimi damatlarımı. Bebelerimin bebelerine bile yetiştirdi. Koca Allah tarafından geldi bu nimet. Bu toprağı o verdi bana.” (Meriç 2003: 119)

*Anlatma zamanı*⁴ olan 1992 yılında seksen üç yaşına ulaşan bu kadın tipi, 1930 kuşağının temsilcisidir. Cumhuriyetin ilk köy kuşağından olan bu kadın, içinde bulunduğu düzeni sorgulamaz. Birey kadın tipinin yaşamın her aşamasında sorduğu, “Şimdi ne yapmalıyım?” sorusunu ondan hiç işitmeyiz. Çünkü onun nasıl davranacağı, gelenek tarafından belirlenmiştir. Toprağı işler, onu sever, ancak onunla niçin savaşmak zorunda olduğunu irdelemez.

Yaşamak onun için doğurmak ve doyurmaktır. Geçmiş dönem köy gerçekliğinin bir sonucu olarak, çocuk yaşta evlendirilmiştir. Ancak bu durum, onun tarafından eleştiri konusu edilmez. Erkeğini sevmiştir ve onun için çocuklar doğurmuştur. Toprak kendisine nasıl çeşitli yemişler verip onu doyur-

4 Ayhan Bulut, *Nezihe Meriç’in Hayatı, Sanatı ve Eserleri*, 2004, s. 157.

muşsa, o da çocuklarını besleyip büyütür. Besleyen, büyüten işleviyle kendisini toprakla özdeşleştirir.

Yazar, 1930 kuşağının bir üyesi olan bu tip üzerinden geleneksel Türk toplumunun kadın modelini ve yaşamı algılayış biçimini başarıyla yansıtır. Dönemin feodal toplum yapısına göre kadın; çalışan, büyüten ve besleyen işlevleriyle tanımlanmıştır. Aynı anlayışın bir uzantısı olarak kadın, geleneğin kendisine buyurduğu görevleri sorgulamadan yerine getirir. Çünkü geleneksel toplumda o, büyük gövdenin bir parçası olarak varlık bulur. Toplumdan ayrı bir birey olarak kendisinin farkında değildir.

3. Aldatılan Olarak Kadın

50 kuşağının temsilcisi olan bu kadın tipi, kentin varoşlarında yaşayan kesimin bir üyesidir. Geleneğin ürünü olan kadın tipinin aksine, iyi bir eğitim alamadığı için kötü koşullarda yaşamakta olduğunu farkındadır. Kentin çeperinde yaşıyor olsa da geleneksel yaşam biçimi ve geleneksel düşünüş biçimi onu kuşatır.

“Üç çocuğum var. Yeryüzündeki, üç çocuklu, milyonlarca kadından biriyim.

İki kız bir oğlan. Ah, ne şekerdirler bilseniz. Ne şekerdirler...

Valla, şu yeryüzünde, varım yoğum onlar benim.

Tek isteğim onları iyi yetiştirebilmek.

Yani ne bileyim, okusunlar diyorum. Benim gibi cahil kalmasınlar. Kimseye kul olmasınlar, ezilmesinler, hayatlarını kazansınlar.” (Meriç 2003: 122)

Kendisini çocuklarına, kocasına ve evine adamıştır. “Niçin yaşıyorum, ben kimim, yarın için ne yapmalıyım?” gibi varlığıyla ilgili hiçbir soruyu sormaz. Bunun için zamanı yoktur. Evde ve ev dışında hep çalışmak zorundadır. Bu, yaşamak adına ölümcül bir koşudur. Bütün bunların ardından kocası eliyle şiddete uğrar. Onun içkisini, kumarını görmezden gelir, ama aldatılmaya dayanamaz.

“NEEEEEEE AHMET’İN METRESİ Mİ VAR?

Bu da ne demek?

VAY BU NE BOK YEMEK?

AHMET AHMET AHMET? ALLAH BELANI VERSİN AHMET!

DEFOL GİT AHMET! Defol git, defol git Ahmet...

Ben çocuklarıma bakarım. Bakarım ben.

Vayy nasıl bakarım!” (Meriç 2003: 126)

Yazar, ürettiği bu tip üzerinden kentin kenar mahallesinde yaşayan bütün kadınların yaşamına bir ayna tutar. Eğitimsiz ve yoksul olan bu kadınlar, ancak kentin dışında yaşama tutunabilirler ve yaşamlarını sürdürebilmek için duraksız çalışmak zorundadırlar.

Aldatılan kadın tipinin özelliği, omuzlarına yüklenen bütün sorumluluğu kabul etmesi ve kendi yaşamını çocukları uğruna harcamasıdır. Şiddet, onun tarafından doğal bir olgu gibi karşılanır. Bu kadın tipinin bireyleşme olasılığı ve aile kavramı dışında varlığını tanımlaması söz konusu değildir. Nezihe Meriç, bu tip yoluyla kendisi için değil, yalnızca çocukları için yaşayan anne modelini sergiler. Yazar, onun söylemine ezilmek-ezilmek, kula kul olmak gibi bir jargon ekleyerek kadının kent yaşamıyla birlikte farklılaştığına, zamanla belli bir toplumsal bilinç kazandığına vurgu yapar.

4. Yabancılaşan Olarak Kadın

Yabancılaşan kadın tipi, çalışmak için Almanya'ya gitmişken bir Alman'la evlenip oraya yerleşir. Modern kent yaşamının rahatlığı, olanakların bolluğu, evlendiği erkeğin ekonomik durumu onu fazlasıyla mutlu eder. Ancak iyi olanaklara sahip olmak, güzel giyinmek, istediğini yiyip içmek, bir bakıma sınıf değiştirmek; ona kökenini ve geçmişini unutturur.

"Vallahi, insan bunların yüzünden, milliyetini söylemeye utanıyor.

Bir, köyden kente göç lafı çıkardılar ortaya. Ne rahatımız kaldı, ne huzurumuz.

Aman rica ederim, Allahın dağlıları! Kalkıp şehirlere geldiler. Otursanıza köyünüzde...

VALLAHİ ŞEHİRLERİN HAVASINI BOZDULAR.

Dillerini düzeltmezler, kıyafetlerini düzeltmezler.

E, OLMAZ VALLAHİ." (Meriç 2003: 129-130)

Diğer Türk işçileriyle aynı kökenden gelmiş olmakla birlikte onları beğenmez olur. Onların şiveleri bozuk, giyimleri bayağı, yaşam pratikleri ilkeldir. Bu kadın tipinin bakış açısına göre Almanlar kibar, Türkler kaba insanlardır. Ondaki yabancılaşma, kendi ulusunu barbar gösterecek denli sınır çizgisine dayanır. Bu tutumuyla Tanzimat romanındaki züppe kadın tiplerini andırır. Ahmet Mithat Efendi'nin *Bahtiyarlık* romanında "baba ocağına yabancılaşıp 'kaba Türklere cephe al[an]'"⁵ Nusret Hanım tipiyle tam bir örtüşme içindedir.

Yabancılaşan kadın tipi için çevrenin, öteki insanların ve toplumsal sorunların önemi yoktur. Yalnızca kişisel mutluluğu için yaşar. Dünyanın karışıklığı, savaş olasılığı, nükleer tehdit onun gündeminde yer almaz.

"Aman ne yapayım canım! Bunları değiştirmek benim elimde mi yani?

Ben yaşamama bakıyorum.

VALLAHİ, İNANIN HAYATIMDAN ÇOK MEMNUNUM.

Biz yemeyi içmeyi de çok severiz. Hans da ben de... Bir masa hazırlarım. Yok yoktur üstünde. Hans zevkten dört köşe olur.

5 Nurdan Gürbilek, *Kör Ayna Kayıp Şark*, Metis Yayınları, İstanbul 2007, s. 44.

VALLAHİ!

Hele kafaları da bulduk mu, gelsin çiftetelli, gelsin göbek havası.” (Meriç 2003: 132)

Nezihe Meriç, yabancılaşan kadın tipini göç olgusu içinde üretmiştir. 60'lı yıllardan itibaren kadınlı erkekli bir grup Türkün çalışmak, para kazanmak uğruna Almanya'ya göç ettiği tarihsel bir gerçekliktir. Gidenlerden pek çoğu, yabancı bir toplum içinde kendi özünü koruyarak yaşarken bir bölüğü değişmiş, Alman toplumuna uyum sağlamıştır.

Bu bağlam içinde sunulan kadın tipi; hem Alman toplumuyla bütünleşmiş, hem de kendi milletine yabancılaşmıştır. 1960'larda yabancı bir toplum içinde ortaya çıkan bu tip, kadınının doğal gelişimine karşıt, yanlış bir model olarak değerlendirilebilir.

5. Yozlaşan Olarak Kadın

60 kuşağının temsilcisi olan yozlaşan kadın tipi, genç yaşta yaptığı evlilikle sunulur. Kötü giden evlilik ve aile içi şiddet, onu ülkesinden koparıp Almanya'ya sürükler. Yurt dışında çalışma koşulları acımasızdır. Bu yüzden o, kolay yolu seçer.

“YAPAMADIM. Daha yirmi bir yaşındaydım. Küçücüküm.

Yapayalınızım.

Çok GÜZELDİM.

GEL! dediler. GEL gel gel gellll...

Gittim ben de. Işıklara, kürklere, pırlantalara.

Kumar oynadım. Her şeyimle. Yaşamımla, insanlarla, kaderle...” (Meriç 2003: 137)

Zenginliğe kavuşur, rahat bir yaşamı elde eder. Saygınlık ve dürüstlük dışında her şeyi vardır. Ancak, içindeki boşluğu dolduramaz. Çünkü arzu bir türlü tatmin olmamıştır.

“Arzunun dile getirilişi talepler/istekler olarak ortaya çıkar ve tikel-somut nesnede içerik kazanır. Talepler tikel nesnede doyuma ulaşır, ama arzu hâlâ tatminsiz boşluğumuz olarak kalır. Hatta ikisi arasında paradoksal bir karşıtlık da tanımlayabiliriz: Talepler doyuruldukça arzularımızın boşluğu daha da büyür. Yani her 'başarısızlık' deneyimi, içine düştüğümüz, düştükçe büyüttüğümüz boşluğun deneyimlenmesidir.” (Köse 2011: 1)

O, bir değiş tokuşa girişmiş, kendi özünden, ruhundan vererek dünyasal olanı elde etmiştir. Ancak bu değiş-tirime, onda büyük bir boşluğun doğmasına neden olur.

Böylesi bir yaşam, elbette onu yozlaştırır. Bir tepki olarak erkeğe ve topluma içten içe büyük öfke besler. Buradan kalkarak erkeğin işlevini yarar noktasına indirger. Toplumun değerlerine saldırır, onunkinin yerine kendi değer yargılarını yerleştirmek ister.

“Canı cehenneme toplumun.

Namus? Güldürme Allah aşkına.

Ne namusu be! Hangi namus? Nedir namus dediğin? Açık seçik bir tanımlamasını yapabilir misin? Kim namuslu kim namussuz ayırabilir misin? Şöyle keskin bir çizgiyle?

Bak, örneğin ben namusluyum.

Kendimi, yaşamımı ve eylemimi açıkça ortaya koyabiliyorum.” (Meriç 2003: 133)

Yabancılaşan kadın tipi, toplumsal bilinçsizliğin kol gezdiği bir bağlamda üretilmiştir. Çocuk yaştaki evlilik, sevgisizlik, bilinçsizlik ve şiddet; bu tipi doğuran etmenlerdir. Nezihe Meriç, yalnızca kadının yozlaşmasına değil, onu üreten yanlış geleneklere ve bu yanlış besleyen kültürel kodlara da eleştiri getirir. Erken evlilik kararı nedeniyle aile, kadına yönelttiği şiddet yüzünden erkek, ikiyüzlü tutumu bakımından toplum eleştiriye uğrar. Yazar tarafından altı çizilen bir başka olgu, doğru biçimde elde edilmeyen maddi olanakların insanı mutlu etmeye yetmediğidir.

6. Savaşçı Olarak Kadın

40 kuşağının temsilcisi olan savaşçı kadın tipi, toplumumuzun alt katmanlarında örneği çokça bulunan bir tipin bütün özelliklerini üstünde taşır. Bu kadın tipi yaşamını özveri ve savaşım kavramları üzerine kurmuştur. Gençliğini yaşayamaz, yatalak annesine bakar ve kocasını çok erken kaybeder. Kötü yazgısına karşı başlattığı savaşı, sisteme karşı sürdürür.

“AMAN MÜDÜR BEY, İKİ ÇOCUKLA NE YAPARIM BEN?”

Hâlâ bağlanmadı emekli aylığımız. Perişanız altı aydır.

Aman rica ederim yapmayın.

Nüfus idaresi size, siz sekretere, sekreter bakanlığa, bakanlık nüfus idaresine, nüfus idaresi muhtarlığa, muhtarlık oraya, orası buraya...

MÜDÜR BEY MÜDÜR BEY, AYLAR GEÇİYOR, bu nasıl iştir müdür bey!”

(Meriç 2003: 139)

Kendisi ve çocukları için çalışmak zorunda olan bu kadın Almanya’ya göç eder. Orada hem yabancı bir toplumun gelenekleriyle çarpışır, hem de geleceğini kazanmaya çalışır. Belli bir birikimle ülkesine döndüğünde varlıklı çevreler tarafından işçi kökeninden ötürü hor görülür.

“YAAAA! Demek eliniz sıcak sudan soğuk suya değmedi. Harika vallahi!

Oysa ben, eşek gibi çalıştım ömür boyu hanımefendiciğim. Eşşek gibi.

Ah ah ah, müdüroğlu müdür kocanız, sizi Avrupalarda gezdirdi. Ne güzel!

Demek üç daireniz, bir yazlık eviniz, bilmem kaç bin liralık mobilyanız, mücevheratınız var?

Efendim? Arabanızla yatınız, dededen kalma yalınızla, çekme katınız da caa ha!

HA HA HA! Vallahi ha ha ha... HHİİYYHHH! Ay! Ay tıkanıyorum.”
(Meriç 2003: 143)

Savaşçı kadın tipine göre burjuva kadınların eksik yanı, dünyadan kopuk biçimde yaşamalarıdır. Çevrelerindeki işsiz, yoksul, hasta insanlardan ve onların sorunlarından habersizdirler. Varlıklı kesim iyi olanaklar içinde yaşarken, büyük bir insan grubunun açlık çekmesi tam bir rezilliktir.

Yazar, savaşçı kadın tipini kentin çeperinde tasarlamış, yabancı bir toplum içinde onun gelişimini tamamlamıştır. Bu kadın tipinin özelliği, bütün yaşamının savaşım içinde geçmesidir. Bu model aracılığıyla toplumumuzun sessiz kadın kalabalığı betimlenmiştir. Geniş halk kitlesi içinde örneğine sıkça rastladığımız bu tip; hem erkeğin, hem kadının rolünü birlikte taşır. Yazarın buradan hareket ederek değindiği bir başka olgu, aynı tipin çalışma yaşamı içinde edindiği toplumcu bilinçtir. Bu gelişim, aydın tipinde olduğu gibi düşüncenin değil, yaşantının getirdiği bir aşamadır.

Sonuç

Nezihe Meriç *Sevdican* oyununda, Cumhuriyetin ilk kuşağından yüzyılın sonuna kadar uzanan altmış yıllık süreç içinde farklı kadın kuşakları ve kadın tipleri üzerinden Türk toplumunun ve Türk kadınının değişimini ele almıştır. Değişen kadın, göç olgusu ve çalışma yaşamı içinde irdelenmiş; kırsaldan varoşlara ve oradan yurt dışına uzanan bir genişlikte bu değişimin hikâyesi anlatılmıştır.

Öykülerini çoğunlukla kadın kişiler üzerinden kurmuş⁶ olmasına benzer bir tutumla Meriç, *Sevdican* oyununu altı farklı kadın tipi üzerine bina eder. Geleneğin ürünü, aldatılan, yabancılaştıran, yozlaşan, savaşçı ve birey olarak pek çok kadın tipi; bu evrilmede köşe taşlarını oluşturur. Bu metin bağlamında kadının yarım yüzyıldır geçirdiği evrim, bir anlamda onun bireyleşme serüveni olarak yorumlanabilir. Bu dönüşüm süreci içinde kadın; tarihselin ona yüklediği doğuran, doyuran, çalışan işlevlerini terk etmeden kendisini fark etme ve toplumsal yaşamdaki yerini genişletme çabasına girer.

Geleneğin ürünü, aldatılan ve savaşçı olarak sunulan kadın tiplerinin ortak özelliği, kendilerini ailelerine adamalarıdır. Bunların ilki kırsalda, diğerleri kırsal kökenli olmakla birlikte kentin varoşlarında boy gösterirler. Oyun bağlamında, 1930'lardan 1990'lara Türk kadını değişip dönüşürken yabancılaştıran ve yozlaşan gibi aykırı modelleri de içinden çıkartmıştır. Bu modellerin her ikisi de toplumu ve toplumsal olanı yok sayar. Yabancılaştıran tip, topluma sırt çevirir; yozlaşansa, toplumun verili değerlerine saldırır.

6 Ayhan Bulut, *Nezihe Meriç'in Hayatı, Sanatı ve Eserleri*, 2004, s. 157.

Meriç, yabancılaşan kadını özgül koşulların ürettiğine inanırken, yozlaşmanın nedenini ise geleneksel toplumda ve kültürel kodlarda arar. Yazara göre yanlış gelenekler, toplumsal yozlaşmayı tetiklemiştir.

Cumhuriyetin ilk yirmi yılında, nüfusun büyük çoğunluğu toprağa bağımlıyken feodal toplum yapısı söz konusudur. Kırsal toplum yapısının kadın modeli gelenekselidir. Kadın tarlada çalışır, doğurur ve çocuklarını büyütür. 1950'lerden sonra ivme kazanan sanayileşme, köyden kente göçü başlatır ve kentlerin çevresinde varoşlar oluşur. Kadın, yaşam konusunda görece bilinç kazanır, ancak eğitim ve çalışma koşulları çok fazla değişmez.

Kentlerimiz, büyüyen nüfusa yeterli iş olanağını sunamayınca Almanya'ya göç başlar. Göç ve çalışma bağlamında kadın yine ön plandadır. Kötü koşullar altında çalışmakla birlikte yaşamı sorgulamaya başlar ve toplumsal bilinci gelişir. Geçen yüzyılın sonuna gelindiğinde kadın, çalışma yaşamında deneyim kazanmış, aldığı eğitim ve elde ettiği ekonomik konumla yeterli donanıma ulaşmıştır. Bu evrede toplum, birey olarak kadını doğurur.

Birbirini çevreleyen iki olgu olarak kadınla birlikte toplum da değişir. Cumhuriyetin ilk on yılında kadını tarlada görmek isteyen toplum, sırasıyla onu kentin çeperlerine taşır, çalışma yaşamına sürükler ve sonunda ona eğitim hakkını ve görece bağımsızlığını tanır. Bu metin bağlamında ekonomik bağımsızlığını elde eden eğitilmiş birey kadın, her şeye karşın toplumla savaşımını sürdürmek durumundadır. Çünkü geleneksel alışkanlıklarını bütünüyle terk etmeyen toplum, birey üzerindeki otoritesini sürdürmek eğilimindedir.

Kaynaklar

- Bulut, Ayhan (2004), *Nezihe Meriç'in Hayatı-Sanatı ve Eserleri*, yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Muğla: Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çetin, Nurullah (2007), *Roman Çözümleme Yöntemi*, 5. basım, Ankara: Öncü Kitap.
- Gürbilek, Nurdan (2007), *Kör Ayna, Kayıp Şark*, 2. basım, İstanbul: Metis Yayınları.
- İleri, Selim (1975), "Türk Öykücülüğünün Genel Çizgileri", *Türk Dili, Türk Öykücülüğü Özel Sayısı*, Sayı: 286, s. 2-29.
- Köse, Cüneyt (2011), "İd-Ego-Süperego", www.felsefeekibi.com/dergi, (08.01.2011).
- Meriç, Nezihe (2003), *Toplu Oyunlar*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Özata Dirlikyapan, Jale (2010), *Kabuğunu Kiran Hikâye / Türk Öykücülüğünde 1950 Kuşağı*, İstanbul: Metis Yayınları.

Atatürk Kùltür Merkezi'nden Haberler

Ömer ÇAKIR*

Prof. Dr. Necati Öner'e Hizmet Ödülü

Türk bilim ve tefekkür hayatına üstün hizmetlerde bulunan, aynı zamanda Atatürk Kùltür Merkezi'nin ilk Başkan Yardımcısı olan Prof. Dr. Necati Öner'e Atatürk Kùltür Merkezi Hizmet Ödülü verilmesi sebebiyle düzenlenen hizmet ve takdim töreni ve "Saygı Paneli" 6 Mayıs 2011 tarihinde gerçekleştirildi.

A.Ü. İlahiyat Fakùltesi, Yunus Emre Konferans Salonu'nda gerçekleştirilen toplantı, saygı duruşu ve İstiklal Marşı'yla başladı. Daha sonra Atatürk Kùltür Merkezi Başkanı sayın Prof. Dr. Osman Horata ve Devlet Eski Bakanı Sayın Prof. Dr. Mehmet Aydın birer açış konuşması sundular.

Törene eşi Sayın Nihal Aydın ile gelen Devlet Eski Bakanı sayın Aydın konuşmasında, bir dönem Öner'in öğrencisi olduğunu, daha sonra da kendisiyle aynı kürsüde çalışma şerefine ulaştığını söyledi. Öner'in tüm arkadaşlarına ve çevresine çok nazik davrandığını anlatan Aydın, "Ben hayatımda Necati Öner hocamın kişiliğinin aleyhinde tek cümle söz duymadım" dedi. Uzun yıllar Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakùltesi'nde öğretim üyesi olarak görev yapan Öner'in aynı fakùltede dekanlık görevini de üstlendiğini anlatan Aydın, Öner'in çok sayıda düşünen ve üreten öğrenci yetiştirdiğini ifade etti.

Açış konuşmalarının ardından Atatürk Kùltür Merkezince hazırlanan "Necati Öner" konulu belgesel gösterisi sunuldu. Gösteriden sonra sayın Prof. Dr. Necati Öner'e Bakan Aydın tarafından Atatürk Kùltür Merkezi Hizmet Ödülü ve Berat'ı takdim edildi. Atatürk Kùltür Merkezi ilk Başkan Yardımcısı Öner de ödül için Merkezimiz yetkililerine teşekkür ederek, daha önce çalıştığı bir kurumdan ödül almanın kendisini çok mutlu ettiğini söyledi. Atatürk Kùltür Merkezinde 6 yıl çalıştığını ifade eden Öner, Merkezimizin milli kùltüre çok önemli katkıları bulunduğunu vurguladı. Bir toplumun kalkınması ve gelişmesinin milli kùltürüne sahip çıkmasıyla mümkün olabileceğine işaret eden Öner, ancak milli kùltürün gelişmesi için eğitim kurumlarıyla basın yayın organlarından gerektiği kadar istifade edilemediğini belirtti.

Ödül töreninden sonra A.Ü. İlahiyat Fakùltesi öğretim üyesi Prof. Dr. Recep Kılıç'ın başkanlığını yaptığı "Saygı Paneli"ne geçildi. Panele sırasıyla G.Ü. Fen-Edebiyat

* Atatürk Kùltür Merkezi Uzmanı.

Fakültesi'nden Prof. Dr. Süleyman Hayri Bolay, A.Ü. İlahiyat Fakültesi'nden Prof. Dr. Murtaza Korlaelçi, Fatih Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi'nden Prof. Dr. Alparslan Açıkgenç ve Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü uzmanı Dr. Dursun Ayan konuşmacı olarak katıldılar.

Saygı Paneline katılanlar bir arada

Merkezimiz Başkanı Horata, açış konuşmalarını sunarlarken

Devlet Eski Bakanı Aydın, Prof. Dr. Necati Öner'e ödülünü takdim ederlerken

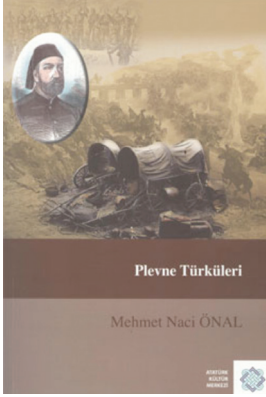
Saygı Panelinden bir kare: Korlaelçi, Açıkgenç, Kılıç, Bolay ve Ayan

Yeni Çıkan Yayınlarımız

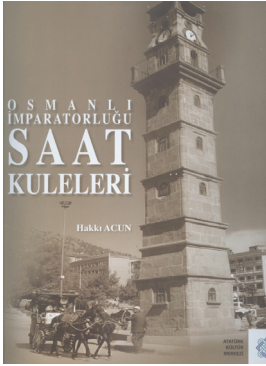
Mustafa İsen Adına Uluslararası Sempozyum 'Klasik Türk Edebiyatında Biyografi' Bildiriler, Editör: Filiz Kılıç, 773 sayfa, 2011, Ankara

Bilimsel kimliği ile birlikte kültürel ve bürokratik kimlikleriyle tanınan Mustafa İsen adına Nevşehir Üniversitesi Rektörlüğünce 6-8 Mayıs 2010 tarihleri arasında Nevşehir'de, Uluslararası Klasik Türk Edebiyatında Biyografi Sempozyumu düzenlenmiş ve bu toplantıda sunulan 49 bildiri Merkezimizce bir kitap halinde yayımlanarak araştırmacıların hizmetine sunulmuştur. Kitapta ayrıca sempozyum açış konuşmalarıyla birlikte, Mustafa İsen'in biyografisi ve bibliyografyasına da yer verilmiştir.

Plevne Türküleri, Mehmet Naci Önal, 189 sayfa, 2011, Ankara.

Plevne türkülerinin birbirinden uzak coğrafyalarda söylenmiş olması, bu türkülerin bir destana dönüşmesi, tarih sahnesinde Plevne Savaşı'nın nasıl bir heyecana yol açtığını göstermektedir. Bu eserde, Plevne türküleri örnek alınmış ve söz konusu türkülerle tarihî gerçeklerin örtüşüp örtüşmediği üzerinde durularak tarihî belgeler ve bilgiler ile dörtlüklerin her bir dizesi karşılaştırılmıştır. Bunun sonucunda, türkülerin sözlü tarihinin, resmî tarihin yazmadıklarını da tamamladığı görülmüştür.

Osmanlı İmparatorluğu Saat Kuleleri, Hakkı Acun, 268 sayfa, 2011, Ankara.

Osmanlı İmparatorluğu coğrafyasında saat Kuleleri üzerine yapılan bu araştırmada, Türkiye, Arnavutluk, Bosna-Hersek, Bulgaristan, Cezayir, Filistin, Irak, İsrail, Karadağ, Kosova, Libya, Lübnan, Macaristan, Makedonya, Mısır, Romanya, Sırbistan, Suriye, Suudi Arabistan ve Yunanistan olmak üzere toplam 20'nin üzerinde değişik ülkede belirlenen 260'a yakın saat kulesiyle birlikte, bu kulelerinin tarihçesi, çeşitleri, konumları, çalışma düzenleri üzerine bilgilere yer verilmiştir.

Türkiye'de Müzik Kültürü, Editörler: Oğuz Elbaş, Mehmet Kalpaklı, Okan Murat Öztürk, 504 sayfa, 2011, Ankara.

Basımını Atatürk Kültür Merkezinin üstlendiği ve Türkiye'nin müzik kültürünü tarihsel süreç perspektifinde ele alarak Bilkent Üniversitesi'nin organizasyonu ile 29-31 Mayıs 2006 tarihlerinde İstanbul'da gerçekleştirilen kongrede sunulan bildirilerden oluşan bu kitapla, Türkiye müzik kültürüne ışık tutacak bilgi, belge, gözlem ve değerlendirmeler bilim dünyasının ve okuyucuların hizmetine sunulmaktadır.

ERDEM
Atatürk Kültür Merkezi Dergisi
Yayın İlkeleri

Atatürk Kültür Merkezi tarafından yayımlanan *Erdem*, bilim, kültür ve sanatla ilgili, özgün, bilimsel makalelere yer veren, uluslararası hakemli bir dergidir. Nisan, Ağustos ve Aralık aylarında olmak üzere yılda üç sayı yayımlanır. Yayımlanacak yazıların bilimsel araştırma ölçütlerine uyması, alana yeni getirmesi, başka yerde yayımlanmamış olması şartı aranır. Bilimsel bir toplantıda sunulmuş bildiriler, yayımlanmamış olmak şartıyla kabul edilebilir.

Yazıların Değerlendirilmesi

- *Erdem*'e gönderilen yazılar, yayın kurulunca dergi ilkelerine uygunluk açısından incelenir. İlgelere uygun bulunanlar, iki hakeme gönderilir. Hakem raporlarından biri olumlu, diğeri olumsuz ise üçüncü bir hakem belirlenir. Yazarlar, hakemlerin önerilerini dikkate alırlar; fakat katılmadıkları hususlara itiraz etme hakkına sahiptirler.
- Yayımlanmasına karar verilen yazılar sayfa düzenlemesi yapıldıktan sonra pdf formatıyla yazarlara gönderilir. Yazar son okumayı yapar ve gerekli düzeltmeleri *çıkıtı* üzerinde göstererek dergiye geri gönderir.
- Raporlar beş yıl süreyle saklanır.
- Yazılardaki görüşlerin sorumluluğu yazarlarına aittir.
- Yayımlanan yazılar için telif ödenir. Telifi ödenen yazının yayın hakları *Atatürk Kültür Merkezi*'ne devredilmiş sayılır. Bu devir, sanal ortamda yayımlanmayı da kapsar.
- Yayımlanmayan yazılar iade edilmez.
- Her yılın sonunda yıllık dizin hazırlanır ve sonraki yılın ilk sayısında yayımlanır.

Yayın Dili

- *Erdem*'in dili Türkçedir. Ancak başka dillerde yazılmış makalelere de yer verilebilir. Dergiye gönderilecek yazıların akademik dil kullanımıyla ilgili her türlü kusurdan arınmış olması gerekir. Yabancı dildeki yazıların bir anadili konuşurunca kontrol edilmesi önerilir.

Yazım Kuralları ve Sayfa Düzeni

- Yazılar A4 boyutunda (29.7x21 cm) kâğıda, MS Word veya MS Word uyumlu programlarla yazılmalıdır. Yazı karakteri olarak *Times New Roman* kullanılmalıdır. Yazılar 10 punto ve 1.5 satır aralığıyla yazılmalıdır. Sayfa kenarlarında üçer cm boşluk bırakılmalı ve sayfa numaralandırılmalıdır. Yazılar 25 sayfayı geçmemelidir. Özel fontlar kullanılmamalı, transkripsiyon işaretleri varsa, editörlük yapılabilecek şekilde belirtilmelidir. Makalede yer alan görsel malzemenin metinden ayrı olarak da, dosyalar halinde (JPG, TIFF gibi bilgisayar formatında) eklenmesi ya da orijinalerin yollanması gerekir.
- Yazının adı, soyadı büyük olmak üzere koyu, adresler ise normal harflerle yazılmalı; yazarın görev yaptığı kurum, haberleşme ve e-posta adresi belirtilmelidir.
- En fazla 150 sözcükten oluşan, 9 puntoyla yazılmış Türkçe ve İngilizce özlere, özlere altında genelden özele doğru en az 4, en çok 8 sözcükten oluşan anahtar kelimeler verilmelidir.
- Başlıklar **kalın** harflerle yazılmalıdır. Uzun yazılarda ara başlıkların kullanılması okuyucu açısından yararlıdır. Ana başlıkların, **1., 2.,** ara başlıkların, **1.1., 1.2., 2.1., 2.2.,** şeklinde numaralandırılması tavsiye edilir. Ana başlıkların tümü (ana bölümler, kaynaklar ve ekler) **BÜYÜK İNCE HARFLERLE** veya daha büyük puntoyla **Kalın Küçük Harflerle** yazılmalıdır. Ara ve alt başlıkların ise sadece ilk harfleri büyük yazılmalıdır.
- Metin içindeki vurgulanması gereken ifadeler, eğik harflerle gösterilir, **kalın** karakter kullanılmaz. Hem *eğik* hem **kalın** veya hem *eğik* hem "tırnak" içinde vermek gibi çifte vurgulamaya yerilmez.
- Doğrudan alıntılar tırnak içinde verilir. Alıntılar 5 satırdan fazla olduğunda, paragraf girişinden bir cm içeriye başlatılmalı ve bir punto küçük yazılmalıdır.
- Yazımda, özel durumlar dışında, *TDK Yazım Kılavuzu* esas alınır.

Kaynak Gösterimi

- Dipnot ve kaynakların yazımı konusunda, yöntem bakımından kendi içinde tutarlı olması, gazete, dergi ve kitap adlarının *eğik ince*, makale başlıklarının ise "tırnak" içinde, düz olarak yazılması ve sonda "kaynakların" ayrılca verilmesi kaydıyla yazarların tercihleri dikkate alınmakla birlikte; metin içindeki göndermelerin, yazarın soyadı, yayın yılı ve gönderme yapılan sayfa olmak üzere parantez içinde aşağıdaki şekilde yazılması, *dipnotların* açıklamalar ve ek bilgiler için kullanılması önerilir: (Köprülü 1932: 120). Cümle içinde yazar adı geçmiş ise parantezde tekrarlanmasına gerek yoktur: Köprülü (1932: 10), eserinde...; "Tanpınar (1976: 120), şunları yazar..." Bir den fazla yazarlı yayınlarda yazarlar metin içinde şu şekilde yazılır: (Öztürk vd. 2002). Kullanılabilir kaynaklarda ikinci kaynak kullanımından kaçınılmalıdır.
 - Bir yazarın aynı yılda yayımlanmış birden fazla yayını (1980a, 1980b) şeklinde gösterilir.
 - İnternet adreslerinde, parantez içinde tarih belirtilir.
 - *Kaynaklar* metnin sonunda, yazarların soyadına göre alfabetik olarak aşağıdaki şekilde yazılmalı; eserin yayınevi ve makalelerin sayfa aralıkları belirtilmelidir. Atıf yapılmayan çalışmalara **Kaynaklar** kısmında yer verilmemelidir.
- Cunbur, Müjgân (1987), "Atatürk ve Milli Birlik", *Erdem*, C.3, S. 7, s. 1-11.
Ergin, Muharrem (1991), *Dede Korkut Kitabı* II, 2. bs. Ankara: TDK Yay.
Öztuna, Yılmaz (2000), *Türk Müsikisi Kavram ve Terimleri Ansiklopedisi*, Ankara: AKM Yay.
Dört ve daha fazla yazarlı yayımlar:
Deny, Jean vd. (1959), *Philologiae Turcicae Fundamenta I*, Wiesbaden: Steiner Verlag.

ERDEM
Journal of Atatürk Culture Centre
Publication Policy

Erdem, published by *Atatürk Culture Centre*, is an international, refereed journal that publishes original, scientific articles on science, culture and art. It is published thrice a year in April, August and December. The articles should be in accordance with scientific research criteria, original and not have been published elsewhere. Symposium papers may be accepted for publication if they are not published before.

Conditions for Publication

- The articles sent to *Erdem* are examined by the Editorial Board in terms of publication criteria. The articles that are in accordance with the publication criteria are sent to two referees. If one of the referee reports is positive and the other is negative, the article is sent to a third referee. The authors take referee suggestions into consideration but they have the right to oppose to the points they do not agree.
- The articles accepted for publication are sent to the authors in pdf format after their page setup is done. The author reads the article for proof and makes necessary corrections on the *print-out* and sends it back.
- Referee reports are kept for 5 years.
- The ideas are under the author's responsibility.
- The authors are paid for their articles, and the copyright for published articles resides with *Atatürk Culture Centre* and this includes the publication of the article on the net.
- Unpublished articles are not returned to authors.
- Yearly index is prepared at the end of each year and is published in the first issue of the new year.

Language

Erdem is published in Turkish. However, articles in languages other than Turkish may also be published. The articles sent to the journal should be free of language defects and should be in harmony with academic language use. It is recommended that the articles in foreign languages are checked for proof by native speakers.

Principles of Typing and Page Setup

- Articles should be written on A4 paper (29.7x21 cm.) and the required format is MS Word for Windows. Text should be written in Times New Roman font, 10 sized, 1.5 spaced throughout. Leave margins of 3 cm. from left and right and number all pages. Articles should not exceed 25 pages. Special fonts should not be used and if there are signs of transcription, they must be pointed out for editing.
- The name and surname of the author should be written in bold letters (surnames should also be capitalized), addresses in normal letters, and the author's affiliation, address and e-mail should be stated.
- Abstracts in both Turkish and English, not exceeding 150 words, 9 sized, and a minimum of 4 or a maximum of 8 keywords, from the general to the specific, should be written.
- Titles should be written in **bold** letters. It is better to use headings. Numerate headings as 1., 2., and subheadings as 1.1., 1.2., 2.1., 2.2.. All main headings should (parts, bibliography, appendix) either be written in CAPITAL NORMAL LETTERS or **Bold Small Letters**. Only the first letters of headings and subheadings should be capitalized.
- The parts to be stressed in the text should be in *italics*, not **bold**. Both *italics* and **bold** or *italics* or "quotation marks" cannot be used at a time to stress.
- Quotations are written in quotation marks. Indent quotations that exceed 5 lines 1 cm from the paragraph indent and write in 9 sized letters.
- *TDK Yazım Kılavuzu* is to be taken as the basis for spelling except for special occasions.

Bibliography

- As long as the names of books and journals are written in *italic/normal* newspaper, letters, names of articles in "quotation marks" and "Bibliography" is given at the end of the article and footnotes and bibliography are given consistently throughout, authors' preferences in terms of giving footnotes and bibliography are accepted. It is suggested that when it is necessary to indicate a source within the text, the surname of author, year of publication and page number should be included in parentheses as exemplified below and it is better to use the footnotes for further explanation and information:
(Köprülü 1932: 120). If the name of the author is used in the sentence, there is no need to mention it in parentheses: Köprülü (1932: 10) in his work...; Tanpınar (1976: 120) says..."
If the publication has more than one author, it is mentioned in the text as (Öztürk vd. 2002).
- Avoid using secondary sources if you can reach primary sources.
- If more than one publication of the same author published in the same year are referred to, give them as (1980a, 1980b).
- Websites should be cited with the dates in parentheses.
- **Bibliography** should be given at the end of the article. Bibliographical information is to be ordered in accordance with an alphabetical order of the surnames as exemplified below, and publisher of the works and page numbers of the articles should be stated. Works, that are not referred to in the text, should not be cited in the **Bibliography**.

Cunbur, Müjgân (1987), "Atatürk ve Milli Birlik", *Erdem*, C.3, S. 7, s. 1-11.

Ergin, Muharrem (1991), *Dede Korkut Kitabı* II, 2. bs. Ankara: TDK Yay.

Öztuna, Yılmaz (2000), *Türk Müsikişi Kavram ve Terimleri Ansiklopedisi*, Ankara: AKM Yay.

Works with four or more than four authors:

Deny, Jean vd. (1959), *Philologiae Turcicae Fundamenta* I, Wiesbaden: Steiner Verlag.

